

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1986, LET. XXIII. UDK 3. YU ISSN 0040-3598

6

IZ VSEBINE

Zdravko Mlinar: Internacionalizacija družbenih znanosti

Janko Prunk: Narodni programi v slovenski politični misli 1848–1945 (1)

Razmerja med ekonomijo in politiko: Na vprašanja uredništva so odgovorili ali napisali samostojne prispevke: • Janez Stanovnik, • dr. Branko Horvat, • dr. Bogomir Kovač, • Slavko Goldstein, • mag. Bogomil Ferfila, • dr. Najdan Pašić, • dr. Bogdan Kavčič

Istvan Huszar: Sodobna ekonomska in družbena dogajanja v LR Madžarski (aktualni intervju)

Paulin J. Hountondji: Znanost v tretjem svetu in prihodnost socializma

O javnem mnenju v samoupravnih družbi pišejo znanstveniki in raziskovalci: dr. Firdus Džinić, dr. Tomislav Jantol, dr. Toma Djordjević in Grozdana Mance

Janez Pečar: Uspešnejše nadzorovanje – mit ali resničnost

TEORIJA IN PRAKSA

1986

6

revija za družbena vprašanja, let. XXIII, št. 6, str. 401—592,
Ljubljana, junij 1986, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Janko Česnik, Alfred Golavšek, Sonja Lokar, Boris Majer, Mara Zlebnik (delegati ustanoviteljev in družbene skupnosti); Darka Podmenik (delegat Kulturne skupnosti Slovenije); Marjeta Čepič, France Černe, Marko Kerševan, Marjan Pungartnik, Ciril Ribičič (delegati Univerz v Ljubljani in Mariboru); Anton Bebler, Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Boštjan Markič, Ernest Petrič, Niko Toš, Mirjana Ule, France Vreg (delegati FSPN kot izdajatelja, delovne skupnosti revije in stalnih sodelavcev revije)

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA ODBORA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Bojko Bučar, Ivan Hvala, Albin Igličar, Miroslav Glas, Maca Jogan, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splival, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Andrej Kirn

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI:

Alenka Božič, Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

SEKRETAR REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 1500 din, za druge individualne naročnike 2000 din, za delovne organizacije 4500 din, za tujino 7000 din
cena tega zvezka v prosti prodaji je 800 din.

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK	
ZDRAVKO MLINAR: Internacionalizacija družbenih znanosti	403
ČLANKI, RAZPRAVE	
JANKO PRUNK: Narodni programi v slovenski politični misli (1848–1945)	411
MACA JOGAN: Sociološka teorija N. Luhmanna in vprašanje kontinuitete v sistemskem pristopu (2)	429
EKONOMIJA IN POLITIKA	
Uvodna beseda	439
JANEZ STANOVNIK: Dvojnost ustavno-normativnega in dejanskega sistema odločanja	441
BRANKO HORVAT: Avtoritarnost političnega sistema in ekonomska demokracija nista združljivi	446
BOGOMIR KOVAČ: Političnoekonomska protislovja ekonomske in politične reforme	449
SLAVKO GOLDSTEIN: Imamo arhitektonski projekt z napačnim statičnim izračunom	457
BOGOMIL FERFILA: Med družboslovnimi znanostmi stoje še visoki plotovi	461
NAJDAN PAŠIČ: Pot od normativnih projekcij do dejanskih revolucionarnih sprememb	465
BOGDAN KAVČIČ: Zboljšati organiziranost in upravljanje združenega dela	470
AKTUALNI INTERVJU	
ISTVAN HUSZAR: Sodobna ekonomska in družbena dogajanja v LR Madžarski	478
ZA IN PROTI:	
BOGOMIR KOVAČ: Dve napačni predpostavki politične ekonomije socializma	487
CAVAT '85: SOCIALIZEM NA PRAGU XXI. STOLETJA	
PAULIN J. HOUNTONDJI: Znanost v tretjem svetu in prihodnost socializma	491
RAJKO TOMOVIČ: Tehnologija in družbeni napredek	502
JAVNO MNENJE V SAMOUPRAVNI DRUŽBI	
Redakcijski zapis	509
FIRDUS DŽINIČ: Javno mnenje v socializmu: razumevanje in raziskovanje	509
TOMISLAV JANTOL: O javnosti v socialistični družbi samoupravne demokracije	
	515
TOMA DJORDJEVIČ: Oda samoupravni javnosti	
	522
GROZDANA MANCE: Raziskovanje časopisne komunikacije – izraz demokratizacije novinarstva	
	532
POGLEDI, KOMENTARJI	
IZTOK SIMONITI: Nacionalni interesi, prioritete v zunanji politiki in diplomacija	
	540
DRUŽBA IN ODKLONSKOST	
JANEZ Pečar: Uspešnejše nadzorovanje – mit ali resničnost?	549
STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA	
BORIS JESIH: 17. koroški kulturni dnevi	566
PRIKAZI, RECENZIJE	
JOSIP BROZ TITO: Zbrana dela, zv. 16–20 (Ivan Hvala)	568
IVAN SVETLIK: Brezposelnost in zaposlovanje (Sonja Pirher)	569
MIROSLAV RUŽICA: Socijalna politika – kritika teorijskih osnova (Andreja Kavavidmar)	573
HUBERT POŽARNIK: Alternative (Bogomir Novak)	575
JANEZ MALAČIČ: Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile (Ivan Svetlik)	578
Zbornik: Nordijska demokracija (Bojko Bučar)	580
MED NOVIMI KNJIGAMI	583
IZ DOMAČIH REVIJ	585
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	588
AVTORSKI SINOPSIS	591
TEORIJA IN PRAKSA	
revija za družbena vprašanja, let. XXIII, št. 6, str. 401–592, Ljubljana, junij 1986	

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ ЗДРАВКО МЛИНАР: Интернационализация обще- ственных наук	403
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ	
ЯНКО ПРУНК: Народные программы в словенской политической мысли (1848-1945)	411
МАЦА ИОГАН: Социологическая теория Н. Лухман- на и вопросы продолжительности в системном подходе (2)	429
ЭКОНОМИЯ И ПОЛИТИКА	
Передовое слово	439
ЯНЕЗ СТАНОВНИК: Двусмысленность конституци- онно политической и действительной системы прини- мания решений	441
БРАНКО ХОРВАТ: Авторитарность политической системы и экономическая демократия несовместимы	446
БОГОМИР КОВАЧ: Политическое экономические про- тиворечия экономической и политической реформы	449
СЛАВКО ГОЛДСТЕЙН: Архитектурный проект о ошибочном статистическом расчете	457
БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: Между общественными наука- ми еще высокие ограды	461
НАЙДАН ПАШИЧ: Путь от нормативной проекции до фактических революционных перемен	465
БОГДАН КАВЧИЧ: Улучшить организованность и управление обеспокоенного труда	470
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ	
ИШТВАН ХУСЗАР: Современное экономические и политические события в Венгрии	478
ЗА И ПРОТИВ	
БОГОМИР КОВАЧ: Двое ошибочных предпосылок по- литической экономики социализма	487
ЦАВТАТ '85: СОЦИАЛИЗМ НА ПОРОГЕ 21. ВЕКА ПАУЛИН Й. ХОУНТОНДИ: Наука третьего мира и будущее социализма	491
РАЙКО ТОМОВИЧ: Технология и общественной про- гресс	502
ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ В ОБЩЕСТВЕ СА- МОУПРАВЛЕНИЯ	
Запис редакции	509
ФИРДУС ДЖИНИЧ: Общественное мнение в соци- ализме: понимание и исследование	509
ТОМИСЛАВ ЯНТОЛ: О гласности работы в социали- стическом обществе демократии на основах самоуправ- ления	515
ТОМА ДЖОРДЖЕВИЧ: Ода гласности на основах самоуправления	522
ГРОЗДАНА МАНЦЕ: Исследование газетной комму- никации и выражение демократизации журнализма	532
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ	
ИЗТОК СИМОНТИ: Национальные интересы, преимущество в внешней политике и дипломатия	540
ОБЩЕСТВО И ДЕВИАЦИЯ	
ЯНЕЗ ПЕЧАР: Успешный надзор миф или действи- тельность?	549
НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ	
БОРИС ЙЕСИХ: 17. каринтийские дни культуры	566
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ	
ИОСИП БРОЗ ТИТО: Собранные сочинения том 16-20 (Иван Хвала)	568
ИВАН СВЕТЛИК: Безработица и занятость (Сон- я Пирхер)	569
МИРОСЛАВ РУЖИЦА: Социальная политика крити- ка теоретических основ (Андreja Кавар Видмар)	573
ХУБЕРТ ПОЖАРНИК: Альтернативы (Богомир Но- вак)	575
ЯНЕЗ МАЛАЧИЧ: Современное возобновление на- селения и рабочей силы (Иван Светлик)	578
Сборник: Северная демократия (Бойко Бучар)	580
СРЕДИ НОВЫХ КНИГ	583
ПО СТРАНИЦАМ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЖУРНАЛОВ	585
БИБЛИОГРАФИЯ СТАТЕЙ И КНИГ	588
СИНOPSIS АВТОРОВ	591

CONTENTS

EDITORIAL ZDRAVKO MLINAR: Internationalization of Social Sci- ences	403
ARTICLES, STUDIES	
JANKO PRUNK: National programs in Slovene Political Thought (1848-1945)	411
MACA JOGAN: N. Luhmann's Sociological Theory and the Question of Continuity in the System Approach (2)	429
ECONOMICS AND POLITICS	
Introductory Note	439
JANEZ STANOVNIK: The Ambiguity of the Con- stitutional-Normative and Operating Decision-making Processes	441
BRANKO HORVAT: Authoritarianism of Political Sys- tem and Economic Democracy Are Incompatible	446
BOGOMIR KOVAC: Political and Economic Contradic- tions of the Economic and Political Reform	449
SLAVKO GOLDSTEIN: An Architectural Project with False Static Calculations	457
BOGOMIL FERFILA: There Are still High Fences Among Social Sciences	461
NAJDAN PASIC: The Path Leading from Normative Projections to Actual Revolutionary Changes	465
BOGDAN KAVCIC: To Improve the Organization and Management Within Associated Labour	470
THE INTERVIEW	
ISTVAN HUSZAR: Economic and Social Processes in Contemporary Hungarian National Republic	478
PRO AND CON	
BOGOMIR KOVAC: Two False Assumptions within the Political Economy of Socialism	487
CAVTAT '85: SOCIALISM ON THE THRESHOLD OF THE XXI CENTURY	
PAULIN J. HOUNTONDJI: Science in the Third World and the Future of Socialism	491
RAJKO TOMOVIC: Technology and Social Progress	502
PUBLIC OPINION IN A SOCIETY BASED ON SELF- MANAGEMENT	
Editorial Note	509
FIRDUS DZINIC: Public Opinion in Socialism: Com- prehension and Research	509
TOMISLAV JANTOL: The Public Character of Work in a Socialist Society Based on Self-Management Democracy	515
TOMA DJORDJEVIC: Odes to the Public Character of Work Within the Self-Management System	522
GROZDANA MANCE: Research in Newspaper Com- munication - an Expression of the Democratization of the Press	532
VIEWS, COMMENTS	
IZTOK SIMONITI: National Interests, Priorities in Fore- ign Policy and Diplomacy	540
SOCIETY AND DEVIATIONS	
JANEZ PECAR: Successfull Control, a Muth or Reality	549
SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL ENCOUNTERS	
BOBIS JESIH: The 17th Carinthian Days of Culture	566
REVIEWS, NOTES	
JOSIP BROZ TITO: The Complete Works Vol. 16-20 (Ivan Hvala)	568
IVAN SVETLIK: Unemployment and Employment (Son- ja Pirher)	569
MIROSLAV RUZICA: Social Policy, a Critique of Theoretical Foundations (Andreja Kavar-Vidmar)	573
HUBERT POZARNIK: Alternatives (Bogomir Novak)	575
JANEZ MALACIC: Contemporary Renaissance of Popu- lation and Labour Force (Ivan Svetlik)	578
COMPENDIUM: Nordic Democracy (Bojko Bucar)	580
A SURVEY OF NEW BOOKS	583
FROM DOMESTIC REVIEWS	585
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	588
AUTHORS' SYNOPSIS	591

ZDRAVKO MLINAR

Internacionalizacija družbenih znanosti

(Ne)znanstvena zasnova razvojnih usmeritev

Vključevanje v svetovne okvire znanstvenega delovanja vse bolj postaja pogoj in izraz razvoja – tako na naravoslovnem kot na družbenem področju. Vendar v družbenih znanostih ne gre preprosto samo za odpiranje in preseganje nacionalnodržavnih okvirov in za vse večjo univerzalizacijo. Gre za protisloven proces, v katerem se – vsaj na današnji razvojni stopnji – povezovanje v širšem prostoru srečuje z dialektiko dominacije in emancipacije. Internacionalizacija torej lahko pomeni tudi izgubo lastne identitete ter prevlado močnejšega v imenu univerzalnosti. Podobno pa se »prizadevanja« za ohranjanje oziroma upoštevanje nacionalnih in ideoloških posebnosti lahko sprevržejo v izključujočo samozadostnost oziroma v nekakšen blokovsko-negatorski ekskluzivizem.

Glede na navedeno je usmerjanje razvoja znanosti (še zlasti družbenih) toliko bolj zamotano. Temeljno pomanjkljivost dosedanje prakse vidim v tem, da ni mogla (ali pa niti poizkušala) tega usmerjanja zasnovati na teoretski oziroma znanstveni podlagi. Namesto tega je togo, aprioristično in poenostavljeno ravnala po določenih obrazcih ali pa ad hoc, pragmatično reagirala na spremenjene okoliščine. Vedno več je bilo vprašanj, ki bodisi niso našla optimalne rešitve in tudi tistih, do katerih sploh ni bilo določno opredeljene (razvojne) politike. Oboje pa je prispevalo k zaostajanju v razvoju (družbenih) znanosti pri nas.

Dejansko prihaja do vrste nedoslednosti. Po eni strani socialistična razvojna usmeritev vključuje zavestno prizadevanje v smeri podružbljanja (ki se v današnjem času kaže še zlasti v procesu internacionalizacije), po drugi strani pa je znanstveno delovanje še pretežno zaprto v nacionalne in državne okvire. Podobno gre spet za neskladje med prizadevanji za »vključevanje gospodarstva v mednarodno delitev dela« in v svetovno tržišče na eni strani ter državnim (političnim) avtarkizmom in kulturnim etnocentризmom, ki uokvirjata družboslovno delovanje, na drugi strani. Kako naj bo potem znanost izhodišče oziroma daje usmeritve za nadaljnji družbenoekonomski razvoj?

Medtem ko se objektivno povečuje medsebojna odvisnost delovanja ljudi v vse širšem prostoru, odločanje temelji (če sploh) na informacijskih

virih in raziskavah, ki ostajajo le v ožjih okvirih. V tem je eno od pojasnil, zakaj razvojna problematika vodilnim subjektivnim silam uhaja iz rok in postaja vse bolj neobvladljiva.

Za sedanje mednarodne stike in sodelovanje na tem področju znanosti (na podlagi ankete 100 predstavnikov družboslovnih disciplin) slovenski družboslovci v prvi vrsti menijo, da so naključni. Upravne, raziskovalne in visokošolske institucije na tem področju nimajo potrebne usmerjevalne vloge, tako da je vzpostavljanje mednarodnih stikov bolj izraz naključnih dogodkov kot pa selektivne politike. Zato tudi (ali pa – še zlasti) institucionalno urejevano sodelovanje ostaja drugorazrednega pomena; pogrešamo pa zavestno prizadevanje za okrepljeno sodelovanje z najbolj inovativnimi, vrhunskimi centri znanstvene ustvarjalnosti v svetovnem merilu.

Pri tem je značilno, da gre za ad hoc reševanje posameznih vprašanj, pri čemer tisti, ki (se) odločajo, nimajo na voljo celovite informacijske in poglobljene vsebinsko-analitične podlage. Zbiranje informacij je zasnovano bolj iz državnovarnostnih razlogov ali pa ima značaj formalne, rutinske evidence, kot pa z vidika vsebinskih kriterijev in pomembnosti za razvoj znanosti.

Restriktivna politika in manko afirmativnih spodbud

Ena temeljnih značilnosti politike mednarodnega delovanja na področju družboslovja, ki je prišla v osredje v sedemdesetih letih, je njena restriktivna usmeritev in obenem manko afirmativnega programa in spodbud. Temu je nujno sledilo radikalno zmanjšanje mednarodne raziskovalne dejavnosti in sodelovanja s partnerji iz drugih držav, in sicer tako zaradi konkretnih administrativnih omejitev kot zaradi »političnega ozračja«, ki je v bistvu izražalo negativno vrednotenje te dejavnosti (ki da pomeni vnašanje odvečne in problematične »tuje navlake«). Tudi tu se je uveljavljal normativni idealizem, ki je z veliko pretencioznostjo opozarjal na edinstveni značaj jugoslovanskega družbenopolitičnega sistema, na njegovo kakovostno različnost od vseh drugih in tako tudi na njegovo neprimerljivost z drugimi. Pri tem se je upravičena težnja po uveljavljanju in upoštevanju lastne identitete (samostojnosti) neopazno sprevrnila v težnjo po samozadostnosti in izključenosti (izolaciji, ekskomunikaciji). Navzoča je bila težnja po črnobeli polarizaciji: na eni strani brezproblemsko in normativistično predstavljanje »naše stvarnosti« (nekatero publikacije »uradno« predstavljajo Jugoslavijo v »agitpropovskem« stilu in ezoteričnem jeziku, ne da bi poizkušali v njih predstaviti najpomembnejša spoznanja iz družboslovnega raziskovanja); na drugi strani pa spet težnja, ki poizkuša svojo »progresivnost« (ali pa le karieristično preračunljivost) uveljavljati s tem, da čimbolj grobo, negativistično zavrača vse »tuje«. Namesto dialektične negacije v smislu preseganja obstoječega in selektivnega vključevanja najvrednejših dosežkov v novo kakovost, pride do frontalnega, blokovskega zavračanja »tujih vplivov«, kar se prej ali slej izkaže kot lastno zaostajanje.

Stalno obstaja vabljava in enostavnejša možnost, da se na različno ali nasprotno reagira z izločanjem in zapiranjem (samostojnost z izključevanjem), namesto s spopadanjem (samostojnost v povezanosti).

Retrospektivna analiza nam pokaže značilna (»cik cak«) nihanja in enostranosti, ki si izmenično sledijo. Najprej je bilo odločanje o vključevanju v mednarodno raziskovanje povsem prepuščeno raziskovalnim institucijam in posameznim raziskovalcem. Stihijsko vključevanje v mednarodne projekte je – kot bi lahko pričakovali – privedlo (tudi) do negativnih posledic. Temu pa je sledilo spet čezmerno reagiranje v nasprotni smeri (pravni predpisi, kontrolni mehanizmi, zamudni postopki, okrepljena sumničavost glede vsakršnih stikov s tujci, še zlasti pa v zvezi z njihovim raziskovalnim (so)delovanjem v Jugoslaviji). S tem je bilo, vsaj za nekatere »občutljivejše« družboslovne discipline, bistveno zoženo mednarodno raziskovanje. Že ne glede na slabše materialne možnosti je postala »cena« mednarodnega sodelovanja previsoka.¹

Čeprav do teh blokad še vedno prihaja, pa se v sedanjih kriznih razmerah zadnja leta nakazuje že spet nova (pre)usmeritev. Vendar smo trenutno predvsem v nekakšnem praznem prostoru, ko ostrina restriktivno-kontrolnih ukrepov sicer upada, nismo pa še uveljavili afirmativnih programov.

Nadaljnje protislovje znanstvene politike Jugoslavije se kaže v tem, da le-ta ni upoštevala specifičnosti posameznih faz v razvoju družbenih znanosti v povojnem času: v prvem obdobju, ko je šlo (pri več družboslovnih disciplinah) še za začetništvo, so bila pričakovanja in pretenzije enake (ali pa še večje) kot danes, ko imamo že širši krog mednarodno uveljavljenih raziskovalcev. Tako kot so prevelika pričakovanja ali pretencioznost glede lastne vloge v zgodnejšem obdobju pomenila, da nismo izrabili relevantnega tujega znanja; tako – ob togi, časovno in razvojno nediferencirani politiki – danes ne izrabljamo pridobljenih zmožnosti za ofenzivnejše in samostojnejše uveljavljanje našega družboslovja v mednarodnem merilu.²

Neuvrčenost Jugoslavije v mednarodnem merilu določa tudi medna-

¹ Postopek iskanja potrebnih dovoljenj še zlasti zaviralno učinkuje tedaj, kadar gre za mednarodno raziskavo, ki zadeva vse območje Jugoslavije in je treba iskati dovoljenje po vseh republikah in pokrajinah; zahteva se prevajanje ustrezne dokumentacije raziskovalnega projekta ipd. Ob krajših obiskih tujih znanstvenikov se izkaže, da jih sedanja »pravila igre« že a priori odvrčajo od morebitne namere, da bi neposredno raziskali določeno vprašanje (ali pa jim gostujoče institucije v zadregi s posebnimi intervencijami poizkušajo urediti potrebno).

² Nepovezanost znotraj Jugoslavije zmanjšuje prodornost in možnosti uveljavljanja našega družboslovja v mednarodnem merilu. Nesmiselno je, da, npr., nekatera strokovna društva na svetovnem kongresu predstavljajo svoje prispevke ločeno po posameznih republikah, namesto da bi skupno in selektivno predstavila najkvalitetnejši izbor tekstov. Tako kot absolutizacija »sistema« in centralizem v vzhodnoevropskih državah povsem paralizirata posameznike (ki – praktično vzeto – sploh niso subjekti, ki bi se lahko samostojno vključevali v kakršnekoli mednarodne akcije), tako pri nas vsak posameznik praktično lahko računa le sam nase in nima primerne opore (značilno zlasti za sociologijo) niti v strokovnih organizacijah na jugoslovanski ravni. Čeprav je po eni strani presenetljivo, da imajo, npr., v Mednarodnem sociološkem združenju verjetno prav slovenski sociologi relativno večje število vodilnih funkcij (glede na nacionalno populacijsko osnovo) kot sociologi kateregakoli drugega naroda, je vendarle značilno, da je to predvsem rezultat njihovega povsem individualnega angažiranja. Predstavniki vzhodnoevropskih dežel pa so številčno močno zastopani v (teritorialno) reprezentativnih telesih tega združenja na podlagi naprejšnjih dogovorov med državami.

Predstavniki drugih držav (ali interesi za sodelovanje z Jugoslavijo) enostavno nimajo kompetentnega partnerja z naše strani (zato je razumljivo, da se je pojavil predlog za uvedbo odbora za znanost in tehnologijo pri ZIS).

rodno družboslovno delovanje. Po eni strani njena nevezanost nudi dosti večjo svobodo in odprte možnosti za povezovanje, istočasno pa se zdi, da je bilo premalo pozornosti namenjene tudi težnjam po marginalizaciji Jugoslavije in njenega družboslovja. Do tega prihaja, če ostajamo ob strani tako vzhodnih kot zahodnih povezav v Evropi in obenem prostorsko zelo odmaknjeni od držav v razvoju (ki so tudi v družbenih znanostih večinoma na nizki ravni razvitosti).³

Mednarodno komparativno raziskovanje

Največ te dejavnosti je bilo v času od sredine šestdesetih do sredine sedemdesetih let, čeprav je – npr. na področju sociologije – tedaj delovalo pri nas manjše število raziskovalcev kot danes. Pri tem je šlo praviloma za empirične raziskovalne projekte. Naši raziskovalci so se odzivali na pobude od zunaj, od koder so bila – v večji ali manjši meri – zagotovljena tudi materialna sredstva (vsaj za skupne akcije v ožjem smislu) in izhodiščni program raziskave. V tem smislu je bila v začetnem obdobju njihova vloga bolj izvedbenega značaja. Vendar pa je bilo to tudi obdobje pridobivanja prvih izkušenj, vzpostavljanja prvih mednarodnih stikov, učenja tujih jezikov, metodološkega usposabljanja ipd. Ob vzpostavljanju neposrednih, osebnih stikov s tujimi raziskovalci so naši družboslovci dostikrat po »skrajšanem postopku« prišli do novih rešitev (vzemimo, npr., program za računalniško obdelavo podatkov – SPSS, katerega avtor je Norman Nie; pri tem je manj pomembno, da smo do tega prišli brezplačno, več pa nam pove informacija, da je v tujini že rešeno računalniško nalogo pri nas – na neki drugi znanstveni instituciji – še vedno reševala večja skupina raziskovalcev, ki se je temu delu posvečala dve leti).

Pobude za mednarodne komparativne raziskave so v prvem obdobju prihajale predvsem iz ZDA; to je spodbujalo tudi pomisleke proti takšnemu raziskovanju. Okrepili so se ugovori z ideološko-političnih vidikov, kar je potem prišlo do izraza tudi v novih pravnih predpisih in povečani administrativni kontroli mednarodnega raziskovanja nasploh.

Uveljavljanje novih družboslovnih disciplin in institucij (npr. Dunajski center) v Evropi ter krepitev mednarodnih strokovnih združenj pa sta prispevala tudi k bolj enakomerni porazdelitvi raziskovalnih zmogljivosti. Okrepila se je vloga marksističnih ali »neo-marksističnih« skupin družboslovcev na Zahodu. V Vzhodni Evropi pa se povečuje obseg »konkret-

³ V vzhodni Evropi – sicer ne vidim posebno intenzivnega mednarodnega družboslovnega delovanja, pa vendar – gre dostikrat za znanstvena srečanja in akcije, v katere ne vključujejo jugoslovanskih družboslovcev (ali pa se sami ne vključujemo vanje). V zahodni Evropi se spet na svoj način pojavljajo težnje po internacionalizaciji družboslovnega delovanja, v katere se jugoslovanski družboslovci ne vključujejo iz ideoloških ali finančnih razlogov (ali zaradi obojega istočasno). Kot primer naj navedem European Consortium for Political Research, ki je organizacijski okvir za izmenjavo profesorjev in raziskovalcev, za izmenjavo (bank) podatkov, za strokovno izpopolnjevanje mlajših raziskovalcev ipd.

Poleg aktivnega vključevanja Jugoslavije v mednarodne raziskave prek Dunajskega centra za koordinacijo in dokumentacijo v družbenih znanostih, ki dosledno vključujejo vzhodne in zahodne države pa, npr., nismo vključeni v International Institute for Applied Systems Analysis na Dunaju, ki so ga skupno ustanovile vzhodne in zahodne države.

nega« empiričnega raziskovanja (čeprav je še vedno omejeno po obsegu in glede na podrejenost državnim organom). Če nadalje upoštevamo, da se je v zadnjih dveh desetletjih – kot smo že nakazali – povečala usposobljenost naših družboslovcev, potem je očitno, da bi vse to moralo priti do izraza tudi v bolj afirmativni politiki in v programih mednarodnega komparativnega raziskovanja. Sedanja politika je predvsem omejujoča in kot taka sama postaja eden od pomembnih vzrokov marginalizacije naše znanosti (kar je seveda v nasprotju s pričakovanji o znanstvenem usmerjanju socialističnega razvoja).

Vrednotenje rezultatov raziskovanja

Internacionalizacija znanosti (potreba po njej) se kaže tudi z vidika ocenjevanja, vrednotenja rezultatov družboslovnega raziskovanja. Čeprav gre za nekatere specifičnosti pri t. i. »nacionalnih vedah« (kjer so bolj poudarjene posebne značilnosti lastnega okolja), lahko kot splošno veljavno postavimo naslednjo hipotezo: čim ožje je okolje, v katerem se ocenjuje oz. vrednoti dosežene rezultate, tem večja je pri tem vloga naključnosti in subjektivizma in s tem manjša verjetnost, da bo pozitivno (ali negativno) sankcionirana dejanska znanstvena (ne)pomembnost teh rezultatov. V ozkem, zaprtem okolju obstaja (močnejša) težnja k črno-beli polarizaciji; glede na medosebne odnose in odvisnosti tudi pri ocenjevanju prihaja do enostranosti v pozitivni ali negativni smeri. Še bolj pomembno pa je, da – ob vse večji specializaciji in zahtevnosti posameznih disciplinarnih in tematskih področij – v ožjem okolju (kot je Slovenija, pa tudi Jugoslavija) ne najdemo kompetentnih ocenjevalcev-specialistov, ki bi poznali najnovejše dosežke v svetovnem merilu. Če torej pri nas podaljšujemo staro prakso ocenjevanja, npr. večinoma kar znotraj Slovenije, se s tem odrekamo možnosti, da bi selektivno podpirali razvoj znanosti ter spodbujali in nagrajevali resnično znanstveno ustvarjalnost. V tem torej že razkrivamo enega od razlogov, zaradi katerih ni mogoče pričakovati, da bi se optimalno uveljavljale razpoložljive znanstvene zmogljivosti.

Seveda pa internacionalizacija tega procesa ni mogoča brez objavljanja rezultatov v tujih jezikih; jezikovne ovire že same po sebi delujejo izključujoče, pa bodisi da gre za predloge raziskav ali za njihove izsledke.

Nekateri primeri, ko so raziskovalci v predlogih raziskovalnih nalog Raziskovalni skupnosti Slovenije navajali tudi možne ocenjevalce iz drugih držav, niso vodili do sprememb dosedanje prakse ocenjevanja.

Znanstveno izpopolnjevanje

Tudi iz vidika strokovnega in znanstvenega izpopolnjevanja ter izobraževanja nasploh razkrivamo, da se – zavestno ali nezavedno (po inerciji) – podaljšuje visoka stopnja avtarkizma. Zgodovinski proces nacionalnega osamosvajanja in revolucionarni program razredne, socialne emancipacije se je vsaj poprej razvijal bolj po vzorcu: samostojnost na račun povezanosti

(torej z zapiranjem, izključevanjem), kot pa v smislu osamosvajanja in povezovanja. V tem smislu pojasnjujemo navidezno paradoksalno ugotovitev, da so bili naši znanstveniki še pred prvo svetovno vojno dosti bolj mobilni v širšem (vsaj evropskem) prostoru, kot pa so danes.

Čeprav imamo opravka z značilno zabubljenostjo, ki pomeni, da omejujemo sebe in izključujemo druge, se to vendarle sprejema kot samo po sebi razumljivo danost. Oblikovanje kadrov, potencialnih znanstvenih delavcev, npr. poteka tako, da se praviloma študent – ne glede na svoje specifične sposobnosti in interese ter razlike in komparativne prednosti posameznih izobraževalnih institucij – vključi v visokošolski študij v svojem domačem okolju (Ljubljani, Mariboru . . .), ne pa v kraju, kjer je prav za izbrano študijsko usmeritev zagotovljen najkvalitetnejši študij (torej gre za implicitno domnevo, da vsa visokošolska središča zagotavljajo enako kvaliteto – kar ni točno, ali da kvaliteta ni pomembna oz. je podrejena drugim faktorjem – kar je razvojno problematično). Svoj dodiplomski študij torej opravi najpogosteje v okolju, ki se mu pojavlja kot danost, že po rojstvu, neodvisno od njegovih osebnostnih dispozicij in preferenc. Po končanem dodiplomskem študiju, ki ga je torej opravil v najbližji visokošolski instituciji, ne glede na konkretno profesorsko sestavo (prioritetne usmeritve, kvaliteto) in ob prevladovanju njihovih lastnih študijskih virov, nadaljuje študij na podiplomski ravni, in sicer – na istem zavodu, pri istih mentorjih, vezan na isto knjižnico, v okolju z isto prevladujočo miselnostjo ipd. Potem se to ponovi na ravni doktorskega študija, spet v odvisnosti od istih konkretnih oseb, institucije in okolja. Končno pa se tako (de)formiran izobraženec pojavi kot stažist-raziskovalec, ki mu spet isto okolje določa njegovo delo in promocijo.

Kljub različnim štipendijam za izpopolnjevanje v drugih državah je le to v bistvu vendarle avtarkično zasnovano. Podiplomski ali doktorski študij v inozemstvu je bolj izjema (stvar individualne iznajdljivosti in dobrih zvez) kot pravilo, podobno pa vključevanje družboslovcev iz drugih držav (ali celo iz drugih republik) v izobraževalni proces v domačih visokošolskih zavodih. Čeprav je očitno, da angleščina postaja »lingua franca«, jezik, v katerem komunicirajo družboslovci iz vsega sveta, pri nas niti na podiplomski ravni ne moremo organizirati predavanj tujih gostov brez prevajanja (iz angleščine, še manj pa seveda iz katerega drugega jezika). V tem smislu torej močno zaostajamo, npr., za Skandinavci ali Nizozemci (Alvin Gouldner je več let predaval na univerzi v Amsterdamu v angleščini itd.). Predavanja s prevajanjem pa ne morejo postati redni način dela. Zato so občasni obiski predavateljev od drugod bolj nekakšna samoprevara, ki daje videz naše odprtosti, ob tem pa se ohranja stara praksa. Dejansko niti ne poizkušamo, da bi kot mentorje pritegnili progresivne in svetovno znane družboslovce od drugod, in sicer niti tedaj, ko v Jugoslaviji očitno nimamo strokovnjakov za izbrana, specifična področja.

Tudi prvi poizkus z mednarodno letno šolo na FSPN v sedemdesetih letih po prvih spodbudnih začetkih (in seveda začetnih težavah) ni naletel

na ustrezno podporo in je ta šola zamrla. Pač pa je že dosegel veliko mednarodno veljavo Inter-univerzitetni center za podiplomski študij v Dubrovniku (čeprav je tudi v zvezi z njegovim delom bilo v začetku več nezaupljivosti kot pa podpore), ljubljanska univerza pa se v njegovo mednarodno aktivnost ni vključevala.

Dostopnost znanstvene literature

Razmere so paradoksalne: po eni strani nimamo zagotovljenih možnosti (sredstev) za nabavo strokovne literature, obenem pa niti v Jugoslaviji nimamo celovitega in tekočega pregleda nad tem, katera dela so že na razpolago v državi oz. po posameznih republikah. Sicer pa je nevarnost sedanjih materialnih omejitev predvsem v tem, da niso tako neposredno vidne njihove negativne posledice (kot so v materialni proizvodnji ali ko gre za »socialne dajatve«), čeprav so v dolgoročnem smislu lahko za celotno družbo najbolj odločilnega pomena. Znanost sama ne bo mogla preseči sedanjih omejitev in vse večjega zastoja, ki iz tega sledi. Res pa je, da avtarkistična tradicija in etnocentrizem pri izdajanju znanstvene literature zaostrujeta sedanja nesorazmerja in omejitve. Dokler bodo namreč rezultati našega znanstvenega delovanja – izključno ali pretežno – namenjeni (ali vsaj de facto dostopni) le domačemu okolju, v mednarodnem merilu lahko nastopamo le kot porabniki. Upravičena je sicer kritika preživele miselnosti, da znanost sodi v sfero potrošnje, ki bremeni materialno proizvodnjo in »neposredne proizvajalce«. Vendar pri tem ne gre le za miselnost. Gre tudi za dejanski prispevek znanosti, ki ga ni mogoče ocenjevati zunaj družbenega konteksta, v katerega se vključuje. Čim ožji je prostorsko-družbeni okvir, v katerega znanstvena ustvarjalnost posega s svojimi rezultati, tem verjetnejše se znanost pojavlja kot pasivna postavka v družbenoekonomskem razvoju. Zato je sedanji kritični položaj znanosti nerešljiv ob avtarizmu in etnocentrizmu.⁴

Mednarodna znanstvena posvetovanja

Večja usposobljenost in bolj samostojna ter aktivna (iniciativna) vloga naših družboslovcev se kaže tudi v tem, da se ne omejujejo več le na udeležbo na mednarodnih znanstvenih srečanjih v tujini, temveč tudi sami organizirajo takšna srečanja pri nas. Pri tem gre za posvetovanja (sekcij)

⁴ To nas usmerja k bolj praktičnim vprašanjem: Kaj torej omejuje prodornost naše »družboslovne produkcije« v mednarodnem merilu? Ali niso zatajili posredniki, npr. založniki, ki se ne vključujejo v svetovno tržišče? Ali bo sedanja kriza subvencioniranja mogoče obenem spodbuda v tej smeri? Ali gre za pomanjkanje podjetnosti? Sicer pa – četudi te ne štejem za rešitev problema – ostaja vrsta drobnih neizrabljenih možnosti. Kako to, da nimamo dostopa niti do literature tistih držav, s katerimi imamo aktivno trgovinsko bilanco? Ali je to znak togosti, inertnosti, ali komercialne nezainteresiranosti? Slovensko družboslovje je – zaradi naše majhnosti – še posebej zapostavljeno. Celotni tuji avtorji, ki uporabljajo jugoslovanske vire, se namreč največkrat omejijo le na tiste, ki so objavljeni na srbohrvaškem jezikovnem območju (zgled za to je najnovejši sovjetski zgodovinski pregled povojne jugoslovanske sociologije). Sicer pa celo večina kolegov iz drugih jugoslovanskih republik ne bere družboslovnih tekstov, objavljenih v slovenščini.

mednarodnih profesionalnih organizacij (ISA, IPSA, AIERI etc.), včasih pa za bilateralna srečanja z družboslovci iz katere druge države (npr. s Poljaki) ali pa za posvete oz. seminarje, ki so oblika aktivnosti raziskovalcev, ki sodelujejo v komparativnih mednarodnih raziskavah. Na redna »domača« strokovna srečanja sociologov smo (včasih) vabili tudi tuje udeležence – vendar so se le-ti težko vključevali v vsebinsko razpravo zaradi jezikovnih ovir. Tudi v okviru Dubrovniškega centra vsakokratni seminar organizira eden od jugoslovanskih koordinatorjev v sodelovanju z enim ali več kolegi iz tujine.

V bodoče lahko pričakujemo, da bo prišlo do krepitve sodelovanja in pogostejših srečanj družboslovcev iz evropskih dežel (na tej vmesni ravni je sedaj značilna praznina zaradi blokvske delitve, vsaj v nekaterih disciplinah). To pa bi pomenilo, da bi jugoslovanski družboslovci pri tem – iz političnih in geografskih razlogov – lahko igrali še posebej poudarjeno vlogo. S pogostejšim prirejanjem znanstvenih srečanj pri nas bi vsaj do določene mere presegali težnje po osamitvi, ki se pojavljajo v sedanjih kriznih razmerah.

Informacijska tehnologija in mednarodna izmenjava podatkov

Družboslovno raziskovanje z zaostankom za naravoslovjem osvaja novo informacijsko tehnologijo; obenem pa se – kolikor nam je znano – praktično, operativno še sploh ne vključuje v mednarodne mreže za redno, računalniško posredovano izmenjavo podatkov. Niti med izvajanjem posameznih raziskav niti po njihovem zaključku nimamo sistematično organizirane izmenjave podatkov. Čeprav je bilo – gledano v celoti – opravljenih že veliko število komparativnih mednarodnih raziskav, ki vključujejo podatke iz večjega števila držav, vendarle nimamo niti elementarnih splošno razpoložljivih informacij o njihovi vsebini in dostopnosti. Čeprav nova informacijska tehnologija izredno povečuje manipulativnost vse večje količine podatkov, so podatki iz konkretnih mednarodnih raziskav še vedno težko dostopni in obvladljivi. Zato ni čudno, da komparativni viri praktično ne najdejo mesta v izobraževalnem procesu. Pri tem pa gre za vrsto nerazjasnjenih pravnih in političnih vprašanj, ki zadevajo zaščitne ukrepe ob vključevanju jugoslovanskih podatkov v mednarodne arhive podatkov na področju družbenih znanosti. »Pravila igre« še niso ustrezno opredeljena, zato pa je odprto tudi vprašanje odgovornosti. Posledica tega je prevladujoče prepričanje, da je bolje delati po starem in se omejiti na neproblematično domače okolje.

Vse navedeno nam torej nakazuje, da je nujno potrebna preusmeritev, ki bo na široko odprla pot internacionalizaciji znanosti in obenem s tem v razširjenih okvirih uveljavljala našo lastno identiteto.

Narodni programi v slovenski politični misli (1848–1945)

Narodnopolitični programi so dokaj adekvaten izraz stopnje narodnega družbenoekonomskega, političnega in kulturnega razvoja. Vse prvine so med seboj organsko najtesneje prepletene in jih je težko ločevati med seboj. Pri znanstveni analizi pa je marsikdaj mogoče in tudi nujno nekatere dele celote osvetliti posebej in tako prispevati k boljši podobi celote.

Slovenski narodnopolitični programi oziroma slovenski narodnopolitični program, kakor bi končno lahko rekli, kar bo razvidno iz vsega nadaljnjega pisanja, ni bil še nikdar predmet historiografske obravnave v takšnem časovnem razponu, kot je tu. Pričujoča razprava želi z osvetlitvijo zgodovinske dimenzije slovenskega narodnopolitičnega programa vsaj malo prispevati k jasnosti v oživelih življenjsko pomembnih razpravah o slovenskem narodu, o njegovih esencialnih in eksistencialnih problemih, o njegovi kulturi in njegovih perspektivah. Analizirati in pisati o narodnopolitičnem programu ali programih pri malem narodu, kot je slovenski, ki je kot politični subjekt stopil v zgodovino z določeno zamudo, pomeni imeti ves čas na umu, da mali narod vedno razmišlja o celoti narodne problematike in sicer prav o svoji eksistenci, ki je večjim, »starejšim« narodom sama po sebi zagotovljena, in zato o njej ne razmišljajo.

Svoj prvi politični program smo Slovenci kot narod postavili v veliki pomladi narodov leta 1848, ko je liberalno meščanska revolucija v Avstriji odpihnila konservativni fevdalni Metternichov režim. Nepovezano z narodovo kmečko večino, ki je vso pomlad in poletje 1848 spontano revolucioniralo za odpravo fevdalnega sistema, je peščica slovenske inteligence na Dunaju že konec marca 1848 postavila prvič slovenske narodnopolitične zahteve. Enako je storil v istem času v Celovcu tudi Matija Majer-Ziljski. Bistvo teh zahtev, ki so kmalu dobile ime Program Zedinjene Slovenije je bil: Zedinjenje vseh slovenskih ozemelj, ne oziraje se na obstoječe zgodovinske meje, v eno avtonomno enoto (Zedinjena Slovenija); znotraj te enote naj bi slovenski jezik imel enake pravice kot nemški v nemških deželah. »Zedinjena Slovenija«, ki naj bi kmalu stopila tudi v zvezo s Hrvatsko, je bila zamišljena v okviru Avstrije, vendar ne bi bila vključena v Nemško zvezo.¹

¹ Josip Apih, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888 (dalje cit.: Apih); Fran Zwitter, Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. Zgodovinski časopis XVIII/1964, str. 75–148; Janko Pleterski,

Značilnosti tega programa so: njegova utemeljenost na etničnem naravnem, ne na zgodovinskem pravu; njegova nacionalna pravičnost (v okvir Zedinjene Slovenije ni nameraval vključiti nobenega koščka ozemlja, ki ne bi bil etnično slovenski) in tretjič njegova orientacija po bližnji zvezi z bratskim hrvatskim narodom. Te prvine prvega slovenskega političnega programa so bile ideal, kateremu so se poskušali vsi poznejši slovenski politični programi približati.²

Žal je bil program narejen v času vzpona evropskega liberalnega meščanstva, ki ni imelo kar nič čuta niti za socialno niti za nacionalno revolucionarnost. To meščanstvo je rušilo le konservativno aristokratsko elito in se samo vzpenjalo na njeno mesto, pri tem pa se je v marsičem samo posluževalo starih političnih programov, kot je legitimizacija in zgodovinsko pravo. Malim, nezgodovinskim narodom se v takšni konstalaciji ni obetalo nič dobrega. Celo revolucionarni evropski ideologi so za male slovanske narode v habsburški monarhiji predvidevali, da se bomo morali v procesu politične modernizacije in industrializacije ponemčiti.

Zelo zadeto oceno položaja slovenskega naroda in njegovih izgledov v revoluciji 1848 je podal že 1888 Josip Apih v svoji knjigi *Slovenci in 1848*. leto, ko je zapisal: »Zbudil se je narodni čut z vso silo najprej v mogočnih narodih, ko so pa le-ti se lotili nove osnove državne po svojem kopitu, ne da bi jemali ozir na inojezične svoje sodeželane v smislu narodne ravnopravnosti, temveč v smislu najstrožjega zgodovinskega, narodno supremacijo menda potrjujočega prava, prisilili so takoj narode, da so se postavili na ravno tisto stališče in zahtevali, da se osnuje država tako na liberalnem načelu, kakor tudi na podlagi narodne ravnopravnosti: dokler narodna skupina ni svobodna, v narodnih zahtevah samostalna, dotlej ni uresničeno načelo svobode tudi pojedincu.«³

Svoje narodne pravice bi si mogel slovenski narod izboriti edinole s silo. Toda takšne organizirane vojaške sile, kot so jo imeli Hrvatje ali Srbi v Vojni krajini, Slovenci niso imeli. Zgodovinsko se zdi malo verjetno, da bi se mogla spontana socialna revolucionarnost tlačanske kmečke množice speljati v narodnorevolucionarne cilje, tudi če bi slovenski voditelji iz sloja malega meščanstva in izobraženstva to dejansko poskušali. Takšne ocene, ki so jih stoletje pozneje zapisali slovenski revolucionarni ideologi, so narejene na popolnoma drugačnih zgodovinskih izkušnjah. Tako je slovenskim narodnim voditeljem preostalo le politično agitacijsko delo: tistim narodno najbolj radikalnim in demokratičnim (pravnik prof. dr. Josip Kranjec iz graške Slovenije) in še nekaterim, in sicer agitacije zoper volitve v frankfurtski parlament in zoper vključitev Slovencev v Nemško zvezo. V svoji prebujeni slovenski politični zavesti je Kranjec zapisal tudi misel, ki ni avstroslovistična, ampak odreja brezpogojno zvestobo Slovencev Avstriji. »Če pa nemški brat (v Avstriji) zahteva, da se vrne tja, kjer je doma, a Slovan tujec, mi ga ne zadržujemo. Naj se oddeli od nas z mejo odrejeno na etični osnovi.« Po porazu nemških nacionalnih demokratov oktobra na Dunaju so ti v ustavnih načrtih kromeriškega parlamenta pripravljeni Avstrijo urediti na federativni narodni osnovi, pri čemer med petimi federalnimi enotami predvidevajo tudi slovensko.

Die Slowenen v: Habsburgermonarchie 1848–1918, III/2, Die Völker des Reiches, Wien 1980, str. 801–838. Prevod: Slovenci (1848–1918) v: Študije o slovenski zgodovini in narodnostnem vprašanju, (dalje cit: Pleterski, Slovenci (1848–1918), Maribor 1981, str. 239–264; Jera Vodušek-Starič, Program Zedinjene Slovenije in leto 1848, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV/1985, str. 3–29.

² Zwitter, Slovenski politični preporod XIX. stoletja; Pleterski, (1848–1918) Slovenci.

³ Apih, str. 64.

Slovenska poslanca Kranjec in Kavčič podpirata ta predlog, ki pa je žal ostal le predlog, čeprav edini iz nemških krogov do konca monarhije, ki je Slovencem ponujal federativno enoto.⁴

Ta predlog je vzpodbudil Petra Kozlerja, da je napisal brošuro o razmejitvi med nemško, slovensko in italijansko enoto avstrijske države.^{4a} Izdelava Zemljevida slovenske dežele, ki se je opirala na znamenito Czoernigovo statistiko in na preverjanje na terenu, se je zavlekla v čas Bachovega absolutizma, v leto 1853 in Peter Kozler je bil zaradi tega, ker je risal deželo, ki v državi ni obstojala, sodno preganjan.

Slovenski program je leta 1848 ostal daleč od realizacije. S splošnim razpletom položaja v državi je bila Slovencem priznana le njihova etnična individualnost in ime ter celotnost.⁵ »Ravno tako je bila v zvezi s splošnim razpletom: z zemljiško odvezo in z ukinitvijo monopola plemstva na udeležbo v političnem sistemu, rojena možnost za vstop slovenskega naroda (naroda brez višjih socialnih razredov) v politično življenje. Zaradi tega predstavlja leto 1848/49 enega od najznačilnejših prelomov v slovenski zgodovini.«⁶

Enkrat rojeni in v revolucionarnem letu popularizirani slovenski politični program se ni dal več spraviti s sveta. Absolutistični avstrijski režim je sicer za eno desetletje zavrl njegovo širjenje. Z obnovitvijo ustavnosti pa so Slovenci znova začeli razpravljati o njem. To so počeli politiki in kulturni delavci, neke meje med njimi pravzaprav niti ne bi mogli potegniti. Na dan so prihajale zahteve po Zedinjeni Sloveniji na osnovi prirodnega narodnega prava, pa tudi zahteve, ki so, upoštevaje državopolitično konstelacijo, poskušale najti kompromis med narodnim načelom in danostjo zgodovinskih dežel. Takšni predlogi posameznikov so pomenili razvojenitev programa Zedinjene Slovenije in niso dobili podpore v narodu.

Uvedba volilne pravice za kmete je le-te potegnila v politično gibanje na Slovenskem. V mogočnem ljudskem kmečkem gibanju – taborskem gibanju – konec šestdesetih let, so narodni voditelji, zlasti liberalni mladoslovenci, znova dvignili na svoj prapor program Zedinjene Slovenije. Takrat so se zanj že izjasnjevale široke slovenske množice. Na lepaku društva za obrambo narodnih pravic Slovenije 17. maja 1869, ki je pozival na tabor v Vižmarje, je bilo zapisano, da se bo na taboru govorilo o »sredstvih, ki so neobhodno potrebna, da se ohrani in okrepi slovenska narodnost«. Ta sredstva so: zedinjenje vseh Slovencev po zakoniti poti v eno kronovino z deželnim zborom v Ljubljani, uvedba slovenskega jezika v šole in urade; ustanovitev univerze v Ljubljani.⁷

Eden mladoslovenskih voditeljev, Valentin Zarnik, je tedaj zapisal, da je slovenski narod postal politični faktor. V taborskem gibanju je slovenski narod nastopal za svoj program še enotno, tako kmečke množice kot majhna plast slovenskega meščanstva. Tudi politično še ni bil razcepljen. O realizaciji programa so govorili le načelno, poudarjali so zakonito pot, to je pot volilnega boja in parlamentarno akcijo ter peticije na vlado in vladanja.

V zadnjem letu svojega vzpona je taborsko gibanje opredelilo tudi svoj odnos

⁴ Zwitter, Slovenski politični preporod XIX. stoletja, str. 109–140; Pleterski, Slovenci (1848–1918), str. 241.

^{4a} Peter Kozler, Das Program der Linken des österreichischen Reichstages mit Rücksicht auf Slowenisch und Italienisch-Österreich. Wien 1849.

⁵ Pleterski, Slovenci (1848–1918), str. 240.

⁶ Bogo Grafenauer, Slovenci (zgodovina) Enciklopedija Jugoslavije, zv. 7, Zagreb 1968, str. 250.

⁷ Arhiv Socialistične republike Slovenije. Fond: Deželno predsedstvo Kranjske, 1869, spis 598.

do zveze z jugoslovanskimi narodi. Do tega je prišlo na jugoslovanskem kongresu v Ljubljani od 1.–3. decembra 1870, ki so se ga udeležili slovenski in hrvaški politiki in vojvodinski Srb Laza Kostić. Kongres je sprejel izjavo, v kateri je rečeno, da je ostala enotnost južnih Slovanov »skozi vse veke svetovnih dogodkov neprestano živa v narodnem čustvu in se javlja proti drugim narodom v jedinstvu jezika«, da čutijo Slovenci, Hrvati in Srbi, ki živijo v mejah habsburške monarhije in izven nje, dandanes enake narodne potrebe, da zaradi tega združujejo »vse svoje moralne in materialne moči ter jih hočejo upotrebovati za svoje jedinstvo na književnem, gospodarskem in političnem polju«. Po težnjah, ki so izražene v programu, gre kongresu pomembno mesto v naši zgodovini. Z njimi je bilo povedano, da žele jugoslovanski narodi v primeru večjih političnih sprememb, npr. razpada habsburške monarhije, živeti skupaj.⁸ Poudarjanje kulturne in jezikovne enotnosti je izviralo samo iz dejstva, naj bi s temi problemi ne zapletali kovanja politične enotnosti v boju proti nastopajočemu nemštvu. Kljub temu je bilo vsem slovenskim politikom in kulturnim delavcem ter tudi Hrvatski narodni stranki, ki je bila iniciator kongresa, jasno, da je slovenstvo narodna individualnost, ki mora biti v jugoslovanski politični enoti enakopravno zastopana in ohranjena. Takšen kompromis pristajanja na kulturno in jezikovno enotnost v prid čim bolj trdnega političnega zaveznitva oziroma enotnosti jugoslovanskih narodov so sprejemale različne politične struje in posamezniki med Slovenci nato še dvakrat: prvič v novouilirskem valu v prvem desetletju dvajsetega stoletja ob kovanju različnih zavezništev s Hrvati, drugič v stari Jugoslaviji pa so na unitarizem pristajali slovenski liberalci v boju proti slovenskim klerikalcem. Glede konkretnih političnih rešitev je bil program ljubljanskega kongresa nejasen, tako zaradi nesoglasij kot zaradi strahu pred kazenskim preganjanjem. Proti kongresu in njegovemu programu pa je nastopil politični voditelj vojvodinskih Srbov Svetozar Miletić. V svojih nastopih v Zastavi je zastopal mnenje, da slovensko vprašanje ni treba povezovati z bojem Srbov in Hrvatov, ker bi takšno povezovanje ta boj samo oteževalo. Združena Nemčija, ki bi razbila Avstroogrsko, se ne bi po njegovem nikoli hotela odreči čeških in slovenskih dežel s Trstom. Miletić pravi dobesedno: »Medutim držimo se dosadašnjeg programa, pravca i puta, ne ukrštavajmo ga i ne otežavajmo ga novim zapletom pitanja. Za sada je dosta posla i muke da Srbi in Hrvati brane svoju postojbinu u ovoj monarhiji od tuđinske navale, da se njihove pokrajine ujedine i da dostojni položaj zauzmu, a Slovenci da od svoje strane staraju se, da se u sastavu austro-slavenskih zemalja ujedine, u jednu grupu spoje, da u tome jedno drugo potpomažu i za buduću svezu spreme.«⁹

Na takšno Miletićevo stališče Slovenci niso ostali ravnodušni; poskušali so ga zavrniti oziroma prepričati o nasprotnem. Najbolje je Miletiću ugovarjal Josip Jurčič, verjetno takrat politično najbolj jasna glava med Slovenci, vsaj kakor se vidi iz lucidnosti njegovega pisanja. V članku v Slovenskem narodu 15. decembra 1870 Jurčič konstatira, da Miletić Slovence izključuje iz jugoslovanstva ter da sili Hrvate, naj prepustijo Slovence Nemcem, ker so njih interesi drugačni. Glede odnosa južnoslovanskega vprašanja do Avstrije zapiše Jurčič sledeče: »Pri nas ne smemo pisati o južnoslovanskem vprašanju brez zveze z avstrijskim vprašanjem.« V tem pogledu on Miletića opozarja samo toliko, da sedaj dejansko živimo v Avstriji in da bomo morda v njej živeli dalj, kot morda kdo misli. Slovenci nimajo

⁸ Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov. Zgodovinski časopis, 1969, str. 77–82. Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 495.

⁹ Janko Pleterski, Nacija, Jugoslavija, revolucija, Komunist, Beograd 1985, str. 68.

niti možnosti, niti moči da bi Avstrijo ohranili, če je drugi faktorji ne bi hoteli ali mogli ohraniti. Gotovo pa je, da avstrijsko vprašanje ni identično s slovenskim vprašanjem.« Jurčičev glavni akcent je najti v stavku: »Če pride katastrofa Avstrije, nas mora to najti pripravljene. Naš narod in svet ter tudi naši nasprotniki morajo vedeti, kam hočemo in kaj zahtevamo. Sedaj moramo delati za zedinjenje Slovencev za zvezo s Hrvati, za razširitev in učvrstitev te ideje v narodu. Kdaj bo moč te ideje realizirati in ali bo to moč v monarhiji ali pa skozi reševanje vzhodnega vprašanja ne odločamo mi, o tem bo odločila bodočnost.«¹⁰

Nova etapa v domišljanju slovenskega narodnopolitinega programa je obdobje politične diferenciacije na Slovenskem od začetka devetdesetih let 19. stoletja dalje. Najvažnejši ideološki impulz za politično diferenciacijo zlasti v meščanskem taboru je dal že sredi osemdesetih let goriški profesor teologije in pozneje škof na otoku Krku, Anton Mahnič. S serijo člankov Dvanajst večerov v Slovincu 1884 je posegel v slovenske kulturne, a nekaj let kasneje tudi v politične razmere. Njegovi umetnostni in literarni nazori, pri katerih je imel za edino merilo vero in katoliško moralo, niso pustili trajnejših sledov. Drugače pa je bilo z njegovimi političnimi idejami. Te so imele precej trajnejši in usodnejši vpliv v slovenskem katoliškem političnem taboru. Obsodil je liberalizem, tudi katoliški; zahteval je, da morajo biti katoliška verska načela vodilo v vsem javnem in političnem življenju. Pozival je na ločite duhov po načelih. Nasproti naravnemu pravu je postavil kot edino veljavno božje pravo. Bil je nasprotnik načela »absolutne narodnosti«, oziroma narodne suverenosti, kakršna je bila izoblikovana v francoski revoluciji. Takšno gledanje je imel za pogansko.¹¹ Vero, to je ideološko normo, je postavil nad narodnost. S tem je bil začetnik nekega usodnega gledanja na življenje, gledanja, ki se je tako trdovratno ukoreninilo v mnogo idejnih in političnih gibanj med Slovenci kot le v malokaterem narodu in predstavlja eno usodnih negativnih lastnosti, ki ovirajo sproščen demokratičen narodni razvoj. Zanj je bil narod božja tvorba, zato je dolžan bogu služiti in ga spoznavati. Ker sta narod in jezik božja tvorba, ju smemo in celo moramo ljubiti, se v svojem jeziku izobraževati in napredovati. Kot avstrijski legitimist in pristaš historičnega prava je bil proti zahtevi Zedinjene Slovenije, utemeljene na naravnem pravu. To poslednje njegovo stališče ni moglo dolgo zdržati niti v slovenskem katoliškem taboru.¹²

V razmišljanju o slovenskem narodnem programu ob koncu osemdesetih in v devetdesetih letih je vodilno vlogo igrala liberalna oziroma narodno napredna stranka, kakor se je sama imenovala. Njeno razmišljanje je bilo močno prepojeno z idejami panslavizma in rusofilstva, kakršno je bilo znano pri mladočehih, ki so bili vzor slovenskim liberalcem. Razpravo o narodnem programu in zahtevo po Zedinjeni Sloveniji so slovenski liberalci uporabljali kot svoje orožje zoper konkurenčno katoliško-klerikalno stranko in zoper socialdemokrate, ki so jim postajali vse hujši tekmeč na socialnem in političnem planu. Klerikalci niti socialdemokrati niso imeli v tem času izoblikovanega narodnega programa, a oboji so bili načelno proti narodnemu zatiranju in za enakopravnost.

Slovenskim liberalcem je bilo »krepko slovenstvo, zajemajoč svojo moč iz večno svežega, nepremagljivega slovanstva«, kot je 1. aprila 1893 zapisal Slovenski narod, bistvo njihove politične misli.¹³

¹⁰ Slovenski narod, 15. dec. 1970, cit. po J. Pieterski, Nacija, Jugoslavija, revolucija, str. 71.

¹¹ Zgodovina Slovencev, CZ, Ljubljana 1971, str. 516.

¹² Prav tam, str. 516–517.

¹³ Vasilij Melik, Ivan Hribar in njegovi spomini, v Ivan Hribar, Moji spomini II. Ljubljana 1984, str. 638.

Liberalci so se navduševali nad Rusijo, nad samostojno Srbijo in bili v političnih stikih z mladočehi ter liberalnimi strujami okoli Strossmayerja pri Hrvatih. Propagirali so slovansko vzajemnost, seznanjali slovensko javnost z življenjem drugih slovanskih narodov, konkretnega političnega programa in metod pa za njegovo realizacijo niso izoblikovali. Takšna narodna politična usmerjenost in propaganda liberalne stranke je morala izzvati tudi druga dva politična tabora na Slovenskem, da sta izoblikovala svoje nacionalne programe in odvrnila od sebe očitke, da sta protinarodna. Tako so slovenski socialni demokrati na ustanovnem zboru Jugoslovanske socialno-demokratske stranke 15. in 16. avgusta 1896 v resoluciji o narodnem vprašanju povedal sledeče: »Delavski narod potrebuje izboljšanje svojega položaja, ker je beda po vseh jugoslovanskih deželah enaka. Nasproti prepiru meščanskih slojev v jugoslovanskih deželah postavlja jugoslovanski proletarijat ljubezen in bratstvo vseh jugoslovanskih narodov in se pridružuje sklepu londonskega kongresa II. internacionale 1896, ki terja popolno pravico lastnega odločanja vseh narodov in simpatizira z delavci vseh dežel. Zbor tudi odločno protestira proti ugovorom nasprotnikov, češ da socialna demokracija izdaja svojo narodnost, izjavlja pa enkrat za vselej, da socialna demokracija ni breznarodna ali protinarodna, ampak mednarodna.«¹⁴

Slovenski socialni demokrati so v naslednjih letih še živo razpravljali o narodnem vprašanju in njihov voditelj Etbin Kristan je razvijal, podobno Karlu Rennerju, kakor je videti povsem utopičen koncept personalne avtonomije, ki je imel do prve svetovne vojne določen vpliv v avstrijski socialni demokraciji. Pred vojno ga je med drugimi kritično analiziral in zavrnil tudi Lenin. Tako je E. Kristan edini Slovenec, ki ga je Lenin omenjal. Konec septembra 1899 je skupni zbor vseh socialnodemokratskih strank Avstrije v Brnu sprejel nov nacionalni program. Program je zahteval, da se Avstrija preobrazi v demokratično narodnostno zvezo, namesto historičnih dežel pa osnujejo teritorialne narodne enote, ki bodo razmejene po narodnostnih mejah in bodo opravljale avtonomno vse narodnostne zadeve. Kljub pomankljivosti tega programa, ki je pod narodnostnimi zadevami razumel predvsem kulturna vprašanja, je brnski program postal in ostal narodni program slovenske socialne demokracije v bistvu do konca habsburške monarhije.¹⁵ Program se je dejansko ujemal z idejo o Zedinjeni Sloveniji na podlagi naravnega etničnega prava. Verjetno je bilo to tisto, kar je nagnilo Ivana Cankarja, da je kljub pomislekom in rezervi, ki jo je imel do njega in do politike socialne demokracije, leta 1907 izjavil, da ima ona med vsemi slovenskimi političnimi strankami vendarle najboljši program, izrecno: »edina stranka, ki zahteva Zedinjeno Slovenijo, je socialna demokracija.«

V slovenskem katoliškem taboru je prišlo glede nacionalnega programa in orientacije do bistvene spremembe v letih 1897/98. Ob Badenijevih jezikovnih naredbah 1897 se je pokazalo, da tudi nemški krščanski socialci, na katerih zavezništvu je gradila svojo politiko slovenska katoliška stranka, niso bili pripravljeni v čem bistvenem ugoditi narodnim zahtevam Čehov in Slovencev. Slovenska katoliška stranka se je v tem položaju začela zbliževati s hrvaškimi pravaši. Trije prvaki slovenske Katoliške narodne stranke: Krek, Kalan in Brejc so se v dneh 13. in 14. oktobra 1898 udeležili shoda Hrvatske stranke prava (domovinaši) na Sušaku in tam izjavili, da Slovenci smatrajo ideje pravaške stranke za svoje.

¹⁴ Franc Rozman, Odnos Jugoslovanske socialnodemokratske stranke do nacionalnega vprašanja (dalje Rozman, Odnos JSDS do nacionalnega vprašanja). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII/1982, str. 10–11.

¹⁵ Prav tam.

Slovenec je nato 15. okrobra v svojem glavnem komentarju zapisal, da od programa hrvatskega državnega prava pričakujejo rešitev tudi Slovenci, kajti hrvatsko državno pravo dokazuje: 1., da je hrvaška Kraljevina svobodna, samosvoja, popolnoma avtonomna država in 2., da spadajo pravno k Hrvaški tudi dežele, kjer prebivajo Slovenci.¹⁶

V slovenskem političnem življenju je vzbudila ta izjava velike simpatije, edino kranjski liberalci, ki so se sami spogledovali z idejo hrvaškega državnega prava in z opozicijskimi strankami v Zagrebu, so izrazili skepsu, češ, da se klerikalci ne bodo držali svoje izjave in pravega sodelovanja. Ker pa je izjavo pozdravil tudi zagrebški Obzor, so slovenski liberalci prišli v zagato.

Klerikalna stranka je odločno poprijela novo orientacijo. Klerikalni tednik Slovenski gospodar je zapisal, da se je sedaj, ko je bil slovenski narod pahnen na rob pogina, v njem utelesila rešilna ideja, ideja združenja Jugoslovancev. Klerikalna stranka v novi orientaciji ni gledala samo s simpatijo na hrvaško državno pravo, ampak dejansko na jugoslovansko orientacijo. Seveda je jugoslovansko rešitev slovenskega narodnega vprašanja klerikalna stranka kot tudi vse druge videla vse do majske deklaracije 1917 v okviru habsburške monarhije. Tako je na primer eden izmed udeležencev sestanka na Sušaku Andrej Kalan izjavil, da je bilo že davno potrebno tesnejše sodelovanje Hrvatov in Slovencev v ta namen, da se na jugu Avstrije osnuje krepka organizacija jugoslovanskih narodov, ki bo nepremagljiv branik državi in pravu jugoslovanskih narodov.¹⁷

Klerikalci so ta sušaški narodni program ponovili tudi na II. slovenskem katoliškem shodu leta 1900.¹⁸

Omeniti velja, da si je klerikalna stranka predstavljala uresničitev slovenskega nacionalnega programa s političnim sporazumom v parlamentarno demokratičnem sistemu. Zato si je tudi prizadevala za splošno volilno pravico in jo postavila v svoj program; v tem je bila tudi bolj napredna od liberalne stranke.

V začetku 20. stoletja se je med Slovenci dokaj razmahnilo novoilirsko gibanje, ki ga je vodil slavist dr. Fran Ilešič, profesor v Zagrebu, drugače pa predsednik Slovenske matice in liberelec. Del slovenskih političnih voditeljev in kulturnih delavcev iz vseh treh političnih taborov se je bil pripravljen verjetno zaradi velikohrvaških ali unitarnojugoslovanskih konceptov pri Hrvatih, kulturno narodnostno čim bolj zlit s Hrvati, misleč, da bo lahko tako ustvarjena čim močnejša politična enotnost.¹⁹

Kakor v vsakem podobnem poizkusu v preteklosti in pozneje je novoilirizem slej ko prej zadeval na iste nepremagljive težkoče objektivne in subjektivne narave. Gre pač za dejstvo, da je slovenščina poseben jezik in gre za neko zakonitost – s slovenskim ljudstvom je treba govoriti v jeziku, ki ga razume.²⁰

V novoilirskem smislu je nastopala liberalna narodno radikalna mladina. Njen voditelj Gregor Žerjav je pred odhodom v Beograd na shod

¹⁶ Janko Prunk, Slovensko-hrvaški odnosi 1914–1918 in jugoslovansko zedinjenje, (dalje cit.: Prunk, Slovensko hrvaški odnosi) Zgod. časopis 33/1979, str. 586–587.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Poročilo o II. slovenskem katoliškem shodu leta 1900 v Ljubljani, Ljubljana 1901, str. 71.

¹⁹ Prunk, Slovensko hrvaški odnosi, str. 588.

²⁰ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1972, str. 31.

jugoslovanske akademske mladine (od 18. do 21. septembra 1904) napisal: »Mi ne gremo v Beograd politikovat. Povemo to odkrito in ne iz kake bojazni, Svobodna je bila in je naša beseda. Na političnem polju se težko ujedini in tudi, če bi se, bi to ne veljalo mnogo. Kulturno jedinstvo je prva stopnja vsaki tesnejši zvezi. Danes ga ni med nami, manjše je kot med nami in Čehi. Če bo kongres v tem pogledu imel sadu in vsaj pomnožil duševni promet med jugoslovanskimi dijaki, pa smo zadovoljni.«²¹

V podobnem duhu je bila tudi resolucija o jugoslovanskem vprašanju, ki so jo sprejeli na II. shodu narodnoradikalnega dijaštva v Celju 8. sept. 1907.²²

O sprejetju hrvaščine kot znanstvenega jezika in postopnem približevanju slovenščine hrvaščini je pisal najvidnejši katoliški filozof in ideolog Aleš Ušeničnik.²³

V slovenski socialdemokratski stranki je bil najočitnejši izraz takšnega novoilirstva tivolska resolucija, v kateri je bilo o jugoslovanski enotnosti med drugim zapisano tudi tole:

»Jugoslovanska socialna demokratska stranka smatra sedanje jugoslovanske narode le za elemente, ki naj ustvarijo enoten narod in konstatira, da treba v svrhu oživitve te enotnosti smotrnega skupnega kulturnega in političnega dela, ne glede na današnje politične formacije in meje. Zlasti smatra potrebnim sporazumevanje o skupnem narodnem jeziku in pravopisu kot prvem predpogoju popolnega enotnega narodnega življenja Jugoslovancev. To pa je dosegljivo le s sistematično postopno kulturno politiko v vseh delih tega naroda.«²⁴

Težko bi ugotovili, kolikšen del slovenskega naroda oziroma njegovega vodstva se je opredeljeval za novoilirizem. Kot je znano, je novoilirstvo imelo tudi precej nasprotnikov, ki so se zavzemali za ohranitev slovenske narodne individualnosti, čeprav so bili za najtesnejšo politično zvezo s Hrvati. Takšen je bil npr. ljubljanski škof Jeglič, ki je svoje bojazni pred velikohrvatskim nacionalizmom zaupal svojemu dnevniku.²⁵

Slovenski mladi liberalci, katerih del je bil jasno slovensko usmerjen, npr. Ivan Prijatelj in France Kidrič, so v svoji reviji Veda, v Gorici leta 1912 organizirali poglobljeno široko zastavljeno anketo o odnosih med Slovenci in Hrvati. Ankete se je udeležilo precejšnje število političnih in kulturnih delavcev iz Slovenije in nekateri iz drugih jugoslovanskih pokrajin. Ta anketa (odgovori so izhajali v letu 1913) je z redkimi izjemami potrdila slovensko narodno individualnost in perspektivo njenega samostojnega razvoja v zvezi z drugimi jugoslovanskimi narodi.²⁶ Istočasno je

²¹ Omladina I, 1904/1905 str. 83–84, po L. Udetu, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 28.

²² Prav tam.

²³ Prav tam, str. 54.

²⁴ Zgodovinski arhiv KPJ, V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1867–1918, Beograd 1951, str. 202.

²⁵ J. Prunk, Škof Jeglič – politik, Kronika 1/1971, str. 48.

²⁶ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 64–68.

imela podobno anketo tudi katoliška mladinska revija Zora s podobnimi odgovori, kjer se je nekaj anketirancev nagibalo v ilirizem, večina pa se je postavila na »prešernovsko« slovensko stališče.

Z unitarno jugoslovanskimi stališči, zlasti v svoji socialno-demokratski stranki, je odločno obračunala skupina intelektualcev, masarykovcev, zbranih v reviji Naši zapiski: Albin Prepeluh, Anton Dermota, Dragotin Lončar in Henrik Tuma.²⁷

Ta razmišljanja so bila verjetno podlaga Cankarjevi lucidni izjavi o Slovencih in jugoslovanskem vprašanju leta 1913, ko je dejal: »Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo, toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim čisto samostojnim kulturnim življenjem.« Za Cankarja je bil jugoslovanski problem samo političen in se je moral rešiti samo na političen način: »Če mislijo ti štirje narodi, da so si sorodni in da bi lažje in najbolje živeli, če bi bili združeni, naj se zgodi po njihovi želji, naj si v božjem imenu zgrade zvezno republiko jugoslovansko.«²⁸

Politično dogajanje na Hrvaškem in po drugih jugoslovanskih deželah leta 1903 je zbudilo močan odmev v Sloveniji. Prišlo je do manifestacij, ki so izrazile solidarnost z novim političnim gibanjem na hrvaškem in poudarjanja potrebe sodelovanja s Srbi in Hrvati. Toda po Reški in Zadarski resoluciji je v Sloveniji prišlo do velikega razočaranja nad politiko hrvaškega »novega kurza«, kajti Slovenci so imeli vtis, da jih politika »novega kurza, kakršno je vodila hrvatsko-srbska koalicija, žrtvuje svoji subdualistični politiki in Italiji.«²⁹ Kot rezultat polemike proti nekaterim hrvatskim politikom (Trumbiću, Miliću, Tresić-Pavičiću), ki so na ljubo kompromisa z Italijo bili pripravljeni žrtvovati Trst, del Slovenskega primorja in Istre, je tedanji levi liberallec Henrik Tuma napisal 1907. leta knjigo Jugoslovanska ideja in Slovenci, v kateri je ostro nasprotoval povezovanju z Italijo, češ da je ona najhujši sovražnik Slovencev in Hrvatov, kar je bila daljnovidna ocena.³⁰

Politika »novega kurza« je slovenske liberalce, ki so se vezali z liberalno hrvaško-srbsko-koalicijo, potisnila v slepo ulico. Izgubili so iniciativo in primat pri povezovanju s Hrvati za reševanje slovenskega narodnega vprašanja. To situacijo je zelo adekvatno ocenil Ivan Cankar v svojem predavanju Slovenci in Jugoslovani 12. aprila 1913, ko je rekel: »Narodna-napredna stranka ima že od nekdaj ozke stike s hrvaško-srbsko koalicijo, ali ti stiki so večji del samo žurnalistični.«³¹

Aneksija Bosne in Hercegovine 1908. leta je povzročila nova razmi-

²⁷ Prav tam, str. 45.

²⁸ Ivan Cankar, Izbrana dela X, Ljubljana 1954, str. 398 in Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 69–70.

²⁹ J. Pleterski, Politika »Novega kursa«, Jadranski kompromis in Slovenci (dalje cit. J. Pleterski, Politika »Novega kursa«), Jugoslovanski istorijski časopis, 1975, str. 48–88.

³⁰ Prav tam, str. 81.

³¹ Zgodovinski arhiv KPJ, tam, V., str. 260.

šljanja in osmišljanja slovenskega narodnega programa. Vse slovenske stranke so poudarjale orientacijo na najtesnejše sodelovanje s Srbi in Hrvati v monarhiji, vsaka pač s sebi podobnimi strankami pri bratskih narodih. Vsaka stranka je modificirala svoj program odvisno od svoje idejne usmeritve in svoje politične tradicije.

Takoj po aneksiji Bosne in Hercegovine je zanimiv politični program za »habsburške južne Slované« objavil mladoliberalni voditelj Gregor Žerjav v Našem listu v Kamniku, kjer je zapisal:

»1. Iz ozemlja, katero naj tvorijo del Koroške, Štajerske, Kranjske, Goriške, Gradiške, Trst z okolico, Istra, Hrvatska in Slavonija ter Dalmacija, Reka z okolico, Bosna in Hercegovina naj se ustvari na podlagi državnopravnih titulov hrvaškega in ilirskega kraljestva ter srbske vojvodine in prirodnega prava jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije.« Predlagatelj je nato skiciral natančno mejo te države na Koroškem in Štajerskem proti Nemcem in v Vojvodini proti Madžarom in Romunom, in še predlagal: »Umetno bi bilo, da habsburško cesarstvo odstopi Furlansko Italijo v zameno za slovenske dele Benečije. Ozemlje jugoslovanskega kraljestva bi merilo dobrih 150.000 km² z več nego 8 milj. prebivalcev in bi bilo torej del habs. monarhije.« Tretja točka v Žerjavovem programu govori o statusu jugoslovanskega kraljestva: »Jugoslovansko kraljestvo imej v ostalih smereh isto samostojnost, kakršno ima danes Ogrska in imej vrhu tega takšno pravico svojega diplomatičnega zastopstva pri vseh svojim sosednjih državah, kakršno ima bavarsko in saško kraljestvo.«

V peti točki je govor o notranji ureditvi te državne enote: »Jugoslov. kraljestvo se razdeli v tri pokrajine, srbsko, hrvatsko in slovensko. Takšno pokrajino tvori ozemlje, na katerem eno pleme kompaktno prebiva in katero imej ime v historiji utemeljeno. Slovenska pokrajina bi se imenovala Kraljevina Ilirija, hrvatska Trojedina kraljevina in srbska: srbsko vojvodstvo in bosansko kraljestvo. Vsaka pokrajina bi imela svojega kraljevskega namestnika, svojo pokrajinsko vlado in pokrajinsko zbornico. Zagreb bi bil glavno mesto jugoslov. kraljestva, kjer bi bil sedež osrednje vlade, odgovorne osrednjemu parlamentu.« Vsi zelo zanimivi predlogi, najbolj glede notranje teritorialne razdelitve, kjer Žerjav povezuje v eno enoto srbsko vojvodino in Bosno, ki v takšni državi niti teritorialno nista povezani: med njima je s Sremom hrvatska trojedina kraljevina. Ta element v predlogu je očitno naperjen zoper velikohrvaški državni koncept, ki zajema tudi Bosno. Žerjav torej tendira v velikosrbsko smer na jugoslovansko zedinjenje skupaj s Srbijo.

Na koncu svojega predloga je že prav radikalno provokativen in ultimativen:

»Da bi se izpolnil sen o jugoslovanskem kraljestvu mogoče kot kompenzacija balkanskim državam od avstrijske strani! S takšno kompenzacijo bi habsburško cesarstvo ničesar ne izgubilo, temveč le pridobilo. Sicer pa

najbližja bodočnost pokaže, v koliko smo Jugoslovani mogli imeti upanje na uresničenje samostalnosti v okviru starodavne habsb. monarhije.«³²

Slovenska klerikalna stranka je na seji Kranjskega deželne zboru 6. januarja 1909 predlagala državno-pravno izjavo v zvezi z aneksijo Bosne in Hercegovine, ki so jo podprli tudi liberalci. Izjava se glasi: »Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine v trdni nadeji, da je izvršen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državno-pravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.«³³

To je bila znamenita izjava, ki je klerikalni stranki omogočala njeno nadaljnje prizadevanje v reševanju narodnega vprašanja. Stranka je vse bolj prevzemala vodstvo v narodni politiki in svoj narodni program poskušala nasloniti na državno-pravni narodni program hrvaške pravaške stranke. Takšna politika pa je bila v bistvu politika trializma. Ta njen trializem je izviral iz popolnoma drugačnih pobud kot trializem avstrijskih krščanskih socialcev in krog nadvojvode Franca Ferdinanda, ki so s trialistično (hrvaško) enoto, iz katere so izključevali slovenske dežele, hoteli oslabiti Madžare in učvrstiti enotnost habsburške monarhije. V trializmu pri Slovencih pa je osnovno ravno to, da v njem vidijo politično formulo, ki naj zagotovi vključitev Slovencev v južnoslovansko tvorbo v monarhiji. Ta slovenska trialistična politika nenehno dokazuje na osnovi narodnega in pomožno tudi zgodovinskega načela – hrvaškega državnega prava – pripadnost Slovencev in nujnost njihovega državno-pravnega in političnega zedinjenja s Hrvati in Srbi. Trializem na Slovenskem dejansko pomeni obliko jugoslovanskega gibanja, prilagojenega idejnim in političnim okvirom klerikalnega tabora. Beseda sama se za slovensko rabo že tedaj ni zdela posebno primerna in se je pisec upirala, uporabljali so jo predvsem v zunanjih nastopih, doma pa je bil govor kar o hrvaško-slovenski in sploh jugoslovanski skupnosti.³⁴

»Vsi vemo«, piše Koroščeva 'Straža' v novoletni številki 1913, »katero vsebino ima beseda trializem, a mi iz lastnega nagiba načeloma ne rabimo tega izraza, ker je iznajden le v svrhu, da odbije druge slovanske avstrijske politike od federalistične ideje, ki je v njem izražena . . . Na dnevnem redu stoji dandanes avstroogrsko jugoslovansko vprašanje . . .«³⁵

Slovensko trialistično spomenico je prvič leta 1909 poslal Francu Ferdinandu dr. Ivan Šušteršič, leta 1911 pa je poslal prestolonasledniku še eno trialistično spomenico ljubljanski škof Jeglič, ki je bila Šušteršičev tiskani govor v državnem zboru (novembra 1911).³⁶

Precizacija in največja javna manifestacija trialističnega programa je bilo veliko slovensko-hrvaško zborovanje 20. oktobra 1912 v Ljubljani, ki sta ga organizirali slovenska ljudska stranka in hrvaška vsepravaška

³² Naš list, 19. 12. 1908.

³³ Slovenec, 7. jan. 1909.

³⁴ Janko Pleterški: Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje. Zgodovinski časopis, XXII/1968, str. 169.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Janko Prunk, Škof Jeglič – politik, str. 51.

organizacija. Na zborovanju so sprejeli resolucijo, da slovenska ljudska stranka sprejema program stranke prava. Poudarili so enotnost in pravico za svobodni razvoj »hrvaško-slovenskega naroda« v okviru habsburške monarhije. Podčrtali so prepričanje o pomenu hrvaško-slovenskih pokrajin za položaj monarhije in zahtevali, naj se monarhija spomni svojih dolžnosti do hrvaško-slovenskega naroda.³⁷

Program kaže značilnosti političnega mišljenja vodilnih delov slovenskega in hrvaškega meščanstva, ki je živelo v iluziji možnosti rešitve narodnega vprašanja po demokratični poti v sporazumu z vladajočimi vrhovi monarhije. Pri njih pogrešamo misli in hotenja, da si je treba svoje narodne pravice vzeti, izbojevati tudi s silo, kot so npr. to nekoč naredili Madžari.

Iz revolucionarnega vzgiba se je leta 1912 rodilo narodno revolucionarno mladinsko gibanje Preporod, ki se je precej razširilo med slovensko študentovsko in zlasti dijaško mladino. Preporodovci so spletli čvrste stike s podobnimi gibanji na Hrvaškem in z Mlado Bosno ter zahtevali razbitje habsburške monarhije in zedinjenje vseh jugoslovanskih narodov v samostojno državo. Ta program je bil eksplicitno izražen v uvodniku časopisa Preporod 1. junija 1913 z naslovom Jugoslovanska nacionalna ideja.³⁸

Balkanske vojne in zmage balkanskih držav nad Turki so povzročile v Sloveniji plimo jugoslovanskega čustvovanja in časopisi vseh strank so obsojali imperialistični pritisk Avstro-Ogrske na Srbijo zlasti glede vprašanja Albanije. Navdušenje za jugoslovanske brate, za povezavo z njimi je najlepše izrazil Ivan Cankar, ko je dejal: »Če kdo ni doslej vedel, je moral spoznati zdaj, da nismo samo Slovenci, še manj pa samo Avstrijci, temveč, da smo ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja. Ko je počil prvi strel, se je oglasil njegov odmev v naši najzadnji zakotni vasi . . . In v nas vseh se je zbudilo nekaj, kar je zelo podobno hrepenjenju jetnika. Vzbudilo se je v nas še nekaj drugega, vse bolj pomembnega in dragocenega – iskra tiste moči, samozavesti in sile življenja, ki se je bila razmahnila na jugu, je planila tudi na slovenska tla.«³⁹

Z izbruhom 1. svetovne vojne se je začela na Slovenskem nova zgodovinska dialektika. Pod pritiskom vojnega režima je bilo normalno politično življenje ohromljeno. Nad usodo slovenskega naroda so se zgrinjali težki oblaki. Londonski pakt in vstop Italije v vojno je slovensko politiko potisnil v najhujšo zagato. Vsakršno antantofilstvo se je zaradi italijanskih aspiracij po velikih delih slovenskega ozemlja zdelo slovenski politiki nemogoče. Po drugi strani pa tudi ni mogla podpirati zmage centralnih sil, saj so nemške stranke v Avstriji v svojih zahtevah terjale

³⁷ Slovenec, 21. okt. 1912.

³⁸ Arhiv Socialistične republike Slovenije. Fond Državno pravdnštvo, fasc. 21: cenzurni izvod Preporoda, 1. junija 1913.

³⁹ Ivan Cankar, Izbrana dela X, Ljubljana 1954, str. 398.

preobrazbo avstrijske polovice države v nemško državo, s čimer se je Slovincem obetala narodna smrt.

V takšnih razmerah se je slovenska politika, predvsem politika njene vodilne stranke SLS znova intenzivneje obračala k Hrvatom, zlasti k Starčevičevi stranki prava. Voditelj demokratičnega projugoslovanskega krila SLS Janez Evangelist Krek se je demonstrativno udeleževal sej hrvaškega sabora. Saborovo zasedanje od 14. junija do 6. julija 1915 je Starčevičeva stranka izkoristila za protirežimsko demonstracijo. Zahtevala je, da se takoj, še v času vojne reši narodno vprašanje z združitvijo Hrvatov in Slovencev v enotno hrvatsko državo.⁴⁰ Takšno pravaško izjavo so pripisovali Krekovemu vplivu, kar ni nikjer dokazano. Ljubljanski škof Jeglič je sicer v svojem dnevniku 15. junija 1915 zapisal: »Krek je odšel v Zagreb, ko je bilo zasedanje sabora, kjer je nahujskal neko stranko za skrajni odpor: govori dotične stranke (starčevičancev, op. J. P.) in Radića so bili kar prekucijski. Krek je bil na galeriji in se je Hrvatom kazal.«⁴¹ Nov politični položaj v monarhiji je nastal s smrtjo cesarja Franca Jožefa konec leta 1916 in z Wilsonovimi pogoji za mir s centralnimi silami, ki jih je ta predložil 22. januarja 1917. Starčevičeva stranka je na zasedanju sabora 1. februarja 1917 predložila adresu na novega cesarja Karla, v kateri je spregovorila tudi v imenu Slovencev. Grajala je nacionalno zatiranje Slovencev in Hrvatov v monarhiji in zahtevala njihovo državno-pravno združenje. Poudarila je, da je boj proti dualizmu in za zedinjenje ravno tako pomemben kot boj proti zunanjim sovražnikom monarhije. Zahtevala je od cesarja, da naj takoj, ko bodo dopustile vojne razmere, dovoli sklicanje zastopnikov vseh hrvatskih in slovenskih dežel na sabor v Zagreb, kjer naj bi se izvršilo zedinjenje s Slovenci na osnovi narodnostnega načela in hrvatskega državnega prava.⁴²

Ta adresa je bila v bistvu že anticipacija majske deklaracije. V tem času je prišlo v slovenskem političnem življenju do premikov. Liberalci, ki niso imeli podpore v hrvaško-srbski koaliciji, ta je bila dosledno pasivna in odklanjala stik s Slovenci, so se priključili iniciativi klerikalne stranke. V klerikalni stranki pa je sredi leta 1916 prevladalo demokratično Krekovo krilo proti konservativnejšemu, vojnohujskaškemu Šušteršiču. Tako je bil za predsednika Jugoslovanskega poslanskega kluba v dunajskem parlamentu, ki je združeval vse jugoslovanske poslance iz Slovenije, Istre in Dalmacije, leta 1917 izvoljen Krekov pristaš dr. Anton Korošec. Klub je pred otvoritvijo parlamenta izdelal zgodovinsko pomemben nacionalni program, ki je postal znan kot Majniška deklaracija. Danes si je historiografija dokaj enotna v oceni, da so glavno vlogo pri formuliranju deklaracije odigrali Krek in njegovi pristaši ter istrska pravaša Spinčič in Laginja.

⁴⁰ Konstantin Bastarić, Hrvatski sabor i Jugoslovanski odbor. Jugoslovanski odbor u Londonu, Zagreb 1966, str. 311-312.

⁴¹ Dnevnik škofa Jegliča, 15. junija 1915, Nadškofijski arhiv Ljubljana.

⁴² Adresa Starčevičeve stranke prava, predložena u hrvatskom saboru 1. ožujka 1917. Tisk Hrvatska tiskarna u Zagrebu 1917.

Deklaracija je na prvi seji parlamenta 30. maja 1917 prebral klubov predsednik Anton Korošec. Deklaracija je zahtevala od vlade in vladarja, da se na temelju narodnostnega načela in hrvatskega državnega prava zedinijo vsi teritoriji monarhije, na katerih žive Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno državno telo, svobodno vsakega tujega gospostva, zgrajeno na demokratičnem principu pod habsburškim žezlom.⁴³ O Majniški deklaraciji je do danes v slovenski in širši jugoslovanski historiografiji vrsta popolnoma nasprotujočih si ocen. Mislim, da je zgodovinski objektivnosti najbližje stališče, ki pravi, da se ni spotikati ob habsburški okvir deklaracije in jo zaradi njega ocenjevati kot reakcionarno. Tudi nima smisla izmišljati si zgodbe o neiskrenosti habsburškega okvira. Habsburški okvir je pri ocenjevanju deklaracije več ali manj brezpomemben. Deklaracija je bila tudi s habsburškim okvirom čisto revolucionarna zahteva, saj je zahtevala popolno rušenje dotedanjih političnih struktur monarhije, to je dualizma, in ustvaritev nove državne tvorbe na jugu monarhije. To je bilo nekaj, na kar ni pristal noben odločilen politični faktor monarhije. Odklonili so jo dvor, nemške politične stranke, vojaški krogi in vladi avstrijske ter ogrske polovice.⁴⁴

Takšna stališča niso oplašila slovenskega političnega gibanja, da bi odstopilo od deklaracijskih zahtev. Lahko konstatiramo ravno nasprotno. Med slovenskim narodom se je začelo gibanje za podporo deklaraciji – deklaracijsko gibanje, ki je programu majske deklaracije dalo širok demokratičen značaj, postavilo njene zahteve radikalno, mu dalo socialno noto in se na koncu izoblikovalo v pravo slovensko narodno samoodločbo. Že poleti 1917 so se začeli za Majniško deklaracijo izjasnjevati posamezniki in občinski odbori, zlasti na Štajerskem. Narodnopolitično vodstvo je prisluhnilo radikalno demokratičnemu razpoloženju med ljudstvom in Slovenec je že 28. julija 1917 zapisal, da mu je Majniška deklaracija samo minimum in da če monarhija ne bo rešila jugoslovanskega vprašanja po zakoniti poti, bo to vprašanje postalo mednarodno vprašanje. Že čez nekaj dni, 4. avgusta, je Slovincu sekundiral tudi Slovenski narod. Polet deklaracijskega gibanja pa moremo zasledovati od septembra 1917 dalje, od tako imenovane septembrske izjave, ki jo je iniciral ljubljanski škof Jeglič. Izjavo so poleg škofa podpisala vodstva SLS in NNS ter organizacija katoliškega delavstva in je izražala popolno soglasje s politiko Jugoslovanskega kluba. Socialni demokrati, ki so bili povabljeni, naj podpišejo septembrsko deklaracijo, so to odklonili z utemeljitvijo, da je zanje Tivolska resolucija primernejša kot Majniška deklaracija. S takšnim netvornim stališčem so socialdemokrati ostali ob strani deklaracijskemu gibanju in tako zamudili priložnost, da bi gibanju dali več socialne vsebine po svojem nazoru.⁴⁵

⁴³ J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, str. 116.

⁴⁴ J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev, str. 117 in L. Ude, Deklaracijsko gibanje na Slovenskem. Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije, Zagreb 1969, str. 143.

⁴⁵ Brošura Krfska deklaracija in demokracija, Chicago 1917, str. 15–17 – cit. po L. Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 46.

Tivolski resoluciji se je v dalnjem Chicagu, kjer je živel, avgusta 1917 odrekel sam njen tvorec Etbin Kristan z izjavo, ki jo je predlagal na občnem zboru Slovenskega republikanskega združenja (tako imenovana chicaška izjava). Na tem zborovanju so ameriški slovenski republikanci pretresali Krfsko deklaracijo, ki sta jo na Krfu, junija 1917 podpisala srbska vlada in jugoslovanski odbor in jo kritizirali. Sprejeli so Kristanov predlog resolucije, ki se glasi:

»Vprašanje, če so Jugoslovani en narod ali štirje narodi, je znanstveno in se ne more politično rešiti. Dejstvo pa je to: Jugoslovani so po krvi in jeziku tako sorodni, kakor enoten narod, ki se deli po narečjih; vendar pa je zgodovinska usoda določila posameznim delom ločen razvoj, iz katerega se je porodila tudi specifična plemenska zavest vsakega dela. Dočim ni med Jugoslovani večje jezikovne razlike . . . ima vendar vsak del svojo literaturo svoje posebne kulturne barve, šege in tradicije. – Upoštevajoč ta dejstva, smatramo za edino uspešno rešitev slovenskega in sploh jugoslovanskega vprašanja v politični združitvi vseh jugoslovanskih delov, ki pa prepušča avtonomijo vsakemu delu v vseh rečeh, katere niso po svoji naturi vsem skupne. – Realizacija te ideje je mogoča v politični obliki Jugoslovanske Federativne Republike, ki jo s tem označujemo za svoj cilj.«⁴⁶

Glavni socialdemokratski ideolog narodnega vprašanja Henrik Tuma je zaradi vztrajanja na razrednem stališču in v strahu za izgubo Trsta in Primorske, ki ju je ogrožal italijanski imperializem, želel ohranitev habsburške monarhije, v kateri si je želel socialno revolucijo in demokratizacijo. Takšno vztrajanje na razrednem stališču brez akcije je izzvalo v socialdemokratski stranki odpor »mladinov«, ki so se pridružili deklaracijskemu gibanju, ne da bi mogli pomembneje vplivati na socialno vsebino le-tega. Utemeljitev njihove odločitve je podal Albin Prepeluh v članku Ideja ali dogma v Napreju 22. septembra 1917, v katerem pravi: »V tej dobi ne moremo drugače kot biti edini s svojim narodom . . . zakaj strašno bi bilo, ako bi se le trenutek pomišljali nastopiti proti osvobodilnim stremljenjem naroda, katerega sinovi smo. Slovenski socialisti se ne morejo postaviti izven naroda, katerega sinovi smo. Slovenski socialisti se ne morejo postaviti izven naroda, katerega del so in ostanejo. Mi čutimo naše narodno zatiranje prav tako kot socialno. Slovenski delavec, mali kmet, nižji uradnik so po svojem bistvu, po svoji narodni psihi demokratični elementi. Angleški delavec pozna zgolj socialni boj, nemški in italijanski poznata socialni in politični boj, češki in slovenski delavec pa poznata socialni, narodni, kulturni in jezikovni boj. Smešno bi bilo, ako bi se hotel slovenski David bojevati v opremi angleškega ali nemškega Goliata . . .«⁴⁷

V deklaracijskem gibanju je program majske deklaracije kmalu zgubil

⁴⁶ J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev, str. 203–205.

⁴⁷ Franc Rozman, Odnos JSDS do nacionalnega vprašanja, str. 16–17.

svoj habsburški okvir. Kot prvi takšen dokumentaren indic moremo vzeti Krekov članek »Za narodno ujedinjenje«, ki ga je objavil v časopisu starčevičanske stranke prava Hrvatska država v Zagrebu 4. septembra 1917.

Članek se začena z omembo idej majske deklaracije in s poudarkom enotnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. Poglavitna misel članka je ugotovitev, da je narodno življenje brez državnosti nemogoče, da enakopravnosti brez svobodnega samostojnega državnega razvoja ni mogoče doseči. To misel postavlja Krek v nasprotje s trditvijo, da bi utegnili biti zadovoljiva tudi narodna avtonomija. Narodna avtonomija brez državnosti nima življenske vsebine, pravi Krek in vzklika: »Zedinjenje in zedinemu narodu enotno samostojno svobodno državo!« Nato se opredeli tudi do habsburške klavzule v deklaraciji . . . »Dinastija naj ve, da se slovenski, hrvatski in srbski narod lahko zadovolji samo s samostojno državo. Zahteva po samostojni državi ni antantna politika, stremljenja po svobodi in samostojnosti so starejša kot pa antanta, takšna prizadevanja niso veleizdajstvo. Suženjstvo je veleizdajstvo. Zahteve Slovencev, Hrvatov in Srbov so pravične in v nujnem skladu z idejo razvitega, zdravega naroda, uveljaviti pa jih morejo »brez ozira na kogar koli.«⁴⁸

Deklaracijsko gibanje je nedvomno vzpodbudilo velike upore slovenskih vojakov v habsburški armadi, ki so zahtevali jugoslovansko državo.

Iz deklaracijskega gibanja se je avgusta 1918 rodila odločitev o ustanovitvi Narodnega sveta za Slovenijo in Istro v Ljubljani. Do ustanovitve sveta je prišlo v dneh 16. in 17. avgusta na tako imenovanih Slovenskih dnevih, politični manifestaciji vseh slovenskih političnih strank in gostov, uglednih politikov iz Hrvatske, Bosne, Češke in Poljske. Narodni svet se je razglasil za vrhovno politično telo Jugoslovancev v Cislajtaniji (avstrijski državni polovici), s poudarkom, da se smatra za integralni del bodočega Narodnega viječa Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu.⁴⁹

Slovenski narod si je izbral Narodni svet zlasti zato, da bo pripravljen na oni zgodovinski trenutek, ko prevzame skupno s Hrvati in Srbi vse pravice in dolžnosti državne samostojnosti.⁵⁰ Dalmatinci v ljubljanski Narodni svet niso vstopili, opravičujoč se zaradi slabe prometne povezave.

Dne 6. oktobra je bilo v Zagrebu res ustanovljeno Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov in 16. oktobra je njegov predsednik dr. Anton Korošec zavrnil ponudbo cesarja Karla po federativni preureditvi države s pojasnilom, da je ta ponudba prišla prepozno, da si ljudstvo želi popolne samostojnosti. Sledeč takšnemu razpoloženju med ljudstvom je hrvatski sabor 29. oktobra razglasil prekinitve državnopravne zveze z Avstrijo in Ogrsko in pristop hrvatskih dežel k Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov in priznal Narodnemu vijeću vrhovno oblast.⁵¹

⁴⁸ J. Pleterski, prva odločitev Slovencev, str. 149.

⁴⁹ Poročilo v Slovincu in Slovenskem narodu, 17. in 18. avg. 1918.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1918, Zagreb 1922, str. 196.

Sočasno je bila tudi v Ljubljani velika politična manifestacija narodnega osvobojenja. S tem dejanjem so bili Slovenci združeni s Hrvati v skupno samostojno državo, v kateri je bilo tudi precej Srbov na Hrvatskem in v Bosni in Hercegovini. Najbrž je ravno to zadnje dejstvo bilo vzrok, da država Narodnega vijeća ni mogla biti trajnejša zgodovinska rešitev. Za same Hrvate in Slovence bi to verjetno lahko bila, toda z njo ne bi bil rešen srbski nacionalni problem.⁵² Srbi s te in one strani Drine so težili za popolno združitvijo vsega srbskega naroda v eno državo. Ta srbski element, močno pomešan med Hrvati na Hrvaškem in v Bosni, in pa mednarodna politična situacija nove države SHS, kateri je grozil italijanski imperializem, sta močno pritiskala na slovensko in hrvaško buržoazijo, da se je tako hitro in brezpogojno združila s Kraljevino Srbijo. Pri tem pa je treba vedeti, da je bil ob koncu vojne skoraj pri vseh političnih strankah, tako pri Hrvatih in Slovincih, močan jugoslovanski integrilizem, ki je delal v prid združitvi.⁵³

Slovenci so od ustanovitve Narodnega sveta v Ljubljani dalje precej razmišljali o svojem položaju v bodoči novi državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ustavno-pravni odsek Narodnega sveta je predlagal, da bi bila država SHS urejena na nekakšen federativen način na naslednje tri enote, ki bi imele svoje pokrajinske zbore in vlade z določeno avtonomijo, ki pa ne sme iti predaleč. Legislativa naj bo pridržana centralnemu parlamentu. Avtonomne enote bi bile 1. Slovenija z Istro, 2. Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, 3. Hrvatska s Slavonijo in Banatom in eventualno 4. Srbija s Črno goro, če bo prišlo do velikega zedinjenja v okviru Krfske deklaracije, na kar je kot na zelo verjetno, opozarjal A. Korošec.⁵⁴ V takšnem predlogu ni videti nikakršnega sledu hrvaškega državnega prava, na katerega so se Slovenci sklicevali v skupnem boju s Hrvati proti dualistični habsburški monarhiji, zadnjič še v majski deklaraciji.⁵⁵

V samih razpravah o združitvi države SHS s Kraljevino Srbijo v novembrskih dneh so slovenski klerikalci, ki niso bili za takojšnjo in brezpogojno združitve v centralistični unitarni obliki, zahtevali kulturno in upravno avtonomijo v decentralizirani državi. Poudarili so svojo voljo še nadalje živeti svoje življenje lastne narodne individualnosti v smislu resolucije kulturnega odseka Narodnega sveta. Liberalci pa so že na sestanku 13. novembra 1918 zatrdili, da vidijo politično, gospodarsko in kulturno prihodnost jugoslovanskega ljudstva le v enotni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev s centralno vlado. V duhu za centralistično in unitaristično ureditev jugoslovanske države s Kraljevino Srbijo so se izrekli tudi kulturni delavci iz liberalnega kroga in strankarsko neopredeljeni, ko so 23. novembra 1918 objavili v Ljubljani »izjave duševnih delavcev«. ⁵⁶ V

⁵² J. Prunk, Slovensko-hrvaški odnosi, str. 595.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Arhiv Socialistične republike Slovenije, Fond Narodni svet, fasc. Spisi odsekov, M. Ustavno-pravni odsek.

⁵⁵ J. Prunk, Slovensko-hrvaški odnosi, str. 596.

⁵⁶ Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, Maribor 1977, str. 170.

slovenskem narodno-političnem programu novembra 1918 ni bilo teoretično izdelane točke o slovenski narodni-državni suverenosti, enostavno so jo vtapljali s skupno narodno suverenost Slovencev, Hrvatov in Srbov. »Slovenska narodna državnost«⁵⁷ je novembra 1918 živel samo *via facti*. Jasna predstava o nacionalni suverenosti in lastni državnosti v zvezi z drugimi jugoslovanskimi narodi bo v slovenski politični programatiki dozorela šele v prvi jugoslovanski državi.

(Nadaljevanje v nasledni številki)

⁵⁷ Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV/1985.

Sociološka teorija N. Luhmanna in vprašanje kontinuitete v sistemskem pristopu (2)

4. Znanost kot (ideološki) podsistem

Znanost kot sistem ustreza mediju resnice, to pa Luhmann definira kot »sredstvo za prenašanje smisla, ki se na določen način razlikuje od drugih posrednikov, kot so moč, denar ali ljubezen. Ta specifična oblika prihaja do resnice tako, da poseben način sankcije dobi vlogo merila selektivnosti. Resnice ne more nihče zanikati, ne da bi se pri tem potrdil kot človek brez smisla in razuma in se tako izključil iz skupnosti ljudi, ki so nosilci sveta in ki konstituirajo smisel. Kdor zanika resnice, ne diskreditira njih, temveč samega sebe. Kdor se šteje za sodobnika, je odvisen predvsem od strukture družbe in se ne more določiti neodvisno od nje« (Luhmann, 1971, 233). Torej je skladanje z »vladajočo voljo« definirano kot nujni pogoj delovanja znanstvenika.

Resnica dobi univerzalni pomen v tem smislu, da ni povezana s konkretnim položajem človeka v mreži družbenih odnosov, temveč s človekom kot takim (oz. kot pripadnikom sistema).

Podobno kot drugi podsistemi v Luhmannovi teoretični razlagi tudi znanost nastopa do drugih v odnosu sistem – okolje. Znanost, ki za sebe obstaja tudi kot sistem (z vsemi značilnostmi), ima pomembno vlogo v redukciji kompleksnosti okolja. Da bi lahko kot sistem opravljala to funkcijo in ker sama nima meril izbire, mora sprejeti tematizacijo problemov, s katero razpolaga družbeni sistem.

Kot poudarja Luhmann, dela znanost s tehniko »premišljenega sprejema strukturne odločitve (s tem praktično relevantnih procesov), ki je vnaprej iznajdena v teoriji, ki potem kot podmene služijo v analizi« (Luhmann, 1971, 261). Če upoštevamo, kakšne so opredelitive teorije pri Luhmannu, je mogoče sklepati tudi o praznih prostorih v znanosti glede na celovito resničnost, ki so že posledica konstituiranja in zamejenosti spoznavnega dosega same teorije. Kajti, kot velewa epistemološko načelo: »Nobena teorija ne doseže konkretnega. To ni njen smisel, ni njen cilj« (Luhmann, 1975, 150). Teoriji preostaja možnost, da obstaja kot samonavezna (na epistemoloških načelih kritičnega racionalizma), in to Luhmann tudi eksplicite zahteva: »Družbena teorija je možna samo kot refleksivna teorija, če se hoče ukvarjati z evolucijo; možna je samo kot teorija, ki ob tem reflektira svoj teoretični status« (Luhmann, 1975, 193). Tako je potem teorija v dvojni odvisnosti: od sebe same in od svojega predmeta in ta odvisnot je v gibanju; to spreminjanje v predmetu in v teoriji je spet predmet teoretičnega spoznavanja. Kako bo zajeta »empirija«, pa spet vnaprej določa teorija, zato je izjemno pomembno vprašanje prav tvorba

teorije kot take, kar moramo »spoznati in obvladati« (Luhmann, 1975, 39). Za sociološko teorijo tudi posebej poudarja, da ne sme prezreti, »da se morajo njene trditve o strukturah sistema ali procesih sistema stalno nanašati na diferenco med sistemom in okoljem, ki je ne sme s svoje strani razumeti neodvisno od struktur, ki izčlenjajo (izdiferencirajo) sistem. Zasuk od klasične k moderni teoriji sistema, namreč kritika predstave o samozadostnem celem, ki posreduje popolnost delom, zadeva natanko točko, ki sili k oblikovanju samonaveznih pojmov« (Luhmann, 1975, 195). Glede na problem kompleksnosti razume sociološka teorija samo sebe kot prakso in »svoje lastne trditve oblikuje praktično kot redukcijo svoje kompleksnosti, njena kompleksnost pa je kompleksnost njene teme, kompleksnost družbe« (Luhmann, 1971, 262).

Tako usmerjena teorija pa je podlaga za izbiro problemov oz. tematizacijo problemov, s katerimi se bo ukvarjala znanost. Pri Luhmannu se potem načelo konstituiranja »moderne« znanosti pravzaprav glasi: teorija teorije, ki ji je eden glavnih ciljev spoznavanje teorije kot teorije, je substrat in usmerjevalka znanosti (kot znanosti), ki mora črpati iz teorije kot teorije (itd.). Vendar pa ta navidezna popolna odmaknjenost vključuje točno določeno (in ne kakršnokoli!) smer možnega razumevanja in znanstvenega predelovanja resničnosti. Na ontični ravni je namreč odločilen »splošen teorem sistemske teorije«: funkcionalna diferenciacija stopnjuje, povišuje kompleksnost sistema (in kompleksnost okolja, ki je relevantno za ta sistem), medtem ko v sistemu reproducira funkcijo tvorbe sistema in usposablja delne sisteme, da na temelju predpostavke celotnega sistema producirajo in reproducirajo kompleksnejše možnosti selekcije. »To pa naravnost eksemplarično velja tudi za odnos med družbenim sistemom in sistemom znanosti. Izdiferenciranje socialnega sistema razširja za znanost predvsem možnosti vedenja, selekcijski horizont vedenja na način, ki dopušča izbiranje več resnic in več neresnic kot določena načela. Naraščata število in selektivnost načel, ki se znanstveno lahko potrdijo kot resnična ali neresnična. In predvsem ta vidik spremembe ravni, na kateri sta osnovani produkcija in redukcija kognitivne kompleksnosti, vpliva na pogoje družbene samotematizacije. Kajti tista sprememba pomeni, da samotematizacije družbenega sistema niso eo ipso zmožne resnice, temveč da je resnica družbeno legitimirana delna perspektiva, v kateri delni sistem reflektira družbene samotematizacije« (Luhmann, 1975, 93).

Pri tej samotematizaciji pa sistem uporablja tehniko selekcije, ki jo Luhmann opredeljuje tako: »Sistem predvsem uporablja posebno optiko svoje input/output strukture, ki povečuje tisto, kar je verjetno in pomembno za obstanek, kritično, in tisto, na kar se lahko vpliva, druge odnose pa projicira v ozadje čisto nepomembnega« (Luhmann, 1981, 214). »Najvažnejša ravnanja sistema, ki so predmet funkcionalnih proučevanj, so ohranjanje relativne indiferentnosti do gibanja okolja, do distancirane avtonomije in reaktivno gibanje prožnosti, ki lahko nadzira

neizogibne vplive okolja» (Luhmann 1971, 39). Za te vrste proučevanj, ki edino ustrezajo kompleksnemu sistemu, je najvažnejša podlaga funkcionalna metoda, katere prednost je predvsem, da vse presoja po funkciji. Pravi smisel funkcionalne metode vidi Luhmann v tem, ker si prizadeva transcendirati doživljajski horizont delujočega in odpreti več kompleksnosti, kot je more dojeti in mu potem ponuditi to kompleksnost v obliki izdelanih in specifičnih stališč, ki mu – če jih lahko sprejme – dajejo na izbiro repertoar funkcionalno ekvivalentnih alternativ» (Luhmann, 1981, 282).

Znanost, oprta na funkcionalno metodo, ima jasen cilj – prispevati k ohranjanju systemske strukture.

S svojo razlago že samotematiziranih predmetov znanost pomaga ohranjevati meje med pomembnim in nepomembnim oziroma prispeva k temu, da pereči družbeni (realni zgodovinski) problemi ne postanejo predmet refleksije. To potiskanje nekaterih problemov v latentnost je pri Luhmannu opredeljeno (upravičeno) kot »nujna samozaščita osebnih in družbenih sistemov ravnanja, brez katere ti sistemi ne bi mogli ohranjevati kot konstante svoje identitete in svoje integrativne strukture v skrajno kompleksnem okolju« (Luhmann, 1971, 69). Temeljni problemi po Luhmannu so po sebi nerešljivi, zato je latentnost strukturno systemska nujnost. Pojasnjevanje latentnosti je mogoče le takrat, kadar se problem predela, kadar postane legitimen, to pa je, če so na razpolago funkcionalno ekvivalentne alternative za dejavnost (funkcijo), ki bi bila sicer latentna. Luhmann pa nedvoumno poudarja, kje so meje teh možnosti: »Ponujanje drugih možnosti, ki jih v vsem implicira smisel, se neha tam, kjer bi to razrušilo institucionalizirane selektivne strategije v družbi. Niso dovoljene možnosti, ki se v načelu ne morejo sprejeti« (Habermas/Luhmann, 1971, 19). Znanost torej mora ravnati konformistično (v odnosu do vsakokratne »vladajoče volje«) in upoštevati kot podlago družbeno dano »smiselno povezanost«, ne da bi presojala o sami zgodovinski proizvedenosti tega »smisla«; to je po Luhmannu tudi nepotrebno, kajti »smisel in svet sta najprej nasploh anonimno konstituirana« (Luhmann, 1973, 18).

Pomembno sredstvo za ohranjevanje nekaterih pojavov v latentnosti (=zagotavljanje obstanka sistema) je ideologija, ker omogoča selekcioniranje posledic, ki so pomembne za ravnanje in nevtraliziranje vseh drugih možnosti. Ideologija selekcionira program vrednot in ustrezna odrekanja ter žrtve, mora pa biti sposobna tudi zamenjati programe. Ideologija ima tudi to pomembno funkcijo, da zagotavlja konsenz tistih, katerih specifične vrednote se ne morejo uresničiti (in morajo njihovi nosilci potrpežljivo čakati), in da jih prepriča, da se bodo tudi oni s svojimi vrednotami uveljavili. Po Luhmannu je to simbolična ali ekspresivna vloga ideologije.

Vloga ideologije kot družbenega povezovalnega (integrativnega) dejavnika je po Luhmannu funkcionalno nujna in prav zaradi tega ji ne moremo nasprotovati ali jo kritizirati. Zaradi nenehne spremenljivosti

sistema v okolju pa tudi ni mogoče integrativne funkcije ideologije povezovati s trdnim redom vrednot (kajti, kako bi statičen red vrednot omogočal variabilnost ravnanj), temveč z novo identiteto vrednot. Ta identiteta pa se »ne ohranja s pomočjo hierarhičnega mesta v sistemu vrednot, temveč ravno s spremenljivostjo uresničevanja vrednot, ki zagotavlja, da se bo v tej menjavi odrekanja in dajanja prednosti spet prišlo na vrsto« (Luhmann, 1971 b, 166). V procesu vzpostavljanja konsenza v sodobni diferencirani družbi so po Luhmannu izgubila svojo vlogo stara merila resničnosti in pravičnosti in se prevajajo v »šifre za označevanje stanja nedoločene in nedoločljive kompleksnosti« (Luhmann, 1971, 198).

Po Luhmannu naj bi bilo za ideologijo zlasti značilno, da deluje z ocenami, ki pa ne morejo biti resnične (Luhmann, 1971, 59). Naloga znanosti je, da analizira, ali in kako ideologije opravljajo svojo funkcijo, in da – če je treba – predvidi funkcionalno alternativne ideologije, da bi lahko sistem kot celota obstajal (tudi ob spremembah v okolju); torej mora ideologije vrednotiti predvsem glede na njihovo *koristnost za ustalitev sistema* (v njihovem praktično instrumentalnem pomenu), medtem ko – razumljivo v okviru radikaliziranega funkcionalnega pristopa – vprašanje skladnosti z objektivnimi dejstvi sploh ni primerno. Tako ostane znanosti le formalna analiza funkcij ideologije, vnaprej pa je odpisana potreba po proučevanju resnične vsebine.

Pojem resnice je po Luhmannu (podobno kot pojem oblasti) v njegovi teoriji presežen. Vodilne predstave javnega mnenja so po Luhmannu izgubile sposobnost resnice, kar pa »pomeni, da ne morejo biti niti resnične niti zmotne, temveč so zunaj dosega možnega spoznavanja« (Luhmann, 1971, 55). »Mišljenje je ideološko, če se po svoji funkciji usmerjanja in opravičevanja ravnanja lahko zamenja« (Luhmann, 1971, 57). Zamenljivost pa je glede na samo definiranje odnosa sistem – okolje potrebna, če naj se sistem ohranja. In ker ima ideologija pri tem pomembno vlogo, mora reagirati na spremenljivost okolja. Zato je tudi upravičena vloga znanosti pri popravljanju ideologij (ker je okolje izjemno kompleksno, je tudi več ideologij).

Ker je Luhmann odpravil vprašanje resnice in meril resničnosti, je lahko (čisto pragmatično) trdil, da so ideologije konsistentne, dokler so podlaga za odločanje. Zaradi visoke stopnje kompleksnosti se morajo ideologije oblikovati formalno in abstraktno, da bi lahko vsrkale prav to raznolikost in jo predelale, uskladile. Zaradi tako pomembne funkcije ideologije Luhmann zavrača ideje o koncu ideologije, »ker ta iz dneva v dan potrjuje svojo moč« (Luhmann, 1971, 63). Vendar pa po Luhmannu v ideologijo ne sodijo »tradicionalne vrednote« in prepričanje o absolutnosti vrednot. K novi identiteti same ideologije spadajo kritika tradicionalnih razumevanj resnice in preseganje te kategorije ter upoštevanje kompleksnosti kot njene konstitutivne lastnosti (skupek različnih možnosti). V okviru nove identitete same ideologije torej po definiciji ni več prostora za vrednote, kot so npr. svoboda, pravičnost, človek kot subjekt; kajti ta

identiteta je *conditio sine qua non* modernega sistema (ki pa ne obstaja iz konkretnih ljudi in ga ne obvezujejo njihovi človeški problemi).

Luhmann sicer uporablja oznako »resnica«, vendar je temu pojmu določil le eno vsebino – to je *medij*, posrednik med podsistemi, katerega cilj je, da reducira kompleksnost. Pri tem deluje ta *medij* v prostoru kontingentnosti (»lahko bi bilo tudi drugače«) in zato mora (znanost kot podsystem tega medija) nevtralizirati oziroma odpraviti morebitne destabilizacijske možnosti (tudi ideologij). Ker sociologija kot znanost tematizira kompleksnost samih ideologij v danem sistemu glede na strukturno določen cilj (ohranjevanja sistema), tudi sama sociologija opravlja funkcijo ideologije: briše probleme, ki so povezani z morebitno prestrukturacijo sistema.

Znanost po Luhmannu ne vpliva neposredno na druge (oz. podsysteme v celotnem družbenem sistemu), temveč posredno prek tehnično uresničene in družbeno nadzirane (gospodarsko, pravno) uporabe – ta pot pa naj bi bila še učinkovitejša.

Na podlagi pojmovanja o visoki izdiferenciranosti sistema kot celote in avtonomije (pod)sistemov Luhmann tudi opravičuje »indiferentnost« znanosti do političnega angažiranja, kajti vsak sistem ima v visoko kompleksni družbi svojo funkcijo: znanstveni sistem se ukvarja z znanstvenimi vprašanji, politični sistem pa s političnimi. Če bi hoteli odgovornost za družbene posledice znanstvenih spoznanj prenesti na znanost, bi po Luhmannu to pomenilo razširiti odgovornost v neodgovornost. Stroga delitev dela med znanostjo in drugimi sistemi (gledano z vidika celotnega sistema – med vsemi podsistemi) je po Luhmannu ravno znak naprednosti in specifičnosti glede na prejšnje teorije in znanstvene prijeme. Visoka stopnja izdiferenciranosti ravnanj v celotnem sistemu pa je povezana tudi z odgovornostjo znanstvenikov, ki je omejena le na sistem znanosti in njene teorije, ki pa je po definiciji »*weltfremd*«. Luhmannove predstave o nevtralnem znanosti pa – glede na njegovo lastno refleksijo strukture in funkcije systemske teorije – moramo gledati kot tisto sestavino samotematizacije sistema znanosti, ki pomaga zakrivati njegovo resnično (ne)spoznavno – v smislu upoštevanja realnosti kot substrata – usmerjenost in (konservativno) praktično politično angažiranost.

10/4

5. Systemska teorija N. Luhmanna in resničnost

Če označimo Luhmannovo systemsko teorijo družbe kot zelo abstraktno, smo s tem povedali zelo malo, kajti po svojem bistvu je vsaka teorija abstraktna. Ključno vprašanje, ki ga moramo zastaviti tudi ob njegovi teoriji je, *kako abstraktna* – na kakšen način je sama abstraktnost konstituirana. Abstrakcija, posplošitev namreč lahko temelji na konkretnem, ali pa je sama svoj temelj; možnosti posplošitve so na relaciji konkretno – splošno ali pa abstraktno (splošno) – splošno. Abstraktnost,

se torej lahko konstituira tudi kot nekonkretna splošnost, kot samonavezna abstraktnost, skratka kot abstraktnost abstraktnosti. N. Luhmann družbe ne upošteva kot konkretne zgodovinske totalitete dialektično medsebojno povezanih sestavin, temveč pride do družbe (z dedukcijo) iz pojma sistema. Torej je tisto, kar je za družbo bistveno, najpomembnejše, že vnaprej odmisli in s tem ustvari možnost za *samonavežno teoretično sociološko razlago*.

To možnost je N. Luhmann ustvaril celovito – tako na ravni same »Theoriebildung« kot na ontični ravni (razlaga samega predmeta – družbe, njenega obstanka in delovanja). Obe razsežnosti sta med sabo neločljivo povezani in skupno opredeljeni s ciljem, ki mu mora teoretična razlaga služiti.

Specifično diferenco svoje systemske teorije je Luhmann oblikoval ob zavestnem prizadevanju, da bi presegel »ontološko miselno tradicijo«, kar naj bi bilo mogoče prav s premikom težišča spoznavnega interesa *od strukture* (kot bolj ali manj statično razumljene v zaprtem sistemu) *k funkciji* do okolja odprtega sistema.

Interpretacijske zmogljivosti teoretične razlage je razširil v neskončnost – torej je glede na razmeroma enostransko usmeritev zlasti klasične systemske razlage v Parsonsovem funkcionalizmu velik skok naprej – s tem, ko je ob upoštevanju klasičnih spoznavnih načel pozitivizma v ta proces produkcije teorije vključil še fenomenološka načela o transcendenca in svetu kot horizontu vseh horizontov (kot »totalnem horizontu«), ki je nujen posrednik oz. dejavnik razumevanja smiselnosti vsega dogajanja. Razširitev je možna, ker svet (kot okolje sistema) ni označen z ontološkim pojmom »vse, kar biva« (torej kar realno obstaja, kar je končno omejeno), temveč s subjektivno (s strani interpretirajočega) produciranim »totalnim horizontom« – svet je oznaka za (v bistvu neomejen) skupek možnosti – »univerzum možnosti«: ne možnosti, ki jih lahko producirajo zgodovinski ljudje v konkretno obstoječi formaciji v izmenjavi z naravo, temveč možnosti kot »izvirnih razvidnosti«, ki so temeljna in trdna ter stalna struktura življenjskega sveta (Lebenswelt), in kot apriori podstat smiselnosti. Ta svet (kot okolje sistema) pa je lahko ustvarjen le z refleksijo, ki pa je lahko le samorefleksija lastnega produciranja sveta, ker je edino v tej obliki svet dojemljiv – je ulovljiv. Da pa bi bil ulovljiv, ga je treba reducirati: torej iz univerzuma možnosti, iz (brezmejnega) horizonta horizontov se tematizira, ustvari izseček (Lebenswelt); glede na njegovo nujno povezanost s totalnim horizontom, od katerega dobimo smiselnost svojega delovanja, ga je vedno treba gledati v funkciji, v relaciji do tega naveznega okvira.

Fenomenološki dualizem univerzum možnosti (horizont horizontov): »Lebenswelt« je tako pri Luhmannu epistemološka podlaga za razlaganje odnosa med okoljem in sistemom, ki je v funkcionalni analizi edino možen in nujen, kajti, če ni sistem navezni okvir za funkcijo (pri čemer se vedno zastavlja vprašanje – delovati glede na kaj) in če ni zaradi avtonomizacije

sistema mogoče funkcije povezovati s sestavinami sistema, jo je treba navezovati navzven. Vključitev pozitivističnih spoznavnih načel v proces tvorbe teorije (zlasti tistih, da je treba gledati pojave kot stvari, kot se navzven kažejo, da se vzroki ne smejo »metafizično« razlagati, da je treba gledati pojave kot po sebi obstoječe in delujoče) je pri Luhmannu omogočila ustrezno razlago sistema – takšnega, kot se navzven kaže – kot naravne nujnosti. Svojo temeljno upravičenost dobi sistem v teoriji na podlagi fenomenološke razlage in s pomočjo ejdetske redukcije, pojasnilo in opravičilo za svoj način obstajanja, za svojo strukturo, ki determinira njegovo delovanje, pa dobi s pomočjo pozitivističnega načela, da obstaja kot stvar, ki mora »pomagati« človeku kot po naravi »pomanjkljivemu bitju«, da lahko deluje v »svetu« neskončnih možnosti in ker je redukcija prva in temeljna in ker je človek opredeljen kot v svojem bistvu »Mängelwesen«, se mora podrežati in prilagajati sistemu, ki opravlja najpomembnejšo nalogo – redukcijo totalnega horizonta oziroma – povedano z Luhmannovimi sociološkimi pojmi – redukcijo skrajno kompleksnega okolja.

V tem sklenjenem razlagalnem krogu se potem pokaže kot center sistem v svoji funkciji, ki pa je neločljivo povezana s strukturo sistema; upoštevanje strukture sistema je namreč nujen pogoj za refleksijo okolja, refleksija pa je podrejena potrebi po ohranjanju meja sistema do okolja (razmejitev na zunaj in znotraj – kar je konstitutivni akt same tvorbe sistema) oziroma strukturi sistema. Tako v bistvu kot relevantna navezna točka teorije nastopa struktura sistema, čeprav je njena pozornost (teorije) usmerjena k funkciji odprtega sistema do okolja. Ko je Luhmann skozi prednja vrata izgnal strukturo kot preveč povezano z »ontološko miselno tradicijo«, se mu je skozi zadnja vrata vrnila, vendar ni imela na sebi starinske (obnošene) obleke, temveč novo fenomenološko ukrojeno in bolj ustrezno sedanjim realnim družbenim razmeram, gledanim skozi očala »reprezentantov sistema«.

Osredinjenje spoznavnega interesa na funkcijo sistema, sprejem strukture kot nevprašljive in a priori pojasnjene kot ključne pri ohranjanju sistema se pri Luhmannu ne povezuje – glede na temeljne zahteve same teorije in tvorbe sistemov – z zajemanjem vsebinskih vidikov sistema. Vsebina, kvaliteta, kakor izhaja iz same razlage (videza) stvari oziroma pritiska stvari, je predpostavljena kot nevprašljiva, kajti to je rešeno že s samim vprašanjem tvorbe sistema kot smiselne celote z vključenim smotrom (kar ravno socialni sistem razlikuje od drugih sistemov), je torej podstat teorije, ki pa ima odprta vrata, da s svojimi razlagami prispeva k utrjevanju te vsebine »smiselno racionalne« organizacije oziroma k vprašanju, *kako* izpolnjevati to smiselnost (ne, kaj je sploh smiselno glede na različne okvire). Ker je socialni sistem v odnosu do okolja avtonomiziran, okolje pa je zanj problematično zaradi tega, ker se spreminja, je vselej aktualna njegova funkcija ohranjanja mej v odnosu do okolja. Temeljna razlaga funkcije dopušča le kvantitativne variacije, kajti pri ključnem –

tvorbi sistema – je tudi navzoča le kvantitativna razsežnost: merilo v odnosu sistem – okolje je le različna stopnja kompleksnosti. Predpostavljena vsebina v znotrajsistemskih mejah se tako razlaga in potrjuje le kot nujna posledica kvantitativne razsežnosti – (kot »Sachzwang«), torej kot nujna posledica redukcije kompleksnosti. Formalna razlaga se tako izkaže kot v bistvu recepcija enostranske vsebine, kar je zagotovljeno na gnoseološki kot ontološki ravni in vse skupaj podrejeno praktični potrebi po dopolnjevanju in utrjevanju vsebin, kot se kažejo v svoji enostranskosti. Brezvsebinskost in brezsgodovinskost sta nujni sestavini enostranske refleksije, ki se konstituira kot refleksija refleksije.

Prav spoj fenomenološkega in pozitivističnega spoznavnega prijema je Luhmannu tudi omogočil, da so pri pojasnjevanju družbenega sistema nekatera pojmovanja, ki so bila (kljub sorazmerni očitnosti) bolj latentno, manj opazno navzoča v preteklih sistemskih razlagah, postala očitna.

Tako je po definiciji človek (kot celostno in realno obstoječe bitje potreb in producent pogojev življenja) le okolje sistema, ki se mora prilagoditi racionalizaciji sistema, ki mora zaupati sistemu; človek za sistemski pristop ne nastopa kot bitje s telesom in dušo, temveč zgolj kot nosilec ravnanj, ki izhajajo iz logike temeljne funkcije sistema – ohranjanje relativno trdnih meja med znotraj in zunaj. To pa je človeku mogoče, če uboga in če se identificira z notranjo disciplino in predelavo virov glede na »pomanjkanje«. Ker so mediji za prenašanje smiselčnosti (denar, moč, ljubezen, resnica) omejeni, morajo posamezniki kot pripadniki sprejeti racionalizacijo sistema. Branje človeka kot potencialno ustvarjalnega bitja, torej kot subjekta, je vključeno že v temelje teoretične razlage, v tvorbo sistema, kjer sistem nastopa kot subjekt in smoter sistema kot vodilo človeškega nastopanja.

Spremenljivost sistema, ki mora biti po definiciji odprt do okolja, je v tej razlagi natančno zamejena, zamejenost pa izvira ravno iz odprtosti sistema in značilnosti okolja. Seveda je v Luhmannovi formalni sociološki sistemski teoriji tudi »odprtost« sistema povezljiva le s kvantitativnimi vidiki, sistem namreč (že po definiciji!) ne more biti odprt do realnih in perečih človeških problemov, ker jih s svojo samotematizacijo preprosto potisne na raven nepomembnega. Zato ostaja kot edino merilo odprtosti spet le kompleksnost (kot taka): kolikor bolj je okolje kompleksno in spremenljivo, toliko večja je potreba po redukciji in toliko bolj se mora sistem tudi spreminjati s svojo notranjo strukturiranostjo, vendar tako, da ohranja trdne meje. Večja kompleksnost, kar je zlasti generalna značilnost sodobnih družb, je neposreden razlog teoretične utemeljitve krepitve tistih mehanizmov (oz. subsystemov) v sistemu, ki ravno omogočajo redukcijo – po meri sistema. Celoten problem spremenljivosti se tako preoblikuje v vprašanje družbene tehnologije: kako razvijati in ustvarjati (tehnična) sredstva, s katerimi je možno vsrkavati stalno spremenljivost okolja in jo predelati, ter vplive selekcionirati v sistemsko spremenljivost. Načelo preoblikovalnosti, ki se je utrdilo v kibernetično usmerjenem

sistemskem pristopu, je pri Luhmannu vključeno v razlago prenosov spremenljivosti, ki so potrebni pri vodenju družbe kot sistema v »odprto prihodnost«.

Finalistična pojmovanja družbenega razvoja, ki so bila v klasičnih funkcionalističnih razlagah razmeroma latentna sestavina projekcij prihodnosti, so pri N. Luhmannu po eni strani očitna, po drugi strani pa toliko preoblikovana, da zajemajo potrebo po (omejeni) spremenljivosti. Medtem ko so klasični funkcionalisti poudarjali, da ne napovedujejo prihodnosti, da ne producirajo načrtov (čeprav so bili ti načrti – »recepti za kuhinjo prihodnosti«, kot je K. Marx označil že Comteove načrte – vselej določilnica razlage preteklosti in sedanosti), pa je projekcija »znanstveno utemeljenih« načrtov v sodobni »kompleksni družbi«, v kateri je nujen proces poznanstvenjenja, postala glavna naloga, da bi se lahko sistem ustrezno krmilil, vodil v »odprto prihodnost«. Iz te glavne funkcije celotnega sistema v odnosu do okolja v časovni razsežnosti dobivajo svojo smiselno racionalnost tudi podsistemi, ki so teoretično mišljeni kot avtonomni (po svoji primarni funkciji svoje tvorbe) v odnosu do okolja (drugi podsistemi so za en sistem okolje – tudi posameznik kot podsistem). Avtonomiziran (pod)sistem politike in (pod)sistem znanosti v Luhmannovi teoretični razlagi drug drugega pogojujeta in omogočata pri svojem specializiranem (instrumentalnem) delovanju, ki naj prispeva k razmeroma varnemu in gotovemu ohranjanju sistema v negotovi in neznani prihodnosti. V Luhmannovi razlagi razvoja se je torej povečana potreba poznega kapitalizma po njegovi lastni hranitvi izrazila v transformaciji finalističnih pojmovanj – v evoluciji teorije evolucije, ki absolutno in totalno izključuje možnost revolucije. Nova družba, kompleksna informacijska – odprta na tako koncipirano znanost, kot jo je oblikoval N. Luhmann – je zato nov, popolnejši tip družbe, katere temelj (celovito institucionalno varovan z vsemi strukturnimi sestavinami) je kapitalistični produkcijski način z vsemi svojimi posledicami za odnose med ljudmi in za odnose ljudi do narave. Razvoj kot kvantitativna rast (samo več enakega) je znanstveno potrjen imperativ krmiljenja »sistema« v odnosu do »okolja«.

Na fenomenološko-pozitivističnem spoju temelječa sistemska teorija N. Luhmanna je toliko povečala svoje interpretativne zmogljivosti, da je z zasukom iz latentnosti v manifestnost rešila tudi tradicionalno vprašanje odnosa znanost – vrednote. Vrednote, vrednotni sklopi – skratka ideološka (napačna) zavest je bila neuradna, a stalna gostja v (enostranskem) zajemanju in razlaganju družbene resničnosti; uradna teorija je namreč ni priznavala, kajti v svoja konstitutivna načela znanstvenosti je nedvoumno vključila načelo »vrednotne nevezanosti«. V spoznavnem postopku pa se je ta gostja diskretno (a šarmantno) družila s čisto, avtonomizirano »znanostjo«. Luhmann pa ni le odprl glavnih vrat za vstop te gostje, temveč je dobila tudi uradno vabilo brez časovne omejitve, da se dejavno vključuje v samonavezne teorije (teorije teorij kot teorij) in določa njihovo

vlogo v spoznavanju. Teoretična koncepcija odnosa sistem – okolje je s svojim »sistemsko-odnosnim relativizmom« in z izključitvijo potrebe po poznavanju realne zgodovinske podstat i vključila kot nujno sestavino ideološke konstrukcije. Tako je za navidezno diskontinuiteto s preteklimi sociološkimi sistemskimi razlagami dejansko kontinuiteta v temeljni spoznavni enostranski usmerjenosti; imperativ prekinitve s celostno in v sebi protislovno resničnostjo je pri Luhmannu konstitutivni dejavnik same znanosti in njene pomembne sestavine – teorije.

Opustitev zveze teorije s praktično predmetno in zgodovinsko dejavnostjo je tudi pri Luhmannu povezana s (pogostim) pojavom tавтоloških opredelitev. Celota takšnih pojasnjevanj pa omogoča takšno tvorbo sociološke teorije o družbi, ki je dejansko »sociologija brez družbe« oziroma enostranska družbena tehnologija. Tehnologizacija pojasnjevanja družbenih pojavov, ki je bila v preteklih sistemskih razlagah vseskozi (čeprav ne tako očitno) navzoča, je pri Luhmannovi funkcionalno – strukturalni teoretični razlagi postala popolnoma odkrita. Opiranje na bistveno značilnost samega predmeta – družbe (kot jo določajo njegove temeljne teoretične trditve) – kompleksnost, ki determinira celovito družbeno dogajanje – mu je omogočilo, da je celo npr. pojme kot svoboda, razred, pravičnost, oblast, enakost, izbrisal iz kategorialnega aparata, kajti teh pojavov ni več v visoko kompleksni družbi. Tehnologizacija se kaže v kategorialnem aparatu s poudarjanjem pojmov kot struktura, funkcija, diferenciacija, kompleksnost (vedno po sebi, ker je prekinjeno teoretično zajemanje vsebine) kot edino veljavnih za pojasnjevanje modernih družb.

Luhmannova sociološka teorija sistema se je razvila kot sestavina razrednega boja v poznem kapitalizmu, pri čemer se je naslonila na vso tisto sociološko teoretično dediščino (ne da bi vselej odkrito priznavala to navezanost, kajti npr. funkcija kot ključna točka v interpretaciji je nedvomno že jasno navzoča pri E. Durkheimu), ki je tako v pozitivistični (prevladujoči) kot fenomenološki usmeritvi pojasnjevala družbeno dogajanje nedialektično in nezgodovinsko, ki je v sam spoznavni proces vključila potrebo po zanikanju spoznavanja dejanskih globljih družbenih procesov, zakritih z videzom »raznovrstne« vsakdanjosti. Glede na takšno znotrajteoretično infrastrukturo in glede na neposredne potrebe po varovanju obstoječih kapitalističnih vzorcev urejenosti celotne družbe ima možnost praktičnega izkoristka Luhmannove teorije eno razsežnost – lahko pomaga pri »predelavi informacij iz okolja« tako, da se obstoječa asimetrija moči ohranja in kaže kot naravna nujnost. Sistematična enostranskost v celovitem spoznavnem procesu in enosmerne možnosti uporabe sistemsko teoretičnih razlag sta lastnosti, ki pa se nujno ne vežeta le na poznanstvenjenje vodenja družbe v poznem kapitalizmu, temveč sta v bistvu univerzalno aktualni kot določilnici, ki v svojem jedru omogočata in znanstveno (utrjujeta) opravičujeta tehnokratsko manipulacijo »vladajoče volje« (de facto) v katerikoli razredni družbi. V tem smislu tudi Luhmannova sistemska teorija transcendir a čas in prostor svojega nastanka.

Uvodna beseda

Za naše bralce skuša Teorija in praksa zbrati mnenja kompetentnih sogovornikov o nekaterih problemih, odprtih vprašanjih in rešitvah, ki jih vsebujeta »Kritična analiza političnega sistema« in »Dolgoročni program ekonomske stabilizacije«; to sta temeljna dokumenta, ki zarisujeta strategijo poti in sredstev za izhod iz globalne družbene krize. Zamotana dialektika politične in ekonomske sfere ima v socialistični praksi 20. stoletja širše zgodovinsko ozadje: kaže se v ciklusih velike prepletenosti obeh sfer, bistvenejših razhajanj in tudi ostrih konfrontacij – tako v teoretični misli kot tudi v družbenoekonomski praksi.

Naše sodelavce smo povprašali, kako politični sistem s svojimi institucionalnimi oblikami, strukturo moči in oblikami delovanja vpliva na gospodarski razvoj; kolikšna je dinamičnost in adaptabilnost družbenega sistema za uvajanje in razvoj novih tehnologij in kako daleč smo z uveljavljanjem ekonomske učinkovitosti, blagovne produkcije in delitve po rezultatih dela – skratka, katere značilnosti ima v sedanjem trenutku proces podružbljanja gospodarjenja z družbenimi sredstvi. Hkrati sprašujemo o pogojenosti ekonomskega (normativnega) in gospodarskega (operacionaliziranega) sistema s temeljnimi postavkami političnega sistema kot so: samoupravni družbeni odnosi, federativna družbena ureditev, delitev družbene moči v družbenopolitičnih skupnostih . . . in to z vidika uveljavljanja delegatskega sistema, pluralizma samoupravnih interesov ter vloge ZK, ki naj legitimira, osvobaja in integrira potence za preseganje družbene krize.

Do zaključka redakcije so nam prispevke poslali: Janez Štanovnik, član Predsedstva SR Slovenije, Zagrebčana dr. Branko Horvat iz Inštituta za zunanjo trgovino in Slavko Goldstein iz založbe Liber, dr. Bogdan Kavčič, redni profesor na FSPN, dr. Najdan Pašić, redni profesor Fakultete za politične vede v Beogradu, mgr. Bogomil Ferfila, asistent na FSPN in dr. Bogomir Kovač z Ekonomske fakultete v Ljubljani. Prispevke drugih povabljenih piscev bomo objavili v naslednji številki revije.

VPRAŠANJA:

1. Ali sta po vašem mnenju *Kritična analiza delovanje političnega sistema* in *Dolgoročni program gospodarske stabilizacije* toliko teoretsko-logično in konkretno zgodovinsko konsistentna, da omogočata preboj od načelnega h konkretnemu, od idejnega k operativnemu programu premostitve jugoslovanske družbene krize?
2. Združevanje socialističnega samoupravljanja (kot političnega odnosa) z blagovno produkcijo in njej ustrezno institucionalizacijo produkcijskih odnosov odpira več vprašanj. Zanima nas, kakšne politične oblike in načini delovanja političnega sistema ustrezajo pluralizmu ekonomskih interesov, konkurenčnosti in zasebnosti, ki so lastni blagovni obliki samoupravnih produkcijskih odnosov?
3. Katere oblike in sredstva političnega sistema bi omogočile hitrejše uveljavljanje ekonomskih (tržnih) zakonitosti in na tem temelju nujne relativne samostojnosti in odgovornosti gospodarskih subjektov – ob upoštevanju določenih družbenih pravil gospodarske politike in strategije dolgoročnega razvoja (družbenega planiranja). Ali je naraščajoči politični intervencionizem v OZD rezultat neracionalnega obnašanja »samoupravnega podjetja«, ali pa je ta »neracionalnost« zgolj posledica omejevanja svobodnega delovanja tržnih zakonitosti in avtonomnosti gospodarskih subjektov?

4. Kako v političnem sistemu krepi ekonomske temelje socialističnega samoupravljanja, predvsem njegovo ekonomsko učinkovitost in hitrejši tehnološki razvoj, humanizacijo delovnih procesov, demokratizacijo produkcijskih odnosov, enakopravnost v razpolaganju in prisvajanju družbenega produkta itn. Kakšne so realne možnosti za razvoj samoupravljanja v sedanji gospodarski krizi (nizka gospodarska rast, visoka inflacija, nezaposlenost . . .), ki vpliva tudi na politične in moralne vrednostne sestavine jugoslovanske družbe?
5. S kakšnimi ekonomskimi in političnimi sredstvi bi lahko dosegli večjo stopnjo integriranoosti vseh oblik samoupravljanja (v Gramscijevem pomenu »družbenega cementa«) – od »združenega dela«, krajevnih skupnosti in drugih načinov družbenopolitičnega organiziranja – do federacije. Ali uresničevanje in nadaljnje razvijanje samoupravnega družbenega sistema zahtevata še večjo normativizacijo ali pa svobodnejše in avtonomnejše delovanje »ekonomskega stroja«, tržnega gospodarstva in samoupravljanja kot družbenega gibanja?
6. Če sta samoupravljanje in etatizem eno temeljnih bipolarnosti jugoslovanske družbe, kje potem, po vašem mnenju, tičijo temeljni ekonomski in politični razlogi za razmah etatizma in njegovo »teritorializacijo«, za različne regionalne in »republikanizirane« interese, ki preprečujejo ekonomske procese združevanja in omejujejo medsebojno odvisnost in celovitost družbenopolitičnih skupnosti v federaciji?
7. Samoupravno odločanje delavcev in delovnih ljudi v OZD in drugih samoupravnih ter družbenopolitičnih skupnostih je v veliki meri obstalo pred razmejitvijo upravljalskih odločitev in sredstev ter načinov njihovega uresničevanja, pred pravicami in odgovornostjo (samo)upravljanja in izvrševanje. Kako naj bi ekonomski in politični sistem vzpostavila pravilnejša razmerja družbeni pristojnosti in odgovornosti za nemoteno delovanje družbene reprodukcije?
8. Kaj bi po vašem mnenju morale storiti ZK in druge družbenopolitične organizacije kot nosilke reformnih prizadevanj, da bi hitreje premostili družbeno krizo? Kako zagotoviti enotnost politične volje, kaj storiti za samostojnost in odgovornost vseh nosilcev odločanja v družbi, da bi Dolgoročni program gospodarske stabilizacije in Kritična analiza delovanja političnega sistema postala učinkovita strategija družbenega razvoja? Ali njuno uveljavljanje ne zahteva določene prerazdelitve družbene moči med sedanjimi ekonomskimi in političnimi subjekti jugoslovanske družbe?

Dvojnost ustavno-normativnega in dejanskega sistema odločanja

Odgovor na 1. vprašanje: Bistvo problema ni v konsistentnosti ali nekonsistentnosti stabilizacijskega programa in kritične analize, ampak v problemu, s katerim se ne spopada niti prvi niti drugi od teh dokumentov. Bistvo »jugoslovanske družbene krize« je v dvojnosti ustavno-normativnega in neformalnega, toda dejanskega sistema odločanja. Bistvo konflikta zato ni enostavno med »ekonomskim« in »političnim«, ampak v dejstvu, da neformalni centri odločanja, ki povezujejo ekonomsko in politično področje – ki pa se oblikujejo »za hrbtom« ustavno-samoupravnih struktur –, postavljajo samoupravno družbo in njene mehanizme odločanja pred »gotova dejstva«.

Jugoslovanska družba tako prihaja do imobilizirajočega protislovja, ko vsi sprejeti dokumenti, resolucije in deklaracije prisegajo na »samoupravljanje«, izvajanje – in celo zakoni, še bolj pa administrativni izvajalni predpisi – gre pa ravno v nasprotno smer. To povzroča dvoličnost, ki izpodkopava avtoriteto in zaupanje v centre upravljanja. Zahtevamo »razbremenjevanje gospodarstva«, hkrati pa povečanje zveznega proračuna. Govorimo o zmanjšani »programirani inflaciji«, potem pa še isti mesec povečamo cene, ki jih nadzoruje država, na dvakratno stopnjo lanske inflacije. Govorimo o »nagrajevanju po delovnih rezultatih«, potem pa ob stagnantni produktivnosti povečamo realne dohodke za 9 odstotkov in pri tem proporcionalno močnejše dohodke v nematerialnih in neproduktivnih dejavnostih. Govorimo o spoštovanju gospodarskih zakonitosti, hkrati pa predlagamo sistem delitve po merilu »enakih želodcev«, ki seveda nima nič skupnega z gospodarskimi zakonitostmi. Družba ni zmogla še niti začetne absorpcije nakopičenih »tečajnih razlik«, pa ji že pripravljamo podobno novo pasivo »obrestnih razlik«. Naš osnovni problem je uskladitev besed in dejanj.

Odgovor na 2. vprašanje: Trg oz. blagovna produkcija je zgodovinsko edina možna osnova socialističnega samoupravnega odnosa. Samoupravni socialistični odnos je zato »prehodna faza«, ne pa še kakovostno nova zgodovinska formacija. Toda osnovna razlika med »tržnim kapitalizmom« in »tržnim socializmom« je, da je pri prvem osnova za pridobivanje dohodka lastnina nad proizvodjalnimi sredstvi, medtem ko je v socializmu osnova dohodka delo. In ker se na trgu delo pojavlja v izredno različnih kvalitetah in ker se konkretizira v različnih intenzitetah, je »pluralizem interesov« prav tako kot »konkurenčnost« nujna posledica teh velikih razlik.

V takih razmerah je iluzorno pričakovati, da bo »tržni avtomatizem« reševal vse. Družba mora imeti svoj »politični mehanizem«, ki dopolnjuje in usmerja delovanje »ekonomskega mehanizma«. Da bi pa ob tem preprečili »zarotniško« povezovanje izvršilnih vrhov iz obeh mehanizmov, moramo odločno izpolnjevati načela javnosti odločanja, neposredne demokratičnosti volitev tistih, ki odločajo, in striktnosti povezanosti odločanja in odgovornosti.

»Kolektivnost« odločanja, ki zamegli individualno odgovornost, se spreminja v svoje nasprotje. Kratka »rotacija«, ki prekinja cikel odgovornosti med izpolnjevanjem odločitve, je prav tako v nasprotju z izvirno težnjo demokratičnosti.

Če želimo preprečiti oblikovanje »neformalnih« centrov odločanja za hrbtom ustavno-samoupravnih mehanizmov na gospodarskem in političnem področju, moramo predvsem izvesti sistem neposrednih volitev nosilcev določenih funkcij odločanja. Funkcionarji v delovnih organizacijah, združenjih, občinah, republikah in v federaciji tako ne bodo več čutili svoje odvisnosti in lojalnosti do »delegatske baze« – za katero se skrivajo neformalni centri družbene moči – ampak se bodo zavedali, da je izvir njihovega pooblastila v bazi samoupravljalcev.

Skratka, politični sistem ne more biti »relativno neodvisen«, ampak mora izhajati in biti neposredno odgovoren samoupravnim celicam, ki so nosilke in vir suverenosti in oblasti.

Odgovor na 3. vprašanje: Predvsem bi morali ugotoviti, kaj so »neracionalnosti«, ali resnično obstajajo, in končno, ali imajo monopol na »neracionalnost« ozdi ali pa jih neprimerno več proizvajajo neformalni centri odločanja. Verjetno bo danes v Jugoslaviji malokdo nasprotoval, če rečem, da so bile odločitve za Feni, Obrovac, Gacko, Lendava, Dina itd. posledica »neracionalnega« odločanja izven ustavnih okvirov ekonomskega in političnega sistema. Vsak intervencionizem opravičuje svoj poseg z argumentacijo »racionalnosti«. Trg je neoseben in je zato po definiciji »iracionalen«. Naraščajoči politični »intervencionizem« je posledica napada protisamoupravnih birokratskih »neformalnih centrov odločanja« na temelje samoupravnega sistema. Ta napad pa se izvaja z intenzivno retoriko in ob priseganju na »samoupravna načela«. Tri četrtine cen industrijske proizvodnje je tako ali drugače pod državnim nadzorom. Ozdi dejansko ne odločajo niti o polovici celotnega dohodka, ki jim ostaja, ko so poravnali obveznosti do »družbe«, ampak obvezna »združevanja sredstev« in odplačevanje obresti praktično zožijo področje odločanja ozda na eno tretjino celotnega dohodka, ki pa je zgolj čisti dohodek in nič več. Ozdi tako niti nimajo priložnosti za »neracionalno« obnašanje. Ta ugotovitev me vodi do prvega dela vprašanja. Ne gre za »oblike in sredstva političnega sistema«, ampak je treba pričeti pri oblikah in sredstvih ekonomskega sistema. Odkar smo ustavno in svečano razglasili načela samoupravnega gospodarskega sistema, se dejansko področje materialne

možnosti za odločanje samoupravnega ozda stalno zožuje. Ustava načelno zahteva samoupravno obvladovanje celotnega procesa reprodukcije, dejansko pa o razširjeni reprodukciji – in celo o dobrem delu odločitev v enostavni reprodukciji – skoraj izključno odločajo neformalni centri odločanja. Izhod je v doslednem izvajanju samoupravljanja in ne v nekakšnem političnem »dograjevanju« ali pa »nadgrajevanju«.

Odgovor na 4. vprašanje: Bistvo družbene krize je v procesu medsebojne pogojenosti negativnega dejstva funkcionalno povezanih vzročnih verig: korenine inflacije so v ogromnih neproizvajalnih izdatkih (izgube, fiktive, dubioze, pretirana administracija, visoki obrambni izdatki, visoke obveznosti do tujih upnikov, ki vse skupaj absorbirajo skoraj eno četrtno celotnega dohodka), ki pritiskajo na akumulacijo in proizvodjalne naložbe, naglo padajoča stopnja investicij pa zmanjšuje možnosti za zaposlovanje in hitrejši tehnološki napredek; ali pa: nizka gospodarska rast je posledica nezadovoljive akumulacije in naložb oz. restriktivne politike, ki odvaja dober del akumulacije v tujino za poravnanje dolgov (v realnih odnosih skoraj 10 odstotkov celotnega dohodka), to pritiska na maso dohodka, namenjeno čistim osebnim dohodkom, posledica česar je ne samo zmanjševanje volje za novatorstvo, ampak tudi dramatična erozija delovne morale (»dohodek ne more biti nikdar tako majhen, da ne bi mogli še bolj zmanjšati količine dela«). V takih razmerah, kjer je vsaka stvar negativno povezana z vsako drugo, je najvažnejša strategija razbijanja »verige negativne pogojenosti«. Pri izdelavi take strategije pa je osnovna določitev prednostnega področja akcije. Hkratni nastop na celi fronti obeta malo uspeha, ker se takoj srečamo s problemom nezadostnih sredstev.

Menim, da je v naših razmerah osnovna zahteva po oživljanju gospodarske rasti (s tem rešujemo hkrati pogoje za zaposlenost, za povečevanje izvoza, za tehnološki napredek in odpravljanje inflacije). Za oživljanje rasti pa potrebujemo akumulacijo. Te pa ne moremo dobiti z voluntarističnim povečevanjem »akumulativne sposobnosti« gospodarstva, ampak jo moramo povečevati predvsem s pozitivno spodbudo občanov (kar je preko polovice naše potencialne akumulacije). To pa zahteva realne obresti in spremembo odnosa do drobnega gospodarstva.

Odgovor na 5. vprašanje: »Normativizacija« predpostavlja večjo ali manjšo stopnjo centralizacije in je zato v pojmovnem nasprotju s samoupravljanjem. Rešitev zato lahko iščemo samo v avtonomiji »ekonomskega stroja«. Prav tako je samo po sebi razumljivo, da opredelitev za »normativizem« pomeni relativno avtonomijo »političnega stroja«, kar vodi družbo do neizbežne dezintegracije konfliktov posebnih interesov neformalnih centrov oblasti. Ker ti centri oblasti nimajo neposrednega mandata od samoupravne baze – ampak zagotavljajo samoobnavljanje z manipulacijo delegatskega sistema – podpirajo samoupravno retoriko z apelom na vse mogoče atavizme in strasti. V imenu »enotnega jugoslovanskega trga« – in

ob nenadzorovanem napadu na »šticungaše« – se tako uvaja sistem deviznih »pravic« in deviznega trga brez deviz.

Resnično integracijo družbe lahko dosežemo edino tako, da postane delo edina in izključna osnova oblasti in suverenosti. Na tej osnovi se potem gradi zgradba ekonomskega in političnega sistema, ki se medsebojno prepletata in dopolnjujeta – nikdar si pa nē stojita nasproti. Ista načela neposrednega demokratičnega voljenja in odločanja veljajo potem za gospodarski in politični sistem – ki pravzaprav sploh nista več ločena. Le tako lahko preprečimo, da eden ali drugi ne postane »stroj«, ki si ga lahko prilaste in ga uporabljajo neformalni centri oblasti.

Merilo iskrene privrženosti samoupravnim opredelitvi ne more biti abstraktno nasprotovanje »administrativnim intervencijam«, ampak konkretno upiranje vsem tistim posegom – pa čeprav se kažejo v obliki prispevkov, prometnega davka, nadzora nad cenami, obveznega združevanja sredstev, namenske alokacije proizvodnje itd. – ki odvzemajo vitalnost in oblast nad razširjeno reprodukcijo osnovnim samoupravnim celicam.

Odgovor na 6. vprašanje: Osnova krize jugoslovanske družbe ni v antagonizmu – odnosno v »bipolarnosti« – samoupravljanja in etatizma. Osnova krize je v »podsistemu« neformalnih centrov odločanja in oblasti. Ti neformalni centri pa zajemajo prav tako poslovodne strukture v samoupravljanju kot tudi vodeče strukture na različnih ravneh državne uprave, in to od občine, republike do federacije.

Ti centri neformalnega odločanja in oblasti so obstajali pred ključnimi ustavnimi odločitvami o polnem razvijanju samoupravljanja. Demokratičnim tendencam zahteve po samoupravljanju se niso neposredno uprli, ampak so se često celo spuščali v retorično licitacijo vsestranskega izjavljanja za samoupravljanje. Saj je vsak korak omejevanja samoupravljanja in razmaha etatizma – če gre za vzpostavljanje centralističnega planiranja, za centralistično razdeljevanje deviznih »pravic«, za »nadziranje« cen, za »velike sisteme«, za »planirano« inflacijo ali pa za pretvarjanje kratkoročnih posojil v dolgoročne – spremljan z obširnimi uvodom potrjevanja ustavnih samoupravnih načel.

Korenine etatizma so očitne v dejstvu, da so bili dejanski centri neformalnega odločanja in oblasti močnejši od demokratičnega pritiska samoupravljalcev. Tako prihaja do čudne amalgamacije, ob kateri tradicionalni centri odločanja skušajo doseči svojo perpetuacijo ob sprejemanju samoupravne retorike.

In zakaj »teritorializacija« etatizma? Vsak poseg etatistične intervencije v tržno-samoupravni proces reprodukcije in delitve dohodka ima seveda namen doseči določeno prednost »za sebe« v razdelitvi dohodka. To nujno pripelje do odgovora z druge strani v imenu »obrambe« lastnih samoupravnih pravic. Tako se pluralizem samoupravnih interesov sprevrže v antagonizem nacionalizmov. Rešitev iz te situacije ni v abstraktnem

boju z mlini na veter etatizma, ampak v odločnem razkrinkavanju neformalnih centrov odločanja in s tem sproščanju vitalne sile samoupravljanja.

Odgovor na 7. vprašanje: Osnovni problem ni v razmejitvi »pristojnosti« ekonomskega in političnega sistema. Osnova samoupravne koncepcije je monizem in ne bipolarnost sistema. Delo ima »čas in oblast«. Iz samoupravnega dela izvirata hkrati sistem gospodarskega in političnega odločanja. Delavec samoupravljalec neposredno pooblašča – in s samoupravljalskimi mehanizmi nadzira uresničevanje – izvajalce gospodarske in politične politike. Ti izvajalci so neposredno in osebno odgovorni za izpolnjevanje svoje funkcije oz. za odločitve pri izpolnjevanju te funkcije. Nihče se ne more skrivati za »kolektivnimi odločitvami« (»vsi smo odgovorni« in posamezniki so samo izvajalci naših kolektivnih napak!) Pri izpolnjevanju svoje funkcije – na osnovi generalne politične usmeritve, ki je bila baza za njegovo izvolitev – mandatar oz. upravljalec svobodno odloča oz. opravlja svojo funkcijo, za kar odgovarja ob koncu svojega mandata. Samo če ga kolektivni organ upravljanja pri izpolnjevanju te funkcije zaustavlja in od njega zahteva drugačno odločitev, kot pa jo je sam predlagal, nosi odgovornost za posledice take odločitve kolektivni organ sam. Upravljanje in uresničevanje – na gospodarskem in političnem področju – morata biti individualni. Kolektivnost samoupravljanja ni v »kolektivnem vodstvu«, ampak v demokratičnem izbiranju vodečih kadrov, v demokratični diskusiji o osnovnih smernicah vodenja in končno in predvsem v presoji odgovornosti vodilnih za odločitve, ki so jih sprejeli pri opravljanju svoje funkcije.

Odgovor na 8. vprašanje: Družbena moč se seveda ne deli kot karte pri igri pokerja. Konstelacija družbene moči je dejstvo, ki ga ni mogoče spremeniti z resolucijami, pa kot smo videli na lastni izkušnji, celo ne z ustavo, sistemskimi zakoni in partijskimi konferencami. Naše družbene krize ne bomo premostili s prerazdelitvijo družbene moči med sedanjimi ekonomskimi in političnimi subjekti, ampak z razkrinkavajem neformalnih – in protiustavnih – centrov odločanja, z mobilizacijo ZK in vseh delavcev samoupravljalcev v naši družbi za najširši razmah vsestranskega demokratičnega odločanja – in odgovornosti za to odločanje.

Pri tem ne moreta biti niti stabilizacijski program, pa tudi ne kritična analiza »rdeča knjižica« oz. katekizem za akcijo. Navdih akcije morata biti trdna volja in odločnost uresničiti načela samoupravnega vsestranskega demokratičnega sistema. Absolutna je demokratična volja samoupravljalcev, ne pa katerikoli dokument. Svetovne in domače razmere se tako hitro spreminjajo – vzemimo samo tehnološki razvoj in imperative, ki ga ta postavlja pred nas – da to zahteva fleksibilnost in pragmatičnost pri doseganju naših končnih ciljev.

Prerazdelitev družbene moči v korist delavcev samoupravljalcev je cilj reforme. Zato si je težko zamisliti, da bi bila ta prerazdelitev hkrati tudi sredstvo za doseganje cilja.

Sredstvo za doseganje cilja mora biti ZK. Zavedati se mora, da izziv, ki je pred nami za našo zgodovinsko usodo, ni nič manj pomemben in odločilen, kot je bil 1941. ali pa 1948. leta. Obakrat v preteklosti smo krizo premagali z odločnim prelomom z dogmatiko preteklosti. Zakaj bi bilo tokrat drugače?

BRANKO HORVAT

Avtoritarnost političnega sistema in ekonomska demokracija nista združljivi

1. Program ekonomske stabilizacije zaostaja za spoznanji jugoslovan-skih ekonomistov o gospodarskih procesih. Med snovanjem programa so objektivno analizo ovirale politikantske igre, ki so se kazale v tem, kdo bo in kdo ne bo pritegnjen k sodelovanju, kaj bo vključeno in kaj ne bo prišlo v končno redakcijo gradiv, ki so jih pripravljali znanstveni delavci; v nekaterih primerih je ta redakcija vsebovala stališča, ki jih v izvirnih gradivih ni bilo – ali pa so bili s temi gradivi celo v nasprotju; eden od separatov (ki so ga pripravili sociologi) ni bil objavljen kot del uradnega gradiva – itn. Vendar je bil stabilizacijski program – kljub tem balkanskim spotikanjem – solidna osnova za začetek dela pri popravljanju napak v ekonomskem sistemu in politiki. Pogoj za uspešno uresničevanje stabiliza-cijskega programa so bile radikalne spremembe v političnem sistemu in v ekonomskih institucijah, ki jih je ta sistem pogojeval. Zato bi morali kot dopolnilo k stabilizacijskemu programu izdelati program političnih in institucionalnih sprememb. Takoj pa so se pojavila velika nasprotovanja, tako da se z delom na takem programu sploh ni moglo začeti. Ko pa je to delo le steklo, se je usmerilo k temu, da se ohrani status quo, z absurdno utemeljitvijo, da je sistem dober, le da se slabo izvaja, se pravi, da je temu krivo ljudstvo. V tem smislu je »Kritična analiza« v mnogih pogledih v protislovju z »Dolgoročnim programom«. To, da je Centralni komite ZK Jugoslavije sprejel oba dokumenta, ki sta si v laseh, ne meče najboljšo luči na funkcioniranje našega najvišjega političnega organa. Neposredni rezul-tat tega je nadaljevanje ekonomske in družbenopolitične krize, ki ji še vedno ne vidimo konca.

2. Mnenja sem, da je skrajni čas, da opravimo z napačnimi pojmo-
vanji, da sploh ni dilem glede blagovne proizvodnje in trga. Ne obstaja samo
ena vrst blagovne proizvodnje. Vsak družbenopolitični sistem ima svojo
specifično blagovno proizvodnjo. V socializmu je trg samo eden – in to
nenadomestljiv – segment družbenega planiranja, ki usklajuje preference

potrošnikov in interese proizvajalcev. Vloga političnega sistema – v pomenu institucij in ekonomske politike – je v tem, da vsem proizvajalcem v državi zagotovi enake startne pogoje (kar pomeni odpravljanje imperfektnosti tržišča in delitev po delu), in da se ob polni zaposlenosti omogoči maksimalna stopnja gospodarskega razvoja (kar je naloga družbenih planov).

3. Jugoslovanski proizvajalci – tako kolektivni kot individualni – se obnašajo izredno racionalno. To se kaže v tem, kako naglo reagirajo na spremembe cen in tržnih pogojev, kako uporabljajo izključno bančne kredite, kadar je obrestna mera negativna, dinarje pa s striženjem (šticovanjem) spreminjajo v devize; kako v hipu izkoristijo vse pomanjkljivosti oz. praznine v plazu zakonov in predpisov. Takšni gospodarski subjekti so idealen medij za izvajanje gospodarske politike, ki je seveda osvobodjena administrativne prisile in birokratske intervencije. Da pa bi sistem pravilno deloval, je potrebno: 1. doseči polno mobilnost dela, blaga in denarnih sredstev na celotnem področju Jugoslavije (brez tega ni enotnega trga); 2. ustvariti enoten in absolutno obligaten pravni režim (brez tega trg ne more normalno delovati), in 3. uveljaviti enotno gospodarsko politiko, ki bo razpolagala z vsemi instrumenti modernega vodenja (brez tega ne more biti polne zaposlenosti, tržišča pa ni mogoče učinkovito nadzorovati). Teh treh pogojev pa ni mogoče uresničiti v konfederaciji s fevdaliziranim trgov. Zato je treba ponovno vzpostaviti avnojska načela federacije.

4. V krizi ni samoupravljanja, kot tudi ni razvoja. V krizi nujno prihaja do erozije vseh vrednot. Nadaljevanje krize pelje k likvidaciji dosežkov revolucije ter k diskreditiranju samoupravljanja in socializma.

5. Samoupravljanje pomeni to, da ljudje sami upravljajo, kar pa je seveda nasprotje kanceroznega širjenja normativizma. Paternalistični etatizem, ki je prišel tako očitno do izraza v Zakonu o združenem delu oz. v njegovih stotinah paragrafov, izhaja namreč iz tega, da ljudje še niso zreli za socializem, da jim ni mogoče prepustiti iniciative, da jih je treba voditi za roko, kar je pravzaprav naloga s paragrafi oboroženih »roko-voditeljev«. Povsem očitno je, da je taka ideologija nezdržljiva s samoupravnim socializmom.

6. Sodobne zahodne družbe so zgrajene na dveh nasprotujočih si načelih: na politični *demokraciji* in ne ekonomski *avtokraciji*, ki so ji podvrženi ti isti državljani znotraj podjetij. Zaradi tega je učinkovito družbeno planiranje onemogočeno in se zato pojavljajo periodične gospodarske krize. V Jugoslaviji je v organizacijo družbe vgrajeno isto protislovje, vendar v spremenjeni obliki. Od Kominterne smo podedovali *avtoritarnost* v političnem sistemu, sami pa smo poskušali uresničiti eko-

nomsko *demokracijo*. Kot rezultat tega se pojavljajo periodične politične krize, s tem da je zadnja kriza prerasla v družbenoekonomsko krizo.

7. Na to vprašanje sem odgovoril že pri 3. točki.

8. Nemožnost, da se pomembne odločitve sprejema pravočasno, nekaterih pa sploh ni mogoče sprejeti, kaže na to, da nimamo več enotne Zveze komunistov, pač pa koalicijo osmih nacionalno-regionalnih partij. Enega od razlogov za to fragmentacijo lahko najdemo v podedovanih nedemokratičnih metodah, ki so se predolgo ohranjale v partiji in državi. Če ne moreš imeti zaupanja, da bo neka skupna odločitev sprejeta po demokratični poti – z upoštevanjem legitimnih interesov vseh udeležencev – potem si moraš zagotoviti pravico, da sam odločaš; če pa se skupni odločitvi res ne moreš izogniti, se zavaruješ s pravico veta. To velja za vse oblike odločanja, od zvezne skupščine pa do krajevne skupnosti in TOZD. In če po drugi strani nimaš zaupanja v politično obnašanje občanov in v ekonómsko obnašanje proizvajalcev – ali pa če moje interese kot voditelja ogrožajo njihove samoinicative – potem si bom prizadeval vsiliti v svojem fevdu avtoritarno, politično in gospodarsko kontrolo. Posledice tega poznamo. Zaradi tega je globoka demokratična preobrazba Zveze komunistov ključni pogoj za ponovno vzpostavljanje partijske enotnosti in prevladovanje regionalne razcepljenosti. Enotna partija in svobodna iniciativa občanov in proizvajalcev sta prva pogoja za premoščanje krize. Vendar eno in drugo terja demokratično javnost; to pomeni, da je treba odpraviti skupinsko-politične monopole v kontroli tiska in javnih glasil, s čemer naj bi se uveljavila ustavna dolžnost glede popolnega in objektivnega obveščanja in kritičnega boja mnenj. Zaradi tega bi bilo treba ponovno sprožiti strokovno delo pri pripravljanju samoupravne preobrazbe političnega sistema in k temu pritegniti dejansko najboljše kădre v naši državi; hkrati pa bi bilo treba spodbuditi oziroma poglobiti občejugoslovansko razpravo o vseh nerešenih vprašanjih. Izsledke svojega raziskovalnega dela glede možnih in potrebnih izboljšav ekonomskega in političnega sistema sem objavil v knjigah: *Jugoslovansko gospodarstvo 1965–1983* (Cankarjeva založba) in *Jugoslovanska družba v krizi* (Globus); prostor mi ne dopušča, da bi obnavljal vsebino teh del.

Političnoekonomska protislovja ekonomske in politične reforme

1. Dialektika ekonomskega in političnega sistema je ključnega pomena za razumevanje strukture in zgodovinskega razvoja socialistične družbe in je še posebej odločilna pri razreševanju globalne jugoslovanske krize, čeprav je njeno teoretsko domišljanje in tudi praktično zgodovinsko vzpostavljanje bilo vedno ali podcenjeno ali pa zgodovinsko (institucionalno) protislovno. Kritična analiza političnega sistema in program ekonomske stabilizacije predstavljata poskus reformiranja političnega in ekonomskega sistema, ki zahteva vsaj v teoretskem krokižu označitev nekaterih temeljnih tez za razumevanje njune globalne protislovne pogojenosti, na katere želim opozoriti:

a) Prva teza: socialistične družbe (tudi jugoslovanska) so politično (ideološko) strukturirane in se razvijajo (kot ugotavlja Myrdall v »Azijski drami«) preko institucionalnih (normativnih) politično ideoloških podsystemov namesto ekonomsko strukturiranih kapitalističnih družb s tehnološko in ekonomsko razvojno dinamiko.

b) Druga teza: politična sfera dominira nad ekonomsko, ker prevzema osrednje ekonomske funkcije družbene reprodukcije (lastninsko, organizacijsko, upravljalno, koordinacijsko, motivacijsko).

c) Tretja teza: v socialističnih deželah se revolucionarno družbeno gibanje po zmagi revolucije institucionalizira, stabilizira se določena porazdelitev politične moči (vzpostavljanje vladajočega sloja z razrednimi lastnostmi), ki ohranja družbeno legitimnost z represivnimi aparati (sovjetski model) ali pa z intenzivnimi »normativnimi« spremembami (normativni ciklusi) in izboljšanjem materialnega standarda ohranja videz »revolucionarne« in ekonomske legitimnosti (jugoslovanski model).

d) Četrta teza: v socializmu obstaja specifična ekonomska in politična cikličnost (Kalecki, Brus) z naslednjo poenostavljeno logiko: izhodiščni politični intervencionizem (socializem = nacionalizacija = etatizacija) zanika blagovno produkcijo in tržne zakonitosti (ideološki credo socializma), kar v naslednjem obdobju povzroči poslabšanje gospodarske učinkovitosti in vodi do socialističnih ekonomskih reform (ponovna afirmacija blagovne produkcije), ki zahtevajo ekonomsko prestrukturiranje (intenzivni modeli gospodarjenja) in prerazdelitev politične moči (od politične birokracije k tehnostukturi in samoupravljalcem), kar povzroča ponovni politični intervencionizem in zasuk k administrativno naturalnim ekonomskim konceptom gospodarjenja.

e) Peta teza: socializem se v krizi vedno rešuje s kapitalskimi ekonomski reformami (vsaj z vidika svojega ideološkega creda v obdobju ekonom-

ske in politične prosperitete), kar pomeni, da je blagovna produkcija kljub svojim protislovjem edino pravo sredstvo za ekonomsko učinkovit zgodovinski razvoj socialističnega ekonomskega sistema.

f) Šesta teza: ekonomske reforme so vedno ostale v okviru globalne zgodovinske logike socialističnih družb (dominantni vpliv politične prakse in njenih legitimnih predstavnikov), decentralizacija ekonomskega sistema ni nikoli vodila do ekonomske in politične demokratizacije (dejanško samoupravljanje, »civilna družba« . . .), tako da nobena socialistična ekonomska reforma (od NEP do danes) ni uspela, ker ni smela ogroziti obstoječe strukture politične oblasti (ekonomske reforme so nasprotno celo sestavni del njenega obstoja in potrjevanja).

g) Sedma teza: ekonomska cikličnost, gospodarska neučinkovitost, ekstenzivni model razvoja ogrožajo politično dominacijo politične birokracije, ideološko neoporečnost in suverenost končnega razsodnika – Partije, zato želi birokracija ohraniti ekonomsko učinkovitost gospodarskega sistema z njegovim neprestanim reformiranjem, nastopa kot naročnik ekonomske reforme in hkrati njen zaviralec, ko ekonomske reforme zahtevajo prerazdelitev politične moči in ogrožajo njeno oblast.

h) Osmo teza: meje ekonomskega reformiranja socialističnih družb so pogojene s spremembami političnega sistema, ki je ostal v temeljni logiki svojega delovanja nespremenjen ter povzroča značilno institucionalno cikličnost, ki se paradoksalno vrti v začaranem krogu »nespremenljivosti večnega spreminjanja«.

Protislovja med ideološko projekcijo (socialistično perspektivo), političnim voluntarizmom (dominantnost politične oblasti) in ekonomskimi sredstvi (blagovna produkcija) se razkriva tudi v sedanji razpravi o reformi ekonomskega in političnega sistema. Ekonomska reforma je logični rezultat globalne ekonomske krize, ki temelji na izredno močnem političnem ciklu 70-tih let z vsemi lastnostmi t. i. »kulturne revolucije« (skrajna ideologizacija družbe) in prikrite naturalizacije gospodarskih procesov (s formalnimi blagovnimi kategorijami kot so združeno delo, dohodkovni odnosi, samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje – skratka z že uveljavljeno sintagmo »dogovorne ekonomije«).

Program ekonomske stabilizacije in kritična analiza se medsebojno izključujeta prav na temeljnem področju dialektične prepletenosti ekonomskega in političnega sistema v 70-tih in 80-tih letih. Program ekonomske stabilizacije pravilno zastavlja ekonomsko reformo z afirmacijo blagovne produkcije tržnega mehanizma in ekonomskih zakonitosti, hkrati pa v svoji ekonomistični maniri predpostavlja nespremenljivost političnega sistema iz 70-tih let. Kritična analiza političnega sistema pa nasprotno išče spremembe političnih institucij v okviru nespremenljivosti normativnega ekonomskega sistema iz 70-tih let, tako da se oba pristopa medsebojno izključujeta. S tem je že na samem začetku onemogočen kakršenkoli preboj od idejnega k operativnemu programu reforme, kar dokazujeta tudi triletno »blokiranje« programa ekonomske stabilizacije in

sicer »emotivni radikalizem« kritične analize, ki pa že v sami zastavitvi razkriva vrsto teoretskih in praktičnih (političnoekonomskih) slabosti. Takšna teza nasprotuje klasifikaciji »braniteljev ustave« ali »reformatorjev ustave« (nekateri bi želeli biti celo oboje), ker se s politizacijo takšne tipizacije onemogoča kakršnakoli teoretska razprava in politično delovanje. Kritična analiza v svoji analizi predpostavlja, da zgodovinska realnost odstopa od normirane »predpisane stvarnosti« in sklepa, da je krivda v sami socialistični praksi. Politični sistem (tudi normativni ekonomski sistem) je dobro zastavljen, toda ne deluje, ker se ni uveljavil v praksi. Vzrok je v obstoju »vzporednega«, »starega« etatičnega sistema, ki deluje ob samoupravnem sistemu in zavira njegovo celovito uresničevanje: a) ker ustavni konceptiji ni sledila ustrezna politična akcija, b) ker je bila normativna operacionalizacija napačna in c) ker je bila napačna ekonomska politika (C. Ribičič, Z. Tomac, Sporazumevanje ali preglasovanje, Obzorje Maribor, 1986, str. 29–30). Kritična analiza vidi vzroke jugoslovanske ekonomske družbene krize zgolj v ekonomski politiki in slabosti ekonomskih ter političnih subjektov, ne priznava pa, da so vzroki mnogo širši, vzpostavljeni že v konceptu samega ekonomskega sistema (dualnost Marxove vizije in kategorij blagovne produkcije), gospodarskega sistema kot njegove operacionalizacije, ekonomske politike in strategije dolgoročnega razvoja (ob tem zanemarimo vpliv drugih družbenih podsistemov kot so politični sistem, pravni sistem . . . , ki so prepleteni z ekonomskim sistemom).

2. V političnoekonomski teoriji in praksi socializma obstajata dve usodno napačni, čeprav navidezno celo nasprotujoči si predpostavki:

a) da lahko socialistični produkcijski odnosi oblikujejo in si prilagodijo blagovno produkcijo (koncept socialistične blagovne produkcije), kar je samo drugače izražena teza o prevladi političnega nad ekonomskim,

b) da je trg nevtralen ekonomski mehanizem, ki ga napolnjujejo določeni družbeni produkcijski odnosi, kar je samo na drug način izražena prva predpostavka.

Dejansko pa je blagovna produkcija določen produkcijski odnos (t. j. temeljno Marxovo sporočilo v Kapitalu), ki zahteva za svoje nemoteno delovanje ustrezno institucionalizacijo (družbena in tehnična delitev dela, zasebnost blagovne produkcije in lastninskih razmerij, decentraliziranost in avtonomnost, samoupravnost, tržna povezanost in konkurenčnost, nosljivost rizika, motiv ekstra dohodka, ekonomske funkcije države, fetišizacija in alienacija produkcijskih odnosov . . .). Odtod lahko postavimo elementaren sklep: če socialistična družba objektivno nujno sprejema blagovno produkcijo, potem mora, želeli ali ne, sprejeti tudi ustrezno institucionalizacijo produkcijskih odnosov, ki bo omogočala produktivno delovanje blagovne produkcije (blagovna produkcija je sistemsko najpomembnejša »produktivna sila« kapitala in materialno tehničnega napredka ter trenutno najracionalnejše ekonomsko sredstvo

učinkovitega gospodarskega razvoja) z vsemi posledicami, ki odtod izhajajo (»kapitalski« značaj blagovne produkcije zahteva določeno »rekapitalizacijo« socializma).

Pluralizem ekonomskih interesov zahteva na drugi strani pluralizem političnih interesov. Ekonomska demokracija zahteva politično demokratizacijo, čeprav s tem ne trdimo, da blagovne produkcija ni združljiva s povsem avtokratskimi političnimi institucijami, vendar pa to ni zgodovinsko normalna niti perspektivna rešitev. Blagovna produkcija je v evropski tradiciji zgodovinsko povezana s civilno družbo in državo, ki že pri Smithu jamči za avtonomno ekonomsko sfero. Azijski produkcijski način s posebnim »vzhodnim« tipom blagovne produkcije (L. Krader) oziroma naturalizacijo produkcijske sfere z evropskega vidika, ki mu ustreza despotska družbena oblast, ne more biti modelsko izhodišče za iskanje evropske socialistične zgodovinske alternative. Očitno je »evropizacija« politične sfere ključnega pomena, da bi se izognili »balkanizaciji« (naturalizaciji) ekonomskega sistema in ekonomski neuspešnosti ter politični nedemokraciji kot socialistični perspektivi v celoti. Demokratizacija političnega življenja kot pogoj ekonomske modernizacije zahteva vspostavljanje določene politične identitete, politične legitimnosti, politične participacije in samoupravnosti, enakopravnosti in avtonomnosti političnih subjektov, politični pluralizem, pravno državo ipd. Če govorim o političnem pluralizmu, ne mislim na strankarski pluralizem (ideološko že apriori diskreditiran, v Jugoslaviji pa zgodovinsko skrajno vprašljiv), temveč na pluralizem političnega izražanja, pluralizem idej, partikularnih interesov, avtonomnega političnega delovanja, družbenih gibanj ipd. Pomembno je, da se skozenj lahko artikulirajo različni interesi, da so pluralnost »načinov življenja«, političnih praks in ideologij pogoj za večjo družbeno legitimnost sistema (tu ni več prostora za tezo o deviantni praksi, ki ne prenaša zanosa in lepote teoretskih in ideoloških konstrukcij), »deblokado« mobilizacijskih in motivacijskih mehanizmov za inovativnejšo, dinamičnejšo in predvsem ekonomsko racionalnejšo socialistično družbo.

3. Temeljno institucionalno obliko političnega sistema, ki bi omogočala hitrejšo uveljavljanje ekonomskih tržnih zakonitosti, že poznamo, le da je dosedaj nismo uveljavili na ustrezen način: *samoupravljanje*, ki združuje samoupravnost blagovnih producentov (kaj, kako, za koga, koliko producirati) s samoupravnostjo političnega subjekta (avtonomnost, samoorganiziranost, samoregulativnost...). Pri tem moramo opustiti »mit« o kolektivni družbeni harmoniji ekonomskih in političnih interesov »samoupravnih subjektov«, saj je bistvo samoupravnega projekta prav priznavanje njihove različnosti (ekonomske različnosti preko konkurenčnega tržnega mehanizma in politične različnosti z razlikovanjem države in širše civilne sfere), predvsem pa moramo opustiti »mit« o nasprotju med blagovno produkcijo in državo (uveljavljenega predvsem pri ekonomistih), ki razkriva zelo star paradoks ekonomskega liberalizma (Smithove »nevidne

roke«): antietatistični liberalni model zahteva varstvo svojega svobodnega avtonomnega delovanja, politična država je predpostavka ekonomskega liberalizma, še več, državni intervencionizem (t. j. navsezadnje razkrila logika keynesianizma) in protekcionizem zgolj ščitita avtonomnost tržnega mehanizma in blagovnih producentov. Nasprotno pa antietatistični, antitržni in anarhistični pristop (blankizem, bakunizem in proudhonizem, od koder se v okviru malomeščanskega socializma tudi razvijajo osrednje ideje samoupravljanja) gradi na spojitvi političnega in ekonomskega v neprotislovno asociativno (komunalno) mrežo, kjer sta odpravljena tako trg kot tudi država, družba obstaja brez razrednih konfliktov in brez oblasti.

Od kod potemtakem stalno in sistematsko vmešavanje države v gospodarsko življenje socialističnih družb? Odgovoriti je mogoče v okviru ekonomskega in političnega diskurza. Ker gospodarski subjekti niso avtonomni tržni subjekti (zaradi temeljnih socialističnih principov, kot so solidarnost, enakost, polna zaposlenost, socializacija rizika...), država prevzame ekonomske funkcije gospodarskih subjektov – država postaja podjetje (ne zgolj v Hilferdingovem smislu »generalnega kartela«). Država mora intervenirati kot ekonomski subjekt, ker se npr. samoupravna podjetja v danem institucionalnem sistemu relativno neracionalno obnašajo glede na določene družbene norme (samoupravno podjetje preferira osebne dohodke pred akumulacijo, monopol zaposlenih v podjetju pred konkurenco brezposelnih, interno financiranje investicij pred eksternim), medtem ko predpostavke t. i. »racionalnega obnašanja« zadevajo prilagajanje ekonomskih subjektov ukrepom ekonomske politike in sistema nasploh. Drug faktor je destabilizirano gospodarstvo, v katerem se povečujejo ekonomska, politična, ideološka, nacionalna protislovja in prav to je najboljše okolje za politični intervencionizem »dežurnega gasilca«, ki s svojim »političnim voluntarizmom« onemogoča stabilizacijo družbenih procesov. S političnim voluntarizmom v ekonomski sferi država obnavlja nujnost svojega lastnega obstoja, širi ekonomske temelje (čeprav krizne) svoje lastne reprodukcije. Tretji faktor je decentralizacija avtoritarnosti državnega socializma na nižje ravni, pri čemer država išče svojo legitimnost v decentraliziranih formalno pravnih samoupravnih institucijah (samoupravljanje se vedno uvaža od zgoraj navzdol z državnim dekretom in voljo dominantne politične moči). »Neracionalnost« samoupravnega podjetja je v večini sistemsko pogojena, zato je rešitev v notranji razmejitvi ekonomskih pristojnosti obeh temeljnih področij – države in t. i. »združenega dela« v okviru ekonomskega in gospodarskega sistema.

4. Kritična analiza predpostavlja, da med njo in programom ekonomske stabilizacije ni razlik, temveč da sta komplementarna, funkcionalno povezana, različni so samo poudarki, ki so vezani na drugačen značaj obeh dokumentov. Pomanjkljivost te argumentacije je v tem, da ne sprevidi

zamotane dialektike ekonomskega in političnega sistema in enostransko brani nekatere temeljne zasnove ekonomskega sistema, ki teoretsko (konceptijsko) in institucionalno ne vzdrže zgodovinske preizkušnje (koncept združenega dela, družbene reprodukcije, svobodne menjave dela, TOZD, sporazumevanja in družbena dogovarjanja, samoupravnega planiranja ipd.) Ekonomski sistem je namreč konceptijsko dualno zastavljen, ker združuje neblagovne Marxove kategorije (družbena lastnina, združeno delo, delitev po delu, sporazumevanje in družbeno dogovarjanje . . .) s kategorijami blagovne produkcije. Zato je ta ekonomski sistem že na samem začetku postavljen pred nepremostljivo oviro: ali popustiti »revolucionarni retoriki« in gospodarski sistem kot izvedbeni mehanizem (blagovna produkcija, tržni mehanizem, ekonomske zakonitosti . . .) podrediti ideološkemu principu »socializma za vsako ceno« (neoperacionaliziran ekonomski sistem) ali pa nasprotno operacionaliziramo gospodarski sistem na temelju blagovne produkcije in zapustimo »temelje ustavnega sistema«, »idejno formulo temeljne socialistične usmeritve« ipd. (na tem mestu se pogosto ponuja preprosta receptura za ali proti: ali s samoupravljanjem »Vidovim zarjam« nasproti ali pa vrnitev v državni socializem in kapitalistični liberalizem). Vzroki za deformacijo koncepta združenega dela, družbene lastnine ipd. žal niso zgolj v napačni ekonomski politiki, presenetljivi inerciji države (odkod in zakaj ta »vzporednost« sive državne sfere ob samoupravljanju ni nikjer pojasnjeno) in seveda v subjektivnih silah (delavski »predaji« tehnokratski strukturi ali premajhni budnosti »organiziranih političnih sil«), temveč tičijo v strukturi ekonomskega sistema in globalni razvojni logiki socializma nasploh, o kateri smo govorili v 1. točki. Fevdalizacija ekonomskih in političnih procesov je objektivna posledica naturalizacije ekonomskih mehanizmov v 70-tih letih, zato je potrebno politični koncept združenega dela povezati z dejanskim delovanjem blagovne produkcije, tržnega mehanizma in ekonomskih zakonitosti, v ekonomskih motivih samoupravnih podjetij moramo iskati vzvode njihove organiziranosti, odvisnosti, integracije ipd.

Predvsem pa bi morali v političnem načinu reševanja krize opustiti dosednji model »velikih skokov«, vratolomnih reform, ki so otopile motivacijo ljudi in ekonomskih subjektov za družbene spremembe in sledenje političnim in ideološkim smernicam. Akcijski model političnega odločanja (voluntarističnih reform) predpostavlja, da ljudje in ekonomski subjekti slepo slede in vdano sprejemajo zastavljene politične smernice. Toda v moderni družbi morajo obstajati kompleksnejši procesi in pristopi postopne modifikacije notranjega prilagajanja, usklajevanja strategij ekonomskih in političnih subjektov. Skratka politični sistem mora poskrbeti za vzpostavitev določene »samoupravne kulture«, v katerem bodo (samoupravni) družbeni subjekti imeli določene vloge (funkcije), ki jih sorazmerno s svojimi interesi (principom družbene legitimnosti) morajo odigrati (opraviti). Demokratična družba mora na tem mestu izpolnjevati tri pogoje: 1. obstajati morajo družbene alternative (npr. različne ekonomske

strategije . . .) in njeni družbeni nosilci, 2. možnosti sprememb morajo biti legalne in institucionalne (pravna država in civilna družba . . .), 3. družbena reforma mora uporabiti demokratična in ekonomsko učinkovita sredstva (politične elemente civilne družbe in države ter ekonomske elemente blagovne produkcije – čeprav to združevanje v zahodni teoretski tradiciji civilne družbe ni vedno združljiva in željena alternativa).

5. Odgovor bomo zastavili samo z ekonomskega vidika, čeprav je ta najtesneje povezan in se lahko izraža samo skozi najširša družbena in politična razmerja. Če je v krizi celotna ekonomska sfera, potem morajo »rešilna« sredstva zajeti vsa štiri temeljna področja: ekonomski sistem, gospodarski sistem, ekonomsko politiko in strategijo razvoja. Če se omejim samo na problem ekonomskega sistema v njegovi tehnološko tehnični strukturi, lastninski, organizacijski in upravljalški strukturi, koordinacijskem in motivacijskem mehanizmu in če hkrati priznamo blagovni produkciji vlogo »družbenega cementa«, potem moramo med ekonomska sredstva razreševanja družbene krize uvrstiti naslednje družbene spremembe:

a) da namesto institucionalne inovativnosti (nagnjenost k hiperinstitucionalizaciji, hipernormativizaciji in birokratizaciji) poudarimo tehnološko inovativnost, ker so osrednji vzvodi »osvoboditve dela« v samem procesu dela in njegovi tehnološko organizacijski sferi;

b) da sodobna tehnološka revolucija temelji na trgu in blagovni produkciji kot ekonomskem sredstvu tehnoloških sprememb in mediju njegove socializacije (inovator sicer prisvaja diferencialni dohodek – tehnološki ekstraprofit, toda njegovo znižanje stroškov vpliva na znižanje povprečnih stroškov v narodnem gospodarstvu, tako da integrativna vloga trga pomeni hkrati tudi menjavo tehnološkega napredka in njegovo socializacijo);

c) da blagovna produkcija in tehnološka revolucija zahtevata pluralistični koncept lastnine (od družbene, državne, kolektivne do zadružne, delniške v smislu samoupravnih kooperativ in privatne ter osebne lastnine), ki bi lahko hkrati aktivirala razpoložljivo akumulacijo in motivirala zaposlene k večji učinkovitosti, organizacijski fleksibilnosti in mobilnosti družbenih sredstev ter podobno;

d) da organizacijsko razvije sektor malih podjetij, ki lahko pripada trojni strukturi gospodarstva (privatni sektor, samoupravni-družbeni sektor in državni sektor) ter omogoča fleksibilno organizacijo, maloserijsko produkcijo z visoko tipiziranimi proizvodi, diverzifikacijo tehnologije in proizvodnje, inovativnost, demokratizacijo, razvoj t. i. intermedialnih tehnologij ipd;

e) da samoupravljanje ekonomsko (in ne politično, normativno) opredelimo s pomočjo lastninske in podjetniške funkcije blagovne produkcije, kjer samoupravnost utemeljujemo najprej na ravni produkcijskih enot v obliki samoiniciativnosti, samoorganiziranosti, samoregulativnosti, samo-

pomoči (samoupravljanje kot družbeno gibanje), pri čemer bi morali celotno institucionalno zgradbo »združenega dela« (TOZD – DO – SOZD) v bistvu decentralizirati in ponovno povezati na temelju tržnih kriterijev ob dehierarhizaciji in denormativizaciji družbenih procesov in odnosov.

6. Teritorializacija gospodarskih in političnih procesov, »republikaniziranje« ekonomskih in političnih interesov, zapiranje v lokalne ekonomske in politične ograde ipd. so posledica zanemarjanja dveh temeljnih mehanizmov ekonomskega in političnega sistema, za katere se zavzemamo: blagovna produkcija (tržni mehanizem, ekonomske zakonitosti) in demokratični mehanizmi civilne družbe ter države. Trg po svoji logiki prebija vsakršne naturalne in fevdalne meje in deluje univerzalno (v skrajni instanci svetovno), zato je to najpomembnejše ekonomsko sredstvo integracije in ekonomske demokratizacije socialistične družbe (avtonomnost ekonomske sfere). Hkrati pa tudi temeljna določila civilne družbe in države kot so: upoštevanje zakonitosti, razvoj pravne zavesti, avtonomnosti delovanja političnih subjektov, pluralizma idej, programov, institucij, družbena gibanja ipd. uveljavljajo potreben demokratični mehanizem, ki deluje univerzalno, uveljavljajo potrebno politično učinkovitost, dinamičnost in inovativnost, ki so pogoj same ekonomske učinkovitosti, utemeljene na blagovni produkciji. Specifična »defederalizacija« jugoslovanske družbe s primesmi konfederalizma je posledica prav omenjenih pomanjkljivosti ekonomskega in političnega sistema, saj je očitno postala politični instrument, preko katerega je država ohranila svojo politično dominacijo v okviru formalnih samoupravnih produkcijskih in družbenih odnosov (država se z njim preprosteje spusti na raven lokalnih in družbenopolitičnih skupnosti).

7. V družbi deluje množica ekonomskih in političnih subjektov. Dramatičnost našega družbenega sistema pa je ravno v tem, da ti ekonomski in politični subjekti igrajo napačne vloge, ker so jim »dramaturgi« in »režiserji« očitno predpisali napačne scenarije in razdelili vloge, ki jih ne zmorejo ali pa nočejo odigrati. V tem je največja iracionalnost njihovega relativno racionalnega delovanja. Za funkcioniranje samoupravnega sistema je potemtakem potrebno:

a) da dobijo veljavo vsi družbeni subjekti (na ravni države, civilne družbe in gospodarske sfere), oziroma da si porazdelijo funkcije, za katere so kompetentni in zanje tudi odgovarjajo (pogoji te odgovornosti so vzpostavljane politično avtonomne in pluralistične demokratične javnosti ter priznanje ekonomskih in pravnih sankcij v okviru blagovne produkcije);

b) da so med strukturami vzpostavljeni samoupravni odnosi, posebna »samoupravna kultura«, določena legitimnost samoupravljanja in procesi njenega »učenja«, »socializacije«, »internacionalizacije«, »implementacije« (Habermas).

8. Vsako ekonomsko reformiranje zahteva spremembo političnih in družbenih razmerij, prerazdelitev politične moči. Revolucija se namreč kot družbeno gibanje slej ali prej institucionalizira, izdvoji se vladajoči sloj, ki vzpostavi politični sistem in podreja ekonomske mehanizme, da bi ohranil obstoječo oblast. Dosedaj so politični sistem in njegovi vodilni nosilci svojo lègitimnost gradili na formalno pravni, normativni inovativnosti (večno spreminjanje nesprejemljivega), vsi ti procesi družbenega reformiranja pa so pogosto vodili do moralnih in ideoloških dilem ter razkoraka med željenim in dejanskim: eno se misli, drugo se dela in tretje govori. Nobenega dvoma ni, da je ZK edini organizirani politični subjekt, ki je sposoben (in hkrati tudi odgovoren) za izhod iz obstoječe krize. Pri tem pa se mora ZK pretvoriti v moderen politični subjekt, ki bo sposoben opravljati svojo temeljno funkcijo – iskanje strategije razvoja in ustvarjanje možnosti za njegovo uresničenje, namesto da se neposredno vmešava v ekonomsko ter politično sfero, ki pripada drugim političnim subjektom in njihovi avtonomnosti (npr. SZDL, sindikatom, ZSMS, samoupravnim podjetjem . . .). S tega vidika je reforma ZK v smislu njenega notranjega poenotenja (nasproti dosedanji »federalizaciji« njenih interesov), priznavanja demokratične javnosti in pluralizma politične in ekonomske iniciativnosti ključnega pomena za kakršnokoli ekonomsko in politično reformiranje, ki ga zahtevata program ekonomske stabilizacije in kritična analiza. Če bodo pri tem uporabili še kritična znanstvena spoznanja, vendar ne v sedanji »receptološki maniri« ekspertnih skupin, temveč v ustvarjalnem vključevanju znanosti v procese političnega mišljenja in odločanja, potem obstajajo realne možnosti (kaj več je teoretsko napačno in zgodovinsko preveč optimistično) za preseganje sedanje globalne krize na političnoekonomskem področju).

SLAVKO GOLDSTEIN

Imamo arhitektonski projekt z napačnim statičnim izračunom

Spoštovani tovariš Bibič, zahvaljujem se Vam za povabilo, da naj sodelujem v anketi »Teorije in prakse«, s čemer sem počaščen. Vendar Vam pišem po dolgem oklevanju, ker se bojim, da so take ankete in razprave postale v zadnjem času ne le jalove, temveč morda tudi kontra-produktivne.

Še pred letom, dvema sem verjel, da so teoretsko-analitične obravnave krize potrebne, ker razširjajo prostor svobodnega izražanja, poglobljajo spoznanja o vzrokih kriznega stanja in nas približujejo k definiciji

načel za izhod iz krize. Zdaj postaja že očitno, da trajajo diskusije predolgo in da ne prinašajo nikakršnih sadov. Slikovito rečeno, hiša nam gori, mi pa stojimo poleg ognja, zaskrbljeno opazujemo, analiziramo vzroke tako velikega požara, se prepiramo, kje bi morali začeti gasiti, vendar še naprej razpravljamo prekrižanih rok in ničesar ne storimo. Paranoična slika, vendar mislim, da ni daleč od dejanskosti.

V taki nenaravni situaciji se vse bolj pojavljajo nenaravne obsodbe demokracije in samoupravljanja »kot takega«. Nekoliko poenostavljeno rečeno, refren teh izkrivljenih obsodb se glasi: »Preveč je tega samoupravljanja in demokracije, razpravlja se le jalovo, nič pa se ne stori, s tem je treba nehati, čvrsto odrezati, uvesti red in začeti delati«!

Ko smo soočeni s takimi poenostavitvami, se bojim, da nam vse manj koristi, da mnogi od nas vemo, kako je videti ta nedemokratski »red« in kam nas lahko pripelje, ko oblast enkrat »čvrsto odreže«.

Za nezaupanje do razprav so – resnici na ljubo – sokrivec tudi same razprave. Razprave, vnaprej določene, da so jalove, da ne vodijo k akciji, postajajo sholastične. Nihče si ne prizadeva, da bi podrobno in praktično uporabno izdelal predloge za akcijo, ko vemo, da o akciji ne odločamo mi diskutanti, in da akcije pravzprav niti ne bo. Tako se razprave izgubljajo v analizah posameznih vzrokov sedanje krize, ki so bili že stokrat analizirani, le da jih sedaj analiziramo z nekoliko drugačne perspektive. Naravno je, da prihaja do različnih ocen, razlike med diskutanti se poglobljajo, postaja jasno, da ni enotnega stališča niti gledišča, da se vrtimo v krogu, iz tega pa izvira sklep, da smo za stagnacijo in pat pozicijo krivi mi, ki razpravljamo, ki se ne moremo zediniti, ne pa tisti, ki v svojih rokah držijo moč odločanja, pa nič ne odločajo. In ničesar ne storijo. (Sicer so verjetno tudi oni v pat poziciji, ker se medsebojno ne morejo zediniti, kot tudi mi ne v naših razpravah. Toda razlika je vendarle v tem, da mi, ki sodelujemo v teoretskih razpravah, nimamo niti moči odločanja niti praktično ne moremo vplivati na odločitve, oni pa lahko.)

Lansko leto sem bil med dvajsetimi gospodarstveniki in ekonomisti, ki jih je dr. Marjan Rožič pozval, da smo v odboru za družbeni razvoj zvezne konference SZDLJ razpravljali o tistem delu platforme 13. kongresa ZKJ, v katerem se govori o novi koncepciji delitve dohodka. Tekst platforme smo kritizirali vsi, nihče ni imel zanjo lepih besed. Toda ugovori so bili zelo različni, včasih tudi medsebojno nasprotni: nekdo je menil, da platforma preveč spreminja dosedanja načela o dohodku, drugi pa so menili, da jih spreminja premalo. Tovariš Kiro Hadživasilev si je – kot eden izmed avtorjev načrta platforme – vestno beležil vse ugovore. Na koncu je odgovoril posamezno, skoraj vsakemu diskutantu, in sklenil, da so ugovori številni, toda ker se iz njih ne da potegniti nikakršnega skupnega stališča, ker so disparatni, ne preostaja nič drugega kot to, da gremo naprej s takim tekstom platforme! Ni ga zaskrbelo, da v tej disparatnosti diskutantov vseeno obstaja enoten vodilni motiv, da načrt platforme ne ustreza situaciji, da torej ni dober.

Bojim se, da se bo nekaj podobnega zgodilo s Kritično analizo delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Nisem še slišal za nobenega med številnimi razpravljalci o tem tekstu, ki ni imel ugovorov. Toda očitki so disparatni, ni skupnega stališča, ni nasprotnih predlogov, torej ne preostane nič drugega, kot da gremo naprej z obstoječim tekstom Kritične analize! (Ob morebitnih paliativno-kozmetičnih popravkih.)

Dovolil si bom še eno metaforo: pred nami je arhitektonski projekt z napačnim statičnim izračunom. Razpravljamo, ali so okna dobro nameščena, ali nam je potrebna poševna ali ravna streha, pravzaprav pa je vse to skupaj vseeno, ker se bo streha z napačnim statičnim izračunom vsekakor podrla.

Pri gradnji pomembnih gradbenih objektov razpisujemo natečaj in si prizadevamo dobiti nekaj dobrih projektov, med katerimi se odločamo za najboljšega. Ne vem, kako si upamo definirati rešitve za izhod iz politične in ekonomske krize, v kateri se je znašla Jugoslavija, le z enim projektom? Mar ni to tako usodna naloga za našo deželo, da bi veljalo vsaj poskusiti – poleg očitno pomanjkljive Kritične analize – iskati tudi nekatere druge konkurenčne projekte, in se šele tedaj odločiti za najboljšega?

Tu že prihajamo do vprašanja o bistvu demokracije, ki se po mojem mišljenju ne udejanja z neskončnim razpredanjem nad enim samim programom, temveč s svobodno izbiro med več ponujenimi programi in osebnostmi. Mislim, da to načelo, ki se je preverilo kot uspešno skozi 2500 let, velja tudi za socialistično demokracijo. Tudi socialistična demokracija očitno ne more dobro delovati brez svobodne konkurence med več programi in osebnostmi. V tej okvari vidim srž in najgloblji koren naše sedanje pat pozicije, ki nam onemogoča izhod iz krize in naš še globlje potaplja v krizo.

Nekdo bo morebiti rekel, da je to teoretsko v redu, toda kaj storiti, kadar ni konkurenčnih programov!? Take trditve preprosto niso resnične. Možni konkurenčni program Kritični analizi bi lahko bil Dolgoročni program ekonomske stabilizacije, ki ji je konceptijsko nasproten. Toda Dolgoročni program na žalost ni nikakršen program, temveč le dobra splošna usmeritev. Razpršen je v prevelikem spektru analiz in mu manjkajo jasni sintetični sklepi o uporabi, kar pomeni, da praktično ni uporaben (kar se vidi tudi po tem, da že tri leta čaka na uporabo). In tako imamo poleg številnih paradoksov naše situacije tudi paradoks, da imata dva naša temeljna dokumenta, o katerih razpravljamo, povsem obrnjeni imeni: Dolgoročni program je pravzaprav pretežno analiza (in splošna usmeritev na spremembe sistema v duhu ekonomskih zakonitosti), medtem ko je Kritična analiza pravzaprav program (ki nasprotuje kakršnimkoli bistvenim spremembam, še posebej pa tistim, po katerih bi se politični sistem prilagodil ekonomskim zakonitostim).

Toda v nekaterih objavljenih knjigah so prisotne analitične in programske prvine, ki so po mojem mišljenju veliko plodnejše gradivo za

razpravo kot Kritična analiza, pa tudi Dolgoročni program. Ob ustreznih izpolnitvah bi lahko bile nekatere izmed teh knjig temelj zdravih in sprejemljivih programov, ki nudijo konstruktivno in opogumljajočo perspektivo za izhod iz krize. Ena od teh knjig, zame najbolj vzpodbudna, je pravkar objavljeno delo Mijalka Todorovića *Političko biće društvene krize*. Programske prvine so prisotne tudi v delih Branka Horvata, Josipa Županova, Zorana Pjanića, Nece Jovanova, Marijana Korošića, Silvana Bolčića, Ivana Maksimovića, Veljka Rusa, Vladimirja Arzenška in gotovo še pri številnih drugih avtorjih, ki se jim opravičujem, da jih nisem bral. Z nekaterimi od teh programskih idej se osebno strinjam, z nekaterimi pa ne, vendar to ni pomembno. Kot gospodarstvenik bi se verjetno bolj strinjal s sijajnimi idejami za ozdravitev našega gospodarstva, ki jih pogosto slišim v neuradnih kolegialnih pogovorih med gospodarstveniki. Zakaj takim ljudem ne naročimo operativne izdelave njihovih idej, da bi jih dali v razpravo kot konkurenco Kritični analizi? Zakaj jih ne opogumimo, da bi ustanovili delovne skupine po medsebojnih afinitetah in da bi nam na podlagi svojih idej izdelali popolne programe? To bi že bil začetek plodnega demokratičnega postopka, s kakršnim lahko upamo, da bomo hitreje prišli do učinkovitega in širše sprejemljivega programa za izhod iz krize.

To, kajpada, implicira demokratični postopek tudi pri odločanju med različnimi ponujenimi programi in morebiti tudi med osebnostmi, ki za temi programi stojijo, zato po imamo zборе in ljudske skupščine, republiške in zvezne, po potrebi pa tudi referendumе. Zakaj bi pred ljudsko skupščino prišel v razpravo in v odločanje le en sam program, še posebej, če je tako jalov kot Kritična analiza? Mislim, da je naša demokratična dolžnost omogočiti, da se pred javnostjo, v tisku in v državnih forumih enakovredno konkurenčno pojavijo tudi drugi programi, in ne le omogočiti: take konkurenčne programe bi morali iskati, vzpodbujati njihovo izdelavo in jih dajati v razpravo in v odločanje. Mislim, da bi se v vzpodbudni konkurenci več programov tudi avtorji Kritične analize potrudili, da bi bili inventivnejši in plodnejši.

Tako bi se hkrati prvič dejansko uresničil – ne le v besedah – zdrav pluralizem – demokratičen, samoupraven in socialističen, kakršnega že zdavnaj teoretsko zagovarjamo. Brez določene stopnje političnega pluralizma očitno ne more kontinuirano napredovati noben sistem, niti socialistične ne. Ker je v naši deželi večstrankarski sistem nezaželen, ker bi v sedanjih razmerah verjetno deloval uničujoče, mislim, da je nujno iskati novi model pluralizma, takšen, s kakršnim sedaj – s konkurenčnimi programi Kritični analizi – morebiti lahko začnemo.

Spoštovani tovariš Bibič, upam, da mi ne zamerite, ker nisem neposredno odgovoril na Vaša, sicer zelo vzpodbudno formulirana vprašanja. Poskušal sem jasno, zdravorazumsko odgovoriti na dileme, ki izvirajo iz teh vprašanj. Sprejmite tovariške pozdrave!

Med družboslovnimi znanostmi stoje še vedno visoki plotovi

Odgovor na 1. vprašanje: Uvodni del Kritične analize z naslovom Ocena delovanja političnega sistema v celoti je dobra in pomeni napredek za »uradno« presojanje stanja v politiki in ekonomiji. Verjetno je to celo najboljši del celotne Kritične analize. Druga stvar, vredna razmišljanja, pa je, da so družboslovne znanosti (predvsem sociološka in ekonomska, deloma tudi politološka razmišljanja) že dolga leta prej govorile o takšnih težnjah in stanjih v naši družbi, ki jih sedaj »odkriva« omenjeni uvodni del.

Vseeno – to neskladje med »uradno« in znanstveno presojo stanja v jugoslovanski družbi se je bistveno in odločilno zmanjšalo. Treba pa je opozoriti na način argumentiranja oziroma prepričanje, ki preveva tako uvodni del kot tudi celotno Kritično analizo – naštetih so vsi mogoči realno obstoječi odkloni v stvarnosti, vendar pod implicitno predpostavko, da so potrebne prav vse bistvenejše institucije in rešitve normativnega modela sedemdesetih let ter da so potrebne le spremembe v praksi, ki bodo nato pripomogle k polni uresničitvi tega modela. Iz takšnega razglabljanja sledi tudi logičen sklep (str. 61):

»Kritična analiza potrjuje, da ni razlogov za spremembe temeljnih načel in temeljnih določb Ustave SFRJ o političnem sistemu, prav tako pa tudi niso potrebne spremembe pri njegovi splošni razvojni usmeritvi.« Opozarja pa na »nujnost radikalnih sprememb v praksi delovanja političnega sistema kakor tudi na potrebo po njegovem dograjevanju.«

Seveda je takšno razmišljanje možno, bolj ali manj utemeljeno, vprašljivo je le, če je v sedanjih razmerah tudi najboljše. Ideološko normativne zamisli sedemdesetih let nismo uspeli uresničiti v obdobju zadnjih 15 let. Kaj se sedaj predlaga tako radikalno novega, da je upravičeno staviti na karto uspešnega udejanjenja ustavno zakonskega modela (sistema)? Ali je to povezano z blagovno produkcijo, ki jo je uvedel Dolgoročni program ekonomske stabilizacije? Precejšen del teoretikov (France Černe) dokazuje prav nasprotno – govori o konfliktnosti in antagonizmu med številnimi normativnimi rešitvami in duhom blagovne produkcije.

Poglejmo na primer, kako o ekonomski racionalnosti ustavnega modela razmišlja Ljubomir Madjar (Društvena svojina i institucionalna struktura samoupravne privrede, Referat za posvet Sredstva v družbeni lastnini, Ljubljana, januar 1986). Našteje velike sistemske pomanjkljivosti ekonomskega (gospodarskega) sistema (motivacijska pomanjkljivost v smislu zanikanja privatnolastninske motivacije, upadanje akumulativne in reprodukcijske sposobnosti gospodarstva, velika nesorazmerja v cenah produkcijskih tvorcev in produktov). Nato ugotovi, da bi kolikor toliko

avtomatsko in neovirano funkcioniranje proklamiranega gospodarskega sistema produciralo trende, ki bi bili povsem skregani z dolgoročnimi in ekonomsko zdravimi cilji in potrebami. Ker se to implicitno ve, se večinoma kot rešitve pojavljajo različne nesistemske intervencije. Vseobsežnejša državna intervencija v vsa gospodarska področja – kar seveda bistveno vnaprej določa tudi številne politične odnose in procese, tako dobiva obliko eksistencialno nujne zaščite proklamiranega ustavnega ekonomskega sistema od siceršnje njegove samodestrukcije kot nujne posledice funkcioniranja njegovih zamišljenih institucionalnih mehanizmov. Gospodarska intervencija se tako kaže kot zlo, ki gospodarstvo rešuje pred destruktivnim funkcioniranjem napačno zasnovanega in slabo operacionaliziranega gospodarskega sistema.

Številni teoretiki in praktiki (čeprav je verjetno prisoten tudi vpliv teritorializacije njihovega mišljenja) pa danes opozarjajo na drugo stran že navedenega zaskrbljujočega dejstva – krepitev države v zadnjem času s sprejemom nekaterih novih gospodarsko sistemskih zakonov spreminja prej interventno podobo države v sedaj povsem legalno. Npr. povečanje možnega števila ukrepov neposrednega nadzora cen (prej štiri, po Zakonu o sistemu družbene kontrole cen pa 9); uvajanje planske hierarhije – smernice kot obvezujoč planski dokument po Zakonu o temeljih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu; povečanje pristojnosti organov oblasti glede urejanja pravic do deviz – devizni režimi, ki jih določa zvezni izvršni svet kot osnovo novega deviznega sistema (Zakon o ekonomskih odnosih s tujino). V politični sferi pa gredo v tej smeri predlogi statutow Zveze sindikatov, Zveze socialistične mladine, Zveze komunistov.

Tako bi lahko po navedenem postavili tudi takšne diagnoze stanja in zdravilo, ki se mu sedaj vse očitneje predpisuje: krčevito oklepanje ustavno zakonske normative sedemdesetih let, ki je povsem očitno gospodarsko katastrofalno, nas pelje tja, kamor ne želijo priti ne »branitelji« ne »reformatorji« – v administrativni centralizem. Tudi zato, ker se ne gre v izgrajevanje pozitivne alternative na logiki blagovne proizvodnje tako za ekonomijo kot za politiko.

Odgovor na 2. vprašanje: Vprašanje nujno načenja nekatere »sistemske« (metodološke) dileme Kritične analize. To so predvsem vprašanja sestave delovnih skupin, ki so »obdelovale« njene posamezne vsebinske sklope. Kot lahko očitamo dolgoročnemu programu ekonomske stabilizacije njegovo ekonomistično naravnost (čeprav mnogi menijo, da je stvari tudi v ekonomskem pogledu na številnih področjih vse premalo dorekel in izostril) in morda obžalujemo, da vanj niso vključeni tudi separati, ki so jih pripravljali sociologi, lahko Kritični analizi očitamo njeno pravniško naravnost, miselnost in dikcijo. Zlasti deficitaren je sestav »kritično analitičnega« tima ekonomsko-socioloških znanosti, ki so imele v zadnjih letih povedati obilo kritičnega na račun »uradnega«

sistema (politike). Morda je Ocena delovanja političnega sistema najboljši del celotne Kritične analize prav zato, ker povzema (res s precejšnjim časovnim odlogom, kot smo že omenili) prav spoznanja teh značilnosti, ki se jim nato v nadaljevanju »odreka«. Drugo mnogo bolj zapleteno in celovito področje pa je vprašanje odvisnosti, prepletenosti, konfliktnosti, antagonizma ekonomije in politike, ekonomskega in političnega, katerih konkretizaciji sta končno tudi Dolgoročni program ekonomske stabilizacije in Kritična analiza. Že v vseh znanstvenih, strokovnih, pa tudi dnevno pragmatičnih krogih so se udomačili izrazi, kot so ekonomske zakonitosti, tržna prisila, zakoni tržne konkurence itd. Povsod smo si tudi edini v tem, da jih naša družba in predvsem naše gospodarstvo nujno potrebuje, ker mu bo vse to pripomoglo, da prebrodi sedanjo krizo. To pa je tudi vse, o čemer se lahko sporazumemo. Kakšen trg potrebujemo, za koliko in kakšno planiranje naj si prizadevamo?

Kolikor toliko smo si edini v tem, da zavestna družbena korekcija in vplivanje na stihijne tržne procese (kar je bistvo planiranja in tudi njene »ljudske variante« v obliki samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja) ne moreta potekati na neznanstveni, pragmatični, voluntaristični osnovi po logiki močnejšega – kar so praktični rezultati »dogovorne« ekonomije sedemdesetih let.

Menim, da na tem področju tudi v ekonomski teoriji obstoje velike praznine, deloma tudi zaradi tega, da ekonomska razmišljanja pričenjajo zopet tam, kjer so pred desetimi leti obstala obsežna ekonomska raziskovanja pod skupnim naslovom Privredni sistem SFRJ (na katerih sloni tudi Dolgoročni program ekonomske stabilizacije).

Morda sploh vse naše družboslovne znanosti (ki so ob politiki najbolj angažirane in odgovorne za analizo in presojo našega včeraj – danes – jutri) začenjajo spet razmišljati o problemih tako, kot pred desetletji in več.

Vsekakor lahko rečemo, da nam tudi znanost ne ponuja pretirano dobro argumentiranih rešitev za razreševanje sedanjega jugoslovanskega gospodarstva, političnega, sociokulturnega »čorsokaka«.

Ali sedanje tavanje (lahkotno in pragmatistično sprehajanje!?) družboslovnih znanosti kaže njihove nesposobnosti, neizdelanosti, neizgrajenosti, nepopolnosti političnih, partijskih blokad, ki preprečujejo vsezmožnim znanstvenikom, da odstranijo »medsebojne blokade«, poženejo »razvoj nerazvoja« itd.

Nedvomno je pomembna skupna točka celotne panorame družboslovnih (ekonomskih, socioloških, politoloških, filozofskih, deloma tudi pravnih) znanosti poudarjanje številnih slabosti, nedorečenosti, nesprejemljivosti preteklosti-sedanosti, mnogo teže pa je najti skupne silnice ustreznega razvoja prihodnosti.

V kolikor toliko utemeljeni radikalnosti kritike »vodijo« sociološko ekonomska razmišljanja, vendar se zlasti pri ustnih (kongresi, simpoziji, okrogle mize) in pisnih (raziskave, projekti) oblikah medsebojnega sooče-

nja večinoma pokaže, da ima pač vsaka znanost svoj predmet, metodo in slog proučevanja in da v bližnji prihodnosti ni pričakovati več kot približno zlitje delnih disciplinarnih pogledov in mnenj v eno smer (ne pa kakšne sinergične interdisciplinarne sinteze novih prebojev). Družboslovne znanosti so danes pretežno varno zaprte v lastne plotove. Vzroki so po eni strani objektivnost delitve dela med institucijami, med znanstvenimi vedami, po drugi strani pa v nekakšni pri nas močno prisotni samozadostnosti zapiranja v ozke strokovne, politične, institucionalne, somišljeniške skupine. Veliko govorimo o odločanju in delovanju v zaprtih krogih (za zaprtimi vrati), za čemer naj bi predvsem bolehal naša vrhovna in kvazi vrhovna politična sfera. Polna usta imamo teh primerov. Pogosto pa (hote) pozabljamo na mikrostrukturne vidike oblasti (ki so celo pomembnejši), na to, da imamo tudi v podjetjih, pa tudi (morda še zlasti) v znanstvenih institucijah, celo vrsto nefunkcionalnega hierarhičnega odločanja in delovanja, zapiranja v po lastnem mnenju edino zveličavne in vsemogočne vede, katere člen smo. Vse to so tudi razlogi, da je sicer moderno in »ušesno ter prebavno« prijetno zvenече govorjenje o interdisciplinarnem delu, projektih itd., v resnici pa smo tu še precej bosí.

Imamo pa tudi na tem področju premike, ki lahko prinesejo tudi kaj več. Rekel bi, da zlasti za gospodarske razprave do nedavnega ni bilo značilno tako močno pritegovanje oziroma poseganje na druga, čeprav sorodna in dopolnjujoča disciplinarna področja. Lahko pa rečemo, da je takšna usmeritev tudi simptomatična za nekakšno že prej omenjeno »tavanje« naših družbeno najbolj angažiranih družboslovnih znanosti (ekonomija, sociologija, pravo, politologija, filozofija) – ekonomija išče korene pojavov v drugih vedah oziroma področjih človekovega bivanja in delovanja, druge družboslovne znanosti skušajo izhajati iz ekonomije oziroma gospodarstva. Verjetno je taka usmeritev tudi pravilna, saj predvsem izhaja iz realnih odnosov in procesov družbenoekonomske stvarnosti, ki seveda ne ve in ne priznava znanstveno disciplinarne delitve dela in področij. Vprašanje pa je, kako takšna delitev dela omogoča med in naddisciplinarna soočanja, zlasti še raziskovalno utemeljeno proučevanje, relacij ekonomije in politike, ekonomije in prava itd.

V vsaki družbi imamo obliko prevlade politično pravne, normative ureditve nad gospodarsko ureditvijo (čeprav je lahko odnos ekonomskega in političnega sistema tudi obrnjen). Verjetno pa je pomembnejše vprašanje, za kakšno vsebino politike, ki uravnava gospodarstvo, gre – ali za racionalno, znanstveno ali za voluntaristično, totalitaristično (o tem več v razdelku o delovni in nedelovni obliki tripartitnosti subjektov družbene lastnine in samoupravljanja).

Obdobje praktičnega (ne)funkcioniranja političnega in ekonomskega sistema dohodka je dalo (kljub velikim prizadevanjem subjektivnih sil) povsem drugačne rezultate od pričakovanih in željenih (ki jih niti ni treba naštevati, saj jih vsak dan vidimo, slišimo in občutimo). Zaradi gospodarskih in drugih težav smo v našo družbo pričeli vključevati gospodarske

mehanizme in institute, ki so prav tako kot tudi družbena in gospodarska stvarnost v očitni ali prikriti konfliktnosti z ustavnozakonskim modelom ekonomskega in političnega sistema. Zato na teoretično praktičnem področju ekonomije in politike poskušamo najti nove rešitve, dopolnitve (dokumenti Kraigherjeve komisije, Analiza delovanja političnega sistema).

Ena bistvenih pomanjkljivosti sedanjih razprav je zaprto proučevanje problemov in dilem ekonomije in politike, nezadostno upoštevanje njihovih medsebojnih odvisnosti, prepletenosti. Kardeljeva metoda povezovanja ekonomije in politike se v sedanjih razpravah vse premalo pojavlja. Niso nam potrebni citati iz njegovih besedil, potrebna nam je ustvarjalna uporaba njegovega dialektičnega razumevanja in razčlenitve ekonomije in politike.

Zasnova kritične teorije družbene lastnine (Ivan Maksimović, France Černe, Aleksander Bajt, Branko Horvat, Ivan Lavrač) je jedro, ki omogoča celostno oblikovanje blagovnega ekonomskega sistema samoupravne družbe (glej njegovo predstavitev v delu B. Ferfila, Družbena lastnina in razpotja našega časa, Komunist, Ljubljana 1985). Tako zamišljen ekonomski sistem družbene lastnine je lahko tudi ustrezno izhodišče pri proučevanju problemov, dilem, institucij in zgradbe političnega sistema oziroma izhodišče za snovanje celovite »kritične teorije ekonomije in politike«.

NAJDAN PAŠIĆ

Pot od normativnih projekcij do dejanskih revolucionarnih sprememb

V razpravah o izvorih in vzrokih kriznih pojavov v družbenoekonomskem in v političnem sistemu, ki danes potekajo v celotni Jugoslaviji, pogosto izražajo nasprotna mišljenja. Nekateri menijo, da je glavni koren krize na ekonomskem področju, da tu obstajajo globoke strukturalne motnje, da so ekonomski zakoni zavrti, da je enotno tržišče dejansko razkosano in da je vse to skupaj glavni izvor nadlog in tudi slabosti v delovanju političnega sistema.

Drugi spet zavzemajo gledišče, da je glavni izvor slabosti in težav, s katerimi se soočamo, v samem političnem sistemu, v nekaterih normativnih rešitvah, ki jih vsebujejo ustava in sistemski zakoni. Z drugimi besedami, menijo, da politični sistem z nekaterimi svojimi institucijami ne le omogoča, temveč tudi neposredno spodbuja teritorialno zapiranje, razkosavanja družbene lastnine in široke dezintegracijske procese.

Verjetno je tako v enem kot v drugem gledišču nekaj resnice. Toda če hočemo locirati koren krize, potem bi lahko rekli, da je koren krize na področju ekonomskih in političnih odnosov, to je, da tukaj ni zagotovljene nujne skladnosti, brez katere ne moreta delovati, tako kot bi morala, niti ekonomski niti politični sistem. V koncipiranju in v konstituiranju nekaterih institucij političnega sistema nismo izhajali iz pravilne in precizne ocene realnih odnosov, kakršni so obstajali v določenem trenutku in tudi v trenutku sprejemanja ustave, temveč iz odnosov, ki so projektirani, ki so predpostavljeni. Zaradi tega so te institucije dobile značaj normativnih konstrukcij, zgrajenih na zelo negotovih in slabih družbenoekonomskih temeljih.

Protietatistična usmeritev same ustave, njen veliki cilj, da vladanje nad sredstvi razširjene reprodukcije popolnoma preide na združeno delo, in da se »prepove« državni kapital, to je, da se onemogoči razpolaganje s sredstvi družbene reprodukcije s strani državnih družbenopolitičnih skupnosti, je jasna.

Ravno tako je jasna tudi ustavna namera, da se načela samoupravljanja prenesejo s področja združenega dela v ožjem smislu besede tudi na področje mednacionalnih odnosov, kar bi pomenilo, da se vsakemu narodu v okviru Jugoslavije zagotavlja možnost, da na samoupravno-demokratski način upravlja z nacionalnim viškom dela.

In tretje, temeljne ustavne rešitve so usmerjene na to, da se izkoristijo potencialne možnosti za demokratizacijo političnega sistema, ki so dane v predpostavljenem in projektiranem, vendar tudi še ne uresničenem položaju človeka v združenem delu. Izhodiščna točka v organizaciji političnega sistema po ustavi ni več »abstraktni državljan«, utopljen v splošno volilno telo, pač pa samoupravno organiziran delovni človek, ki že upravlja z zadevami in s skupnimi interesi v okviru ožjih skupnosti, potem pa se to povezuje in prenaša tudi na širšo družbeno raven preko delegatskega sistema, s čemer dobiva tudi demokracija novo vsebino in se spreminja iz formalne v dejansko.

Ti veliki cilji, vsebovani v ustavi, še niso zdaleč udejanjeni. Nasprotno, mnogi pojavi pričajo o tem, da gre realni tok dogodkov pogosto neposredno v nasprotno smer od tiste, ki je naznačena in normativno trasirana v ustavi. Zakaj?

V želji, da bi nadomestili in »kompenzirali« realno še vedno slab položaj človeka v združenem delu (zaradi nizke stopnje integriranosti samoupravnih produkcijskih odnosov in teritorialne razcepljenosti in zaprtosti združenega dela), smo se zatekli k ekstenzivnemu in nadrobno normativnemu reguliranju osnovnih oblik izražanja in usklajevanja interesov. Tako je bila opravljena ekstenzivna in toga institucionalizacija ožjih parcialnih interesov, povezanih s pripadnostjo k mikrocelicam družbene organizacije – TOZD in krajevnim in interesnim skupnostim. To je bilo storjeno tako s samo ustavo kot tudi s sistemskimi in drugimi zakoni, še posebno pa z Zakonom o združenem delu.

Z institucionalizacijo so parcialni interesi potencirani in preveč poudarjeni, kar otežuje njihovo usklajevanje, še tem prej, ker se zahteva odločanje preko sporazumevanja in dogovarjanja, ne pa preko glasovanja. V določenih primerih, ko gre za tako imenovane »neodtujljive pravice«, se za odločanje zahteva obvezno soglasje vseh udeležencev v procesu odločanja. Zaradi tega je proces odločanja počasen in negotov in se pogosto spreminja v politična pogajanja in zvaja na iskanje kompromisov namesto iskanja optimalnih rešitev z gledišča širše skupnosti.

Podrobna in toga institucionalizacija parcialnih interesov ima tudi druge negativne posledice. Krepi vpliv posredniških in upravljalških slojev, pravice delovnih ljudi pa se spreminjajo v pravice institucij, ki govorijo in delujejo v njihovem imenu. Delavski razred, tako razdeljen z institucionaliziranimi, medsebojno nasprotnimi parcialnimi interesi, zgublja sposobnost neposrednega izražanja širših in splošnih interesov v sami delovni organizaciji, še posebej pa na širši družbeni ravni. Tako se širi prostor za politično posredovanje »zunanjih dejavnikov« in krepi oblast osamosvojenih centrov državne politične oblasti, ki je sicer velik zaradi široko pojmovane in izkoriščene pravice organov družbenopolitičnih skupnosti, da določajo pogoje gospodarjenja.

V praksi se potrjuje dobro znana resnica, da zgolj stihijno spopadanje in konfrontiranje parcialnih interesov ne more zagotoviti spregledanja in udejanjenja splošnih interesov. Institucionalizirani ozki interesi (interesi, razumljeni kot neposredna in trenutna materialna korist) skrivajo izpred oči delovnih ljudi njihove splošne dolgoročne interese. Te negativne tendence še posebej prihajajo do izraza zaradi tega, ker družbenopolitične organizacije, Zveza komunistov, sindikati itn. niso prenesle težišča svoje aktivnosti v osnovne samoupravne organizacije in skupnosti, kjer bi prispevale k širšemu spoznavanju povezanosti ožjih in širših družbenih interesov med samim procesom odločanja o raznih konkretnih vprašanjih, temveč delujejo kot zunanji dejavnik, ki usmerja in opravlja politični pritisk.

Zato, ker znotraj združenega dela niso še ustvarjene čvrste družbeno-ekonomske povezave na širši družbeni ravni, so samoupravne institucije in odnosi, ki jih koncipira in konstituira ustava, zlahka podvrženi birokratski deformaciji in izkrivljanju. Vse te institucije, vse te oblike samoupravnega organiziranja, ki jih normativno fiksira in projektira ustava, dobivajo v dejanskosti svoje birokratske surogate. Dobivamo vtis o izjemni spretnosti in sposobnosti profesionalnega politično-upravljalškega sloja, da si samoupravne institucije, normativno določene z ustavo, podredi potrebam krepitve svoje vladavine nad združenim delom.

Tako se temeljne organizacije združenega dela – namesto da bi bile nosilke svobodnega in vsestranskega združevanja dela in sredstev ne glede na teritorialne meje – začenjajo spreminjati v glavno oporišče skupinsko-lastniškega egoizma in monopolizma.

Interesne skupnosti, ki bi morale družbo osvoboditi etatističnega

vmešavanja v odnose med področjem materialne proizvodnje in področjem družbenih služb, se spreminjajo v sistem paradržavnih institucij, ki povzročajo, da je aparat birokratskega posredovanja še bolj zapleten in okorel.

V senci ustavno projektiranega delegatskega sistema, ki bi moral zagotoviti stalno in neposredno zvezo med samoupravljanjem v osnovnih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter centri političnega odločanja v družbenopolitičnih skupnostih od občine do federacije, se razvija nek paralelen, neformalen, vendar dejansko zelo močan mehanizem odločanja, zasnovan na sporazumevanju in dogovarjanju političnih vrhov znotraj vsake družbenopolitične skupnosti, zaradi česar sam delegatski sistem zgublja svoj dejanski demokratični pomen in smisel.

To kvarjenje in izkrivljanje temeljnih samoupravnih institucij je zelo pomembno dejstvo, ki mora biti predmet temeljne in kontinuirane teoretske in znanstvene analize in kritike. Če tega ni, preti nevarnost ustvarjanja nekega sistema normativnih fikcij, ki maskirajo dejanske družbene odnose in zmanjšujejo sposobnost organiziranih socialističnih sil, da te odnose razkrijejo in spreminjajo.

Da bi se izmotali iz mreže normativnih fikcij, moramo zastaviti konkretna vprašanja, ki ne upoštevajo le-to, kaj naj bo, temveč tudi, kaj je.

Prvo tako vprašanje je, kdo pravzaprav odloča, ali odloča (kot piše v ustavi) delovni človek in državljani v svojih samoupravnih organizacijah in skupnostih ali odločajo v njegovem imenu te institucije? Namesto da bi bile te institucije instrument delovanja delovnega človeka, se v praksi spreminjajo v oblast nad njim. Če je vse predpisano in regulirano »od zgoraj«, kaj potem ostaja za svobodno iniciativo delovnih ljudi in udeležanje mnogih drugih dejanskih interesov, ki niso dobili institucionalne lupine?

Drugo tako vprašanje je, kdo je s kom izenačen v samem procesu odločanja in ali so po svojem položaju in v svojih pravicah in po možnostih vplivanja na odločitve enaki sami delovni ljudje ali pa so enake institucije, ki so si pridobile monopol, da jih predstavljajo? Kaj pomeni za dejansko enakost delovnih ljudi, če ima nek TOZD z dvajsetimi gostinskimi delavci v neki sestavljeni organizaciji združenega dela isto specifično težo in isti vpliv na sprejem bistvenih odločitev kot drugi TOZD s petstotimi ali tisoč delavci v proizvodnem podjetju iste delovne ali sestavljene organizacije združenega dela? Mar se tu enakost institucij ne obrača proti enakosti ljudi?

Gotovo je, da taki odnosi ogrožajo možnost delavskega razreda, da izrazi svojo voljo in svoje avtentične interese na širši družbeni ravni. Le-ta pogosto ne more izraziti svoje volje niti v okviru ene delovne organizacije. Neka mala skupinica ljudi v nekem TOZD, ki je dobila monopol zastopanja določenega parcialnega interesa, lahko blokira odločanje o življenjsko pomembnih vprašanjih širšega delovnega kolektiva, o čemer obstaja

soglasje 95% delovnih ljudi, zaposlenih v določeni delovni organizaciji ali v SOZD. Stalne medtozdovske vojne odpirajo širok prostor za politično razsojanje, za ponovno krepitev in reprodukcijo oblasti upravljalkega sloja nad združenim delom. Ravno zato, ker je upravljanje delavcev z dohodkom določeno z ustavo kot njihova neodtujljiva pravica, moramo to pravico zaščititi pred uzurpacijami, ki se jih poslužujejo same institucije, ustanovljene, da te interese ščitijo.

Podobno je tudi z brezprizivno pravico nacij, da odločajo o »nacionalnem višku dela«. Kdo danes – v imenu nacije – odloča o nacionalnem višku dela v naši mnogonacionalni federaciji? Mar je to res emancipiran, samoupravno združen delavski razred vsake posamezne nacije ali pa so to upravljalke strukture v vrhu republiških ali pokrajinskih držav, ki so si prisvojile monopol predstavljanja in razlaganja nacionalnih interesov v vsakem konkretnem primeru? Interesi, ki jih narodi in narodnosti skupaj uresničujejo v federaciji, imajo ogromen pomen za vsakega od njih. Gre za take interese, kot so nacionalna neodvisnost, teritorialna integriteta, enoten produkcijski odnos, enotne osnove političnega sistema, enakost in enakopravnost delovnih ljudi in občanov ne glede na njihovo teritorialno pripadnost, enotno jugoslovansko tržišče kot pogoj ekonomske racionalnosti in napredka.

Nacionalni interesi se v vsej svoji kompletnosti ne morejo ustrezno izraziti le skozi prizmo izvršnih in upravnih organov republiških in pokrajinskih držav. Če te interese opazujemo le skozi to prizmo, vodi to k teritorialni avtarkiji in v graditev posebnih psevdosamozadostnih »nacionalnih ekonomij«. Taka razkosanost gospodarskega področja škoduje tudi vsem nacionalnim interesom in delavskemu razredu v celoti. Zato je učinkovito delovanje federacije tako pomembno ravno z gledišča tistih vitalnih skupnih interesov, zaradi katerih so se narodi in narodnosti Jugoslavije tudi združili v jugoslovansko federacijo.

Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja temeljno obravnava in v glavnem točno ocenjuje, kaj se je pokazalo kot pomanjkljivost in deformacija v delovanju političnega sistema. Na nekaterih mestih, kot je to tudi pokazala razprava o Kritični analizi, obstaja neskladje med ostrimi kritičnimi ocenami in tistim, kar se predlaga kot »zdravilo« oziroma kot rešitev. Moremo priznati, da je Kritična analiza v tem pogledu plačala svoj davek iluziji, da se dejanske probleme lahko razreši znotraj forumov s pogodbami, doklej smemo iti v predlaganju sprememb. Kot je rečeno tudi v sklepih centralnega komiteja ZKJ, bo del teh pomanjkljivosti gotovo odstranjen s široko javno razpravo in razpravo, ki poteka o tem pomembnem dokumentu. Zato se v sklepih tudi pravi, da mora biti ta razprava, ki bo dalje gradila na temeljih, ki jih je postavila Kritična analiza, dejansko nadaljevanje tiste široke demokratične razprave in up vse kritične razprave, ki je potekala v vseh partijskih organizacijah in v širši politični javnosti ob načrtu sklepov 13. seje centralnega komiteja.

Zboljšati organiziranost in upravljanje združenega dela

1. Potrebujemo »zdravo« temeljno organizacijo

Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja posega tudi na področje organiziranosti in samoupravljanja v združenem delu. To pomeni, da je v njej »politični sistem« pojmovan in obravnavan dokaj široko. Da je to prav in potrebno, ni treba posebej utemeljevati, saj je v socialističnem samoupravljanju povezanost proizvodnje in politike še tesnejša kot v drugih družbenih sistemih. Pri tem puščam zaenkrat ob strani vprašanje, ali sta stopnja in smer vpliva ene na drugo najustreznejši.

Po opredelitvah kritične analize naj bi temeljna organizacija še naprej ostala izhodiščna oblika organiziranja združenega dela. To izhodišče je sprejemljivo in utemeljeno. Temeljne organizacije so se doslej kljub mnogim pomanjkljivostim vendarle uveljavile kot dobra oblika združevanja dela in sredstev ter upravljanja. Kritična analiza ugotavlja tudi številne pomanjkljivosti pri organiziranju in funkcioniranju temeljnih organizacij. Pri tem pa menim, ponuja premalo uporabnih rešitev. Skratka, predlogi v njej zdaleč ne omogočajo, da bi na njihovi podlagi odpravili pomanjkljivosti funkcioniranja temeljnih organizacij.

Pravzaprav vse, kar je pomembno novega v tem dokumentu in se nanaša na temeljno organizacijo, je zahteva, da naj bi odločitve o organiziranju ali reorganiziranju (kakor v zadnjem času imenujemo dejansko razpuščanje temeljnih organizacij) temeljile na strokovnem elaboratu. Ta zahteva je logična in jo je treba podpreti. Tako pomembne odločitve, kot je odločitev o organiziranju ali razpustu temeljne organizacije, nikakor ne bi smele temeljiti na neargumentirani takšni ali drugačni volji delavcev. Prav takšna neargumentirana volja je bila razlog za dosedanje napake pri organiziranju. Seveda pa bi težko rekli, da je bila to dejansko neargumentirana volja večine zaposlenih. To je bila volja posameznikov iz delovne organizacije ali iz okolja, ki pa so jim delavci na zboru in kasneje na referendumu sledili. Tako jim sledijo tudi sedaj, ko predlagajo razpuščanje temeljnih organizacij. Poleg tega pa so elaborati o razpuščanju tako medli in po vsebini takšni, da bi jih lahko uporabili tudi kot utemeljitve za organiziranje temeljnih organizacij, če bi v sklep zapisali drugačen predlog (organizirati namesto razpustiti). S pristranskimi informacijami je delavce, od katerih velik del objektivno ni sposoben samostojno oceniti predlogov strokovnih služb ali vodilnih delavcev, mogoče zavesti v različne odločitve. Deloma k temu prispeva tudi splošno ozračje v družbi, ki je bilo pred desetimi in manj leti v prid temeljnim organizacijam, sedaj –

v času gospodarske krize – pa se ustvarja prepričanje, da so to krizo povzročile prav temeljne organizacije.

Vendar so se razmere iz časov začetnega organiziranja temeljnih organizacij bistveno spremenile. Med dosedanjim delovanjem temeljnih organizacij so bile opravljene številne strokovne in znanstvene analize. Sedaj imamo že na razpolago znanstveno utemeljeno in dognano koncepcijo temeljne organizacije, ki opredeljuje temeljno organizacijo kot: a) gospodarsko učinkovito; b) samoupravno uspešno in c) razvojno sposobno organizacijsko obliko združenega dela. Zato za neustrezno organiziranje temeljnih organizacij ni več mogoče kriviti pomanjkljivih strokovnih podlag, ampak kvečjemu nepoznavanje teh podlag ali njihovo zavestno opuščanje. Zato bi kazalo pri spremembah ustrezne zakonodaje vztrajati pri možnosti in pravici zunanjih strokovnih institucij, da se vključijo v presojo ustreznosti predloga oziroma strokovnega elaborata za organiziranje ali razpuščanje temeljnih organizacij.

Organiziranje temeljnih organizacij moramo obravnavati z dveh vidikov. En vidik je tehnološko-poslovni proces; drugi pa porazdelitev oblasti. Glavna pomanjkljivost dosedanjega organiziranja temeljne organizacije, ki je Kritična analiza ne identificira in zanjo ne ponuja nikakršnih rešitev, je, da so z vidika tehnološkega in poslovnega procesa temeljne organizacije organizirali po enem obrazcu, po enem modelu. Ta proces je po različnih dejavnostih toliko specifičen, da uporaba enotnega obrazca ni mogoča. Enoten obrazec je ali toliko splošen, da enostavno ni v pomoč pri praktičnem organiziranju, ker je vse praktične rešitve treba še izdelati, ali pa je toliko konkreten, da ustreza le za nekatere dejavnosti in nekatere okoliščine; za vse druge pa je že omejujoč in neustrezen. Pravniški prijem, strpati vse v en model, ima seveda to prednost, da izgleda enostaven. Pomanjkljivosti takšne »enostavnosti« pa so tolikšne, da jo kaže odločno zavrniti.

Organizacija je sredstvo, s katerim dosegamo cilje, ki si jih (v družbi) postavimo. Ni sama sebi namen, niti sama svoj cilj. Zato je tudi organiziranje temeljnih organizacij treba presojati z vidika cilja oziroma ciljev, ki naj bi jih z njimi dosegali. Čeprav med cilji, ki naj bi jim služile temeljne organizacije, navadno navajamo predvsem razvijanje samoupravljanja, omogočanje delavcem, da bi imeli na razpolago prikladno organizacijsko obliko za obvladovanje celotne družbene reprodukcije, pa organiziranje temeljnih organizacij ne more biti ukrep na škodo gospodarske učinkovitosti gospodarstva. Gre za imperativ, da se mora samoupravni način produkcije dokazati kot gospodarsko vsaj enako ali celo bolj uspešen, kot pa so drugi načini. Sicer samoupravljanje nima perspektive, nima lastnosti, ki bi ga opredeljevala kot objektivno naprednejši način proizvodnje in upravljanja od drugih načinov. Zanemarjanje tega namena dejansko degradira samoupravljanje, kar se v današnjih razvitih in vsestranskih mednarodnih odnosih tudi zelo hitro pokaže. Prav naše gospodarske napake so naredile največjo škodo samoupravljanju. Teh napak pa je

toliko in so takšne, da se človek sprašuje, ali gre le za neumnost, za neznanje ali celo za kaj več.

Ustrezne tehnološke poslovne podlage temeljnih organizacij je mogoče realno določiti le za vsako panogo dejavnosti posebej. Zato bi kazalo vztrajati pri uresničitvi možnosti, ki jo je nakazal že zakon o združenem delu, da je namreč treba z družbenimi dogovori po panogah podrobneje določiti pogoje za organiziranje temeljnih in delovnih organizacij. Pri podrobnejši opredelitvi tehnoloških in poslovnih pogojev za uspešno funkcioniranje temeljnih organizacij pridemo do sklepa, da je treba razlikovati med več vrstami temeljnih organizacij:

1. Temeljne organizacije, pri katerih kot proizvodni tvorec ali kot determinanta poslovnega procesa ne nastopa (neposredno) zemlja. Med takšnimi temeljnimi organizacijami je nujno razlikovati naslednje tipe:

1.1 Temeljne organizacije fazne proizvodnje. Te opravljajo le del celotnega proizvodnega procesa, ki se ga sicer v celoti opravlja v delovni organizaciji.

1.2 Temeljne organizacije dopolnilne (komplementarne) proizvodnje. To so temeljne organizacije, ki sicer same proizvajajo celovite in zaokrožene proizvode ali storitve, ki jih ali vgrajujejo v skupen proizvod z drugimi temeljnimi organizacijami v delovni organizaciji ali pa neposredno prodajajo na trgu. Z delovno organizacijo jih veže le ti isti del proizvodnje, ki jo vgrajujejo v skupni proizvod, s katerim ustvarjajo tudi skupni prihodek.

1.3 Temeljne organizacije nepovezane (celovite, zaokrožene) proizvodnje. Te vsaka zase proizvajajo različne končne izdelke, ki jih v pretežni meri ali v celoti tudi neposredno same prodajajo na trgu, kjer kupujejo tudi večino surovin ali vse surovine oziroma storitve, potrebne za svojo dejavnost.

2. Temeljne organizacije, pri katerih kot determinanta organiziranosti nastopa prostorska razmestitev. Med takšnimi kaže razlikovati vsaj dva tipa:

2.1 Temeljne organizacije pri katerih je kot neposredni proizvodni tvorec udeležena zemlja (rudniki, elektrarne, kmetijske, gozdarske itd. organizacije). Pri njih lahko gre za podobno ali celo identično proizvodnjo, vendar so zaradi prostorske razmestitve in oddaljenosti organizirane posebej. Pri teh je temeljno vprašanje, kako določiti minimalne pogoje gospodarjenja, tudi zaradi razlik v renti.

2.2 Temeljne organizacije, pri katerih so uporabniki njihovih storitev (redkeje tudi proizvajalci) prostorsko razpršeni in temu primerno je potrebno prilagoditi tudi organiziranosti temeljnih organizacij (npr. trgovina na drobno).

Ker se temeljne organizacije obvezno združujejo v delovne organizacije, mora združevanje temeljiti na objektivnih skupnih interesih. Takšen objektivni skupni interes je tehnološki in poslovni proces (Kardelj). Zato, recimo, temeljne organizacije dopolnilne proizvodnje kaže povezovati v

delovno organizacijo le, če zadosten del proizvodnje vgrajujejo v skupni proizvod (minimalni delež je mogoče realno določiti le po panogah). Temeljne organizacije nepovezane (konglomeratne, raznorodne) proizvodnje pa nimajo takšne objektivne dolgoročne podlage za združevanje v delovno organizacijo.

Z vidika porazdelitve oblasti je mogoče temeljne organizacije obravnavati bolj enotno, vendar se mora ta vidik prilagoditi poslovno tehnološkemu procesu. To je vidik samoupravne organiziranosti, ki pa je mnogo bolj fleksibilna, kot pa je kratkoročno fleksibilen poslovno proizvodni proces. Objektivni skupni interesi morajo biti tudi subjektivno spoznani, da postanejo dejansko delujoči. Res je tudi, da jih kratkoročno lahko nadomestijo subjektivni interesi. Vendar bo »zdrava« le temeljna organizacija, ki bo delovno povezana z objektivnimi in dolgoročnimi interesi.

Skupni objektivni interes, temelječ na tehnologiji in skupnem poslovanju, omogoča tudi ustrezno razporeditev poslovnih funkcij. Gre predvsem za to, da skupni interes temeljnih organizacij narekuje tudi skupno opravljanje nekaterih poslovnih funkcij. Tega skupnega interesa pa pri konglomeratnih temeljnih organizacijah enostavno ni, vsaj ne na dolgoročni podlagi.

Na omejenem prostoru seveda ni mogoče zajeti vse problematike organiziranja temeljnih organizacij. Kljub temu menim, da bi navedena izhodišča kazalo vgraditi v Kritično analizo in tudi v zakonodajo, ki bo na njej temeljila.

2.0 O samoupravnem odločanju

Glede te problematike je Kritična analiza zgovornejša in tudi ponuja vrsto konkretnjših rešitev. Številne med njimi, kot, recimo, zahtevo po odpravi večkratnega odločanja o istih zadevah, bi kazalo odločno podpreti; tako tudi številne druge. Vsekakor ocenjujem, da so predlagane rešitve nezadostne, da bi dosegli temeljni namen, kot ga opredeljuje sama kritična analiza: zagotavljanje pogojev za uresničevanje samoupravnih proizvodnih odnosov (str. 61).

Temeljni problem je verjetno vprašanje posrednosti – neposrednosti pri uresničevanju samoupravnega odločanja. Temu vprašanju pa so se v Kritični analizi v veliki meri izognili – vsaj kar se tiče odločanja v združenem delu. Nastane celo vtis, da obstajajo predlogi za zmanjševanje pristojnosti zborov delavcev. S tem pa prihajamo v kontradikcijo: na eni strani celotni sistem razvijamo zato in tako, da bi služil delavcem, za obvladovanje celotne družbene reprodukcije, na drugi strani pa praktično omejujemo vlogo večine na razprave, dajanje predlogov, obveščanje, itd.; odločali pa naj bi na zboriščih le o tistem, kar je posebej naštet. Torej tako kot da bi se na določen način bali delavcev.

Ta strah pred delavci verjetno izvira z dejstva, da so številni zbori

delavcev slabo delovali, da niso dosegali svojega namena, da so se spreminjali v formalizem in tudi obliko manipuliranja z delavci. Takšno neustrezno funkcioniranje zborov delavcev pa je skoraj nujno, če ne zagotovimo ustreznih možnosti za njihovo delovanje. Skoraj nujno je, da ima zbor, ki se ga udeležuje nekaj stotin delavcev (in niso tako redke temeljne organizacije, ki štejejo nad, recimo, petsto zaposlenih), lahko le informativno vlogo, da se na njem le formalno razpravlja in potrjuje itd., ne more pa imeti delovnega značaja. Toda rešitev problema ni v tem, da zborom jemljemo pristojnosti. Rešitev je v tem, da jim zagotovimo ustrezne možnosti za delo. Sicer je to korak nazaj v samoupravljanju: najprej država omejuje pristojnosti OZD, znotraj OZD pa jih potem koncentriramo v delegatskih organih; večini delavcev je taka vloga v organizaciji omejena na opravljanje delovnih nalog. Rešitev problema vidim v sočasni krepitvi zborov delavcev in delavskega sveta (Kritična analiza poudarja le krepitev delavskega sveta). Empirične analize procesov odločanja v OZD namreč vedno znova potrjujejo, da delavci želijo več odločanja, pri katerem so neposredno navzoči, pri tem pa prav nič ne podcenjujejo delavskega sveta.

V neposredno odločanje delavcev bi kazalo prenesti čimveč tistih odločitev, ki so rutinske narave, neposredno povezane z delovnimi razmerami in upravljanjem na ravni delovnega mesta in delovne skupine. Takšne odločitve nekateri tudi opredeljujejo kot »interesne odločitve« v ožjem pomenu. Te odločitve naj bi delavci sprejemali v delovni skupini (samoupravni delovni skupini, delovni enoti, itd.). Zato bi bilo smotno, da bi tudi Kritična analiza uvedla pojem samoupravne delovne skupine, ki ga, recimo, vsebuje predlog resolucije za 10. kongres ZK Slovenije. S tem bi bistveno povečali dejansko aktivnost delavcev; omogočili bi, da dejansko upravljajo tudi delovni proces, gospodarijo na ravni, na kateri imajo sami neposredno vpliv; itd. Obenem bi razbremenili višje ravni odločanja in s tem celotni proces samoupravnega odločanja bistveno racionalizirali. Samoupravna delovna skupina lahko deluje tudi kot delni zbor delavcev. (Celotni koncept samoupravnih delovnih skupin sem razložil, npr. v članku: B. Kavčič, Samoupravna organizacija dela, Delavska enotnost, Ljubljana, 1982, str. 59–77). Tako bi se zbor delavcev temeljne organizacije dejansko sestajal le za opravljanje dolžnosti, ki jih velika skupina lahko opravi.

Istočasno bi kazalo krepiti pristojnosti delavskega sveta temeljne in delovne organizacije pri odločanju o vprašanjih, ki so skupnega pomena za celo temeljno organizacijo in o vprašanjih, ki so strokovno bolj zahtevna. Delavski svet temeljne organizacije ali enovite delovne organizacije bi bil sestavljen iz delegatov samoupravnih delovnih skupin. S tem bi bila zagotovljena realna in delujoča delegatska baza, delegati bi dobili smernice za svoje obnašanje in bi tudi (moralno) poročati bazi. Obenem pa je manjša skupina primerna za temeljitejšo in zahtevnejšo obravnavo bolj zapletenih vprašanj poslovne politike, organizacije dela, združevanja dela

in sredstev, itd. Takšna ureditev bi razbremenila delavske svete obravnav številnih drobnih problemov, ki so vsaj časovno zelo obremenjujoče.

Samoupravne delovne skupine kot naslednice nekoliko starejših delovnih, ekonomskih in drugih enot (šestdeseta leta) so se v Sloveniji široko uveljavile. Skoraj ni delovne organizacije, ki jih ne bi imela, čeprav v različnih funkcijah. Uveljavljajo se tako kot oblika, na podlagi katere delavci sami organizirajo delovni proces, pa tudi kot oblika upravljanja. Zato se sprašujem, kako da v Kritični analizi o takšnem pojavu niti besede. Posebej zato, ker so se uveljavile kot oblika organiziranja od spodaj navzgor, kot realna potreba v temeljnih in delovnih organizacijah, ki ni bila uvedena z zveznim ali republiškim zakonom.

3. Dileme poslovodnega organa

Položaj in naloge poslovodnega organa so verjetno najbolj slikovita ponazoritev težav in nedodelanosti zasnove samoupravne organizacije združenega dela. Gre za dejansko konfliktno stanje. Na eni strani jih vse bolj opredeljujemo kot odgovorne za gospodarsko uspešnost organizacije združenega dela, na drugi strani pa je zahteve za uresničevanje samoupravljanja mogoče dokaj nedvoumno razumeti kot omejevanje njihove oblasti. Na eni strani ugotavljamo, da imajo na njihovo postavljanje in razreševanje odločujoč vpliv dejavniki zunaj OZD, na drugi pa jih legalno imenuje delavski svet. Na eni strani so odgovorni družbenopolitični skupnosti za zakonitost poslovanja, na drugi strani pa delavcem in delavskemu svetu v OZD. Njihovo poslovanje in položaj uravnava nad 700 predpisov, kar je gotovo dokaz družbene zmedenosti glede tega področja. Na eni strani jih zadolžujemo za uspešnost in krivimo za neuspešnost gospodarjenja, na drugi pa za to nimajo potrebnih pooblastil. Če odločnejše posežejo v procese odločanja, hitro dobijo etiketo tehnokratov, tehnomanagerjev itd.

Kritična analiza se večine teh vprašanj dotika, in to je nedvomno njena prednost. Prav tako menim, da kaže odločno podpreti v tej analizi izraženo zahtevo, da naj imajo ključno vlogo pri izbiri poslovodnega organa delavci v organizaciji sami. To pomeni, da Kritična analiza zagovarja koncept, da je poslovodni organ organ kolektiva, ne pa družbenopolitične skupnosti, države ali koga drugega. Zaradi družbene lastnine se pa družbenopolitična skupnost v celoti svojemu vplivu na izbiro tega organa tudi ne more odreči.

Več treznega, kritičnega in celovitega premisleka pa zaslužijo predlogi Kritične analize za ločitev upravljanja od posloводства, za osamosvojitve poslovodnih organov ipd. (str. 101–102). Čeprav teze niso povsem jasne in do kraja izvedene, vendarle zbujajo nekaj pomislov. Zahteva po ločevanju poslovoidenja od upravljanja lahko pomeni predlog za vzpostavljanje dvojne oblasti v organizacijah združenega dela. Na eni strani je to poslo-

vodna linija, ki je odgovorna za uspešnost in ima za to potrebna pooblastila (je osamosvojena). Na drugi strani je samoupravna linija, ki naj bi bila omejena predvsem na kontrolno vlogo. Menim, da bi bila takšna dvojnost hudo nevarna, saj pomeni ločevanje kolektiva v dve skupini. Obenem je povsem nerealno pričakovanje, da bi delavci lahko izvajali kontrolno funkcijo. Za to enostavno ni možnosti. So premalo organizirani in preslabo obveščeni. Vse doslej nismo mogli razviti informacijskega sistema, ki naj bi delavcem dajal ustrezno informacijsko podlago za upravljanje. Naenkrat pa naj bi, ne vem, od kje, imeli ustrezno informacijsko podlago za presojanje uspešnosti poslovnega organa, recimo enkrat letno (kot, npr., predlaga Goldstein: Prijedlog 1985). Obenem pa to nujno pomeni postopno odpiranje delavcev od upravljanja. Ker ne bi bili odgovorni za posledice svojega odločanja (to odgovornost naj bi prevzel poslovodni organ), bi tudi ne bili odgovorni za odločanje. Oziroma obratno: če je poslovodni organ odgovoren za uspešnost OZD, mora imeti tudi ustrezna pooblastila glede odločanja.

Vsekakor je to bistven odmik od začetne zamisli o delavskem samoupravljanju. Če je zavesten in nameren, bi ga kazalo bistveno temeljiteje premisliti in utemeljiti. Če pa je rezultat površnega in delnega razmišljanja, bi ga kazalo temeljito popraviti. Nekatere teze namreč vse preveč spominjajo na dileme in njihove rešitve, s katerimi so se ukvarjali v Sovjetski zvezi neposredno po revoluciji.

Mitingška demokracija pri odločanju in podrejanju volje tisočev volji enega pri izvajanju – to je pripeljalo do »jedinonačalija« in do znanih posledic. Prav ta sistem upravljanja tovarn je bil glavna točka kritike v Titovem govoru ob sprejemanju prvega zakona o samoupravljanju. Nujna sestavina »jedinonačalija« je seveda tudi močan državni aparat, ki kontrolira »jedinonačalnika«. Vloga delavcev je v tem, da pridno delajo in izboljšujejo delovno disciplino. Ta koncept tudi v Sovjetski zvezi v zadnjem desetletju vse bolj korigirajo in razvijajo demokracijo (»samoupravljanje«) v okviru delovnih skupin (brigadna organizacija dela).

Druga možna posledica pa je sprememba družbene lastnine v delničarsko kolektivno lastnino. Potem bi delavci-delničarji na podlagi dobička kontrolirali uspešnost svojega vodstva, ki bi bilo na tak način tudi odgovorno delavcem.

Menim, da takšne rešitve niso sprejemljive in da je za samoupravni socialistični sistem združenega dela treba rešitve iskati v drugi smeri. To je v krepitvi vpliva delavcev na upravljanje organizacij in v krepitvi njihove odgovornosti za upravljanje. To pa pomeni, da, prvič, država bistveno zmanjša svoje vmešavanje in omejevanje; drugič pa povečano stopnjo sodelovanja poslovnih in drugih delavcev. Ni mogoče uresničiti teze, da naj delavci upravljajo (odločajo), poslovodni organ pa je odgovoren za uspešnost. Nasprotno, potrebno je, da delavci in poslovodni organi medsebojno sodelujejo pri upravljanju in izvajanju in da so za to skupno odgovorni, seveda v skladu s svojim vplivom in vlogo v procesu odločanja,

koordiniranja in izvajanja. Nujno se je skupno usmeriti na reševanje skupnih problemov in ne izgubljati časa in energije za razmejevanje pristojnosti. Proces upravljanja, poslovođenja in izvajanja je tako prepleten, da posameznih delov ni mogoče ostro razdeliti. Takšni poskusi so bili že narejeni v drugi polovici šestdesetih let, pa so se pokazali kot neuspešni. Zakaj ponavljati dejanja, za katera smo že ugotovili, da so napačna? Sedanje stanje pa seveda ni dobro in ga je treba spremeniti.

Tudi ta problem zahteva podrobnejšo in temeljitejšo razčlemba.

ISTVAN HUSZAR

Sodobna ekonomska in družbena dogajanja v LR Madžarski

Pogovor z dr. Istvanom Huszarjem, znanim družbenopolitičnim delavcem, direktorjem Inštituta CK MSDP za zgodovino partije v Budimpešti in članom CK MSDP, je potekal 24. oktobra 1985. leta v Cavtatu, kjer se je dr. Huszar udeležil desete okrogle mize »Socializem v svetu«. Z njim se je pogovarjal dr. Atila Sam, ki je pogovor tudi zapisal.

A. SAM: V številnih nastopih znanstvenih delavcev z vsega sveta je najpogosteje poudarjeno dejstvo, da je na vseh področjih družbene stvarnosti prišlo do določenih kriznih pojavov. Znanstveniki se bolj ali manj strinjajo tudi v tem, da je do teh kriznih teženj prišlo vsled krize kapitala, zavedajo pa se dejstva, da ta kriza vendarle zadeva ne le kapitalistične, temveč še mnogo bolj nerazvite družbe, torej tudi socialistične. Kako vi ocenjujete sodobno situacijo v svetu iz perspektive LR Madžarske?

J. HUSZAR: Že nekaj dni v Budimpešti zaseda Evropski kulturni forum. Do sklica tega zasedanja, na katerem sodelujejo podpisniki helsinških listin, je prišlo na podlagi sklepov madridskega posvetovanja. Helsinške listine so bile podpisane pred polnimi desetimi leti. Moram priznati, da tedaj nihče med nami ni verjel, da se bo stanje v svetu tako spremenilo, še več, da bo stagniralo in da se bo mednarodni položaj zaostрил v vseh svojih vidikih.

Resnici na ljubo moram povedati, da nikoli ne bi verjeli, da se bomo morali truditi in bojevati z mednarodno politiko, da bi ohranili nekdanje mednarodne položaje. To pomeni, da nam namesto cilja, da izboljšujemo in zaustavimo stagnacijo v mednarodni politiki, preostane boj za ohranjanje in ustalitev.

Danes je to enako značilno za mednarodne politične, kulturne, ideološke in ekonomske odnose. Nekateri mednarodni odnosi so se resno zaostřili, kar bi lahko države z odprtim gospodarstvom močno prizadelo; posebej še, če bi se to povežalo z večstransko zapletenim mednarodnim ekonomskim položajem. Izraz »zapleten« morda ni najbolj izbran, saj gre v določenem smislu bolj za proces razpadanja mednarodne ekonomske ureditve. V tem smislu, med drugimi, tudi problemi mednarodnega monetarnega sistema otežujejo stanje mednarodnih odnosov Madžarske.

Splošno znano je, da je delež bruto izvoza Madžarske v njeni proizvodnji zelo velik. Glede na bruto nacionalni proizvod znaša namreč madžarski izvoz približno 30 do 34%, povedano drugače, skoraj polovico narodnega dohodka priteka iz izvoza. Procesi mednarodnega spreminjanja cen – kakršno je bilo ob eksploziji cen nafte na trgu 1972. leta (točneje, ob dveh skokih) – nas prizadenejo v več pogledih.

Madžarsko gospodarstvo je zelo občutljivo: po eni strani zaradi visokega deleža izvoza v narodnem dohodku, po drugi strani pa tudi zaradi dejstva, da mora Madžarska surovine in energijo v glavnem uvažati in ta uvoz plačuje s končnimi izdelki in kmetijskimi proizvodi. Omenjeni izvoz se oblikuje tako, da okroglo polovico proizvodov izvozimo na kapitalistična tržišča, odkoder tudi prihaja približno polovica uvoza.

Glede na to je jasno, da nihanja na svetovnem kapitalističnem trgu prinašajo madžarskemu gospodarstvu hude težave. Zato tudi lahko rečemo, da je spreminjanje cen na svetovnem trgu tako vplivalo na madžarsko gospodarstvo, da so se razmerja v menjavi poslabšala v desetih letih za 20%, morda pa celo za 22 do 24%. To je vsekakor velik problem. Na svetovnem tržišču je namreč prišlo do razvrednotenja madžarskega dela za približno eno petino, hkrati s tem pa je prišlo tudi do povišanja obrestnih mer.

Izgub, ki smo jih utrpeli na svetovnem tržišču, v naslednjih letih žal nismo uspeli ustrezno nadomestiti s povečanim izvozom, prav tako pa nismo ničesar spremenili niti v naših, že prej zastavljenih gospodarskih načrtih, tako da smo morali razliko pokriti s povečevanjem uvoza.

To nas je pripeljalo v precejšnjo zadolženost. Do konca leta 1978 je ta zadolženost znašala 8 milijard dolarjev. Še danes so ti dolgovi in obresti zanje za nas velika obremenitev. K vsemu temu je treba dodati, da Madžarska tedaj še ni bila članica Svetovne banke niti Mednarodnega monetarnega sklada, tako da je za nas tudi struktura dolgov pomenila veliko breme. V masi naših dolgov je bilo predvsem veliko kratkoročnih kreditov, kar nas je v preteklem obdobju sililo, da smo velik odstotek izvoza uporabljali za pokrivanje obresti.

A. SAM: Ti problemi žal zadevajo tudi našo družbo, pravzaprav vse družbe, ki si prizadevajo, da bi se pospešeno preobrazile in presegle svojo nezadostno razvitost. Vaš primer, izkušnje LR Madžarske pri reševanju vprašanja dolgov, prav gotovo lahko prispeva k razširjenju naših spoznanj, povezanih s tem problemom. Kako ste se lotili reševanja obveznosti, nastalih s temi dolgovi, na Madžarskem?

J. HUSZAR: Izpolnjevanje obveznosti, ki so jih povzročili naši dolgovi, je bil naš velik problem. Želeli smo do kraja ohraniti solventnost države, torej nismo zahtevali reprogramiranja naših dolgov. Uspeh smo lahko pričakovali le od tega, da smo bistveno zmanjšali domačo porabo, rast proizvodnje pa v celoti usmerili v odplačevanje dolgov.

Žal je v zadnjih 7 ali 8 letih ekonomska rast znašala komaj 1–2% (le redko je bila višja), tako da jo je, ob upoštevanju narodnega dohodka države, obrestna mera vedno presegla. Glede na to je bila edina možnost, da bi izpolnili naše obveznosti, v zmanjševanju domače porabe. To je prispevalo k temu, da smo se morali dolgo vrsto let zatekati k administrativnim instrumentom – ki ne sodijo sem, saj so del nekdanjega napačnega sistema – ter z njihovo pomočjo zmanjšati uvoz in stopnjo akumulacije. Tako je bila okoli l. 1984–85 akumulacijska stopnja v domači porabi narodnega dohodka zmanjšana na 14%, oziroma na 12 do 14%.

Že dolgo ni bila akumulacijska stopnja tako nizka. Vendar pa tudi to zmanjšanje ni bilo dovolj, da bi v razmerah določenega gibanja rasti, zadostili naše obveznosti. Upočasniti je bilo treba tudi porabo in sicer za ceno zmanjševanja realnih dohodkov zaposlenih, ki so se v petih letih skupno znižali za, zdi se mi, skoraj 6 odstotkov. Tako visoko ceno smo plačali, da bi ohranili solventnost države. Uspeli smo ohraniti plačilno sposobnost države, ne da bi zahtevali reprogramiranje, s povečanjem izvoza in zmanjšanjem uvoza pa smo v preteklih štirih ali petih letih uspeli zmanjšati naš dolg. Vsemu temu je treba dodati še to, da so se ob zmanjšanem uvozu zmanjšale tudi naložbene dejavnosti, razen tega se je v preteklem letu zmanjšal tudi ritem gospodarske rasti, povprečno na 1–2 odstotka.

A. SAM: Kako ocenjujete možnosti nadaljnjega družbeno-ekonomskega razvoja v LR Madžarski?

J. HUSZAR: Pred nekaj tedni je bilo prvo zasedanje novoizvoljenega parlamenta, na katerem so obravnavali petletni program dela vlade. V poročilu predsednika vlade, posebej v tistem delu, ki je bil posvečen gospodarstvu, je bila največja pozornost, povsem razumljivo, namenjena vprašanju, kako bo potekal družbenoekonomski program dela v naslednjem petletnem planskem obdobju. Ta program je bil seveda sestavljen na podlagi sklepov XIII. kongresa MSDP in se nanaša na naš sedmi petletni načrt. Ocenjeno je bilo, da sedanja 1 do 2% stopnja rasti ne bi bila sprejemljiva tudi za naslednja leta. Gospodarstvu je nujno zagotoviti večjo dinamiko.

Ta dinamizem – če upoštevamo naše odnose s svetom in domače možnosti – nikakor ne more biti nekakšen zanosni dinamizem, ki bi nam pomagal rešiti vse probleme. Predpostavljamo, da bi v naslednjem petletnem obdobju narodni dohodek države lahko realno naraščal po 3% letno. Glede na obstoječi znesek dolga bi to že omogočalo, da bi brez sprememb tudi vnaprej izpolnjevali naše plačilne obveznosti, da bi bila zunanjetrgovinska bilanca naše države v ravnovesju ali pa bi se celo sklenila z aktivno; omogočala pa bi tudi, da bi, iz leta v leto, enakomerno naraščala stopnja akumulativnosti, da bi več ostalo za naložbe in da bi se ustavilo nadaljnje padanje realnih dohodkov. V prvih letih bi lahko plače ohranila vsaj na

današnji ravni, v naslednjih letih pa bi jih lahko tako povečali, da bi že v tem petletnem obdobju prišlo do občutne rasti življenjskega standarda vseh družbenih slojev. Vse to je seveda dokaj smel podvig, ki hkrati pomeni tudi določeno preusmeritev v primerjavi s preteklim petletnim načrtom.

A. SAM: Sedanja gospodarska kriza v svetu je vplivala na zaostrovanje kriterijev za vključevanje v svetovne gospodarske tokove. Kako ocenjujete možnosti LR Kitajske v teh razmerah?

J. HUSZAR: Naša država ima zelo resne probleme, zato v prihodnjem obdobju ne bo mogoče vseh področij razvijati enakomerno. Vsekakor bo treba močnejše razvijati tiste gospodarske veje, vozlišča tistih razvojnih točk, s katerimi bomo lahko najboljše izkoristili naše komparativne prednosti. V skladu s tem bi se morali usmeriti predvsem na določene sfere mikroelektronike, računalniške tehnike, strojne industrije, biotehnike in biotehnologije. Ob tem imamo v mislih tudi izredno pomembno modernizacijo proizvodnega procesa prehrabene industrije kot tudi hitrejši razvoj proizvodnje glavnih sestavin tistih prehrabnih proizvodov, ki so za Madžarsko specifični. Sem sodi tudi hitrejši razvoj že doslej zelo uspešne industrije zdravil in zaščitnih sredstev, ki se uporabljajo v kmetijstvu.

Ob navedenih so tu še tradicionalno uspešne madžarske gospodarske veje, kakršna je, na primer, proizvodnja avtobusov. Lahko bi se vprašali: ali mora omenjena in po uspešnosti njej podobne veje, ki v planu niso posebej poudarjene, ostati tiste dejavnosti, ki bodo nosile večje breme in prinašale dohodke? Ali, če grem še dalje: če nekatere veje posebej poudarjamo, ali to pomeni, da drugih področij razvoja ne bomo zadržali na dosedanji ravni? Ali bomo, glede na današnje stanje, izvedli prestrukturiranje virov?

Kakor si sam predstavljam, bo v razmerah, ko imamo na eni strani pospešeni razvoj nekaterih panog, na drugi strani pa tudi nazadovanje razvoja, moralo priti do določenega prestrukturiranja, ki naj bi zvečalo mednarodno konkurenčnost madžarskega gospodarstva. To je nujno, če vemo, da se v preteklih letih konkurenčna sposobnost madžarskega gospodarstva ni izboljšala, marveč celo poslabšala – treba pa je tako ali drugače zajeziti proces razvrednotenja madžarskega dela na svetovnih tržiščih. Če vse to upoštevamo, moramo nujno izpeljati modernizacijo gospodarstva.

K temu naj še dodam, da to ni le vprašanje prestrukturiranja gospodarstva, pač pa tudi dejstva, da madžarsko gospodarstvo proizvaja zelo drago. Mednarodna merila kažejo, da se na Madžarskem porabi za izdelavo enote proizvoda izredno velika količina energije in surovin. Zato si povsod prizadevamo, kjer je le možno, zmanjšati količino energije in seveda tudi materialov. Z boljšim izkoriščanjem gospodarskih virov in s

Vse to korenito spreminja mehanizme delovanja institucionalnega sistema politike. Odnos podjetja do državne uprave postaja drugačen. Povsem naravno postaja tudi njegova odgovornost večja. Zato je treba gospodarsko življenje upravljati drugače, kot smo ga doslej, v razmerah direktiv in hierarhične odvisnosti. Seveda mehanizem delovanja institucionalnega sistema politike ne bo samo zaradi tega postal drugačen; nujno je v širšem obsegu zagotoviti veljavo že prej omenjenemu načelu kompetentnosti. Demokratizem bo treba uveljaviti ne le v gospodarskih sferah, temveč tudi na drugih področjih družbenih tokov, v političnem življenju nasploh. Prebivalstvo, osveščeno prebivalstvo, mora čutiti, da ni zgolj izvrševalec vnaprej določenega političnega stališča, temveč dejanski kreator političnih tokov. V tem pogledu postaja vse bolj vključeno in spoznano s političnimi procesi.

Ob vsem navedenem je treba v samodejavno organiziranih interesnih skupinah zagotoviti izražanje interesov, jim zagotoviti veljavo, v institucionalnem sistemu politike pa je treba znati vzpostaviti integracijo teh interesov; treba je torej doseči konsenz, ki bi nam ob zastavljenih političnih vprašanjih zagotavljal nacionalno enotnost. Prvi pogoj vsega tega pa je, da se moramo pred sprejetjem odločitev posvetovati z ljudstvom, z delovnimi ljudmi in da mora družbenopolitično organizirano prebivalstvo sodelovati v procesu odločanja.

A. SAM: Ali je v tem pogledu že kaj storjenega?

J. HUSZAR: Mislim, da je v tej smeri že sama po sebi pomembna odločitev, da smo bistveno spremenili volilni sistem. Junija so bile volitve v parlament prvokrat takšne, da je bilo treba v vsakem volilnem okrožju za izvolitev poslanca obvezno ponuditi najmanj dva kandidata. To pomeni, da prebivalstvo ni samo glasovalo, ampak je tudi izbiralo.

Že na volilnih zborih so bile razprave zelo intenzivne. Kolikor vem, so v teh razpravah še vedno prevladovala vprašanja lokalnega pomena, vprašanja, povezana s celoto države, so bila nekoliko v ozadju. Vendarle se je vsakomur ponudila velika možnost za boljše politično osveščanje. Zato je tudi politična odgovornost članov sveta in poslancev danes, glede na volilni proces, največkrat povsem drugačna, saj vedo, da jih volijo izmed dveh ali treh kandidatov.

To bi moglo bistveno razgibati tudi narodno-predstaviške forume, kakršna sta svet in parlament. Nekatera takšna znamenja je bilo opaziti že na prvem delovnem zasedanju parlamenta. Poslanci so namreč razpravljali mnogo bolj kritično kot doslej.

Omenjena razgibanost pa se lahko izrazi ne le znotraj tako zastavljene mehanizma institucionalnega sistema politike, ampak nemara tudi v smislu podjetništva. Taka razgibanost lahko namreč spodbudi tudi velika podjetja k večji podjetnosti, k samostojnejšemu sprejemanju strateških odločitev in k temu, da se odločajo za najrazličnejše uporabe virov ter razporejanje dobrin.

To podjetništvo, pravzaprav spodbujanje tega podjetništva, je izredno pomembno za državo. Sedaj se lahko namreč podjetja, kadar imajo neizkoriščene delovne kapacitete ali drugačne možnosti za gospodarjenje, sama odločajo, kako jih bodo izkoristila, v kateri smeri jih bodo razvijala, kako se bodo medsebojno povezala.

Med drugim imajo zdaj podjetja možnost, da svoje delo organizirajo tako, da iz skupin svojih delavcev vzpostavijo ekonomsko-delovne enote, ki imajo nalogo, da v prostem času in z uporabo delovnih sredstev podjetja proizvajajo takšne izdelke in delajo tisto, kar bo za proizvodnjo podjetja pomenilo dodaten vir zaslužka. Lahko na primer opravijo velik remont, izdelajo neka potrebna orodja, prav tako pa lahko – kadar gre za kakšen pomemben, na primer, izvozen posel, za katerega podjetja nima dovolj delovnih zmogljivosti – organizirajo in uvedejo drugo ali tretjo izmeno, tako da posameznik dela npr. še 30 ur tedensko, seveda le v svojem »prostem« času. To pomeni, da smo vzpostavili možnost za nastajanje svojevrstnih ekonomskih skupnosti na podlagi zasebnih združb.

V tej mobilnosti se nam zdi zelo pomembno omogočiti pretok kapitala, da bi se lahko sredstva iz enega podjetja preusmerjala v druga. Verjetno zato mnogi pravijo, da prihaja na Madžarskem do procesa rekapitalizacije. Vse to je namreč pripeljalo do tega, da je na nekaterih področjih privatna iniciativa začela naraščati. Tako imamo, na primer, veliko zasebnih taksistov, pa tudi majhnih trgovin in gostiln, ki jih imajo v zakupu posamezne družine. Menimo, da je prednost takšne naše prakse v tem, da deluje z manj administracije, manj birokracije, pa vendarle s pomočjo državnih sredstev.

A. SAM: Ali nam lahko posredujete vašo oceno resničnega pomena tega procesa »rekapitalizacije« v LR Madžarski?

J. HUSZAR: Če se prav spominjam, je l. 1984 prispeval zasebni sektor 3% narodnega dohodka, prej pa nekaj manj kot dva %. Če damo duška domišljiji in predpostavimo, da se bo ta delež v naslednjih petih letih podvojil, kar bi v narodnem dohodku pomenilo 6%, kasneje pa se celo potrojil glede na današnjega in bi v narodnem dohodku predstavljal »kar« polnih 9 odstotkov . . . Mislim, da je vendarle jasno, da o usodi Madžarske ne bo odločalo teh 3, 6 ali 9 odstotkov, ampak drugih 97, 94 ali 91 odstotkov. Tega ni treba jemati kot dokaz, da ta gospodarska reforma ustreza samo zasebni iniciativi; ustreza celotni gospodarski dejavnosti države, torej tudi njej. Njej namreč ustreza v toliko, kolikor so tako ustvarjeni rezultati malega, zasebnega podjetništva smotrni tudi z gledišča celotnega narodnega gospodarstva.

A. SAM: Kje je, po vašem mnenju, pričakovati težave pri izvajanju tako razumljenega in zastavljenega razvoja?

različni (stara delitev na »profitaško« in »dohodaško« šolo), v bistvu stojita na istem bregu. Če je trg (po Bajtu) družbeno nevtralen mehanizem, potem ga je moč kot prazno škatlo napolniti z danimi produkcijskimi odnosi in potemtakaem v socializmu deluje kot socialistični trg in blagovna produkcija kot socialistična blagovna produkcija, kar je v bistvu tudi Pavlovičeva (Koračeva) trditev, in nasprotno, če po Pavloviču (Koraču) socialistični produkcijski odnosi določajo naravo blagovne produkcije in socialističnim produkcijskim odnosom ustreza socialistična blagovna produkcija, potem je njihova prikrita predpostavka nevtralnost tržnega sistema oz. blagovne produkcije, kar trdi v svojem izhodišču tudi A. Bajt (A. Bajt, nav. delo, str. 1490 »... s pomočjo trga se izražajo odnosi, kakršni obstajajo v družbi neodvisno od njega. Če bi bili ti odnosi socialistični, bi jih trg v relativnih dohodkih kot takšne tudi prikazoval«).

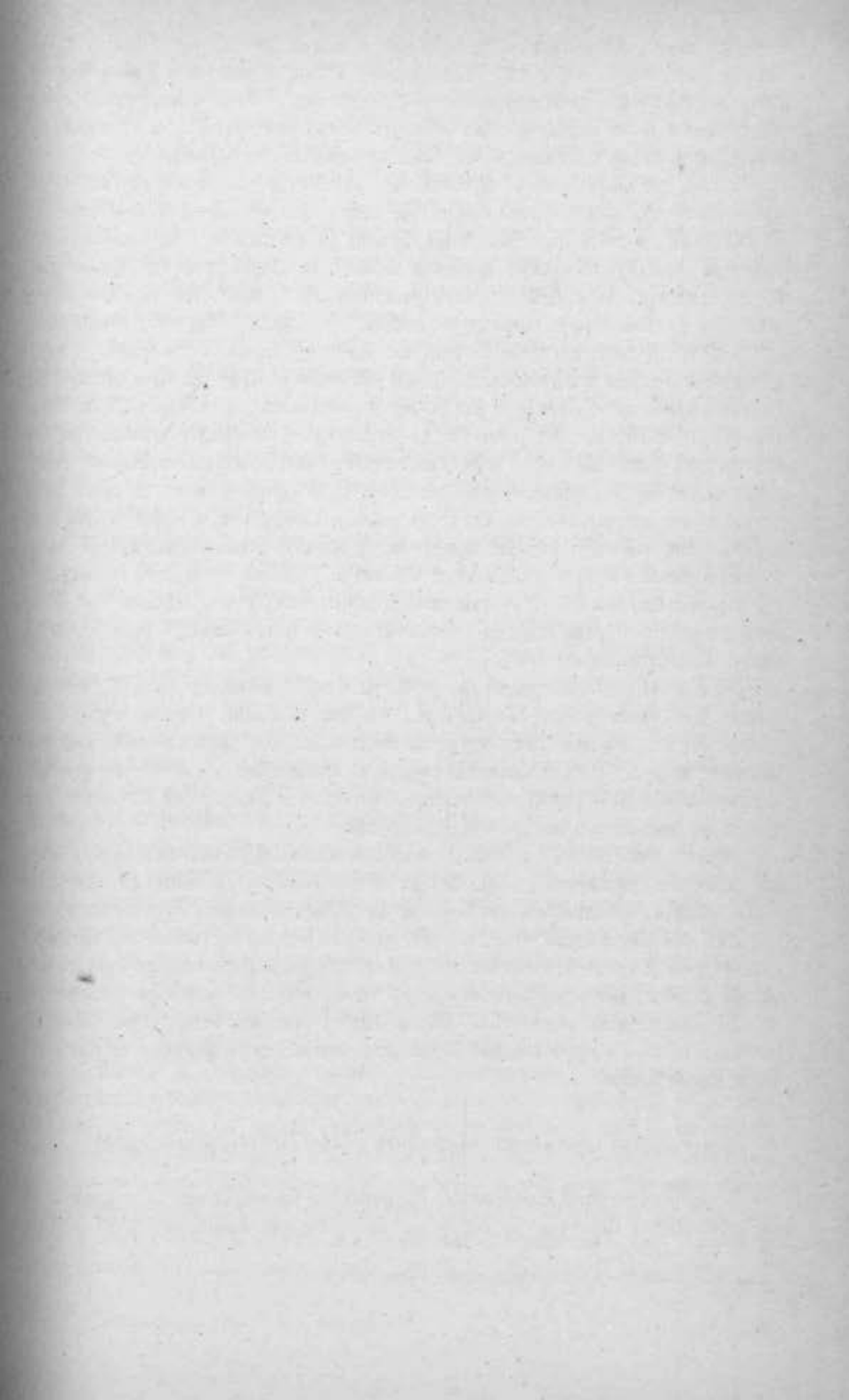
V obeh primerih trg oz. blagovna produkcija ne pomenita določenih produkcijskih odnosov, ki očitno po predpostavki obeh avtorjev ne ustrezajo in ne pripadajo produkcijski sferi, temveč nastajajo zunaj nje – v politično pravni nadgradnji in se od tod kot zunanji pogoj vrivajo v ekonomsko sfero in določajo njene reprodukcijske pogoje (sklep je pri Pavloviču povsem očiten, pri Bajtu pa prikrit). Oba pristopa potemtakaem nezavedno (Bajt) ali zavestno (Pavlovič) pristajata na dominaciji političnega nad ekonomskim, kar sicer ustreza zgodovinskim dejstvom socialističnih družb, ne pa tudi zgodovinski logiki in teoretski konsistentnosti politično ekonomske analize »prehodnega obdobja« (neskladje je teoretsko posebno očitno pri Bajtu, saj ideologika popolne/svobodne konkurence temelji na avtonomnosti »ekonomskega stroja«).

Politična ekonomija si na račun »ekonomičnosti« (jezika, analitičnih sklepov, dokazov zgodovinske prakse...) ne more privoščiti, da bi spregledala nekaj dejstev, na katere je, želeli ali ne, opozoril v zgodovini ekonomske teorije prav Marx: da blago ne more samo na trg, temveč da zahteva svojega nosilca-lastnika blaga; da je bistvo vrednosti (izražene z menjalno vrednostjo in abstraktnim družbenim delom) prav poudarjanje njene družbenosti in zgodovinskosti (kritično tudi fetišizacije trga in cen) v procesu produkcije, delitve, menjave in porabe; da je, skratka, trg in blagovno produkcijo treba pojmovati kot določene produkcijske odnose oz. produkcijski način, čeprav se ta razmerja zgodovinsko fetišizirajo in vsaj v ekonomski teoriji tudi teoretsko ideologizirajo (Smithova teorija »nevidne roke«, socialistična ideologija vsemogočnih formalnopravnih socialističnih produkcijskih odnosov...). Po mojem mnenju so blago, vrednost, blagovna produkcija in tržni mehanizem določeni (družbeni) produkcijski odnosi (določen produkcijski način), ki zahtevajo ustrezne zgodovinske institucionalne oblike svoje eksistence. Z uporabo Marxove distinkcije »blaga nasploh« kot »racionalne abstrakcije« (Grundrisse) pridemo do naslednjih splošnih določitev blagovne forme: družbena delitev dela, tehnološko vezana produkcija, zasebna lastnina tržnega subjekta kot ekonomskega in pravnega nosilca blaga, dohodek kot tržno realizi-

rana vrednost, motivacija ekstradohodka, priznanje rizičnosti, samoupravnost blagovnih producentov (kaj, kako, za koga producirati), fetišizem blagovne produkcije, razredna struktura in določena razmerja eksploatacije, ekonomska neenakost, ekonomsko funkcioniranje države. Kolikor je blago prevladujoča oblika vzpostavljanja določenega produkcijskega načina, kolikor želi funkcionirati in racionalno razvijati produktivne sile, mora blagovna produkcija dobiti takšne institucionalne oblike, ki zgodovinsko, z različnimi institucionalnimi formami priznavajo občost blagovne forme (t. j. njena izhodiščna kapitalaska narava). Blagovna oblika potemtakem ni nevtralni mehanizem, ki si ga lahko podreajo socialistični (ali katerikoli drugi) produkcijski odnosi, ker med njimi obstaja mnogo bolj celovit mehanizem artikulacije, razkrajanja, ohranjanja, preseganja, institucionalne komplementarnosti različnih produkcijskih odnosov (produkcijskih načinov) v procesu ekonomske racionalnosti in funkcionalnosti družbene reprodukcije. Zaradi tega produkcijski odnosi niso nekaj zunanjega (torej neekonomskepolitičnega, ideološkega, formalnopravnega . . .), ki lahko odločajo o naravi in zgodovinski obliki blagovne produkcije, temveč so dejansko sestavni del blagovnih razmerij. V nasprotnem primeru blagovno formo reduciramo na fizično cenovni sistem in transhistorijsko naravo blaga nasploh, s čimer se ohranja fetišizacija blagovne produkcije in ideologizacija / idealizacija zgodovinskih razmerij.

Če je sama produkcija vrednosti produkcijski odnos (v tem je bistvo Marxovega prispevka teoriji vrednosti), potem mora blagovna produkcija delovati kot »modifikator« (Grundrisse) zgodovinsko različnih produkcijskih odnosov, ki je toliko večji, kolikor bolj je razvita (univerzalna) blagovna produkcija (blagovnega produkcijskega načina). S tega vidika pridemo tudi do pomembnih nasprotnih sklepov o ekonomski strukturiranosti socializma: produkcijski odnosi (politično ideološko, formalno pravno) ne določajo narave blagovne produkcije, temveč blagovna produkcija »modificira« naravo socialističnih produkcijskih odnosov in določa meje njihove socialističnosti (kot negacija kapitala). Socializem ni več teleološko, ideološko zasnovan sistem, ki se materializira s politiko (politična struktura prevzame osrednje ekonomske funkcije in postane prevladujoča družbena moč), temveč dobiva ekonomsko, generično strukturiranost preko (če hočete Marxovega razumevanja) ukinjanja kapitalističnega produkcijskega načina znotraj produkcijskega načina samega (pri Marxu naletimo na metafore in koncepte, kot so npr. »prebojne točke«, »razbijaške mine«, formalna in dejanska subsumpcija kapitala in dela, negativen in pozitiven prehod . . .), kot zgodovinski proces socializacije kapitala s socialistično perspektivo (tisto utopično v Marxovem komunizmu).

Strinjam se z A. Bajtom, da »kljub izjemno obsežni literaturi še vedno ne poznamo bistva trga in s tem njegove funkcije v gospodarstvu« (A. Bajt, prav tam, 1495), kar še posebno velja za njegovo zgodovinsko vpetost in zgodovinske posledice, ki iz njega izhajajo, kar ostaja enigma

tretjega sveta, zavlada prepričanje, da izvira ta prispevek v glavnem iz drugih področij kulture kot sta znanost in tehnologija: tretji svet naj bi drugim ljudstvom predlagal modele in druge estetske, moralne, družbene, ekonomske itd., vrednote. Če si mora torej sam prisvajati znanost in tehnologijo drugih, potem je to, tako se misli, čisto pravično.

Jaz bi, po mojem mnenju, stvar nekoliko poglobil: nista se zamenjevala samo znanost in tehnologija na eni strani ter zunajznanstvene in zunajtehnološke vrednote na drugi, ampak je izmenjava zmerom šla prek vsakega področja, vsakega sektorja kulture in zlasti prek tistega osrednjega sektorja, ki je sektor znanj in tehnoloških vednosti. Znotraj tega središčnega območja je izmenjava, natančneje rečeno, bolj ko je tretji svet postajal tretji svet, privzela formo »neenake izmenjave« v smislu, kakršnega dajejo temu terminu ekonomisti, izmenjave, ki je ugodna predvsem za industrializirane dežele in od koder je, nasprotno, za tretji svet moralo rezultirati tisto, kar se nam danes prikazuje kot njihov znanstveni in tehnološki »zaostanek«, ki je glavni, vendar tako dolgo zanemarjani vidik tistega, kar se običajno imenuje nerazvitost. Mogoče je namreč pokazati, da je, odkar je tretji svet to, kar je, tj. privesek svetovnega kapitalističnega trga, vedno obstajal prenos znanj: ne s Severa proti Jugu, kot bi bilo želeti, temveč z Juga proti Severu. Vedno je obstajal, od trgovine s sužnji, od kolonizacije naprej, odtok informacije, odtok v glavnem vsega v tretjem svetu razpoložljivega znanstvenega in tehnološkega potenciala v smeri industrializiranih dežel.

Na osnovi povedanega bi rad postavil v zgodovinsko perspektivo naše domnevno znanstveno zaostajanje, bi rad pokazal, da se tega »zaostanka«, ki je danes tako velik in tako težek, ne drži nobena izvorna slabost, marveč, da je dejansko proizvod zgodovine, rezultat integracije naših teoretičnih in praktičnih vednosti v svetovni znanstveni in tehnološki sistem in specifičnih načinov te integracije.

Teorija razvoja mi tu služi za vodilno nit: zdaj je namreč na splošno sprejeto, da »nerazvitost« ni, kot je verjel Rostow, izvorno zaostajanje neke »tradicionalistične« družbe, ki zavrača modernost,² temveč, prav narobe, proizvod zgodovine, učinek procesa »modernizacije«, ki se imenuje trgovina s sužnji, nato kolonizacija, skratka učinek nekega zgodovinskega nasilja, na koncu katerega so se ekonomije lastnega preživetja znašle integrirane v svetovni kapitalistični sistem, vendar na edinem mestu, ki so ga v njem lahko zavzele, na mestu podložniškega in periferne kapitalizma.

2. Proizvajati in spoznavati: kolonialni pakt v zadevi raziskovanja

To analogijo med ekonomsko dejavnostjo na eni strani in znanstveno in tehnološko dejavnostjo na drugi je treba premisliti prav do kraja:

² Prim. Rostow, *Les étapes de la croissance économique*, Payot, Paris.

analogija ni samo razjasnjujoča, temveč se za nameček ob preudarku razkrije za več kot zgolj analogijo. V zadnji instanci je namreč znanstvena in tehnološka praksa sama, neposredno ali posredno, v službi ekonomske prakse, saj je, če natančneje pogledamo, zgolj njen poseben aspekt ali moment. Etape védenja niso samo »analogne« etapam produkcije, temveč so jim sočasne in vzporedne in se porajajo strogo vzeto iz njih in v odvisnosti od njih, saj védenje samo ni nič drugega kot produkcija spoznanj, ki so prirejena, če že ne podrejena produkciji materialnih dobrin, in vzdržujejo v tem pogledu z materialno produkcijo razmerja stvarnega, praktičnega pogojevanja, ki onemogočajo, da bi o njih mislili kot o preprosti metafori ekonomije.

Ob povedanem ne morem več, v mejah te študije, zares preiskovati dejanska razmerja med znanstveno in ekonomsko produkcijo in modalitetami njune artikulacije v zgodovini človeštva. Zadovoljil se bom s tem, da bom predočil strukturno skupnost med tema dvema tipoma dejavnosti, s tem da bom na kolonialno in neokolonialno znanstveno prakso apliciral eksplikativni model, ki je prvotno nastal v območju ekonomske analize v ožjem pomenu besede.

Začnimo torej z nekim dejstvom. Gospodarsko življenje kolonialnih dežel je, kot je znano, uravnavalo tisto, kar so poimenovali »kolonialni pakt«. Kolonija je delovala kot rezervoar surovin, ki jih je bilo treba prepeljati v metropolo, kjer so jih nato predelovali v tovarnah, jih spremenili v končne proizvode in ponudili v tej novi obliki v potrošnjo matični populaciji. Kolonija, ki je izvažala surovine, pa je sicer iz iste metropole uvažala razne industrijske izdelke, med njimi tudi take, ki so nastali s predelavo surovin, ki jih je sama dobavila. Najbolj vidna značilnost kolonialne ekonomije je bila ta kričeča industrijska praznina, ta popolna podreditev matični ekonomiji, tako da je z ozirom nanjo delovala hkrati kot dobavljalca surovin in kot tržišče.

Produkcija spoznanj se je *mutatis mutandis* pokoravala isti shemi. Znanost je v resnici, tako kot industrija, vendar na drugačen način, preobrazba surovine v proizvode novega reda; je teoretsko obdelovanje neke mnogolične danosti in rezultat tega obdelovanja se prikazuje v obliki izjav, iz katerih je mogoče dobiti drugo poleg drugega knjige, članke, šolske priročnike in učbenike, raznovrstne tehnične predmete, tehnološke in industrijske postopke, itd. Vsekakor pa kolonija od tega kompleksnega procesa spet ni poznala druge in najpomembnejše etape, etape preobražanja. Kolonija je delovala v odnosu do znanstvene dejavnosti matične dežele kot ogromen rezervoar surovih dejstev in informacij, ki so bila namenjena izvozu v smeri evropskih laboratorijev, univerz in drugih raziskovalnih centrov, kjer jih je bilo moč podvreči teoretični obdelavi, značilni za pravo znanstveno raziskovanje. Koloniji je enako primanjkovalo laboratorijev, kot ji je primanjkovalo tovarn. Od znanstvene dejavnosti je poznala samo najbolj pasivne stopnje, začetka in konca, se pravi: zbiranje danosti, nato pa na koncu potrošnjo produktov raziskovanja, na

samih sebe in njihovega naravnega okolja ter tako omogoči učinkovitejšo spremembo. Navzlic temu pa ne bi smelo nikoli postati ekskluzivno in ne zapreti afriške raziskovalce v teoretski geto, ki bi jih za vselej obsodil na preučevanje afriških posebnosti in jim preprosto prepovedoval, da bi si vzeli za cilj obče.

3. Obrnjenost navzven

Od takrat, ko je tako nad znanstveno dejavnostjo kot nad ekonomsko dejavnostjo docela vladal »kolonialni pakt« v čistem stanju, so se časi spremenili. Dandanes imamo v svojih deželah čedalje številnejše univerze in raziskovalna središča, zmerom bolje opremljene laboratorije, znanstvene revije, založbe, skratka, čedalje popolnejšo znanstveno infrastrukturo. Navzlic temu pa, če pogledamo od blizu, niso napravili konec odvisnosti ne ta izboljšana oprema, ne številčna rast naših raziskovalcev in znanstvenikov. Videti je, kot da bi imeli tu še enkrat opraviti s tistim, kar so ekonomisti povsem pravilno poimenovali »rast brez razvoja«.⁸

Na ekonomskem področju vemo, kaj taka rast pomeni. Takorekoč vsaka nekdanja kolonija si že več desetletij prizadeva, da bi z najdražjimi sredstvi zapolnila za kolonialno gospodarstvo značilno industrijsko praznino s postavljanjem tovarn in s pospešenim procesom industrializacije. Kljub temu pa je rezultat varljiv: industrializacija se namreč tu preprosto pokorava tistemu, kar so poimenovali strategija »nadomeščanja uvoza«,⁹ ki meri zgolj na to, da bi na kraju samem proizvajali luksuzne potrošne dobrine, ki so jih prej uvažali iz metropole, ne da bi pri tem v bistvu karkoli spremenili glede modela potrošnje, ki ga je vzpostavila kolonizacija. Zato je tudi razlika med »razvito« in »nerazvito« ekonomijo kvalitativna in ne zgolj kvantitativna. Prva, pravi Samir Amin, uresničuje samosreden model akumulacije, temelječ na artikulaciji med produkcijo dobrin za množično potrošnjo in produkcijo industrijskih dobrin, druga pa nasprotno uresničuje navzven obrnjen model, za katerega je značilen čezmeren pomen izvoznega sektorja in zapostavljen notranji trg, ker temelji na povpraševanju po luksuznih dobrinah na škodo množičnih potrošnih dobrin.

Mutatis mutandis zlahka vidimo, do katere točke je tudi naša znanstvena dejavnost ostala, tako pred kot po dekolonizaciji, obrnjena navzven. Usmerjenost navzven dobi tudi različne oblike in obsega več ravni.

a) Najprej moramo ugotoviti, da so, kar zadeva materialne infrastrukture, ne samo najbolj zapletene, marveč tudi najpreprostejše naprave, ki se nahajajo v naših laboratorijih, izdelane v tujini, v industrializiranih deželah. Togoški fizik Léopold Gnininvi se sklicuje na svoje izkušnje

⁸ Cf. Samir Amin, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, Minuit, Paris 1968.

⁹ Strogo vzeto se ne nadomešča uvoza, uvozne izdelke se nadomešča s proizvodi, ki so poslej narejeni doma.

raziskovalca iz dežele Juga, ko prikazuje, kakšne hude posledice lahko ima na primer okvara mikroskopa. Ker doma ne razpolaga s servisno službo, je prisiljen napravo poslati izdelovalcu v popravilo, ali vsaj, če gre za preprostejšo napravo, čakati, da izdelovalec v Franciji, Nemčiji ali katerikoli drugi deželi Severa pošlje potrebne nadomestne dele.¹⁰ Prvi konec verige, izdelovanje raziskovalnih instrumentov, produkcija produkcijskih sredstev, tako že uhaaja nadzoru dežel Juga.

Toda to še ni vse. Znatno izboljšanje opremljenosti laboratorijev po neodvisnosti se še vedno po kvaliteti, kompleksnosti, natančnosti še zdaleč ne more primerjati z laboratoriji Severa. Zategadelj je raziskovalec z Juga običajno prisiljen, da pogosto obiskuje te laboratorije, da, kot se reče, »skoči« v Evropo, v Ameriko, ali če ne gre drugače, v Sovjetsko zvezo, da bi dovršil izvedbo raziskovalnega programa, od katerega je doma lahko opravil samo začetne faze. Takšna potovanja mora opraviti za vsako ceno, da ne pride do zastoja oziroma intelektualne ohromitve. Za večino naših laboratorijev in raziskovalnih centrov pomenijo te omejene možnosti naše znanstvene infrastrukture na institucionalni ravni, in včasih na ravni administrativnega upravljanja, nujnost, da se povežejo z laboratoriji in raziskovalnimi centri Severa, kar pa se lahko ob tej priliki izrazi v postavitvi skupnih raziskovalnih programov, ki so opredeljeni, iz razlogov, ki se zdijo očitni, z ozirom na probleme Severa, z ozirom na znanstvene in tehnološke zahteve njihovih laboratorijev in v širšem smislu njihovih družb.

b) Če zdaj vzamemo v ozir poleg težke opreme tisto, kar bom imenoval lahka raziskovalna infrastruktura, ki jo sestavljajo predvsem knjige, revije in znanstvena periodika, založbe in odgovarjajoča administracija, če se nasploh ozremo na celoto materialnih komunikacijskih sredstev organizirane znanstvene razprave in institucij, ki so njeni nosilci, je ekstravertiranost raziskovanja na Jugu enako očitna. Bilo je obdobje, ko raziskovalci iz tretjega sveta niso imeli druge poti za seznanjanje s svojimi deli, kot da so jih objavljali v znanstvenih revijah Severa, s čemer so jih izključno podvrgli sodbi in oceni znanstvenega občestva industrializiranih dežel. Dandanes položaj ni več popolnoma enak: Jug razpolaga s čedalje pomembnejšim številom znanstvenih revij, knjig in založnikov. Kljub temu pa se tudi tu temeljna struktura izmenjave sploh ni spremenila. Celo kadar raziskovalec iz tretjega sveta objavlja na Jugu, ne bo odnehal prej, dokler ne bo svojih del priobčil tudi na Severu, in nobenega pomena ne bi bilo, če bi ga za to osebno krivili: če pustimo ob strani vprašanje osebne odgovornosti, bi se morali najprej vprašati o sami strukturi in še posebej, poleg drugih značilnosti te strukture, o realnem, objektivnem dejstvu množične koncentracije mednarodne znanstvene skupnosti na Severu, koncentracije, ki raziskovalce iz tretjega sveta obvezuje, da producirajo dela, ki so vsaj toliko namenjena znanstveni

¹⁰ Cf. Léopold Gnininvi, v *Recherche, Pédagogie et Culture*, št. 38, nov.-dec. 1978.

publiki industrializiranih dežel kot publiki njegove lastne dežele in lastne regije, če se hoče vključiti v to »mednarodno« skupnost.

Po drugi strani pa, če številčno naraščanje znanstvenih revij in knjig na Jugu nedvomno kaže na progres, je tudi res, da na splošno še vedno uvažamo grafični material in včasih tudi papir; in predvsem ostaja resnica tudi to, da so te lokalne publikacije zaradi številčne šibkosti naših nacionalnih in regionalnih znanstvenih skupnosti večinoma obsojene, če hočejo preživeti, na to, da se bolj razpečavajo na Severu kot na Jugu ter da v skladu s tem tudi primerno oblikujejo svojo vsebino.

c) Tako pridemo do tretje ravni obrnjenosti navzven, ki je verjetno najbolj subtilna in najtežje zaznavna: psihološka obrnjenost navzven, odtujitev, ki privede raziskovalca in znanstvenika iz tretjega sveta, ki ve, da bodo njegova dela brali prej na Severu kot na Jugu, da se pusti pri sami izbiri svojega predmeta in temu raziskovanju voditi pričakovanjem in preokupacijam tega občinstva. Že prej sem pokazal na očiten primer tega pojava: prevladujočo težnjo pri afriških avtorjih, ki se ukvarjajo z družbenimi in humanističnimi vedami, da si izbirajo teme, ki se nanašajo izključno na Afriko, ter težnjo, kadar imajo opravka z nedeskriptivno disciplino (filozofijo na primer), s stroko, ki se sama in po sebi ne predstavlja za deskripcijo te ali one posebne družbe, da transformirajo sam smisel te stroke, da bi jo lahko v miru »afrikanizirali« (filozofija tako postane posebno poglavje etnografije).¹¹ Te umetne omejitve teoretskega področja nekaterih strok, subverzivnost, ki včasih izvira iz samega smisla teh strok, najprej izražajo to, da je afriški raziskovalec sprejel problematiko, ki jo je prvotno odprla Evropa v okviru širokega načrta spoznavanja Drugega, načrta spoznavanja, ki je bilo sprva v službi prizadevanja po nadvladi. Gotovo da zgodovinski pogoji geneze neke znanosti ali posebnega sektorja raziskovanja ne morejo sami na sebi veljati kot dokaz zgrešenosti ali teoretične neveljavnosti rezultatov te znanosti. Še več: to, da afriški raziskovalci sprejmejo evropsko raziskovanje Afrike, ne povleče za sabo nujno tega, da sprejmejo tudi evropske odgovore na to raziskovanje, ampak ima pogosto za posledico ravno nasprotno zavrnitev teh odgovorov, ki privede do preoblikovanja, včasih pa celo do popolnega preobrata perspektive. In če je afrikanizem, kot poskušam pokazati, evropska iznajdba, je afriška praksa raziskovanja v njem gotovo proizvedla teoretske predelave, katerih pomena do zdaj še nismo mogli do kraja preučiti.

Nič zato, problem ostane. V Afriki in verjetno tudi v drugih predelih tretjega sveta se mora raziskovalec izogibati temu, da bi množično, brez razlike sprejel tradicionalne probleme svoje stroke, se mora naučiti, da prepozna tiste med njimi, ki so kulturno zaznamovani, in ki dolgujejo posebnim interesom in zahtevam Evrope dejstvo, da so bili povzdignjeni v

¹¹ Gl. P. Hountondji, *op. cit.*, in isti, »Sens du mot philosophie dans l'expression philosophie africaine, v Claude Sumner ed., *African Philosophy*, Adis Abeba 1978.

probleme, mora biti sam pri sebi pozoren do realnih zahtev svoje lastne družbe, da lahko na tej podlagi potrpežljivo, metodično zastavi nove problematike, mora si navsezadnje pri svojem delu prizadevati, da jih v prvi vrsti nameni specializiranemu ali nespecializiranemu občinstvu svoje dežele in svoje regije, namesto da žrtvuje, kot se zdaj dogaja, ta nujni horizontalni dialog neizogibni, vendar včasih vsiljivi vertikalni debati z Evropo.

d) Poleg teh treh oblik znanstvene usmerjenosti navzven, obstaja še četrta, ki je bolj značilna za tehnološko raziskovanje: gre za neposredno ali posredno podrejanje tega raziskovanja strateškimi ciljem gospodarstva, ki je tudi samo ekstravertirano.

Za ilustracijo te točke rad navajam posebno očitni primer agronomskega raziskovanja.¹² V večini naših dežel je le-ta predmet posebne skrbi državne oblasti in mobilizira, glede na druge sektorje raziskovanja, največji del materialnih in človeških virov. Toda kakšni so njegovi cilji? V večini primerov ostaja množično usmerjena v amelioracijo izvoznih kultur: oljčne palme, kokosovci, arašidi in druge oljne rastline, bombaž, kava, kakao, sami pridelki, namenjeni potrošnji populacij Severa, preskrbovanju tovarn Severa ali bolje, tovarn Juga, katerih proizvodi so potem namenjeni izvozu ali luksuzni potrošnji, ki je rezervirana za privilegirane sloje Juga. Prehrambene kulture, od katerih živi velika množica prebivalstva, danes tudi niso več popolnoma zanemarjene. Raziskovanje pa, ki jim je posvečeno, je vendarle v večini primerov novejšega izvora in laboratoriji, ki se s tem bavijo, na splošno še vedno razpolagajo z veliko bolj omejenimi sredstvi, kot tisti, ki so namenjeni raziskovanju izvoznih kultur.

Ekstravertiranost je tu neposredno vidna, jasno zapisana na čelo znanstvene dejavnosti, ker gre tu za tehnološko raziskovanje, se pravi za aplikativne raziskave, ki so neposredno povezane s produktivnimi dejavnostmi. V bolj teoretičnih strokah je ekstravertiranost bolj subtilna, manj razvidna, vendar pa je mogoče pokazati, da je, če jo do kraja analiziramo, neposredno in prek vrste bolj ali manj kompleksnih posredovanj nujna posledica globalne ekstravertiranosti naših podrejenih ekonomij.

4. Tradicionalne vednosti in sodobna znanost

V vsem, kar smo zapisali, je šlo samo za vprašanje sodobnega, kolonialnega in postkolonialnega znanstvenega raziskovanja. Kaj pa se je dogajalo v predkolonialni Afriki? Kaj se je, širše vzeto, dogajalo v perifernih deželah, v tistih, ki jih zdaj imenujemo dežele Juga, pred procesom modernizacije? Če je znanstvena in tehnološka odvisnost posledica tega procesa, kaj se je v teh deželah dogajalo pred vključitvijo njihove

¹² Gl. P. Hountondji, »Recherche théorique africaine et contrat de solidarité« (résumé), v *Travail et société*, vol. 3, št. 3-4, julij/oktober 1978; isti, »Distances«, v *Recherche, pédagogie et culture*, št. 49, sept.-okt. 1980.

vednosti in tehnološkega znanja v celoten proces svetovne znanstvene in tehnološke produkcije?

Na to vprašanje so pomembna dela že prinesla in še prinašajo izjemno natančen odgovor kar zadeva civilizacije, ki so imele pismeno slovstvo. Arabska znanost in tista, zapisana v arabskem jeziku, sta danes znani, še vedno pa ju skupine raziskovalcev preučujejo prek njihovih tekstov in njihovih tehničnih realizacij, da bi se dokopali do širšega, bolj objektivnega in manj evropocentričnega razumevanja stvarne zgodovine znanosti in tehnike. Izsledki britanskega sinologa Josepha Needhama in njegove skupine so pokazali znatno prednost kitajske znanosti in tehnike pred Evropo vse do konca renesanse v 16. in 17. stoletju, veličino in bedo civilizacije, ki je mnogo prej kot druge odkrila vrednost decimalnih ulomkov, ničlo, ki je že precej pred 13. stoletjem naše ere poznala tisto, kar je evropsko 17. stoletje moralo odkriti pod imenom »Pascalov trikotnik«, ki je okrog leta 130 n. št. izdelala prvi uporabni seizmograf, ki je skratka, v matematiki, astronomiji fiziki in v raznih področjih tehnologije prišla tako daleč, kot je sploh lahko prišla brez teoretske revolucije, ki je značilna za galilejsko znanost: matematizacija hipotez, nanašajočih se na naravo – ki pa zaradi vzrokov, ki so povezani nedvomno z njeno posebno družbeno organizacijo in zlasti njeno birokratsko strukturo, ni nikoli mogla sama izvršiti te revolucije in je na koncu morala zaostati za Evropo od renesanse naprej.¹³

Kar se Afrike tiče, je treba zgodovino njenih vednosti in tehnološkega znanja šele napisati. Težava pri tem je ta, da imamo izven severnega in vzhodnega obrobja kontinenta tu opraviti ne z »družbami brez pisave«, kot se vse prepogosto govori, temveč z družbami, v katerih pisavo sploh niso uporabljali kot privilegirano sredstvo prenašanja *znanj*. Preučevanje takih družb, v katerih prevladuje *oralna* tradicija, sta dozdej v tekmovalnem duhu opravljali zgodovina in etnografija. Slednja si že nekaj desetletij prizadeva v monografski obliki napraviti inventar vednosti tradicionalnega tehnološkega znanja v tej ali oni afriški etniji in nasploh v tej ali oni tako imenovani »primitivni« družbi. To ukvarjanje je znotraj etnografije – znotraj tistega, kar zdaj raje poimenujejo antropologija – omogočilo nastanek in razvoj specialnostim, kot so etnobotanika, etnozoologija, etnomedicina, etnopsihiatrija, etnomatematika itd.

Tu se ne bom ukvarjal s teoretskim statusom teh »etno-znanosti« kot tudi ne z etnografijo nasploh. Sicer bi bilo mogoče kar preveč povedati o ideoloških predpostavkah in naravnosti teh disciplin, ki od početka postulirajo nezvedljivo kvalitativno razliko med družbami, ki jih imenujejo »primitivne« (ali »arhaične«, ali »tradicionalne«), in zahodnimi družbami. Tu ne bo šlo ne za spodbijanje pravice teh disciplin do obstoja niti za utemeljenost njihove zahteve, da se jih ima za znanosti, in sicer za znanosti, ki se razlikujejo od različnih posebnosti tistega, kar se že dolgo

¹³ Pomemben pregled njegovih del najdemo v Joseph Needham, *La science chinoise et l'Occident*, Seuil, Paris 1973.

imenuje sociologija znanja. Dovolj nam je, če vemo, da kvazi znanost ni po vsej sili zgrešena in da nas lahko neka disciplina, ki je ideološko tako zaznamovana kot etnografija, o marsičem pouči.

Treba je torej vzeti na znanje obstoječe inventarje, nadaljevati in razvijati poizvedovanje, ki so ga začele etno-znanosti, preinterpretirati njihove rezultate in jih integrirati v živo znanstveno raziskovanje. Namesto da bi tradicionalne botanične, zoološke in medicinske vednosti preprosto postavljali vštric korpusu tako imenovanih modernih znanj, kot se večidel še dogaja, bi jih bilo treba zdaj s pomočjo novih raziskovalnih instrumentov znova preiskati, pregledati in preveriti, jih preformulirati v okvirih novega jezika in racionalno izkoristiti. Namesto da bi jih antropolog preučeval kot etnografske kurioziteti, bi se jih morali lotiti eden za drugim botanik, zoolog, medicinec in afriški raziskovalci, izšolani v najmodernejših metodah različnih strok sploh.

Nekaj besed za sklep. Za olepšavami in obvezno vljudnostjo, ki jo zahteva mednarodni besednjak, za tistim, kar je naš kolega Kiflé Beseat Selassie¹⁴ tako točno poimenoval »besedna past«, ostaja znanstvena in tehnološka odvisnost tretjega sveta množično, neizogibno dejstvo. Sredstvo, ki bi omogočilo izhod z tega, ni ne velikodušen »transfer«, ki bi se zadovoljil s tem, da tretjemu svetu ponudi rezultate znanosti in tehnologije, ki so nastali drugje, ne nemožna izmenjava med teoretskimi in praktičnimi znanji z ene strani in neznanstvenimi ter netehnološkimi vrednotami z druge, kajti transfer in izmenjava sta se vsekakor vršila vedno v vse drugače prozaičnem smislu in načinu, kot ga je mogoče zaznati iz olepšanega mednarodnega diplomatskega jezika. Znanstveno odvisnost lahko tretji svet zlomi samo z velikim naporom prilaščanja celotne mednarodne znanstvene in tehnološke dediščine, s prilaščanjem, ki bi šlo v korak s kritično reapropriacijo lastnega izkustva, lastne produkcije na teh področjih. Ne bo šlo torej za pospeševanje transfera, niti ne za jačanje izmenjav, šlo bo za to, da se priključimo v življenje najbolj neposredno teoretsko ustvarjalnost do zdaj podrejenih ljudstev.

Brez dvoma nam vsega ni treba začeti znova, ni nam treba, na primer, znova odkriti Pitagorovega teorema; ko je problem postavljen, ni nobene razloga, da bi zavrgli obstoječe rešitve zgolj zato, ker že obstajajo. Toda če je možno in neizbežno zatekati se k obstoječim znanjem, če danes nimamo druge izbire, kot da se gibljemo skozi gozd rešitev nastalih v centru sistema, je vendarle treba na tej poti slediti vodilni niti lastnih problemov in lastnih zahtev. Tretji svet se mora naučiti postavljati nove probleme, odpirati izvirne teoretske problematike s stališča lastnega izkustva in svojih lastnih težav. Za tako in le za tako ceno bo lahko ohranil iniciativo in si pridobil ter razvil lastno osebnost tudi na tem področju in kljub svojem domnevem zaostanku, namesto da bi se pustil preplaviti oceanu sodobne znanosti.

¹⁴ Beseat Kiflé Selassie, »L'essentiel et le marginal«, poročilo o delu na združenju ekspertov Unesca na temo: »Izmenjava spoznanj za endogeni razvoj: študija o pogojih sodelovanja Sever-Jug in Jug-Jug, Pariz, 3.-7. oktobra 1983.

Tehnologija in družbeni napredek

Vprašanje, ali nova tehnologija podpira socialistično transformacijo družbe ali ne, ni dovolj izostreno. Predvsem je treba sprejeti skupni pomen termina socializem, kar, očitno, ni lahko. Če pa po drugi strani sprejmemo tezo, ki postaja vse bolj očitna, da je tehnologija družbeno pogojena, tedaj se pravo vprašanje ne glasi: ali je tehnologija naklonjena socialistični transformaciji družbe, temveč, ali so socialistične sile sposobne usmeriti tehnološki razvoj v željeno smer.

Tudi na tako zastavljeno vprašanje ni lahko odgovoriti. Eno je jasno, perspektive socializma je potrebno opazovati v luči današnjih in prihodnjih tehnoloških prodorov. Zato socializma ni več mogoče interpretirati zgolj kot vprašanja lastnine, družbene delitve dela, vloge države itn. Raven produktivnih sil in tehnologije sodobnega sveta ponuja možnosti za daljnosežne spremembe vseh vidikov človekovega življenja. Na dnevnem redu torej ni samo proces osvobajanja dela, ampak ustvarjanje pogojev za integralno izražanje slehernega človeškega bivanja.

Novi družbeni cilji osvobajanja človeka niso nerealni in se ne pojavljajo po naključju. Postajajo aktualni, ker smo se znašli na koncu kontinuiranega procesa horizontalne in vertikalne avtomatizacije vseh sektorjev gospodarstva, ki se je začel z Wattovim regulatorjem in se končuje z informacijskim strojem. V tem pogledu imajo delitve na prvo, drugo, tretjo itn. industrijsko revolucijo le malo smisla.

Z vidika dolgoročnih družbenih ciljev je treba opozoriti na naslednji razvoj avtomatizacije:

Horizontalna ekspanzija:

- avtomatizacija individualnih različic proizvodnih procesov;
- avtomatizacija merjenja in zbiranja podatkov;
- avtomatsko upravljanje s proizvodnimi in infrastrukturnimi sistemi.

V tem trenutku se dogaja popolna avtomatizacija transfer linij ob pomoči računalnika in robota.

Vertikalna avtomatizacija:

Razen popolne avtomatizacije proizvodnih linij vseh vrst, vključno s kmetijsko proizvodnjo, omogoča računalniška tehnologija tudi avtomatizacijo nekreativnih dejavnosti na ravni:

- organizacije proizvodnje;
- planiranja proizvodnje;
- poslovnega upravljanja;
- administracije;
- neindustrijskih sektorjev.

Ker pomenita mehanizacija in avtomatizacija z družbenega zornega

kota osvobajanje človeka od degradirajočega dela, je jasno, da tehnološka podlaga za takšno emancipacijo danes obstaja.

Kratek pogled na dosedanje vloge avtomatizacije je nujen, da bi jasneje spoznali značilnosti prihodnjega znanstveno-tehnološkega razvoja.

1. V dosedanjem razvoju tehnologije je bil poudarek na avtomatizaciji obstoječih dejavnosti gospodarjenja. Pomembno vprašanje *preorientacije* obstoječe proizvodnje na nove programe, posebej v strojogradnji, je bilo zunaj dosega avtomatizacije. Vsak nov program na najpomembnejšem sektorju gospodarstva – v proizvodnji kapitalnih dobrin in novih linij mehanične obdelave – je terjal velike količine človekovega projektantskega, organizacijskega in administrativnega dela, izredno drage tehnične priprave in dolga prehodna obdobja.

Integracija nove strojogradnje, robotov, merilne in računalniške tehnologije odpira možnosti za realizacijo fleksibilnih proizvodnih linij za vsa področja industrije. Na ta način bo človeška družba razpolagala s povsem novimi možnostmi: z univerzalnimi proizvodnimi linijami, ki ji je moč hitro in učinkovito preusmeriti na nove programe.

2 Največji del razpoložljivih tehnologij je zasnovan na mehničnem, fizikalnem in kemijskem procesiranju vstopnih materialov. Politika tehnološkega razvoja se bo v naslednjem obdobju opirala na naslednje prioritete:

- obnovljivi resursi;
- procesi z varčevanjem energije;
- čiste tehnologije;
- biotehnologije;
- novi materiali.

Drugače povedano, interakcija med človekom, njegovim okoljem in industrijskim ambientom bo tekla v povsem nasprotni smeri kot v preteklosti. Tehnologije, ki so jih vsilile dobičarske motivacije in potrošniške zahteve, bodo odrinile nove tehnologije, katerih cilj so širše človeške potrebe.

3. Politika fundamentalnih znanstvenih raziskovanj je rezultanta številnih dejavnikov. Zahteve tehnološkega razvoja pomembno vplivajo na usmerjanje fundamentalnih raziskav, tako kot znanstvena odkritja v dobršni meri določajo evolucijo tehnologije.

To znano dejstvo poudarjamo zato, ker bo poslej področje fundamentalnih raziskav, ki doslej v razvoju industrijske družbe ni imelo vidnejše vloge, dobivalo vse večji pomen. Gre za fenomen samoorganizacije v naravi. Geneza in evolucija žive materije sta tipična primera samoorganizacije. Z odkritjem genetskega koda je bil storjen pomemben začetni korak k spoznavanju samoorganizacije na ravni reprodukcije celic. Na tej podlagi je bila izvedena prva biološko zasnovana tehnologija – genetski inženiring. Ta prvi korak odpira pot nadaljnjim fundamentalnim raziskavam samoorganizacije na mezo- in makroravni, kjer je naše znanje še neznatno. Ko gre za samoorganizacijo in kognitivne dejavnosti žive snovi,

postaja vse očitnejše, da današnji računalniki in stroji, ne glede na tehnološke izboljšave, niso sposobni prevzeti vloge človeka. Zato so se začela razmišljanja o izpopolnjevanju računalnikov usmerjati v biološko in kemijsko koncipirane stroje. Človek prihodnosti se bo osvobodil evforije računalnikov in robotov, prizadeval si bo razumeti zakone naključja in nujnosti, ki določajo samoorganizacijo v naravi.

4. Proces globalne ekspanzije velikih tehničnih sistemov omogočajo izredni dosežki elektronike, avtomatike, računalnikov, vesoljske tehnike in drugih relevantnih področij. Energetika, telekomunikacije, informacijski sistemi, zračni promet, meteorologija in drugo bodo imeli poslej izrazito transnacionalni in globalni značaj. Na takšni infrastrukturni osnovi nastaja svetovni sistem emisije vrhunskih političnih, kulturnih, znanstvenih in drugih dogajanj. Ne smemo pozabiti, da je znanstveno raziskovanje že vključeno v svetovne okvire. Izredno human in družbeni pomen ima svetovni sistem turizma, ki se nenehno širi. S tehnološkega vidika ni ovir, da bi človeštvo živelo kot pluralistična svetovna skupnost. Drugo pa je vprašanje, ali bodo vladajoče družbene sile dovolile to možnost izkoristiti.

Zdi se, da splošna smer znanstvenega in tehnološkega napredka podpira tisto, kar je N. Wiener imenoval »človeška uporaba človeških bitij«. Vendar pa ne smemo pričakovati, da bo željena transformacija človeške družbe lahka. Opozorili bomo na nekatera vprašanja, ki stojijo kot resen preizkusni kamen pred družbenimi in političnimi vedami socialističnega sveta.

Zdi se nenavadno, vendar je res, da niti teoretska misel niti praksa socializma nista uvideli globoke razlike med znanostjo in tehnologijo, oziroma vse zapletenosti interakcije znanost-tehnologija-družba v sodobnih razmerah. Ne bi mogli trditi, da na tem področju ni napredka, posebej v zadnjih desetletjih. Družbena pogojenost strategije tehnološkega razvoja je, na primer, jasno razvidna in pojasnjena.

Vendar pa fundamentalni razloček med znanostjo in tehnologijo še vedno ni dovolj poudarjen, tako da se je socialistični svet, začeni pri ZSSR, prek Kitajske do Jugoslavije, znašel vkleščen v mehanizme transformacije znanosti v tehnologijo, ki so, razen v vojaški sferi, precej inferiornejši od kapitalističnih. Zato se ne gre čuditi, da se v tem trenutku socialističnemu svetu vsiljuje tekma na tehnološkem polju, saj so se vsi dolgotrajni poskusi kapitalističnih centrov moči, da bi z orožjem obračunali s socialističnimi, protikolonialnimi in naprednimi silami, končali neuspešno.

Največja šibkost teoretske misli in prakse socialističnih držav je bila v tem, da je z idejo o osvoboditvi dela na številnih sektorjih našla povsem nove poti, ni ji pa to uspelo v odnosu do tehnologije. Na tem področju so brez rezerve sprejete strategije tehnološkega razvoja kapitalizma, vključno s tehnologijo razsipanja energije, umazanimi tehnologijami, centralizirano urbanizacijo in drugim. Vendarle pa je najnevarnejša napaka v

tem, da vzpostavljeni mehanizmi transforamcije znanosti v tehnologijo ne ustrezajo socialističnim načelom, četudi so ta superiorna glede na kapitalistična načela. Ker mnoge napredne ljudi to dejstvo zaskrbljuje, se sprašujejo, ali je gornja zahteva ob dosedanjem načinu mišljenja in prakse sploh izvedljiva ali pa bo treba nekatere zgodovinsko podedovane premise socialistične misli spremeniti.

Zanimivo je, da je Denis de Rougemont v svoji fundamentalni analizi Zahodne in Vzhodne avanture človeka briljantno definiral razliko med človekom znanosti in človekom tehnologije.

Kar se tiče znanosti, je stvar razumljiva sama po sebi: matematika, fizika in kemija so v samem izhodišču glavnih tehničnih iznajdb. Vendar pa ne peljejo *organsko* k temu. Za prehod od volje po nezainteresiranem spoznanju k ideji o uporabi njenih določenih rezultatov so bili potrebni ljudje, *drugačni od najboljših znanstvenikov*, in, kar je pomembnejše, *cilj*, drugačen od tistega, h kateremu so se usmerjala dela teh znanstvenikov. «Torej je razlika med znanostjo in tehnologijo bistvena.

Posebno vprašanje je, zakaj se je človek tehnologije pojavil prav na Zahodu. Še bolj nenavaden je fenomen, da zahodni človek danes kot bumerang dobiva lekcije iz tehnologije od človeka z Vzhoda. Zelo nevarno pa je, da znanstveni, državni in politični establishment socialističnih držav nenehno poudarja, da je znanost produktivna sila, ne postavi pa vprašanja, v katerih pogojih to velja in zakaj te države ne morejo v korak s svetovno tehnologijo in produktivnostjo. Zdi se, kot da bi bil za vsa zaostajanja kriv samo človeški dejavnik, organizacija, administracija, ne pa nekatera, že dolgo čas nedorečena načelna vprašanja socialistične teorije in prakse.

Brez pretenzije, da bi to temo kompleksno analizirali, izpostavljamo pregled tistih pogojev netehnične narave, brez katerih ni mogoče generirati novih tehnologij v pravem pomenu besede. Tehnologija, ki ni izredno zanesljiva, nima odličnih delovnih učinkov, ki ni kompetitivna na svetovnem tržišču v smislu trajanja življenjskega cikla, nikakor ne zasluži tega imena. Proizvodnjo z nihajočo kvaliteto, brez hitrega odzivanja na zahteve uporabnikov, lahko organizira vsakdo.

1. Mehanizmi transformacije znanosti v tehnologijo sodijo, danes in jutri, med najzapletenejše sisteme sodobne družbe. Takšni sistemi delujejo pretežno v transnacionalnih in globalnih okvirih. Ne glede na oblike organiziranja bodo zgoraj omenjeni sistemi med najvažnejšimi infrastrukturnimi prvinami prihodnje družbe. Sektor infrastrukture se bo ob napredovanju znanosti in tehnologije v celoti vse bolj širil. To pomeni, da bo vmeščen znotraj sicer decentralizirane proizvodnje kot izredno močan, velik sistem, ki ima vitalen pomen za obstoj družbe.

2. Tehnologija ne more obstajati brez naslednjih treh dejavnikov: znanosti, kapitala in množične motivacije oziroma ustvarjalnosti človeškega dejavnika. Res se v tej verigi največkrat omenja znanost. Zato bi

lahko napačno sklepali, da prideta kapital in motivacija sama po sebi, ko se pojavi znanost.

Povezava med tehnologijo in motivacijo človeškega dejavnika mora biti prisotna na vseh ravneh. Najvišja upravljalna raven sistema transformacije znanosti v tehnologijo mora biti zainteresirana za kratke življenjske cikle generiranja novih tehnologij. To velja tudi za poslovno in operativno upravljalno raven. Končno morajo biti vsi udeleženci proizvodne ravni stimulirani za maksimalno produktivnost, izredno tehnološko disciplino, strogo kontrolo kvalitete. Prav tako ne gre pozabiti, da so del tehnologije spremljevalni (logistični) sistemi (difuzija, prodaja, vzdrževanje in drugo), ki so lahko v današnjih pogojih dražji od same proizvodnje. Če spremljevalni sistemi niso neposredno odvisni od uporabnika, zgubi učinek nove tehnologije z ekonomskega in družbenega gledišča vsakršen pomen.

Nimamo namena, da bi pri razvoju tehnologije postavljali pomen motivacije pred znanost, vendar moramo posebej omeniti primer Japonske, ki je prav z izredno motivacijo človeškega dejavnika prehitela središča tehnološke moči s superiorno fundamentalno znanostjo. Socialistična praksa, na katero pritiska dominacija političnega dejavnika in etatizma, ni uspela vgraditi množične motivacije kot elementa tehnološkega razvoja. To se posebej negativno odraža v učinkovitosti spremljevalnih sistemov tehnologije, ki so zaradi premajhne motivacije uporabniku popolnoma obrnile hrbet.

3. Naložba v tehnološke cikle so izredno velike. V različnih fazah procesa transformacije znanosti v tehnologijo se učinki naložb razlikujejo. Vendar pa morajo biti skupni finančni in ekonomski učinki določenega življenjskega ciklusa tehnologije pozitivni, sicer postaja nova tehnologija namesto vira družbenega bogastva, dejavnik siromašjenja.

Kapitalizem je s pomočjo njemu lastnih atributov ustvaril izredno učinkovit mehanizem za generiranje novih tehnologij. V ta mehanizem je vgrajeno nedotakljivo načelo selekcije najboljših prek svetovnega tržišča in množična motivacija vseh udeležencev od vrha do tal. S tem mehanizmom je kapitalizmu uspelo ohraniti velike ekstraprofite, ko je prodajal tehnologijo regijam brez tovrstnega lastnega razvoja, pa tudi gospodarsko razvitim državam, ki niso bile sposobne spremljati hitrih ciklusov transformacije znanost-tehnologija-profit. Žal sodijo v to kategorijo tudi socialistične dežele. Takšno stanje stvari pojasnjuje, zakaj ni prišlo do močnejše polarizacije kapitala in dela niti po popolnem razsulu kolonialnega imperija. Še več, ker se kapitalizem zaveda, da gre na tem področju za inherentno šibkost socialistične prakse, kakršni smo priče danes, prenaša težišče boja prav na tehnološko področje.

Razvoj univerzalnih* mehanizmov za hitro generiranje novih tehnologij se v socializmu srečuje z velikimi težavami. Vzrokov za to je več.

* Termin »univerzalni« označuje vse sektorje tehnološkega razvoja, od vojaškega do sektorja široke potrošnje.

Navedli bomo le nekatere med njimi, ki so zgodovinske in načelne narave. Predvsem je imelo razmerje znanost-tehnologija-družba v času geneze marksistične misli in socialistične prakse popolnoma drugačen značaj, kot ga ima danes. Pomembnost znanosti za proizvodnje je bila sicer spoznana, vendar ni nihče niti slutil, da bo treba graditi zelo zahtevne mehanizme za generiranje novih tehnologij v današnjem pomenu besede. Pod vplivom etatističnih modelov socialističnega razvoja je bil dejavnik množične ustvarjalnosti in motivacije v povezavi s tehnologijo popolnoma odrinjen. Potrebne je bilo veliko časa in storjenih hudih napak, da smo šele danes dojeli, da etatizem in tehnologija v sodobnem pomenu besede (razen vojaške) ne moreta stopati vstric. Etatistični pristopi, dominacija političnega dejavnika in doktrinarna omejenost so posebej negativno vplivali na sistem logistične podpore novi tehnologiji (distribuirana mreža podpore, razvoj spremljevalne industrije, uporabniško usmerjeni servisi, itd.). Dejstvo je, da v nobeni državi socialistične prakse niso vzpostavljene učinkovite, uporabniško usmerjene tako imenovane terciarne dejavnosti. Zaradi nerazumevanja, da sama znanost in proizvodnja brez sistema podpore nista tehnologija, se še vedno ohranja anahronično dožemanje tako imenovanega drobnega (terciarnega) gospodarstva kot marginalnega elementa tehnološkega razvoja.

Neugodno ozračje za naglejšo generiranje novih tehnologij, ki predpostavlja difuzijo tehnologije, logistično podporo in visoko akumulacijo, ne smemo pojasnjevati preveč poenostavljeno. Ideologija, katere vodilo je ideja osvoboditve dela in popolna emancipacija človeka, je bila obsojena na uresničenje v najbolj zaostalih predelih sveta. Vendar pa to danes ne more biti več opravičilo, saj govorimo o socializmu v 21. stoletju. V tem pogledu se moramo posebej kritično ustaviti ob družbenih vedah socialističnih držav. Razumljivo je, da imajo tekoča vprašanja političnega, ekonomskega in državnega razvoja v njih dominantno mesto. Vendar pa o prihodnosti znanosti, tehnologije in družbe ne gre govoriti samo posplošeno. Prvič so to čiste špekulacije o prihodnosti znanosti in tehnike ali pa subjektivistična futuristična razmišljanja. Najslabši pa je primer, ko se nasilna tehnokratska misel centrov industrijske moči, ki namesto emancipacije človeka ponuja nove generacije tehnologije, vsiljuje za temelj družbe prihodnosti. Tako je videti, da tvorijo socializem zdaj mikroprocesorji plus obstoječi družbeni odnosi, zdaj roboti plus isto, kakor se pač avtorju zahoče.

Futurologija, špekulacije o znanstveno-tehničnih prodorih in podobne stvari niso škodljive. Lahko se pogovarjamo o tem, če se nam zdi potrebno, katera industrijska revolucija je v teku in katera prihaja. Vendar pa je v tem trenutku za socializem bistvenega pomena, kako ustvariti učinkovite mehanizme za hitro transformacijo znanstvenih rezultatov v nove tehnologije. In to ne zaradi same tehnologije, temveč zaradi precej globljih ciljev. Glede na to, da je vsaka tehnološka politika družbeno pogojena, bo lahko socializem samo na ta način ustvaril *materialne*

pogoje za uresničenje svojih ciljev. Res se pri tem lahko zgodi, da nekatera načela, za katera velja, da so nujni del socialistične misli, ne bodo zdržala preizkusa prakse.

Tedaj je treba razmisliti, kaj naj se spremeni tudi na tem področju. Saj ne gre le za vprašanje, kdo bo tehnološko hitreje napredoval. Osvoboditve dela in emancipacije človeka ni, če se ne razvije splošna ustvarjalnost in motiviranost tudi na tehnološkem področju. Razpolaganje z dohodkom je izredno pomembna stvar za demokratizacijo dela, je pa to lahko tudi demagogija, če mora delavec ogromne prednosti nagle transformacije znanosti v tehnologijo uvažati iz kapitalizma, ki je v to razmerje že vgradil svoje strateške cilje.

REDAKCIJSKI ZAPIS: V to številko smo uvrstili sklop izvirnih prispevkov o javnosti in javnem mnenju v samoupravnih družbi; na teoretični ravni razčlenjujejo vlogo, funkcijo in značilnosti javnega mnenja kot socialne kategorije, pa tudi problematiko empiričnega raziskovanja tega fenomena. Teme, ki se jih avtorji lotevajo, niso le strokovno zahtevne, marveč tudi politično občutljive. V ospredju je za demokratični razvoj družbe izredno pomembno iskanje odgovorov na vprašanja, kot so na primer: adekvatnost analogije »meščanska družba – meščanska javnost« oz. »socialistična družba – socialistična javnost«; koliko je »javno mnenje« oz. mnenje javnosti že uveljavljeno; kakšen je odnos »javnega mnenja« do sistema (političnega) odločanja; kdo »proizvaja« teme, o katerih se oblikuje mnenje; kdo določa »javni značaj« mnenj; kako daleč smo prišli z raziskovanjem javnega mnenja, koliko je kritično zasnovanega oz. administrativno dekretiranega raziskovanja itn. Dokaj enotno izzveni ugotovitev, da je raziskovanje na tem področju slej ko prej odvisno od dejanskega interesa in možnosti znanosti za razkrivanje emancipatoričnih potencialov množice.

Prispevke so napisali: dr. Toma Djordjević (Fakulteta za politične vede Beograd), dr. Firdus Džinić (Fakulteta za veterino Beograd), dr. Tomislav Jantol (Fakulteta za politične vede Zagreb) in Grozdana Mance, upokojena predstojnica službe za raziskovanje časnikov v zagrebškem Vjesniku; tokrat smo dali prednost raziskovalcem iz drugih republik – v naslednjih številkah bomo objavili prispevek dr. Slavka Splichala z ljubljanske Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

FIRDUS DŽINIĆ

Javno mnenje v socializmu: razumevanje in raziskovanje

1. Skrajni čas je, da vsaj v našem okolju preneha sleherna dvoumnost teoretske, ideološke in politične narave glede kategorije javnosti in javnega mnenja, kakor tudi glede empiričnih raziskav teh kategorij. Celo brez jasnega Marxovega izročila v tem pogledu, bi nas naša lastna zgodovinska izkušnja z nekaj desetletji uresničevanja socialističnega projekta morala navajati na to potrebo in možnost. Na prvi pogled se zdi, da gre za vprašanje psihološke narave. V tradiciji komunističnega gibanja je namreč, da vlogo delavske in družbene avantgarde uresničuje z različnimi oblikami delovanja na množice, na mikro in makro družbeni ravni, pri čemer je povratni učinek uporabljen samo za korigiranje strategije in taktike lastnega delovanja v okviru vnaprej zastavljenih in praktično nespremenljivih parametrov. V takšnih okoliščinah sta javnost in javno mnenje predvsem predmet učinkovanja in nikoli ne moreta udejaniti

polne zgodovinske subjektivitete. Ker se je v zadnjih letih objektivna civilizacijska situacija bistveno spremenila tako v svetu kot pri nas (znanstvena in tehnološka revolucija, splošno povečanje izobrazbe, prisotnost in vpliv množičnih komunikacijskih medijev ter celotni rezultat splošne krepitve človeške subjektivitete), tradicionalne oblike vplivanja komunističnega gibanja ne morejo biti enako produktivne kot prej in zato gibanje zapade v krizo vpliva ali lastno stagnacijo (kjer ni prišel na oblast), ali pa uporablja civilizacijsko presežene oblike upravljanja, manipulacije in represije (kjer je na oblasti).

Problem je torej v tem, da sta javnost in javno mnenje prišla na dnevni red zgodovine socializma kot prva in nujna točka, toda prišla v spremstvu navčka sicer slavnega, toda preseženega tradicionalnega lika komunističnega gibanja.

2. Seveda to ni in ne more biti klasična meščanska javnost in ne javno mnenje. Njun demokratski potencial ne zadošča današnjim civilizacijskim, še manj pa socialističnim potrebam in možnostim. V krizi sta tudi v svojem sedanjem »naravnem« okolju. Meščanska predstavniška javnost in meščansko, pretežno manipulirano, javno mnenje sta nedvomno napredni pridobitvi zgodovine in zato upravičeno in nujno preživita meščansko družbo in vstopata v svet socializma. Njuna prisotnost v svetu socializma ima dvojni pomen in opravičilo: po eni strani sta nujni in naravni spremljevalec in izraz elementov meščanske družbe v socializmu kot prehodni formaciji (blagovno-denarnih odnosov, različnih oblik partikularitet), po drugi strani pa bi morali pomeniti neizogibno izhodiščno osnovo in minimalni program razvoja socialistične (ekonomske in dejanske) demokracije kot zgodovinsko zadnje oblike političnega posredništva.

3. Gre za to, da, gledano v splošnem, mora socializem nuditi več in boljše (zlasti v smislu humanosti), ne samo, da bi dobil zgodovinsko opravičilo, temveč da bi bil sprejet (predvsem tam, kjer si ga niso izbrali, ampak je »prišel« zaradi spleta zgodovinskih okoliščin). Vsi obstoječi socialistični sistemi (predvsem pa naš) vzpostavljajo vrsto institucionalnih kanalov in oblik funkcioniranja družbene in politične javnosti in izražanja javnega mnenja. Vendar pa tako rekoč vse te kanale in oblike v glavnem učinkovito nadzorujejo nosilci politične oblasti. Zato se poleg institucionaliziranega javnega mnenja pojavlja tudi tako imenovano spontano ali svobodno javno mnenje, ki nastaja iz življenjskih vsebin (katerih ne zajemajo institucionalna določila), in sicer kot alternativno ali kontestativno reagiranje. Ti dve polji sta v dinamičnem odnosu neenakih veličin in v stalni napetosti. Zanimivo je, da pričakovana (in naravna) težnja prehoda spontanega javnega mnenja v institucionalizirano polje, ni samo v zvezi z »normalnim« demokratičnim razvojem socializma, temveč tudi z njegovimi kriznimi stanji. Vsaka politična oblast, tudi socialistična, v takšnih razmerah popušča pod pritiskom množic in prav do meja tolerantnosti vsrkava zahteve, ki so v vsebinskem ali časovnem pogledu zunaj okvira ali namere uradne politike.

Edina rešitev tega vprašanja v današnjih pogojih je, da se prizna (legitimira) objektivno obstoječo interesno konfiguracijo socialističnih družb. Socialistična javnost danes lahko nastane in obstaja samo kot pluralizem njenih akterjev, zasnovan na pluralizmu interesov, katerim je zato, da bi se uresničili, potrebno, da se javno izrazijo in potrdijo. V tem smislu je mogoče nazadnje tudi spoznati pravo, relevantno javno mnenje, ki ga prepoznamo v prvi vrsti po njegovem akcijskem potencialu. Za tako imenovani subjektivni dejavnik v socialistični družbi je bistveno, da sprejme takšno strategijo, ker je to edini način, da se izogne danes razmeroma pogostim »spopadom« z družbo. Stvar je v tem, da temeljnih vprašanj socialističnih družb na današnji stopnji ekonomskega in kulturnega razvoja ni mogoče reševati brez sodelovanja vsega razpoložljivega družbenega potenciala (zlasti intelektualnega), ki se lahko uresniči samo, če temeljne upravljske odločitve nastajajo ob sodelovanju prizadete in kompetentne javnosti in na podlagi pričakovanj javnega mnenja, ob javni predstavitvi in političnem spoštovanju interesne konfiguracije. Preprosto rečeno: dokončno je minil čas monopolov, nadaljnja usoda socialističnega projekta pa je odvisna od razumevanja in sprejemanja tega dejstva.

Da pa bi socializem obnovil svojo perspektivo in končno ponudil več in boljše, ni dovolj, da pristane na pluralizem interesov, na konstituiranje javnosti na tej podlagi in da se opre na akcijski potencial javnega mnenja. Potrebuje tudi prilagoditev institucionalnega mehanizma spremenjenemu razporedu družbenih sil in novi razvojni strategiji. Povsem očitno je, da so oblike političnega organiziranja (nastale v meščanski družbi in prilagojene potrebam ilegalnega ali volilnega boja, ob prevladujoči vlogi forumov) presežene, prav tako pa tudi potreba po operativni samostojnosti in novih oblikah povezovanja osnovnih akterjev ekonomskega in družbenega življenja. Vizija integralnega samoupravljanja je še vedno, če se odstranijo funkcionalne slabosti obstoječe (naše) družbe, edina ponujena rešitev, ki je lahko kos spremenjenim razmeram in novim potrebam.

4. Med številnimi dejavniki, ki tvorijo determinantni sklop strukture in dinamike javnosti in javnega mnenja v vsaki, tudi socialistični, družbi gre tisku oziroma množičnim občilom splošno priznано dominantno mesto. Že v današnjih povprečnih in dominantnih civilizacijskih pogojih množična občila s širino, intenzivnostjo in vsakodnevnostjo svojega vpliva na ljudi in na dinamiko javnega mnenja, daleč presegajo vse ostale agense družbenega življenja. V prihodnji informacijski družbi, ki postopoma že prihaja na mesto industrijske in postindustrijske, bo elektronska energija ustvarjala možnost za ukinitev praktično vseh posredništev med človekom in vsemi ravnemi in oblikami upravljanja z družbenimi zadevami, kar nujno pelje v nov tip družbene organizacije.

Do tedaj pa ostaja v naši in drugih socialističnih družbah proces emancipacije tiska od osamosvojenih in pogosto birokratiziranih centrov politične, ekonomske, kulturne in druge družbene moči, pglavitna predpostavka in kriterij za uresničevanje humane narave in demokratičnega

potenciala socializma – v tem je tudi njegova bistvena diferencialna prednost. Toda napredovanju tega procesa so se vedno upirali nosilci in branilci monopolov vsake vrste, v upravičenem strahu, da osamosvojitve prinaša novo družbeno kontrolo nad slehernim delom in s tem napoveduje konec slehernega monopola.

Njihov najpogostejši argument, da tisk išče partnerstvo, da hoče biti zunaj ali nad sistemom, je povsem nesmiseln, ker je tisk medij – torej samo posrednik in prevodnik tistega, kar se drugje v družbi dogaja, in sicer z omejeno in nebistveno možnostjo lastne udeležbe in sodelovanja. Izvirna in avtohtona moč tiska in monopola v družbi sta bili vedno neprimerljivi količini.

V naši družbi obstaja prvi pogoj za to, da tisk uresniči svojo samostojnost in s tem omogoči vzpostavitev in delovanje socialistične javnosti in javnega mnenja. Naši temeljni programski in normativni dokumenti namreč od tiska pričakujejo oziroma zahtevajo, da svojo družbeno vlogo uresničuje »samostojno, kreativno in odgovorno«, v okvirih, ki veljajo za vse – to pa so temeljne družbene vrednote in cilji (družbena lastnina, samoupravljanje, neuvrščenost). V operativnih dokumentih naletimo na natančnejša in bolj konkretne opredelitve te osnovne določitve: »Opirajoč se na veljavne izkušnje, rezultate in kreativne sile in ustvarjajoč svojo ustavno vlogo v političnem sistemu, morajo javna glasila negovati in spodbujati razpravo, družbeno kritiko in akcijo in tako prispevati k nastajanju socialističnega javnega mnenja, ki bo vplivalo na vse splošnejšo mobilizacijo socialističnih sil za uresničevanje strateških opredelitev družbenega razvoja« (Sklepi CK ZKJ o uresničevanju vodilne vloge in krepitvi idejne in akcijske enotnosti ZKJ, tč. 27, 11. marec 1985).

Prestop našega tiska v načrtovano in legitimizirano vlogo je potemtakem danes v največji meri vprašanje konkretnega razmerja med političnimi silami in napredovanjem splošne antibirokratske samoupravne emancipacije. V tem smislu prinaša kriza odcepljanja od avtoritarizma v naši družbi zgodovinsko priložnost za samoupravno in javno mnenje in za novo upanje v socialistični projekt nasploh.

5. Kakor smo ugotovili v začetku: prišel je čas, da izgine dvoumnost ne samo glede razumevanja javnosti in javnega mnenja v socializmu, temveč tudi glede proučevanja teh področij. Če je naša socialistična družba pred drugimi po svojih vrednotah in ciljih ter načinom njihovega uresničevanja, tedaj bi to morala dokazati tudi na tem področju.

Dvajsetletna zgodovina raziskovanja javnega mnenja v Jugoslaviji ima svoje vzpone in padce, uspehe in poraze, kontinuiteto in prekinitve, priznanja in ignoriranja, zablode in pomembna odkritja – toda tudi stalno ambivalentnost odgovornih družbenih dejavnikov glede mesta in vloge tega proučevanja. Od tu so tudi izšli poglobitveni problemi in sicer tako praktične kot teoretične vrste. Ko smo okrog leta 1963 začeli ta posel na trajni in profesionalni podlagi, smo se želeli nemudoma konceptualno ločevati od tedaj prevladujočega meščanskega modela proučevanja jav-

nega mnenja. Paradigmatični Gallupov model je omejen na verbalne reakcije vzorca anketiranih, ki najpogosteje predstavlja odraslo populacijo. Ker dajo takšna proučevanja samo posnetek stanja zavesti določene populacije in distribucijo po demografskih in družbenih skupinah, ni mogoče zvedeti, zakaj je ta zavest takšna in kakšen je odnos med verbalno izjavo anketiranih in njihovim dejanskim ravnanjem. Tako smo naša proučevanja začeli kot sinhronizirano uresničevanje treh raziskovalnih programov (proučevanje stališč in mišljenja občanov, raziskovanje množičnega komuniciranja in volilnega ravnanja ljudi). Poleg teh programov smo se lotili tudi posebnih projektov na posamezne teme (razširjenost in učinkovitost tuje propagande, merjenje etnične distance, raziskovanja mladine in ustvarjalcev mnenja itn.). Glede na to, da je tehnologija teh proučevanj v današnjem svetu v glavnem standardizirana in predstavlja skupek racionalnih, profesionalnih postopkov, se temeljna razlika pojavlja v interpretaciji rezultatov oziroma v teoretskem izhodišču (marksistično-dogmatsko ali ustvarjalno, strukturalistično, funkcionalistično, itn.). V mednarodnih stikih in v sodelovanju z državami Vzhoda, Zahoda in »tretjega sveta« smo se srečali in soočili z vsemi temi variantami.

Tako rekoč vsa raziskovanja so bila opravljena na jugoslovanskem vzorcu, segmentacija podatkov pa je reliefno kazala regionalne in strukturne razlike z veliko prognostično vrednostjo, ki so jo poznejši dejanski dogodki potrdili. Žal pa je bil tako imenovani sprejem podatkov najpogosteje slab in neorganiziran (čeprav so bila raziskovanja financirana iz zveznih virov), deloma zaradi nepripravljenosti in nesposobnosti odgovornih funkcionarjev, deloma pa zaradi odpora »aparatchikov«, ker je bil ogrožen njihov monopol na ocene in analize. Bile pa so seveda tudi pozitivne izjeme.

Naslednja stopnja v zgodovini teh proučevanj je bila v sedemdesetih letih, ko so v okviru »demontaže« federacije in nekaterih drugih družbenih sprememb, ki so se tedaj dogajale, v glavnem prenehale jugoslovanska proučevanja, nadaljevala pa se je dejavnost v nekaterih republiških centrih.

Seveda pa ni bistveno, v kakšni organizacijski obliki potekajo ta proučevanja (tako centralizirane kot decentralizirane oblike imajo svoje prednosti in pomanjkljivosti), toda kolikor veljajo razlogi za upravičevanje obstoja Jugoslavije, veljajo tudi za proučevanje jugoslovanskega javnega mnenja. Prav okrog vprašanja »zajedništva« se v Jugoslaviji najpogosteje kristalizira javno mnenje. Če bi ga sistematično proučevali, bi zagotovili zelo pomemben in kvaliteten parameter za odločanje na ravni federacije, kar bi, prepričan sem, odstranilo ali močno omejilo mnoge napetosti, ki se upravičeno ali pa tudi neupravičeno pojavljajo.

Kaj pa je sploh predpogoj za začetek oziroma za nadaljevanje proučevanja jugoslovanskega javnega mnenja – ki nedvomno obstaja kot zavest o vseh jugoslovanskih elementih, vprašanjih in problemih naše družbene skupnosti? Predvsem je to osvobajanje od presežene in škodljive politične

sintagme »pomesti pred svojim pragom«, ki ima poleg začetne pozitivne vsebine (v smislu logične akcijske usmerjenosti subjektivnih sil) tudi birokratsko-monopolistični dodatek spreminjanja republik ali pokrajin v lastno dvorišče in polje privatiziranega nadzora. Drugič, v centrih moči mora nujno prevladati, preprosto rečeno, zavest o iztrošenosti, preseženosti ali vsaj nezadostnosti tradicioalnih oblik zveze oblast-ljudstvo ter zavest o »sposobnosti znanosti, da odkriva emancipatorne potenciale množic« (teze uredništva TiP za to razpravo).

Če bi bilo zadoščeno tema dvema pogojema, bi se v jugoslovanski socialistični družbi lahko razvila in realizirala strategija proučevanja javnega mnenja, ki bi ustrezala njegovemu sedanjemu stanju, težnjam, potencialom in potrebam. Njeno izhodišče bi bilo priznavanje izhodišča pluralizma samoupravnih interesov v naši družbi in poznavanje objektivno obstoječe interesne konfiguracije. Ažurna operativna karta te konfiguracije bi bila podlaga za načrtovanje, proučevanja in interpretacije dobljenih podatkov. Pluralizem interesov terja in postavlja na svetlo pluralizem akterjev dejavnosti. Tako dobimo strukturo javnosti in možnosti, da določimo vlogo in specifično težo vseh njenih akterjev (in ne samo tako imenovane uradne javnosti). Iz tako opredeljene strukture javnosti (interesna konfiguracija v družbi – interesni akterji v javnem življenju) izhaja javno mnenje kot končna veličina, se pravi kot glavni dokaz izkristaliziranih in najpogostejše že tudi agregiranih interesov. Seveda je to analitična shema in eksplikativna podlaga. V operativnem smislu bi proučevanje moralo zajeti ne samo stališča in mišljenja reprezentativnega vzorca ustrezne populacije, temveč tudi analizo javnih izjav glavnih akterjev javnosti. Okrog vsakega pomembnega družbenega vprašanja se izoblikuje ustrezna interesna konfiguracija in na njeni podlagi mnenja prizadetih skupin in posameznikov, pri čemer se pojavljajo opazne razlike med posameznimi vprašanji.

Metodološke rešitve v proučevanjih morajo biti prilagojene vsakemu problemu, kar pomeni, da ni mogoče doseči posebno visoke stopnje standardizacije. Ne bi pa smeli dopustiti, da bi bil izpuščen kateri od pomembnih vidikov ali akterjev proučevane situacije, ker bi morala imeti proučevanja visoko spoznavno in tudi visoko operativno vrednost. Takšen kvalitetni premik bi opravičil in opredelil vlogo in pomen proučevanja javnega mnenja v naši socialistični družbi.

O javnosti v socialistični družbi samoupravne demokracije

Javnost je svojevrstni missing link (manjkajoči vezni člen) politične teorije socializma, brez katerega je zelo težko pojasniti emancipacijski proces zgodovinske preobrazbe »oblasti v imenu delovnih ljudi« v »oblast delovnih ljudi«. S to preobrazbo pa se izrazi politični smisel socialistične prevlade kapitalizma in njegove »demokracije brez ljudstva« (M. Duverger), utemeljene z družbeno delitvijo dela in nasprotjem med politiko in proizvodnjo, med državo in družbo, med upravljalci in upravljanimi. Za razliko od take nedemokratske narave kapitalizma namerava socializem uresničiti demokratično republiko dela, v kateri bi delovni ljudje upravljali sami sebe, brez posrednika, ki razpolaga z monopolom njim odtujene moči.

Razumljivo je, da je uresničevanje emancipacijske perspektive socialistične prevlade buržoazne diktature kapitalizma dolgotrajen zgodovinski proces, ki se je v »družbi prehodnega obdobja« (K. Marx) šele pričel, vprašanje pa je, ali se bo ta proces sploh lahko dokončal, če že v tem prehodnem obdobju delovni ljudje niso z upravljalnim delovanjem neposredno vključeni v regulativno prakso družbe.

V tem povsem sodeč odločilnem vprašanju socializma je izhodišče ideje samoupravne demokracije, ki vladavino ljudstva (demos-kratein) utemeljuje z neposrednim odločanjem delavcev v ekonomski bazi družbe, z realno predpostavko, da bodo materialno proizvodnjo racionalneje upravljali tisti, ki z njo zadovoljujejo svoje eksistenčne potrebe, kot pa poklicni upravljalci izven proizvodnje, ki s svojim delovanjem regulativni ratio družbe pretvarjajo v voluntas odtujenih centrov moči in so bolj zainteresirani za zagotavljanje legitimnosti svojega privilegirane položaja, kot pa za zadovoljevanje regulativnih potreb socialistične družbe.

V bistvu samoupravna demokracija spreminja tako tradicionalno organizacijo oblasti kot tudi njen družbeni značaj, tako medsebojne odnose posameznih subjektov družbenega upravljanja kot tudi njihovo upravljalško subjektivnost. Samoupravljanje delovnih ljudi se odvija skozi mrežo institucij in organov, fiksiranih na odločilnih točkah horizontalnega in vertikalnega povezovanja družbenega dela, od najmanjše organizacijske enote v ekonomski bazi družbe do najvišje ravni globalnega sistema družbene reprodukcije. Poudarjamo, da je sistem socialističnega samoupravljanja organiziran z uporabo dveh principov, delovno-funkcionalnega in teritorialnega, tako da se samoupravno odločanje odvija tako v okviru temeljnih delovnih skupnosti, kot tudi teritorialnih skupnosti, v katerih samoupravljalci delujejo (samoupravljajo) kot delovni ljudje in občani.

Iz povedanega sledi, (1) da je sistem socialističnega samoupravljanja pluricentrično organiziran, s tem da (2) subjekti upravljanja v posameznih centrih odločanja razpolagajo z izvirnimi, ustavno zajamčenimi, ne pa z voljo državnih organov oblasti dodeljenimi samoupravnimi pravicami in pooblastili, (3) proces samoupravnega odločanja ima zares demokratični tok od ekonomske baze družbe k vrhu njene politične nadgradnje. Poudarimo naj tudi to, da delovni ljudje in občani v svoji samoupravni praksi delujejo z individualno in kolektivno subjektiviteto, z neposrednimi in posrednimi oblikami odločanja.

Glede na to, da socialistična družba, kot piše K. Marx v *Kritiki gothskega programa*, nosi na sebi materina znamenja stare, kapitalistične družbe, iz katere izhaja, obstaja nevarnost družbene dezintegracije in spopadov, in to dvojnih: na osnovi interesnih razlik med posameznimi subjekti socialističnega samoupravljanja (med proizvajalci in potrošniki, med posameznimi organizacijami združenega dela in posameznimi vejami proizvodnje itd.) z ene strani, in na osnovi socialnih nasprotij med proizvajalci (neposrednimi proizvajalci) in ne-proizvajalci, posebej profesionalnimi nosilci upravljalških funkcij v sferi politične vrhnje stavbe z druge strani. Nevarnost ponovne odtujitve upravljalške moči v sistemu posrednega odločanja je posebej resna. In nikakor ni le teoretska, saj je velik del regulativnih funkcij še vedno razmeščen v sferi posrednega odločanja; ogromna upravljalška moč, s katero razpolagajo nosilci funkcij posrednega odločanja, bi bila lahko, če ni podvržena učinkoviti kontroli, (zlo)rabljena proti delovnim ljudem in občanom, navkljub njihovim z ustavo zajamčenim samoupravnim pravicam. Kajti ne smemo pozabiti, da je položaj upravljalca izven materialne proizvodnje pomemben družbeni privilegij, ki profesionalne nosilce funkcij posrednega odločanja izpostavlja tendencam birokratizacije. Kolikor jim podležejo, pride med njimi in proizvajalci do takšnih nasprotij, ki jih E. Kardelj imenuje temeljna razredna nasprotja v socialistični družbi.

Seveda so te nevarnosti manjše, čim večja so pooblastila in moč osnovnih subjektov družbenega upravljanja v ekonomski bazi družbe. Ker pa se mora pomemben del družbenih funkcij upravljanja še vedno uresničevati s posrednim odločanjem, se zastavlja vprašanje, kako preprečiti njihovo odtujevanje od ekonomske baze družbe in jih podvreči uspešni kontroli delovnih ljudi in občanov. Sistem socialističnega samoupravljanja vzpostavlja zgodovinsko nove institucionalne možnosti demokratičnega nadzora organov posrednega odločanja, s tem da med temi organi in tistimi, katerih upravljalško voljo morajo izraziti, vzpostavlja delegatske odnose. To so odnosi neposredne odvisnosti delegatskih organov posrednega odločanja od upravljalške volje delovnih ljudi in občanov (in njihovih samoupravnih organizacij in skupnosti), ki so jim zaupali mandat, da jih zastopajo na višjih ravneh družbenega upravljanja. Neposredna odvisnost, o kateri tu govorimo, izhaja, prvič, iz obveznosti delegata, da v procesu odločanja ravna v skladu s smernicami svoje delegatske baze, in drugič, iz

pravice delegatske baze, da lahko kadarkoli odpokliče delegata, ki ne izraža njene volje.

Potemtakem samoupravna demokracija vzpostavlja institucionalne pogoje za spremembo političnega upravljanja družbe v družbeno samoupravljanje. Demos te demokracije je skupnost delovnih ljudi in občanov, kratein (tj. vladanje ali upravljanje) pa se odvija, prvič, z neposrednim odločanjem delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih in, drugič, z delegatskim odločanjem v sferi posrednega odločanja (v občini, republiki, federaciji).

Delovni ljudje in občani delujejo v procesu družbenega upravljanja motivirani s pluralističnimi interesi, kar pomeni z različnim zaznavanjem konkretnih posamičnih in skupnih, ekonomskih, kulturnih in drugih potreb. Da bi iz te množice različnih potreb formirali in oblikovali svojo voljo, se morajo delovni ljudje in občani dogovarjati v procesu zelo intenzivne, svobodne in odprte izmenjave mišljenj. To pa ne pomeni nič drugega, kot da se mora proces samoupravnega odločanja posredovati z javnim komuniciranjem. S tem pridobiva javnost pomen enega ključnih pogojev samoupravne socialistične demokracije.

V politični teoriji socializma izziva pojem javnosti precejšnje spore. Ni malo teoretikov, ki zatrjujejo, da javnost ni kategorija socialistične, ampak meščanske družbene ureditve, v kateri deluje kot politični instrument buržoazne vladavine. Ob tem razumevanju naj opozorimo na zelo hudo metodološko napako, ki neko zgodovinsko obliko javnosti istoveti s pojmom javnosti. »Meščanska javnost kot sfera zasebnih ljudi, zbranih v publiko« (J. Habermas), ki z državnimi organi oblasti razpravlja o načelno privatnih, vendar javno pomembnih vprašanjih proizvodnje in blagovnega prometa, ni istovetna s socialistično javnostjo. Kot drugi elementi socialistične družbe tudi javnost »nosi materina znamenja« meščanske družbe, vendar pa socialistična javnost niti po svoji strukturi niti po svojih funkcijah ni enaka meščanski javnosti. Razliko med meščansko in socialistično javnostjo lahko opazimo najprej s primerjavo med tremi strukturalnimi elementi javnosti: publiko, komunikacijskim procesom in rezultati javnega komuniciranja.

Publiko meščanske javnosti sestavljajo privatni ljudje (privatni lastniki), ki v tem položaju ne opravljajo funkcije oblasti, temveč skrbijo za svoje nepolitično, ekonomsko in kulturno življenje. To so seveda isti ljudje, ki v položaju meščanov in družbenopolitičnih oseb, z izborom svojih predstavnikov v organe oblasti vplivajo na oblast, na referendumih in podobnih oblikah »neposredne demokracije« pa sodelujejo v procesu vladanja, medtem ko v procesu javnega komuniciranja izražajo predvsem simbole svojih privatnih, se pravi posamičnih in skupnih, ne pa obćih interesov. Zaradi tega mislimo, da je ta javnost del privatnopravne sfere družbe. Javnost privatnih lastnikov deluje v kritičnem medprostoru med »politično državo« in »civilno družbo«, v področju razlike in napetosti med obćimi, z odločbami državnih organov oblasti posredovanimi interesi

in pluralizmi privatnih, z javno razpravo publike privatnih lastnikov posredovanimi interesi. Resda po ideji meščanske javnosti publika privatnih lastnikov, ki v procesu javne komunikacije iznaša svoje privatne interese, s to komunikacijo iz pluralizma »privatnih argumentov« oblikuje obči interes v obliki javnega mnenja, ki ga potem državni organi oblasti osvojijo kot politično odločitev, vendar pa – ker obči interesi niso vedno istovetni s pluralizmom privatnih interesov, s političnimi sklepi in hotenjem publike privatnih lastnikov – je vedno prisotno nesoglasje in nasprotje. Če vemo, da so razlike in napetosti med pluralizmom posamičnega interesa in občim interesom posredovane z razrednim nasprotjem med buržoazijo na oblasti in delavskim razredom v ekonomski bazi družbe, moramo zaključiti, da je meščanska javnost zelo protislovna in konfliktna kategorija, ki sestoji iz nepomirljivih nasprotij, zaradi katerih se ne more uresničiti demokratična ideja oblasti javnega razuma. Namesto izvora upravljanja, ki voluntas pretvarja v ratio, javno mnenje publike privatnih lastnikov vsebuje ideološko racionalizacijo protislovnih razrednih interesov. To je osnova politične nemoči meščanske javnosti in njene protislovne vloge v procesu vladanja, v katerem, kolikor demokratično utemeljuje politično odločanje, upravičuje njegov nedemokratični značaj, ki deluje kot izvor in meja politične moči in istočasno kot sredstvo njene manipulativne uporabe, odvisno od tega, katera razredna artikulacija v tej javnosti prevladuje, buržoazna ali delavska.

Nasprotno temu pa publika javnosti samoupravnе demokracije ni izven oblasti (ni samo publika te oblasti), temveč je tudi sama nosilka njenih funkcij, in to funkcij, s katerimi ne ureja samo politične odnose državljanov v območju države, temveč tudi ekonomske (socialne, kulturne itd.) odnose v njeni družbeni bazi. S tem se javno mnenje ne oblikuje nasproti področju oblasti, temveč v njenem središču, tako da ne samo vpliva na odločanje, temveč se neposredno izraža z odločanjem. Na podlagi enakih pravic in pooblastil imajo vsi samoupravljalci iste komunikacijske položaje in vloge v javnosti, tako da vpliv posameznih komunikatorjev v procesu oblikovanja javnega mnenja ni odvisen od količine moči, temveč od veljave dokazov, s katerimi izražajo in branijo svoja stališča.

Razumljivo je, da v objektivnih zgodovinskih pogojih še vedno neprevladane družbene delitve dela in na tej osnovi obstoječe ekonomske, socialne in kulturne razlike med ljudmi ideja samoupravnе javnosti še ni mogla biti do konca uresničena. Vzpostavljen je sistem tej ideji ustreznih pravic in obveznosti, ki jih morajo vsi udeleženci v javnem delovanju upoštevati, vendar kljub temu njihovo dejansko vedenje in delovanje v javnosti ne ustreza normativnemu obrazcu. To je seveda pogojeno z obstoječim družbenim stanjem, v katerem udeleženci javnega komuniciranja nimajo enakega komunikacijskega položaja, kakor tudi motivacija in komunikacijsko hotenje nista ista. V teh okoliščinah tudi komunikacijski vpliv večine komunikatorjev in uspeh njihovega javnega komuniciranja v precejšnji meri zavisi od izvenkomunikacijskih dejavnikov družbenih

odnosov moči. V socialistični družbi imajo največji komunikacijski vpliv nosilci najvišjih funkcij družbenega upravljanja, državni in partijski funkcionarji in gospodarski ter drugi voditelji, najmanjši komunikacijski vpliv pa imajo neposredni proizvajalci. Prve lahko zato imenujemo »vodje javnega mnenja«, druge pa njihovo »publiko«. Lahko zaključimo, da javnost v teh okoliščinah bolj služi »funkcionarskemu« upravljanju družbe kot pa družbenemu samoupravljanju delovnih ljudi in občanov. Glede na to, da imajo delovni ljudje in občani pravico, da sodelujejo v procesu odločanja, in vpogled v opravljanje izvršnih funkcij upravljanja, ki se ne izvaja neposredno, nosilci teh funkcij pa so dolžni, da ta vpogled omogočijo, javnost samoupravne demokracije vendarle uspe izraziti svoje demokratične in emancipacijske potenciale, in to s trojnim delovanjem: prvič samoupravnim, drugič s funkcijo kritične kontrole in tretjič s pedagoškim (samoosveščanjem).

S samoupravno funkcijo javnost posreduje proces samoodločanja delovnih ljudi in občanov. V tej funkciji se uresničuje temeljna ideja socialistične javnosti, njen bistveni pomen, ki je v tem, da delovni ljudje in občani v svobodni in odprti izmenjavi mišljenja presojuje svoje potrebe in pogoje za njihovo zadovoljitev, oblikujejo in s sklepi izražajo svojo voljo.

Glede na to, da v družbeno-zgodovinskih pogojih »prehodnega obdobja« samoupravni način odločanja ni zavladal nad celotnim družbenim prostorom, temveč se je razvil samo segmentarno, predvsem v ekonomski bazi družbe, medtem ko je pomemben del družbenih funkcij upravljanja ostal v centrih odtujene moči izven območja proizvodnje, javnost ne sme ostati izključno v funkciji komunikacijskega posredovanja neposrednega samoupravnega odločanja delovnih ljudi in občanov, ampak mora opravljati tudi funkcijo kritične kontrole posrednega odločanja. Pri tem je pomembna razlika med tako imenovano organizirano javnostjo znotraj institucionalnega sistema odločanja in tako imenovano organizirano javnostjo izven tega sistema. Prva je segmentirana v organizacijskih okvirih posameznih samoupravnih skupnosti kot so organizacije združenega dela, krajevne skupnosti, občine, samoupravne interesne skupnosti, družbenopolitične organizacije itd. Druga je obča javnost v neorganiziranem prostoru družbe.

V institucionaliziranem sistemu odločanja je tudi upravljalška moč izpostavljena težnjam po odtutitvi, najpogosteje s preselitvijo iz delegatskih organov v izvršilno-upravne, ki tako dobijo možnost manipulacije s publiko delovnih ljudi in občanov. V teh pogojih javnost posebnih komunikacijskih skupnosti omogoča publiki teh skupnosti, da organe odločanja podvrže kritični kontroli. Medtem pa zaprtost teh posebnih komunikacijskih skupnosti olajšuje birokratiziranim izvršilno-upravnim organom, da manipulirajo s svojo publiko. Zaradi tega je pomembno, da publiki segmentarnih skupnosti pomaga obča družbena javnost, predvsem z iznašanjem na svetlo (s kritiko) negativnih pojavov omejevanja informacij in prilaščanja moči.

Obča družbena javnost deluje na proces upravljanja z zunanjimi vplivi, vendar je pozitiven učinek teh vplivov lahko zelo pomemben premik v razvoju samoupravnih družbenih odnosov. Pozitivni družbeni procesi dobivajo v tej javnosti močno podporo, negativni pa kritiko. Vpliv javnosti je tem večji, čim manjša je v njej delitev na pasivno publiko, ki v glavnem bere, posluša in gleda, in na aktivne komunikatorje, ki v njenem imenu pišejo, govorijo in razmišljajo o družbeno pomembnih vprašanjih. Neposrednemu proizvajalcu strani časopisov, radijski mikrofoni in TV kamere niso tako dostopni kot funkcionarjem. Neposredni proizvajalci so aktivni sodelavci javnega mnenja najpogosteje na ozkem prostoru »pisem bralcev«, katerega komunikacijski vpliv približno ustreza velikosti tega prostora.

Zaradi tega je vloga poklicnih komunikatorjev-novinarjev zelo velika. V svoji temeljni vlogi so podaljšana roka delovnih ljudi in občanov, ker v njihovem imenu zbirajo, obdelujejo in razpečavajo informacije, ki so potrebne za njihovo samoupravno prakso. Bolj ko je upravljalška moč odtujena svoji ekonomski bazi, tem bolj so novinarji orodje manipulacije delovnih ljudi in občanov in manj instrument njihove javne zavesti. Pozitivno komunikacijsko učinkovanje bodisi publike javnosti kot tudi novinarjev se lahko uveljavlja samo tedaj, če si sama »družba« izbori določeno mero avtonomije in upravljalške subjektivitete. V tem primeru zavzame »družba« kritično distanco nasproti nosilcem nje odtujene moči, katerih sklepe podreja kritični presoji osveščene prakse. Ko sredstva javnega komuniciranja posredujejo proces kritične javne obravnave odločitev, utrjujejo politično senzibilnost in nujno regulativno funkcijo »družbe«. Tedaj vpliv publike javnosti narašča.

V zvezi s tem naj poudarimo, da je sistem samoupravne demokracije utemeljen s pluralizmom interesov osnovnih subjektov družbenega življenja, kar pomeni, da delovni ljudje in občani v procesu samoupravnega odločanja svobodno izražajo svoje posamične in skupne interese. S samoupravnimi pooblastili delovnih ljudi in občanov dobiva »družba« visoko stopnjo avtonomije in upravljalške subjektivitete, legalizacija pluralizma interesov pa dinamizira proces njihovega komuniciranja in oblikuje komunikacijsko vsebino. To so bistveni pogoji, da socialistična javnost uresniči svoj demokratični in emancipacijski smoter, tj. da s svojimi samoupravnimi, kontrolnimi in pedagoškimi funkcijami pospešuje zgodovinski proces socialističnega podružbljanja politike.

Ne smemo pozabiti, da legalizacija pluralizma interesov ne pomeni samo pravice delovnih ljudi in občanov, da svoje interese svobodno izrazijo, temveč tudi dolžnost, da utrjujejo družbene pogoje za njihovo uresničevanje. Hkrati legitimni pluralizem interesov nalaga tudi vsem drugim udeležencem družbenega upravljanja dolžnost, da upoštevajo voljo delovnih ljudi in občanov. V tem smislu spreminja pluralizem interesov legitimacijski temelj socialistične oblasti: namesto z ideološkimi oblikami zgodovinsko nastalih in v konkretnih empiričnih interesih delav-

cev neprepoznavnih razrednih interesih se socialistična oblast legitimira s konkretno podporo delavcem, ki so uvideli, da regulativna praksa oblasti dejansko zadovoljuje njihove resnične potrebe. Resnične potrebe delavcev, ki izhajajo iz njihovega ne samo funkcionalnega, temveč tudi socialno določenega položaja že po značaju ne vsebujejo zgolj empiričnih interesov, temveč tudi imanentno razredne interese. Zaradi tega se legitimni pluralizem interesov ne more spremeniti v goli empirizem. Seveda ni nujno, da se tista oblast, ki ne dopušča legitimnega pluralizma interesov, nujno spremeni v nedemokratično socialistično »ideokracijo«, vendar so v nji takšne tendence veliko močnejše kot v okviru legalnega pluralizma interesov. Kajti oblast, ki ne dopušča pluralizma interesov, ima mnogo širši prostor za manipulacije s t. i. višjimi cilji in občimi interesi, s katerimi zlahka prikrije partikularne interese birokratskega monopola ali kratko in malo upravljalске spodrsiljaje.

In ne samo to: takšna oblast premalo motivira delovne ljudi in občane za pozitivno družbeno delovanje, često pa izzove celo njihov odpor. Nasprotno temu pa legalni pluralizem interesov močnejše motivira delovne ljudi, politično odločanje pa je izpostavljeno vsakodnevnemu kritičnemu preverjanju dosežkov in možnosti za zadovoljevanje stvarnih potreb delovnih ljudi in občanov. Morebitni partikularizem empiričnih interesov, ki bi utegnil potisniti v pozabo zgodovinske interese delavskega razreda oziroma emancipacijske interese socialistične družbe, seveda uspešneje preprečuje ozaveščenost delovnih ljudi in občanov, ki se oblikuje v svobodnem, javnem soočanju njihovih potreb, v tehtanju pogojev za njihovo zadovoljevanje, kot pa mora to storiti kakšno modro vodstvo, ki svojih odločitev ne podvrže sodbi javnosti. Nejavno odločanje tudi socialistično demokracijo spreminja v oblast brez ljudstva. Zato je treba socialistično demokracijo utemeljiti kot samoupravno javnost delovnih ljudi in občanov, ne pa kot direktivno (ne)javnost tehnobirokracije. V nejavnem odločanju tehnobirokracije najpogosteje zmaguje partikularni voluntas, medtem ko v javnem odločanju delegatskih organov oblasti delovnih ljudi in občanov zmaguje družbeni ratio.

In končno, do zgodovinske zamenjave »oblasti v imenu ljudstva« z neposrednim samoupravljanjem delovnih ljudi in občanov, k čemer socialistična revolucija teži, ne more priti, če se publika udeležbe v oblasti ne uči v samoupravnem odločanju, in to seveda praktično. V tem je hkrati pedagoška funkcija socialistične javnosti, ker se v njej publika delovnih ljudi in občanov uči dogovarjanja in sporazumevanja, upoštevanja argumentov ali spoštovanja drugih državljanov, in se s tem usposablja za regulativno prakso resnične skupnosti, v kateri končno ne bo medsebojnega spopadanja in podrejanja.

Prevod: Ksenija Požar-Žižek

Oda samoupravni javnosti

Javnost socialistične družbe – samoupravna javnost – tako kot tudi meščanska javnost buržoazne dobe dobivata status subjekta politične prakse le v določenih okoliščinah. Te okoliščine so se, načeloma, zgodovinsko preverile že v kontekstu političnega sistema buržoazne demokracije. Zato samoupravna javnost – tako kot tudi meščanska javnost v svojem kontekstu – funkcionalno ustreza okoliščinam politične prakse samoupravnega socializma; kar se torej tiče načelnih funkcij, tu ni ostrih diferenciacij; tam pa, kjer se meščanska oziroma samoupravna javnost medsebojno nedvomno distancirata (in negirata), je to raven njenega strukturiranja. V primeru meščanske javnosti je namreč govor o javnosti, v katere strukturo se uvrščajo privatni podjetniki, da bi preko svojega javnega mnenja pred javno oblastjo – ki je njihov javni obraz, oni pa njeno razredno ozadje – posredovali svoj (posredno tudi interes nosilcev javnih funkcij) globalni interes, merjen s povprečno profitno stopnjo nacionalne ekonomije v določenem trenutku. V drugem primeru je govor o samoupravni javnosti, strukturirani iz samoupravljalcev različnih področij združenega dela s ciljem, da pred instancami javnega odločanja o globalnih političnih ukrepih predstavijo interese in gledišča nosilcev materialne in duhovne reprodukcije v vsakem določenem trenutku.

V enem in drugem primeru je seveda govor o strukturiranju politične javnosti in njenem delovanju zunaj institucionalnega sklopa ustanov, ki v okviru političnega sistema nosijo in oblikujejo bistvene postopke odločanja o relevantnosti tako posredovanih interesov.

Politična javnost torej ostaja v enem in drugem primeru fenomen političnega (ali samoupravnega) odločanja zunaj strogo institucionaliziranih postopkov, kar spet ni treba, da pomeni, da je tudi zunaj dejanskih procesov odločanja, kot to običajno menijo. Politična javnost je seveda dejavnik teh postopkov pod pogojem, da obstoječi politični sistem zagotavlja mehanizme družbenega povezovanja samoupravne javnosti s subjekti formalnih postopkov odločanja v parlamentarnih telesih. Tam, kjer ta pogoj ni izpolnjen, je težko predpostaviti možnost, da se bo samoupravna javnost pokazala v svojih osnovnih funkcijah. Ali ta mehanizem povezovanja samoupravne javnosti s subjekti odločanja o globalnih političnih ukrepih obstaja in deluje v razmerah jugoslovanske družbene ureditve? Preden odgovorimo na to vprašanje, je treba nujno razčistiti nekatera predhodna vprašanja, kot na primer: a) Kako se strukturira samoupravna javnost in katere so tiste neizbežne premise, da se ta javnost kaže v svojih funkcijah?; b) Kaj je tisto, kar stori, da je njena funkcija nujna v kontekstu samoupravno organizirane skupnosti in; c) Kateri so,

naposled, institucionalni mehanizmi, brez katerih se funkcija samoupravne javnosti ne more udejaniti z vsemi svojimi učinki?

1. V nasprotju z družbenim kontekstom kapitalistične družbe, kjer se *javna* relevantnost privatnega področja, osamosvojenega področja materialno ekonomske reprodukcije ocenjuje in meri s položaja nosilcev javnih funkcij, se v samoupravni družbi, narobe, meri in ocenjuje *družbeno* relevantnost obnašanja politbirokracije kot osamosvojenega sloja nosilcev javnih funkcij s položaja asociacij združenega dela. Samoupravljalci – delavski razred kot jedro te strukture – pa merijo in ocenjujejo družbeno relevantnost globalnih političnih ukrepov omenjenega sloja nosilcev javnih funkcij – politbirokracije ravno preko svoje samoupravne javnosti in njenega javnega mnenja. To je tudi osnovna funkcija samoupravne javnosti, ki z ocenjevanjem družbene relevantnosti obnašanja politbirokracije praktično tudi definira ključni družbeni interes, po katerem tudi merimo in okvalificiramo družbeno relevantnost obnašanje politbirokracije.

Toda to še vedno ni dovolj; vse to je lahko znak, da samoupravna javnost samo obstaja. Od manifestacij, ki kažejo na njeno strukturiranje, do znakov, da njena struktura tudi deluje kot ena izmed osi procesa političnega odločanja, pa je potreben tudi tisti odločilni korak – njeno dejavno povezovanje z nosilci javnih funkcij pri odločanju o globalnih političnih ukrepih. Z eno besedo, razredna pozicija delavskega razreda – ta pa je družbeni substrat, iz katerega se strukturira javnost samoupravljalcev – potrebuje primeren politbirokratski sloj upravljalcev, s posredovanjem katerih se javno politično identificira razredno bistvo razreda, ki je na oblasti. Politbirokracijo razreda, ki je na oblasti, torej tako kot v sistemu buržoazne demokracije – le da sedaj na ravni neke druge razredno-organizacijske strukture družbe – prežema njena interesna pozicija prav v vsakem dejanju njenih dejavnih funkcij, tj. v vladanju nad globalnimi pogoji družbene reprodukcije. Če ta interesna pozicija razreda, ki je razredno zaledje politbirokratskega sloja upravljalcev, ne prežema obnašanja tega sloja, prav vsakega njegovega dejavnega akta globalnega usmerjanja družbenih mehanizmov reprodukcije, je družbeni kontekst brez pogojev, v katerih samoupravna javnost lahko obstane na ravni njenih imanentnih funkcij. Kajti takoj ko se stanjša nit »popkovine« med razredom in njegovo politbirokracijo, se funkcionalni konflikt med razredom kot bazično strukturo in politbirokracijo kot njegovo funkcionalno sestavino spreminja v najmanj kvazistrukturalni spopad, to pa je že znak, da je družbeno okolje, ustrezno zgodovinski vlogi politične javnosti, praktično deformirano. Kajti samoupravna javnost se kot astrukturalna oblika grupiranja v kontekstu objektivno potrghanih vezi med razredom na oblasti in politbirokracijo, preko katere se ta razredna pozicija tudi javno legitimira, preko svojega javnega mnenja, tj. socio-psihološko nima s kom povezati. Samoupravna javnost pravzaprav niti ni usposobljena za druge oblike povezav, in tam, kjer ni objektivnih pogojev, da se ta bistveno družbeni mehanizem sociopsihološke povezave udejani in učinkuje, sploh

ne deluje, tudi če obstaja. Funkcionalni konflikt in njegova razrešitev – konflikt, ki je nastal pri odmerjanju pogojev razširjene materialne ekonomske reprodukcije – med razredom in njegovo politbirokratsko reprezentacijo torej sploh predstavlja zgodovinski razlog eksistence samoupravne (ali politične) javnosti. Ta okoliščina definira tako družbeno moč samoupravne javnosti kot tudi raven kompetenc, ki jih je – glede na njene funkcije in naravo njene strukture – lahko pripišemo glede na vse druge dejavnike politične prakse. Takoj ko se ta z astrukturalnimi zvezami strukturirana skupina – politična (samoupravna) javnost – znajde k kvazi-strukturalnih konfliktih med razredom in njegovo zdaj že neprimerno politbirokratsko reprezentacijo, ostaja v kontekstu tega dejstva paraliziran mehanizem za vse njegove imanentne učinke v procesu političnega odločanja.

Pri tem – ko je govor o politični (samoupravni) javnosti – ne gre zanemarjati okoliščine, da gre za tako fluiden mehanizem vključevanja reakcij subjektov vsakdanje prakse glede na krizna družbena stanja, da ga količjak bolj grobe in same s sabo zaposlene politične strukture tudi ne morejo prepoznati niti tedaj, ko je na delu. Govor je o obliki družbenosti, ki se ohranja s fluidnimi interakcijami subjektov družbene reprodukcije, in zato so s to okoliščino definirane tudi manifestacije njegovega delovanja na obnašanje vladajočih struktur; gre za gibanje kritičnih reakcij množice posameznikov na določena družbena stanja, ki se s težko muko vključujejo in prebijajo na površino družbenih dogodkov celo tedaj, ko se stečejo v sintezo javno izraženih gledišč – v javnem mnenju. Te kritične reakcije subjektov družbene reprodukcije so namreč le stežka lepe za zavest politbirokratskih struktur – vselej ko so te odtujeni sloj upravljalcev – in tako v njih tudi ne najdejo ustreznega prenosnika celo takrat, ko se manifestno pokažejo kot odkrita grožnja ureditvi. Zaradi tega se delovanje politične (samoupravne) javnosti na obnašanje vladajočih struktur v kritičnih razmerah tudi najpogosteje izraža v ekscesnih oblikah; podobno kot »električni udar« tudi ekscesne oblike delovanja politične javnosti sprožajo nenadzorovano trošenje družbenih energij, pred katero stihijnostjo ostajajo nemočne tudi najboljše organizirane politične strukture. Zato je igranje s politično javnostjo isto kot pospeševanje igre sil prvobitnega porekla in moči; tako vsaj prča zgodovina.

V sklopu velja jedrnato odgovoriti na zastavljeno vprašanje s trditvijo, da se samoupravna javnost strukturira kot forum samoupravljalcev, ki se, kot subjekti družbene reprodukcije na posebnih področjih združenega dela, vsak dan soočajo tudi z njenimi globalnimi problemi; zato se samoupravna javnost, družbeno-psihološko strukturirana, pojavlja kot skupina akterjev, ki so kvalificirani, da v vsakem trenutku kompetentno ocenjujejo globalne politične ukrepe politbirokratskega sloja upravljalcev v usmerjanju družbenih gibanj. S tem v zvezi je posredno definirana tudi bistvena premisa učinkovitega delovanja glede na njene imanentne funkcije in tako strukturirane javnosti samoupravljalcev. Njeno delovanje na

obnašanje nosilcev javnih funkcij ima smisel le, če ta politbirokratska struktura upravljalcev ostaja med sprejemanjem odločitev o globalnih političnih ukrepih nenehno »v povezavi« z bazičnimi družbenimi strukturami razreda, ki je na oblasti – delavskim razredom. Takoj ko se ta »povezava« pretrga, se pretrga tudi narava družbenega spopada, v katerega objektivno zapada bazična struktura razreda s to svojo javno-politično reprezentacijo – slojem nosilcev javnih funkcij – med usmerjanjem globalnih tokov družbene reprodukcije. Namesto funkcionalnega konflikta okrog ponovnega definiranja globalnega družbenega interesa (v katerega stratificirani strukturi se bodo vse druge interesne pozicije soizmerjale po povprečni meri družbenosti interesov delavskega razreda) pa odnos med temi povezanimi družbenimi strukturami ravno s kršenjem te povprečne mere družbenosti interesov delavskega razreda kot subjekta razširjene materialno-ekonomske reprodukcije drsi na teren in raven kvazistrukturalnega spopada okrog razdelitve nacionalnega dohodka. V takih razmerah, kot že rečeno, ostaja samoupravna javnost zunaj družbenega konteksta in ji s tem ugasnejo tudi kompetence.

2. Osnovno funkcijo samoupravne javnosti smo že načelno definirali, zastavlja pa se vprašanje, zakaj je v kontekstu samoupravne družbene skupnosti nujna ravno vloga neke tako astrukturalno grupirane skupine samoupravljalcev. Z eno besedo, organizacija oblasti razreda, ki se zunaj samoupravne demokracije ne more dokopati do vladajoče pozicije, se zunaj družbenega mehanizma, kakršna je samoupravna javnost, niti ne more udejaniti kot politični sistem. Vsi doslej znani organizacijski modeli oblasti razreda, kakršen je delavski (proizvajalni) razred – v kolikor ne zagotavljajo pogojev za funkcioniranje samoupravne javnosti – gotovo še naprej ohranjajo družbene okoliščine, v katerih se delavski razred izpostavlja strukturalnemu konfliktu z vsemi družbenimi strukturami globalne družbe; s temi strukturami pa je v družbenem odnosu v delitvi viška dela, ki je ustvarjeno z rokami tega razreda. Razen samoupravnega socializma v Jugoslaviji ni doslej noben drug model organizacije te oblasti – izjema je pariška komuna – pustil za sabo niti sledi na poti k usposabljanju take organizacijsko institucionalne nadgradnje globalne družbe, v kateri bi samoupravna javnost prišla do svojih, sebi imanentnih funkcij. Vsi doslej znani organizacijski modeli oblasti delavskega razreda so bili po revoluciji izpostavljeni kontekstu okoliščin, v katerih so zamirali sledovi revolucionarne demokracije, ki se je kot taka prepoznavala ravno po tem, da je »glas množic« – javno mnenje delavske javnosti – zlahka posredoval voljo in interese razreda, ki je nosilec procesa reprodukcije (pri tem pa ne želi več biti izkoriščen v nobeni obliki – niti ekonomsko niti moralno-politično), pred slojem nosilcev javno-političnih funkcij.

V socializmu torej – kot kažejo izkušnje realsocializma po svetu – globalne tokove družbene reprodukcije lahko usmerjamo s političnimi ukrepi in brez sodelovanja samoupravne javnosti kot zunajparlamentarne instance globalne družbene subjektivitete, vendar v tem primeru celoten

mehanizem oblasti že na začetku zvajamo na zgolj formalizirane oblike političnega obvladovanja tokov splošne družbene reprodukcije. Delavski razred zaradi svoje proizvodne vloge objektivno – glede na delitev dela – si ne more navzeti status družbene strukture, ki neposredno izkorišča instrumente oblasti zaradi zaščite statusa vladajočega razreda. Zato je mera, v kateri je samoupravna javnost prisoten mehanizem posredovanja volje in interesov delavskega razreda pred slojem nosilcev javnopolitičnih funkcij, hkrati tudi mera, ki pove, koliko organizacijsko-institucionalni mehanizmi vladavine ustrezajo njeni z revolucijo promovirani poziciji.

Zato je odsotnost samoupravne javnosti na področju javno-politične komunikacije – tam, kjer se z vso ostrino javnega soočanja križajo ideje in iniciative subjektov različnih področij združenega dela pri definiranju globalnih političnih ukrepov – znak, da socialistična demokracija nima družbenega mehanizma, preko katerega se formalizirani postopki odločanja lahko tudi edino oplodijo z izvirno voljo in mnenji tistih, ki so vsak dan zaposleni z reprodukcijo materialno-ekonomskih vrednosti – neposrednih proizvajalcev. In kaj še več povedati o nujnosti funkcij samoupravne javnosti v kontekstu samoupravne demokracije?

3. Preostaja nam, da si ogledamo organizacijsko-institucionalne mehanizme, brez katerih se ne more udejaniti funkcija samoupravne javnosti. Instrumentalne mehanizme transponiranja volje delavskega razreda, izoblikovane v mejah javnega mnenja, do instanc, na katerih se odloča, lahko zaslutimo že iz zgoraj naštetih premis, nujno potrebnih, da se funkcije samoupravne javnosti – če se ta sploh strukturira kot osebna oblika družbenosti – tudi udejanijo. Zgoraj smo dolgo vztrajali na nujnosti povezovanja delavskega razreda – jedra v stratificirani strukturi samoupravne javnosti – in politbirokratskega sloja upravljalcev pri ustvarjanju globalnih političnih ukrepov. Gre, kajpada, za specifičen sklop odnosov med bazičnimi področji reprodukcije in institucijami pravno-politične nadgradnje – za sklop, ki se pretežno modelira pod pritiskom pravno-politične oziroma ideološke nadgradnje v okoliščinah buržoazne, vendar tudi socialistične demokracije. Gre pa za potrebo – glede na prej pojasnjeno koncepcijo – da se tudi ta odnos preobrne in postavi na pravi način; ta sklop odnosov med delavskim razredom in njegovo politbirokracijo mora biti vsaj posredovano modeliran pod pritiskom razrednega položaja delavskega razreda kot vladajoče družbene strukture; tem prej, ker je njegov status – tudi ko se dokoplje do položaja upravljalcev s proizvodnimi sredstvi – obremenjen z dejstvom, da se mu ne spremeni vloga neposrednega proizvajalca v procesu materialne reprodukcije. To je vsekakor specifikum tega razreda kot vladajoče družbene strukture; iz te podlage se zanj kot za vladajoči razred izpeljujejo in trajno reproducirajo prepreke na poti k njegovemu povezovanju z nosilci javno političnih funkcij v procesu kreiranja globalnih političnih ukrepov. Zato je nujno, da tisto, kar ni uspelo niti bazični strukturi buržoaznega razreda – upravljalškemu sloju na področju ekonomske reprodukcije, uresniči delavski

razred – da obdrži pod nadzorstvom tendence odtujevanja politbirokracije v silo nad družbo.¹ Delavskemu razredu pa se lahko to posreči le, če se, reproducirajoč se preko delavskih svetov v sloj upravljalcev s proizvodnimi sredstvi – na vertikalni osi globalnega političnega ustroja – tudi sam realizira kot korektivno-nadzorna instanca vladavine nad nacionalnim dohodkom (celotnim viškom dela).

Delavski razred se torej lahko dokoplje do te svoje pozicije le, če se na horizontalni osi političnega ustroja tudi organizacijsko udejani v osebi »delavske komponente« vsakega institucionalno-političnega organa oblasti od občine do federacije; to je pot k rekrutiranju – rečeno s pogojnim terminom – delegirane delavske birokracije, ki se bo oblikovala v sloj kvalificiranih (delavskih) reprezentacij, te pa se oblikujejo glede na naravo odločitev, ki jih sprejema parlament. Tako bi se delegacije delavskih reprezentacij preprosto vpenjale v splošnopolitični mehanizem odločanja kot organizacijsko-institucionalna sestavina političnega sistema samoupravne družbe. Po liniji te sestavine političnega sistema bi potekal odločilen vpliv delavskega razreda na proces odločanja, da bi se prav v vsakem dejanju odločanja izrazil in »vsilil« kot prevladujoč interes – kot interes razreda, ki je tako proizvajalni kot vladajoči. Tako bi se celoten političen sistem – njegova organizacijsko-institucionalna struktura – naposled usposobil in odprl tokovom iniciativ in idej, ki spontano prodirajo iz bazičnih področij združenega dela k skrajno izpeljanim instancam odločanja o globalnih političnih ukrepih. Šele tedaj bi ob drugih organizacijsko-institucionalnih mehanizmih – prenosnikih teh tokov iniciativ – prišla do izraza tudi ta fluidno strukturirana in z družbeno-psihološkimi zvezami vzdrževana družbena realiteta – samoupravna javnost kot mehanizem oblikovanja javnega mnenja o relevantnih družbenih problemih. Kajti tako bi bila v vseh zgloboh političnega ustroja – v osebi delavskih frakcij – vgrajena tudi ustrezna organizacijsko strukturirana instanca delavske demokracije, s katero bi se samoupravna javnost zlahka funkcionalno povezovala kot izvorni prenosnik iniciativ, interesov in mnenja delavskega razreda kot tistega, ki je edino odgovoren za skupne učinke materialno-ekonomske reprodukcije.

Tu predstavljena koncepcija delavske komponente v strukturi parlamentarnega sklopa ni brez vsakršne empirične podpore, s prakso prever-

¹ Sama okoliščina, da v razredni družbi obstaja razlika med razredno oblastjo in državno (politično) oblastjo in njunima personalnima strukturama, kajti razredno oblast nosi razred, ki neposredno vlada nad drugim razredom (proizvajalnim), državno oblast pa njena politbirokratska struktura. Zato je državna oblast, pa naj bo še tako samostojen dejavnik v osebi družbene moči profesionalnega upravljalkega sloja, navzlic temu le funkcija razredne ekonomske moči in oblasti vladajočega, recimo buržoaznega razreda. Kajti državna politbirokracija to njeno oblast nad drugim razredom – proletariatom preprosto aktualizira tudi na javno-politični ravni. In tu je temelj vseh tistih povezav politbirokracije in osnovnega razrednega položaja buržoaznega razreda. V primeru povezovanja delavskega razreda kot vladajočega razreda in njegove birokratske sestavine se ta celoten odnos skoraj ne da primerjati s tistim, kar je rečeno o tem odnosu v krogu buržoaznega sistema. Zaradi tega se problem »razredne oblasti« v okoliščinah vladavine delavskega razreda postavlja povsem drugače, s tem pa se v tem kontekstu na drugačen način problematizira tudi problem strukturiranja samoupravne javnosti. Glej razpravo med Nicosom Poulantzasom in Ralphom Millibandom o problemih kapitalistične države, »Marksizam u svetu«, št. 8 (1980).

jenega izkustva. V razvoju jugoslovanske samoupravne družbe je bila ta delavska sestavina parlamentarnih oblik odločanja in vladavine institucionalno udejanjena v šestdesetih letih v znanem »zboru proizvajalcev« v okviru Zvezne ljudske skupščine. Toda za to »delavsko frakcijo« ni bilo v parlamentarnem življenju niti časa niti potrpljenja, da bi se do konca razvila v korektivno-nadzorno instanco parlamentarnega sistema odločanja, tako da se danes – o koncepciji, o kateri je govor – lahko govori šele na podlagi pičle izkustvene podlage. Toda tudi ta tako prvinska izkustva, pridobljena z delovanjem skupščinskega mehanizma v času, ko je poleg drugih skupščinskih domov tudi zbor proizvajalcev, enakopraven z vsemi drugimi sveti, tvoril strukturo politično samoupravnega parlamenta, dovolj jasno kažejo na življenjskost koncepcije, ki jo teoretsko zastopamo v nekoliko izostreni optiki. Ta koncepcija je le na prvi pogled zunaj konteksta tekoče miselne analitike. Kot je znano, so se sicer v dolgo potekajoči diskusiji o spremembah političnega sistema v zadnjih mesecih pogosto sklicevali na koncepcijo o zboru proizvajalcev kot na idejo, ki bi jo veljalo znova preiskati z vsemi njenimi posledicami; nekatere izmed posledic, to velja takoj povedati, so bile v svojem času tudi praktično pozitivno verificirane.

Toda če koncepciji, ki jo zastopamo, trenutno tudi »ne cvetejo rože«, je teoretsko blizu umu, da je bodoča zgodovina našega razvoja na njeni strani. Takrat se bodo namesto slavlilne pesmi samoupravni javnosti pisale stroge analitične razprave o problemih delegatskega sistema, ki se je ravno preko svoje »delavske sestavine« tudi preobrazil v instrument politike, občutljiv za tokove iniciativ in mnenj tudi takrat, ko se ti s posredovanjem samoupravne javnosti prebijajo iz bazičnih področij materialno-ekonomske reprodukcije.

* * *

In naposled, da se vrnemo k vprašanju, ki smo ga za trenutek pustili ob strani na začetku razprave, in ki se glasi: Ali mehanizem povezovanja samoupravne javnosti s subjekti odločanja o globalnih političnih ukrepih obstaja in deluje v okoliščinah jugoslovanske družbene ureditve? Po vsem doslej rečenemu bi si lahko mislili, da ta mehanizem navzlic ustavno razglašenim načelom, s katerimi je delegatski sistem ravno promoviran za mehanizem te ureditve, ne deluje.

In, ne da bi vlačili vse argumentacije, ki so jo tudi sicer izrekli z najodgovornejših partijsko-političnih instanc, oziroma na terenu teoretsko-metodoloških razprav o spremembah političnega sistema, velja povedati nekaj več o razlogih, zaradi katerih je odgovor na zastavljeno vprašanje negativen. S tem v zvezi omenjamo najprej odsotnost aktivnosti nekaterih relevantnih dejavnikov, preko katerih se na nekaterih instancah globalne strukture političnega sistema – vsaj po ustavnih določilih – ta sistem udejanja v svojih bistvenih funkcijah. Govor je namreč o množičnih

političnih organizacijah: ZKJ, SZDL, sindikatu itn. Še več, omenjene organizacije bi morale – po objektivni oceni njihovega mesta v političnem sistemu, ker so tudi same mehanizmi zunajparlamentarnega porekla – apriorno zagotavljati pretok idej, mnenj in iniciativ iz bazičnih področij družbenega dela k izpeljanim instancam odločanja. Spomnimo se samo osnovne funkcije SZDL kot najbolj demokratične politične tribune občanov v sistemu socialistične demokracije in bo jasno, čemu bi morale – kot njeni sestavni deli – služiti tudi druge množične organizacije. Toda kot je vsakdanjemu izkustvu dostopno spoznanje o njihovi dejanski vlogi, te množične organizacije že dolgo ne dajejo pričakovanih učinkov. Negativne ocene njegovega delovanja izrekajo celo z ravni najvišjih partijsko-političnih struktur. Če je temu tako, potem mnoge izmed instanc v strukturi političnega sistema tudi dejansko ne funkcionirajo kot prehodni mehanizmi za vse tiste ideje in iniciative, ki se v neformalni komunikaciji artikulirajo kot javno mnenje samoupravne javnosti in se prek strani tiska in drugih množičnih medijev prebijajo v javno-politično komunikacijo.

In takoj ko je to tako, takoj ko so vsi ti mehanizmi pretoka idej, mnenj in iniciativ iz bazičnih področij dela k izpeljanim instancam odločanja zaustavljeni in blokirani, je lahko zastaviti neko vprašanje, o katerem doslej ni bilo govora, namreč, ali se lahko v teh okoliščinah govori o samoupravni javnosti kot o *dejavniku* enotnosti, enotnosti in integracije jugoslovanske družbe? Kajti revolucionarna javnost jugoslovanske družbe je to vlogo izjemno učinkovito opravljala dolgo let po vojni. Spomnimo se le pomena široke podpore politične javnosti ukrepom revolucionarne preobrazbe jugoslovanske družbe, pa lahko brez velikih analiz sklenemo, da so pravzaprav mnogi izmed takrat učinkovitih mehanizmov političnega sistema danes v svojih funkcijah pretežno paralizirani.

In tu se sedaj odpira problem definiranja vzrokov, ki so povzročili blokado samoupravne javnosti, kar je hkrati tudi posredni kazalec upadanja moči združenega dela. Vse empirične analize, na katere se sklicuje diskusija o spremembah političnega sistema, kažejo, da sta ti dve sestavini mehanizma vladavine delavskega razreda pod ravnijo izkustveno izpričanih možnosti našega razvoja. S tem v zvezi je tudi potreba, da se označijo okoliščine, v katerih je prišlo do blokade mehanizmov, ki so v zgoraj omenjenih okoliščinah delovali krajši čas s polno močjo tudi kot funkcija samoupravne javnosti.

Toda pred tem se moramo ožje opredeliti: samoupravna javnost, tako kot nekdaj meščanska javnost – kakorkoli že stratificirana struktura – je v svojem jedru nujno razredna skupina, javnost delavskega razreda. Osnovni interes, katerega poprečna mera družbenosti se mora definirati v vsakem zgodovinskem trenutku v mehanizmu samoupravne komunikacije, se potem kot tako definiran in v okvirih javnega mnenja izoblikovan interes razreda preko samoupravne javnosti prenaša do distanc odločanja; vsi drugi interesi v okviru interesnega pluralizma samoupravne družbe se morajo z globalnimi političnimi ukrepi valorizirati v korelaciji s tem

ključnim položajem razreda, in sicer tako, da nihajo okrog njega kot okrog svoje osrednje lege. Samoupravna javnost se torej pojavlja v vlogi razdelilnega mehanizma vpliva združenega dela na obnašanje osamosvojenih instanc političnega sistema, ki so kompetentne, da z globalnimi političnimi ukrepi odmerjajo interesne položaje vseh socioprofesionalnih struktur glede na ključni interes delavskega razreda kot vladajoče družbene sile. V tem smislu je samoupravna javnost vitalni mehanizem »globalnega motorja« samoupravne prakse – združevanja dela; ta mehanizem se kot tak tudi ne more udejaniti brez te svoje sestavine. Kajti manjka mu ravno eden izmed specifičnih subjektov tega motorja – samoupravna javnost, javnost samoupravljalcev, katerih medsebojna komunikacija je tisti elementarni mehanizem ali procedura »družbenega trenja« samoupravljalcev z »družbeno materijo« – s protislovno križajočimi se odnosi med združenim delom in politbirokratskimi strukturami.

V tem protislovju pa se seveda izkrivlja tudi interesna pozicija delavskega razreda v strukturi interesnega pluralizma, razglaščenega za pluralizem samoupravnih interesov. In to tako, da se je – namesto z birokratskim centralizmom uzakonjenega splošnojugoslovanskega interesa – z decentralizacijo udejanil sistem policentrično birokratiziranih struktur in z njimi uzakonjen ožji nacionalni interes kot parameter vseh drugih interesnih pozicij. Tako je namesto enega, centraliziranega birokratizma, ki bi ga tudi sicer veljalo omehčati s cilji združenega dela pravzaprav nastal »razdrobljen« birokratski centralizem, ki se le drugače sociološko kaže, funkcionalno pa se je glede na tokove reprodukcije ohranil v vseh svojih posledicah.

S tem v zvezi je naravno predpostaviti – v empiričnem izkustvu pa se to tudi drastično kaže – da je tako nastal le nek drugače strukturiran kontekst odnosov moči v jugoslovanskih razmerah. V skladu s tem se je moral prestrukturirati in definirati tudi sam splošnojugoslovanski interes, to pa je le drugo ime za ključni interes razreda, ki je na oblasti. Toda sedaj, kajpada, po kritični analizi delovanja političnega sistema – »bolj kot posredovan skupni interes združenega dela za določene teritorije ožjih in širših družbenopolitičnih skupnosti, manj pa kot avtentični interes združenega dela, delovnih ljudi in . . . njihovih samoupravnih asociacij«, ² kajti policentrizem birokratskega ustroja ne more razrešiti problemov, zaradi katerih se je razbil birokratski centralizem, to pa je »odtujevanje sredstev razširjene reprodukcije od delavcev«; samo sedaj se ta isti mehanizem odtujevanja razširjene reprodukcije kaže kot vzvod »skupinskolastniškega in teritorialnega razkosavanja in delitve družbene lastnine« oziroma krepitve tendenc k »avtarkiji, ki razbija enotnost jugoslovanskega tržišča« ³ in upočasnjuje »integracijske procese, ki poleg tega povečini potekajo v mejah občin, republik in avtonomnih pokrajin«. ⁴

² N. Pašić, »Na marginama političkih dokumenata«, »Politika«, 16., 17. in 18. 9. 1985.

³ Ravno tam.

⁴ Ravno tam.

Zaradi tega je zgoraj omenjeni avtentični interes delavskega razreda praktično preveden na raven njegove neuspele imitacije – na raven nacionalnih interesov, v katerih se pod vplivom nacionalističnih tendenc homogenizirajo na kakršnikoli podlagi izpeljane gradacije interesnih pozicij, in se tako zlahka zastira z meglo posploševanja objektivno nereduktibilnih velikosti – nacionalnega in razrednega, tudi ključna interesna pozicija razreda. Sedaj gre za neko umetno ravnotežje političnih sil, ki se na nacionalnih ravneh ohraja v kontekstu, v katerem potekata – po besedah Ž. Radojlovića – dva »skoraj ločena procesa. Afirmacija nacionalnega [je] pod pritiskom nacionalističnega, udejanjenje razrednega pa pod bremenom birokratskega«. Obedve interesni poziciji – pozicija razrednega in pozicija nacionalnega interesa – sta torej pod bremenom tendenc, ki se medsebojno prepletajo, tj. družbeno krepijo. Zaradi tega – kar se zdi enoglasno izraženo v kritični analizi delovanja političnega sistema – brez sprememb v političnem sistemu ne moremo razrešiti tistega, kar je ključni problem njegovega delovanja v uzakonjevanju razrednega položaja združenega dela v jugoslovanskih razmerah. Lahko pa pričakujemo, če se bodo te spremembe udejanile in če se bodo ti jasno zaznani problemi razrešili, da se bodo v okviru političnega sistema deblokirali tokovi svobodnega združevanja dela, v skladu s tem pa tudi mehanizmi svobodnega pretoka idej in iniciativ preko parlamentarnih in zunajparlamentarnih instanc politične strukture družbe; tako bi se udejanile tudi okoliščine ne le za strukturiranje, temveč tudi za izražanje samoupravne javnosti v njej zgoraj pripisanih funkcijah, kot zunajparlamentarne instance odločanja v globalni strukturi političnega sistema.

Še več, z osvobajanjem tokov svobodnega združevanja dela bi »začeli delovati« tudi mehanizmi, ki s stihijo svojega objektivnega delovanja prebijajo republiško-pokrajinske administrativno birokratske razdelitve; tedaj bi se odprle tudi možnosti oblikovanja javnega mnenja o relevantnih družbenih problemih na splošnojugoslovanski ravni in v splošnojugoslovanskem prostoru. Kajti tokovi oblikovanja javnega mnenja v svojem gibanju danes težko dosežejo jugoslovansko raven, redno zastajajo na mejah drugih republik in pokrajin; celo tudi zelo burne reakcije na določena družbena stanja znotraj ene republiško-pokrajinske strukture ne naletijo na ustrezne resonance na področju drugih republiških skupnosti. To pa je gotov kazalec, a je institucionalno uzakonjen kontekst odnosov moči »osamosvojenih in medsebojno zoperstavljenih nosilcev funkcij oblasti in upravljanja v posameznih družbenopolitičnih skupnostih in v drugih profesionalno upravljaljskih strukturah«⁵ ravno kontekst okoliščin, ki tokove oblikovanja javnega mnenja reducirajo in zvajajo z jugoslovanske ravni na republiško-pokrajinsko raven; ravno tak je tudi primer s tokovi svobodnega združevanja dela v jugoslovanskem prostoru. Za sedaj je republiški prostor tudi objektivno raven, ki jo v svojem gibanju lahko

⁵ Ravno tam.

dosežejo procesi oblikovanja javnega mnenja samoupravljalcev; vemo pa, da je edino jugoslovanska raven tista raven, na kateri se tokovi iniciativ in mnenj, nošeni z dialektiko interesnega soočanja samoupravnih asociacij – združenega dela, spopadajo z vsemi strogo parcialno navdahnjenimi in politbirokratsko branjenimi pozicijami.

Kako bi se v primeru, da bi »začeli delovati« zgoraj omenjeni procesi in mehanizmi svobodnega pretoka iniciativ in mnenj, obnašali množični mediji, ni težko slutiti. Gotovo je, da bi se takrat znašli v funkciji mehanizmov, preko katerih se volja in moč asociacij združenega dela prenašata na raven javno-politične komunikacije, preko te pa tudi na raven javno-političnega odločanja mimo republiško-pokrajinskih instanc. V tem kontekstu bi se kot zunajparlamentarne instance političnega sistema znašle na robu sprememb svojega delovanja tudi množične politične organizacije in celoten arzenal oblik, zdaj malo uporabljenih, v vlogi prenosnikov iniciativ in volje samoupravnih asociacij kot izvornih eksponentov interesov delavskega razreda, dejanskega subjekta zgodovinskih sprememb v prehodnem obdobju k socializmu.

GROZDANA MANCE

Raziskovanje časopisne komunikacije – izraz demokratizacije novinarstva

Empiričnemu raziskovanju množičnega komuniciranja se pogosto pripisuje nedemokratičen in manipulatorski značaj. Navzlic negativnim stališčem do empiričnega raziskovanja nasploh, še posebej pa do raziskovanja, organiziranega zunaj znanstvenih institucij, bom poskušala – na primeru desetletnega kontinuiranega raziskovalnega dela v časopisnem podjetju Vjesnik – razložiti nasprotno mišljenje o možni znanstveni in družbeni relevantnosti tega raziskovanja. Moja osnovna teza je, da je ustanovitev raziskovalne organizacijske enote v časopisnem podjetju že sama po sebi izraz določene stopnje demokratizacije novinarstva. Opravljena raziskovanja pa so po svoji strani nova vzpodbuda k nadaljnji demokratizaciji odnosov na tem področju. Taka vzajemnost, v kateri se tudi raziskovanje pojavlja kot dejavnik v razvojnem procesu izgradnje novinarstva, ki vedno bolj in bolj ustreza socialističnemu samoupravljanju, jasno izraža družbeno pomembnost raziskovalnega dela. Teza se opira na prepričanje, da so koncepcija in kriteriji raziskovalnega dela zgrajeni v luči humanistične perspektive, ki dopušča, da se odnos »časopis-bralec« ne analizira izključno v okviru obstoječega stanja, temveč tudi z vidika možnega razvoja, da se torej doseženo preučuje tudi kot gibanje k

modelu tiska, ki bi vse bolj ustrezal zahtevam socialističnega samoupravljanja in potrebam ljudi po samorazvoju.¹

Tezi lahko oporekamo. Eni vrsti spodbijanja je izpostavljena že s tem, da tematsko posega v protislovno področje raziskovanja komunikacijskih procesov. Ko razpravljamo o tej temi, neogibno stopamo na prizorišče spopadov dveh prevladujočih raziskovalnih usmeritev – pozitivistične in kritične. Ta spopad je zaradi nerazumevanja dejanskega odnosa med teorijo in prakso privedel do polarizacije raziskovalcev in do poenostavljenega zvajanja različnih metodoloških prispevkov na dihotomijo kvantitativno – kvalitativno.² Pri tem se empirično raziskovanje izenačuje s kvantitativnim, kritično raziskovanje pa s kvalitativnim raziskovanjem. Empiričnemu (ali pozitivističnemu, ali administrativnemu) raziskovanju pripisujejo usmeritev na osebne, merljive, kratkoročne in individualne značilnosti komuniciranja, zavzetost z učinki komuniciranja, izključno uporabo kvantitativnih metod analize in profil raziskovalca, ki svoje naloge vidi kot tehnične, sebe pa kot znanstvenika, ki ga ne zanimajo niti vrednote, ki ustvarjajo raziskovalni problem, niti družbene posledice rezultatov.

Kritična šola upravičeno opozarja na pomanjkljivosti konkretnih empiričnih raziskav, na njihovo partikularistično usmeritev in enostranskost. Toda ko nekateri predstavniki radikalnega toka napadajo eno skrajnost, padajo v drugo. Aprioristično sklepajo, da je empirično raziskovanje bistveno usmerjeno na podpiranje družbenega statusa quo, in da je edino kritično teoretsko raziskovanje bistveno osvobajajoče, saj se ukvarja z vrednotami, ki ustvarjajo izbran problem, in s političnim položajem raziskovalca. V tem tradicionalnem spopadu dveh šol je izvor možnega spodbijanja vsakršnega empiričnega raziskovanja.

Možnost njegovega preseganja sprejemam ne glede na dejansko moč negativnega rezultata tega dolgotrajnega spopada. Zato proti očitkom, ki so izraz negativnega rezultata spopada, postavljam oceno:

»Radikalizem‘ kritične komunikološke paradigme ne presega, ampak v bistvu sprevrta Adornovo idejo o ‚posredovanju med administrativnim in kritičnim raziskovanjem‘. Metode ‚empirične znanosti o družbi‘ sicer lahko podležejo manipulatorskim ciljem – predvsem zato, ker je praktična uporabnost znanosti v družbi pomembno odvisna od njenega lastnega družbenega položaja in ker ne obstaja ‚univerzalni družbeni subjekt‘, ki bi njena dognanja lahko uporabljal tako kot npr. v medicini. Po drugi strani pa je ‚avtentični smisel empiričnih metod kritični impulz‘ proti ideologizi-

¹ Mukotrpnost tega procesa odkriva analiza nekonsistentnosti in protislovij normativnega sistema na področju informacijske dejavnosti. Glej S. Nikšić, *Oslobođenje štampe*, NIRO Mladost, Beograd 1982.

² To kaže zelo poučna in argumentirana analiza te dihotomije, ki jo je opravil S. Splichal v razpravi »Raziskovanje javnega mnenja« v luči kontroverz med kritično in administrativno paradigmo komunikologije, pripravljeni za znanstveno srečanje Jugoslovanskega instituta za novinarstvo »Stanje in problemi znanstvenoraziskovalnega dela na področju informiranja«, ki je bilo v Beogradu decembra 1985. To analizo sem dočakala kot nujno potreben teoretski in metodološki prispevek k praktičnemu raziskovanju. Opiram se nanjo z občutkom, da so tudi naše ideje-vodnice v povezavi z idejami, za katere si prizadeva avtor.

rani abstraktni družbeni znanosti . . .«; in naprej: » . . . pojma ‚kvalitativna analiza‘ in ‚kvantitativna analiza‘ ne pripadata radikalno različnim pristopoma: ‚Ta dva pristopa nikakor nista med seboj izključujoča, ampak se dejansko prekrivata ter sta se v resnici v številnih raziskavah dopolnjevala in prepletala‘ . . .«.³

Drugo vrsto možnega spodbijanja uvedne teze prepoznavam v sumu, ki ga je izzvala s sklicevanjem na demokratične procese. Očitki se eksplicitno kažejo kot prepričanje, da razgovor o demokraciji v okoliščinah splošne družbene krize, označene s krepitvijo etatističnih tendenc na vseh ravneh družbenega življenja in s hkratno slabitvijo samoupravljanja, pa tudi z zaviranjem demokratične in samoupravne preobrazbe novinarstva, ni primeren; da sintagma »demokratizacija novinarstva« izziva ironično reakcijo; da oblačenje raziskovalnega dela v demokratično obleko le zamegljuje pravo, univerzalno naravo množičnih občil, da podpirajo in krepijo obstoječo distribucijo moči v družbi.

Zdi se mi, da je tudi izvor takega spodbijanja v razloženem spopadanju dveh raziskovalnih usmeritev. V toliko je razloženo tudi nasprotno stališče. Kar se pa tiče očitka o trenutni neprimernosti sklicevanja na demokracijo – če pustimo ob strani njegovo nelogičnost in upoštevamo realističnost ocene družbenih odnosov – se lahko zatečem le k nasvetu Edgarja Morina: če ni primeren trenutek za širjenje demokracije, je primeren za širjenje potrebe po demokraciji.

Če mi je uspelo razložiti svoje izhodišče in ubraniti postavitev teze o raziskovanju kot možnem prispevku k demokratizaciji novinarstva, dodajam, da s tem ne trdim, da je raziskovanje tudi v vseh svojih oblikah tak prispevek. Pravim le, da raziskovalno delo podrejam temu kriteriju. Če raziskovanje ne prenese takega preverjanja, si po mojem mišljenju ne more pridobiti atributa »kritičnega impulza«. Raziskovanje brez zavesti o taki nalogi in brez koncepcije, ki vključuje tak cilj, lahko obstaja kot neka vrsta strokovnega dela, kot štabna funkcija časopisne organizacije, vendar ne more biti hkrati tudi družbeno relevantno v smislu splošnih zahtev razvojnih ciljev samoupravne družbe. Ravno takemu preiskovanju je tudi namenjen ta tekst. Z njim želim pokazati, da si raziskovalna dejavnost časopisnega podjetja Vjesnik prizadeva za tako višjo kvaliteto in da je takšna usmerjenost prinesla določene rezultate. V ta namen bom izpostavila nekatere vidike raziskovalne prakse, ki kažejo na njeno pravo naravo.

1. Mislim, da se zarodek samoupravne in kritične usmerjenosti raziskovalnega dela nahaja že v iniciativi za začetek raziskovalnega dela. Pojavila se je v začetku sedemdesetih let po ostri in javni politični kritiki hegemonističnih tendenc in zlorabe moči v časopisnih in radio-televizijskih organizacijah. Zato odločitev, da se v Vjesniku organizira trajno raziskovalno dejavnost, lahko razložimo kot izraz zavesti o potrebi kritičnega preverjanja novinarskega dela, razvijanja raznih oblik družbenega

³ S. Spitchal v omenjeni analizi, sklicujoč se na predstavnike kritične šole – Adorna, Horkheimerja in Kratzauerja.

nadzora nad delom sredstev informiranja in večjega vpliva javnosti na tako pomembno področje družbenega delovanja.⁴ Poudarek je takoj postavljen na raziskovanje interesov bralcev glede na vsebino časopisov in na raziskovanje njihovih ocen o tistem, kar objavljajo časopisi. Tako odpiranje časopisnega podjetja je nedvomno izraz demokratizacije družbenih odnosov, hkrati pa tudi predpogoj razvoja kritičnega raziskovanja.

2. Intenzivna komunikacija z bralci, ki je bila v naslednjih letih z raziskovanjem tudi res vzpostavljena, je temeljno obeležje raziskovalne prakse in jasen dokaz njene usmerjenosti. Ko si je raziskovanje zagotovilo »feedback«, razvejano mrežo povratnih informacij, je nedvomno omajalo tradicionalni značaj časopisov kot distributivnih medijev. Sicer so obstajale institucija pisem bralcev in še nekatere občasne oblike novinarskih stikov z bralci. Z raziskovanjem pa je množica sporočil krenila v nasprotno smer – od bralcev k časopisom. Raziskovanje je tako udejanilo eno od predpostavk vpliva javnosti na delo časopisov in se potrdilo kot pomemben dejavnik preobrazbe informacije v komunikacijo. Tako se je raziskovanje – poleg svetov glasil in podobnih oblik družbenega upravljanja s tiskom – hkrati predstavilo tudi kot ena izmed oblik podružbljanja te dejavnosti.

3. Na pravo naravo raziskovalnega dela kaže tudi vrsta opravljenih nalog in običajna raven izvedbe raziskovanja. Tu nas – glede na temo – zanima predvsem zbiranje subjektivnih izjav bralcev o časopisih, saj lahko podvomimo ravno v veljavnost tovrstnih izjav.⁵ V tem smislu se je raziskovalna praksa razvijala bolj ali manj naravno. Kot se je povečevalo število realiziranih analiz časopisnih vsebin, tako so anketni vprašalniki, kot raziskovalno sredstvo, postajali vse manj usmerjeni na raziskovanje tistih prvih časopisov, ki se jih da objektivno meriti, in so se vse bolj ukvarjali z vidiki, ki jih je moč raziskati edino v komunikacijskem procesu.

Ta dejavnost se po načinu zbiranja odgovorov bralcev na zastavljena vprašanja bistveno razlikuje od improviziranega razgovora, ker se stike pripravlja in opravlja po pravilih sociološke metode. To vidimo v statistično načrtovanih vzorcih, v teoretskem in metodološkem prispevku znanstvenih delavcev – zunanjih sodelavcev, v profesionalni usposobljenosti anketarjev in naposled v vprašanih raziskovanj.⁶

⁴ Določene oblike spremljanja tržišča so obstajale tudi v prejšnjem obdobju. Toda kontinuirano in sistematično delo se začelja ob koncu leta 1973 z ustanovitvijo posebne delovne enote – Oddelka za raziskovanje tržišča in propagando lastnih izdaj. Kot samostojna enota, ločena od propagande, deluje raziskovanje od leta 1978. Oddelka je ob iskanju ugodnejših pogojev za razvoj raziskovalnega dela menjal okolje. Danas dela kot Služba časopisnega raziskovanja v TOZD-u Agencija za marketing. Težave z uvajanjem nove delovne discipline, ugodnosti, ki jih je postopno pridobivala, kot tudi njen razvoj od tržnega h komunikacijskemu raziskovanju so obdelani v poročilu o desetletnem delu; G. Mance, *Istraživanje novina*, Vjesnik, Zagreb 1985.

⁵ Med šestdesetimi raziskavami, realiziranimi v desetletnem obdobju, je deset analiz vsebine. Drugo so razne oblike preučevanja odnos bralcev do časopisov preko ankete oziroma intervjuja. Struktura desetletne »proizvodnje« je razložena v publikaciji, omenjeni v prejšnji opombi, str. 42 in naprej. V tej publikaciji so podrobneje razloženi vsi vidiki raziskovalnega dela, o katerih je govor tudi v tem članku.

⁶ Nekaj primerov najpomembnejših prispevkov zunanjih sodelavcev: – dr. Josip Županov: recenzija poročila o anketiranju bralcev Vjesnika (1972), neka vrsta smernic za organiziranje raziskovalnega dela v Vjesniku,

Vidik raziskovalne širine si moramo поблиže ogledati. Omejitev anketnega raziskovanja, opisana s trditvijo, da so odgovori dobljeni, ker so zastavljena vprašanja, je znana. Opozarjajo namreč, da je novo spoznanje zadano z miselnostjo, na kateri temeljijo raziskovalčeva vprašanja. Mislim, da smo to omejitev imeli pod nadzorstvom. Razen tega je pomembna, da obstajajo še nekatere obeležja dela, ki nadomeščajo omejeno omejitev. Gre predvsem za postulat, po katerem se raziskovalec vsake naloge – naj si bo še tako parcialna – loteva z vidika celovitega spoznanja o vlogi časopisov. To pomeni, da raziskovalec pri formuliranju anketnih vprašanj izhaja iz konkretnega časopisa, rubrike ali članka in poskuša odpreti možnost ne le za kazanje zadovoljstva nad neko časopisno prvino, temveč tudi za izražanje informacijskih potreb, ki presegajo obstoječo časopisno vsebino. Ta postulat je sprejet za temeljni kriterij raziskovalnega dosega.

4. Za ocenjevanje uresničenih komunikacij z bralcem je pomemben tudi podatek, da so ankete poleg obstoječega bralstva zbirale tudi nezadovoljne, nekdanje bralce in tudi potencialne bralce določene vrste tiska. Tako se je poleg zadovoljne profilirala tudi kritična publika z višjimi potrebami. To se nanaša predvsem na potrebe po politični informaciji, vendar ne zgolj nanje. Podoben razkorak med časopisno ponudbo in bralskim povpraševanjem smo odkrili tudi z raziskovanjem odnosov bralcev do Sportske revije in do drugih revijalno-magazinskih izdaj kot tudi do tako imenovanega ženskega tiska.

Raziskovanje je z odkrivanjem kritične publike in njenih pričakovnj opozorilo na potrebo revidiranja ukoreninjenih stališč o tržišču informacij. Spodbili smo stereotipno mišljenje o nerazvitosti informacijskih potreb in o nizkem okusu bralcev, s čimer so novinarji običajno upravičevali znižanje svojih kriterijev. Raziskovanje je tako opozorilo, da problemi širjenja informacije niso – ali niso izključno – na strani njenih »uporabnikov«, temveč precej na strani »proizvajalcev«. V tem smislu se je raziskovanje predstavilo kot »kritični impulz« proti prevladujočim odnosom v »proizvodnji« informacije.

5. Narava in kvaliteta vzpostavljene komunikacije z bralcem sta nedvomno odvisni tudi od stopnje kritičnosti posameznega raziskovalnega angažmaja. To kritičnost običajno povezujejo z načinom financiranja raziskave. Nekateri mislijo, da je odvisnost raziskave od poslovnih ciljev finansiranja večja, če se raziskava organizira v sklopu organizacije, katere proizvodi se analizirajo. Če pustimo ob strani enostranskost takega stališča, je pri obravnavi take nevarnosti najbolje povedati, kako smo v

- Branko Bedenić, projekt reprezentativnega vzorca za raziskovanje profila bralcev,
- Antun Petak, načrt raziskovanja političnega žurnalizma,
- mag. Miroslav Jilek, matrica za analizo vsebine, načrt faktorske analize publike Danasa,
- dr. Dubravko Škiljan, načrt in izvedba lingvističnega raziskovanja,
- Zorislav Šojat, načrt in izdelava frekvencijskega slovarja Večernjega lista in Vjesnika,
- mag. Zoran Žugić, recenzija projekta Večernji list,
- mag. Mladen Mauber, računalniški program faktorske analize.

resnici delali.⁷ Raziskovanje, o katerem govorim, je res tesno povezano s konkretno časopisno produkcijo. Toda raziskovanje zaradi te bližnje povezave z vsakdanjim novinarstvom ne sme biti, čeravno je lahko, apologetske narave. Po mojem mišljenju se je ekipa dobro kosala s tako nevarnostjo.

Sredstva, namenjena raziskovalnemu delu niso velika, način njihovega zbiranja pa je decentraliziran.⁸ V stikih s člani redakcije se tudi niso pokazale težnje k dominaciji nad raziskovalnim delom, in tu ne vidimo nekih večjih problemov ali pa se jih vsaj ne zavedamo.

Zdi se, da bi morali večjo ogroženost avtonomnosti iskati v dejstvu, da so raziskovalci člani kolektivov in da so vključeni v razne znotrajorganizacijske procese in odnose, ki se lahko zrcalijo v posameznem delovnem rezultatu. Proti temu je postavljena profesionalna norma, po kateri se šteje za kršenje profesionalne etike, če raziskovalec – zato, ker je osebno naklonjen tej ali oni rešitvi ali če se boji težav – zanemarija nekatere vidike tematike, ki jo raziskuje, »frizira« in prikriva rezultate ali pa se jih obotavlja objaviti. Avtonomnost se krepi s profesionalizacijo dela, ki ji namenimo veliko pozornost. Posebno je poudarjeno načelo javnosti dela. Zahteva po objektivnosti je na temelju prepričanja, da znanstvena nevtralnost ni možna in da je pravzaprav ideološka mistifikacija, interpretirana kot zahteva po nadzorstvu nad delom. Izhajajoč iz stališča, da je raziskovanje javna, ne pa privatna stvar, smo uvedli prakso pisnih poročil o raziskovanju.⁹ Sklenili smo tudi, da poročilo poleg rezultatov vsebuje tudi opis postopkov, s katerimi smo prišli do rezultatov, in oznako strokovne kompetence oseb, ki so opravili raziskavo; potem, da se poročilo široko distribuira in da je kot del raziskovalne dokumentacije dostopen vsem, ki jih to zanima. Tako sta zagotovljeni verifikabilnost raziskovanja kot tudi določena oblika trajne dopolnilne izobrazbe raziskovalcev. Menimo, da je taka profesionalnost določeno zagotovilo za kvaliteto vzpostavljenih stikov z bralci.¹⁰

S profesionalnostjo je tesno povezana tudi kritičnost raziskovalnega angažmaja. O njej pričajo tudi nekateri rezultati. To so npr. spoznanja o tematski nezadostnosti politične informacije; o hierarhiji junakov na

⁷ Mar niso »zgrešene investicije« zasnove na elaboratih, izdelanih v znanstvenih institucijah – če vzamemo le ta banalni in že izkoriščen primer.

⁸ Redakcije namenjajo za raziskovanje majhna sredstva, manjša kot npr. za reklamiranje svojega lista na radiu in televiziji. Absolutni zneski so se iz leta v leto nekoliko povečevali, vendar počasneje od inflacije. Leta 1979 so redakcije dale 2.400.000 dinarjev, leta 1983 pa 3.800.000 dinarjev. Relativni kazalci: leta 1979 je bilo to 1,91 promile »celotnega prihodka od skupnega proizvoda«, leta 1983 pa 1,11 promile. Taka tendenca se nadaljuje.

⁹ V Vjesnik smo neposredno prenesli določeno profesionalno maniro, ki jo so v šestdesetih letih gojili v timu Josipa Županova na Ekonomskem inštitutu v Zagrebu.

¹⁰ To so poudarili tudi nekateri udeleženci razprave o raziskovalnem delu v Vjesniku: »Tisto, kar se mi zdi posebno pomembno, je določena etika dela, ki je ustvarjena v tej skupini« (dr. Matko Meštrović) in »skupina ima določeno sociološko imaginacijo, brez katere ni pravega raziskovanja – določa namreč strokovno razsežnost raziskovanja. Po drugi strani pa ni tistega, kar lahko prepoznamo v nekaterih naših raziskavah – tip raziskovalca, ki ga lahko imenujemo biznismen, katerega rezultat tudi ne more biti nič drugega kot slaba produkcija« (dr. Tena Martinić) – po neavtoriziranem zapisniku razprave »Izkustvo in perspektiva raziskovanja časopisov v založniškem podjetju Vjesnik«, ki je bila v Zagrebu januarja leta 1985.

straneh časopisov, neprimerni za socialistično samoupravljanje; o homogenizaciji notranje politične vsebine, o apologetski maniri in premalo kritičnem pristopu v posredovanju bistvenih dogodkov v družbi;¹¹ o ideologizaciji jezika notranje političnih rubrik, kar pomeni, da niso funkcionalne za množično komuniciranje itn.¹² Raziskovanje je lahko prišlo do takih spoznanj, ki kažejo na okostenelost tradicionalne strukture časopisov – ne glede na to, da se le-ta, kajpada, spreminja – z avtonomnostjo dela, odprtostjo in kritičnostjo.¹³

Če se strinjamo, da gredo omenjeni argumenti v prid tezi o demokratičnem raziskovanju, nam preostane še razprava o vprašanju uporabe raziskovalnih izsledkov, saj bi bila argumentacija izhodiščne teze brez tega pomanjkljiva.

Lahko razlikujemo dva vidika te problematike – splošni in posebni. Če govorimo splošno, se tudi časopisne organizacije bistveno ne razlikujejo od drugih delovnih organizacij glede pripravljenosti za prevzemanje in uporabo raziskovalnih rezultatov. Navzlic temu, da etika socialističnega samoupravljanja programsko kaže pozitivno stališče do znanosti in raziskovanja, pa stopnja ustvarjalne integracije raziskovalnih rezultatov in praktičnega dela ni visoka. To je odvisno od kvalifikacijske strukture zaposlenih, položaja delovne organizacije na tržišču, možnosti delavcev, da vplivajo na položaj in razvoj organizacije, in podobnega.

Poseben vidik uporabe raziskovalnih spoznanj v novinarstvu je v tem, da novinarji na današnji stopnji razvoja političnih odnosov v družbi, ko iščejo navodila za svoje delo, niso primarno vezani na raziskovanje, temveč na veliko vplivnejše izvore, od katerih je odvisna ne le profesionalna bodočnost posameznika, temveč včasih tudi usoda lista. To bistveno vpliva na možnosti kreativne žurnalistične interpretacije raziskovalnih rezultatov.

Vendar to ne pomeni, da ni bilo uporabe rezultatov. V dosedanjem izkustvu razpoznavamo dve ravni uporabe – eksplicitno in implicitno raven. V urejanju časopisov so znani mnogi primeri eksplicitne uporabe rezultatov. To so razne oblike tematske razširitve vsebin, ustreznejša žurnalistična obdelava tem, ukinjanje nekaterih rubrik in uvajanje novih, uvajanje novih izdaj. Znani so tudi primeri uporabe raziskovalnih spoznanj v nekaterih oblikah izobraževanja novinarjev. Obstajajo kajpada tudi nasprotni primeri popolnega zanemarjanja nekaterih sugestij. Vsega tega

¹¹ O tem podrobneje v članku G. Mance, »O domašaju političke informacije«, *Naše teme* 10/81, Centar SKH za idejno-teorijski rad, Zagreb 1981.

¹² O tem podrobneje v članku G. Mance, »Preučevanje informacije z lingvistično analizo«, *Obveščanje in odločanje* 4/81, Republiški INDOK center in Dopolna delavska univerza Univerzum, Ljubljana 1981.

¹³ Ko je dr. Ivan Šiber sodeloval v omenjeni razpravi o raziskovalnem delu v Vjesniku, je opozoril na raziskovanje, opravljena zunaj tega podjetja, med drugim na analizo vrednostno-motivacijskega vidika volitev od 1945–1978 (objavljeno v *Političkej misli* 1979). Analiza je »v nekem komunikološkem smislu« pokazala »dozorevanje novinarskega izraza v Vjesnikovi hiši«. V tak napredek ne dvomimo, o njem pričajo tudi naše raziskave, vendar nam je ljubše, da o tem govorijo drugi. Razprava – to je jasno – ni mogla pokazati vseh vidikov novinarstva, kot se kažejo v raziskovanju – to niti ni bil njen cilj. Zamisljena je bila kot nadaljevanje kritične samorefleksije raziskovalnega dela, začete v publikaciji *Istraživanje novina*. To omenjani, ker velja ista opomba tudi za ta članek.

ne moramo analizirati v enem članku. Zato bom izbrala le dva izrazita primera. Na temelju izprašanih potreb sta bila ustanovljena Vjesnikov tedenski dodatek Sedam dana (1978) in politični tednik Danas (1982). Konceptiji teh »novih proizvodov« sta nedvomno v velikem sozvočju z raziskovalnimi spoznanji. Nekateri izrazi njune realizacije so ravno tako rezultat izvirne interpretacije potreb sodobnega bralca političnega tiska. To sta npr. rubriki Kurir in Kurir-akcije v dodatku Sedam dana. Preko teh rubrik je v zavirljivi obliki realizirana potreba po napredovanju in posodabljanju stikov z bralci, ki so še običajno zvajali na bolj ali manj korektno vodeno tribuno pisem bralcev. Potem, to se še posebej nanaša na relativno visoko stopnjo odprtosti, analitičnosti in kritičnosti, ki jih je v nekaterih obdobjih dosegal tednik Danas. Te izdaje so v svojem nadaljnjem razvoju na žalost postale primeri zapostavljanja idej, iz katerih so izšle. Analiza razlogov takega razvoja je posebna tema, ki presega možnosti tega članka.

Ko razmišljamo o implicitni ravni uporabe rezultatov, prihajamo do sklepa o spremembah globljega pomena. Govor je o pomenu raziskovanja za ustvarjanje zavesti (tako raziskovalcev kot novinarjev) o tem, doklej so se časopisi razvili. Raziskovanje je odkrilo razkorak med osvobajajočimi potenciali bralstva in zoženimi možnostmi časopisov, da jih spremljajo ali da jih vzpodbujajo. To spoznanje je zaradi raziskovanja sprejel celoten kolektiv. Taka zavest bo gotovo povratno delovala na večjo kvaliteto žurnalizma, na njegovo močnejšo vzpodbudo k demokratičnim družbenim tokovom. Toda znano je, da taki procesi potekajo počasi.

Implicitno raven uporabe rezultatov, tj. posredne učinke raziskovanja je poudaril nek beograjski novinar, dober poznavalec stanja v novinarstvu, pišoč – po razpravi ob raziskovanju političnega žurnalizma – da opravljeno raziskovanje ne bo zaman niti v primeru, če ne bo ustanovljen politični tednik, ker je raziskovanje vzpodbudilo razgovor, v katerem so »novinarji pokazali dobre lastnosti svojega poklica: angažiranost, hrabrost v iskanju resnice in strogost do sebe in svojega poklica«. ¹⁴ Bila so, vemo, tudi taka obdobja, ko ni bil možen niti tak razgovor. Upajmo, da so ti časi za vselej ostali za nami.

¹⁴ Slavoljub Đukić v članku Politički novinar, Politika, Beograd, 26. 6. 1977.

IZTOK SIMONITI

Nacionalni interesi, prioritete v zunanji politiki in diplomacija

Namen te kratke razprave je opredeliti vlogo diplomacije v obrambi nacionalnih (državnih) interesov, uresničevanju zunanjepolitičnih ciljev in določanju prioritet jugoslovanske zunanje politike.

Avtor izhaja iz ugotovitev, da se zaradi spremenjene strukture mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni ni bistveno spremenila tudi njihova vsebina. V svetu še vedno prevladujejo odnosi, ki temeljijo na politiki sile, katere temeljni princip je – tudi po letu 1945 – ravnotežje sil. To je načelo, ki prevladuje že stoletja, da ne rečemo tisočletja. Znotraj tega ravnotežja sil kot temeljnega regulatorja mednarodnih odnosov nastajajo (veljajo) posebne zakonitosti, ki delujejo na položaj vsake države in ki jih mora vsaka država pri opredeljevanju svojih zunanjepolitičnih ciljev seveda upoštevati. Ravnotežje moči se stalno vzpostavlja v odnosih med ZDA in Sovjetsko zvezo kot edinima supersilama in njima pripadajočima blokoma, zaradi česar predstavlja bipolarizem temeljno strukturo mednarodnih odnosov.

Vzporedno s tem so se in se odvijajo tudi drugi procesi, nekateri tudi mimo volje obeh supersil in obeh blokov. Gre za proces dekolonizacije in nastanek in delovanje gibanja neuvrščenih kot antiteze blokovski delitvi in urejanju mednarodnih odnosov s pozicije sile. Vendar pa ti hkratni procesi prav zaradi premajhne politične, ekonomske in dejanske moči njenih protagonistov ne spreminjajo temeljne vsebine mednarodnih odnosov, delno le njihovo strukturo.

Ta shematičen prikaz značaja mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni nam dovoljuje postaviti trditev, da lahko govorimo torej le o spremembi strukture mednarodnih odnosov (spremembi protagonistov, metod in instrumentov), pri čemer pa bistvena vsebina ostaja ista.

V takih mednarodnih odnosih tudi Jugoslavija uresničuje svoje nacionalne (mednarodne) interese in skrbi za svojo varnost. Dosedanja praksa obnašanja držav v mednarodnih odnosih in redke izjave politikov in teoretikov potrjujejo ugotovitev, da je za večino držav (torej tudi za Jugoslavijo) primarni državni interes zagotavljanje svoje nacionalne varnosti – to je predvsem obstanka, teritorialne integritete, neodvisnosti in enakopravnosti.

Prizadevanja vsake države, da ohrani in okrepi svojo varnost nasproti drugim državam, so torej logični del njenega nacionalnega interesa. Na tem mestu se ne moremo spuščati v razglabljanje, ali je nacionalni interes kategorija, ki je objektivno dana in trajna, ne glede na to, ali se tega tisti, ki odločajo o politiki, zavedajo, ali pa nacionalni interes objektivno ne obstaja, temveč je le to, kar država (politika) določi, da je.

V našem primeru moramo pri opredeljevanju nacionalnega interesa Jugoslavije izhajati iz določene zgodovinske perspektive, konkretnega mednarodnega delovanja Jugoslavije v daljšem obdobju, kar omogoča, da se kljub spremembam v strukturi mednarodnih odnosov in spremembam v notranji strukturi razpoznajo nekatere konstante, stalne težnje ali vrednote, ki jih želi Jugoslavija uresničiti v odnosih z drugimi državami.

Upoštevajoč to zgodovinsko perspektivo lahko rečemo, da Jugoslavija uresničuje svoj nacionalni interes v mednarodni skupnosti kot države, ki imajo ambicijo biti moderne države. Postavlja se vprašanje, kdaj si lahko neka država prilasti vzdevek moderna?

Moderna država, kot del mednarodne skupnosti, svoje vitalne nacionalne interese uresničuje le v odnosih z drugimi državami. Atribut moderna si lahko – v povojni zgodovini mednarodnih odnosov – lasti le v svet odprta država. Odpiranje v svet pa mora temeljiti na pravilni oceni in priznavanju realnosti v svetu, opredeljevanju do bistvenih svetovnih problemov in aktivnemu trošenju svoje državopolitične energije za njihovo razreševanje.

Po drugi svetovni vojni lahko opredelimo za moderne tiste države, ki imajo izoblikovano vizijo mednarodnega žitja v svetovnih razmerah, torej države, ki na podlagi globalne politične strategije potrjujejo svojo vlogo v mednarodnih odnosih. Globalna politična strategija, ki je bila od nekdaj le značilnost velesil, je sedaj imperativ tudi za male in srednje države.

Za Jugoslavijo je potreba po izdelavi globalne strategije *conditio sine qua non* v dvojnem smislu: prvič, gre za zavedanje, da svojih nacionalnih interesov, torej tudi varnosti, ne more zagotoviti samo z delovanjem na subregionalni ali regionalni ravni; drugič, da samo aktivno delovanje v svetovnih razsežnostih odpira bolj optimistično perspektivo za male in srednje nerazvite in polrazvite države, med katere sodi tudi sama.

Globalna zunanje-politična strategija in aktivno delovanje v svetovnih zadevah terja od vsake države določitev prioritete zunanje politike iz dveh razlogov: prvič, vsaka država mora v specifičnem mednarodnem okolju določiti prioritete uresničevanja svojih vitalnih interesov, in drugič, nobena država, tudi tista z največjimi potenciali, ni sposobna, da bi bila enako prisotna povsod v svetu in da bi dajala enak pomen vsem partnerjem v svetovnih zadevah. Na primer, že bežen pogled na delovanje obeh supersil v zadnjih štiridesetih letih kaže, da SZ in ZDA v raznih mednarodnih okoliščinah postavljata različni vrstni red prioritet v uresničevanju globalne politične strategije. Seveda velja to tudi za druge države.

Določanje prioritet se v sedanjih mednarodnih odnosih pojavlja kot

nujnost predvsem za male in srednje države, med katere sodi tudi Jugoslavija. Določanje vrstnega reda prioritet je pravzaprav najodgovornejša zunanjepolitična naloga vsake države, saj gre za iskanje tistih možnosti, ki naj zagotavljajo optimalno uresničevanje nacionalnih interesov vsake države. V tej zvezi se določanje prioritet kaže kot pogoj za učinkovitost, racionalnost in dinamičnost zunanjepolitičnega delovanja države. Zadnjih nekaj tisoč let je poglaviten instrument za uresničevanje največjega dela zunanjepolitičnih interesov države diplomacija.

Pod pojmom diplomacija se lahko razumejo najrazličnejše stvari. Pogoste definicije tega pojma seveda kažejo na to, da se mišljenja o tem zelo razlikujejo. Ne da bi se spuščali v odvečne podrobnosti, naj navedemo samo nekaj splošno priznanih opredelitev, ki so zanimive za nas. Na tem mestu ne bomo diplomacije opredeljevali kot metodo ali metode, s katerimi se uresničujejo zunanjepolitični cilji posamezne države, niti kot znanost, ki uči, kako je potrebno zastopati in braniti interese svoje dežave. Za naše potrebe moramo diplomacijo razumeti predvsem kot instrument za uresničevanje zunanje politike države. To je tisti aparat (diplomatsko osebje), ki je zadolženo za izvajanje zunanje politike, pri čemer obsega pojem izvajanja zunanje politike celotno aktivnost v tej sferi državnega življenja. To ni samo kreiranje osnovnih zamisli in izdajanje smernic, temveč tudi njihovo natančno uresničevanje. Prav tako pomeni diplomacija tudi tisto posebno veščino in znanje, ki omogoča diplomatu, da lege artis zastopa, predstavlja in brani interese svoje države. V tem smislu je diplomacija predvsem poklic, ki se ga moramo učiti kot vsak drug poklic. Poleg splošnih kvalit, ki so lastne normalnemu človeku, lahko diplomat uspešno uresničuje določene zunanjepolitične naloge le v primeru, če je predhodno z marljivim in resnim delom obvladal tehnologijo, taktiko in metodologijo tega poklica. Poleg temeljitega znanja o mednarodnih političnih, ekonomskih in pravnih odnosih v preteklosti in sedanjosti, mora diplomat seveda še posebej obvladati tisto področje, za katero je neposredno zadolžen (politika, kultura, konzularne zadeve itd.). Prav diplomacija kot poklicna veščina pa je pri nas vse preveč zanemarljena.

Kakorkoli že opredelimo diplomacijo, se nobena opredelitev ne more izogniti pojmu zunanje politike, to je politike, ki naj zagotavlja uresničevanje nacionalnih interesov države, in politike, ki določa prioritete uresničevanja teh interesov.

Tudi za Jugoslavijo je določanje prioritet naše zunanjepolitične aktivnosti in prilagajanja (racionalizacija) diplomacije tem prioritetam eden bistvenih problemov; od uspešnega razreševanja tega problema je odvisna zunanjepolitična učinkovitost naše države. Pravilna (učinkovita) racionalizacija diplomatske mreže pa je možna le ob prethodnem določanju prioritet v zunanji politiki in ne obratno.

V začetku osemdesetih let je stabilizacijski val varčevanja zajel tudi diplomacijo, kar je seveda prav. Diplomatsko mrežo smo začeli »raciona-

lizirati« na najbolj enostaven, vendar ne na najbolj pravilen način. Linearno zmanjševanje kapacitet je v praksi pomenilo ukinitvev ali zamrznitev nižjih diplomatskih mest v vseh predstavništvih, in to: atašejev, tretjih, drugih in prvih sekretarjev. Gre za diplomatski kader, ki je praviloma operativno najaktivnejši in tudi kader, iz katerega naj bi se kasneje rekrutirali diplomati višjega ranga. Tako bodo ti ukinjeni ali zamrznjeni nižji kadri enkrat v prihodnosti postali višji kadri (zaradi službenih let) brez potrebnega znanja, ki se pridobi na delu v tujini.

Redukcija je torej, žal zajela nižje kadre; »racionalizacija« ni upoštevala usposobljenosti (mlajši diplomati so vsaj formalno praviloma bolj usposobljeni) ali konkretnih potreb predstavništva, niti ni bila izvedena potrebna selekcija med predstavništvii, ki pokrivajo nekatere za nas prioritete države ali probleme. Upoštevano je le načelo senioritete in subordinacije; ni šlo torej za racionalizacijo (beseda implicira določeno razumnost in načrtnost), temveč za linearno zmanjševanje in stihijo zaradi ekonomsko-finančnih zagat Jugoslavije. Trenutna škoda je vsekakor manjša od tiste, ki se bo šele pokazala.

Rekli smo, da bi morala biti prava racionalizacija diplomatske mreže najtesneje oprta na predhodno določene prioritete naše zunanje politike. Ker ni bila, se bodo prej ali slej pokazale negativne posledice tudi pri uresničevanju prioritet naše zunanje politike. Ne pozabimo, da so s pravilno določenimi prioritetami opredeljene tiste smernice, ki pomenijo uresničevanje vitalnih interesov države v mednarodnih odnosih.

Vrstni red prioritet zunanjepolitične dejavnosti določajo v bistvu vitalni interesi države, konkretno pa država določa te prioritete upošteva je zgodovinske, geografske, ekonomske, politične, ideološke, vojno-strateške in druge dejavnike. Pri določanju vrstnega reda prioritet mora država upoštevati tudi splošno stanje v mednarodnih odnosih, stanje na širšem področju (npr. v Evropi) in stanje v ožjem področju (npr. na Balkanu). Vse našete ugotovitve seveda veljajo tudi za Jugoslavijo. Po mišljenju avtorja tega prispevka bi morale biti prioritete Jugoslavije v naslednjem vrstnem redu:

1. *Jugoslavija in sosednje države.* Vitalni interesi države se praviloma uresničujejo v geopolitičnem prostoru, v katerem se nahaja; zato imajo odnosi s sosedi prvorazreden pomen, ki ga mora upoštevati tudi diplomacija pri profiliranju kadrov, ki službujejo v teh državah.

Prvi problem, ki ga je potrebno izpostaviti v odnosih Jugoslavije s sosedi, je vprašanje meja. Tudi v moderni zgodovini mednarodnih odnosov je prvenstven cilj vsake države ohranitev njenih meja. Meje Jugoslavije po drugi svetovni vojni so namreč korekcija mednarodnih sporazumov, ki so nastali po prvi svetovni vojni in pa rezultat tiste posebne vloge, ki jo je Jugoslavija imala na Balkanu v času druge vojne.

Skozi stoletja državne meje na Balkanu praviloma nikoli niso bile tudi etnične meje. Ta hipoteka je značilna tudi za Balkan po drugi svetovni vojni.

Kar se tiče Jugoslavije, moramo ugotoviti, da Bolgarija in Albanija že več desetletij izpostavljata problem meja. Argumenti obeh držav temeljijo na njihovih interpretacijah zgodovinskih okoliščin in trditev, da so sedanje meje rezultat interesov velesil, pri čemer ni bil upoštevan etnični kriterij na način, kot ga vidita Albanija in Bolgarija.

Drugi problem je, kot posledica prvega, problem manjšin. Rekli smo, da je hipoteka neetničnih meja aktualna tudi v tem trenutku, saj tudi sedaj v vsaki balkanski državi živi večje ali manjše število pripadnikov sosednjega večinskega naroda. Vprašanje mednacionalnih odnosov na Balkanu, kot eden bistvenih vzrokov medsebojnega nezaupanja in sporov o obstoječih mejah, se torej pojavlja kot pglavitni problem. Dejstvo, da deli narodov žive izven matične domovine, pa se praviloma uporablja kot podlaga za prikrita ali javne ozemeljske zahteve. Zanimivo je opozoriti, da je problem manjšin predmet spora tudi med državami, ki pripadajo istemu bloku (npr. med Madžarsko in Romunijo), ali pa državami, ki pripadajo isti politični orientaciji (npr. med Italijo in Avstrijo).

Po drugi svetovni vojni so bili v okviru obvez, vsiljenih premaganim državam, sklenjeni z Avstrijo in Italijo mednarodni sporazumi s klavzulami o priznavanju pravic našim manjšinam, ki so ostale zunaj meja Jugoslavije. Z večino naših sosedov, prvenstveno z balkanskimi, pa je nastala drugačna situacija. Z Grčijo in Albanijo, ki sta bili zaveznici v vojni, naj bi se zato odnosi v pogledu manjšin urejali drugače. V pogledu Bolgarije, Romunije in Madžarske pa so bila po vojni v Jugoslaviji drugačna pričakovanja, saj se je zaradi večje ideološke bližine smatralo, da probleme manjšin ni potrebno regulirati z meddržavnimi sporazumi, saj bi le-ti mednarodni položaj Bolgarije, Madžarske in Romunije, kot zaveznic sil Osi, še poslabšali.

Gledano z vidika državnega interesa pomeni zanikanje makedonske manjšine v Bolgariji, posredno ogoržanje ozemeljske celovitosti Jugoslavije. Albanija pa, nezadovoljna s položajem svoje manjšine, odprto izraža teritorialne pretenzije do Jugoslavije.

Ob nevtralni Avstriji, ki je integrirana v zahodni družbenopolitični model, in zaprti Albaniji, je Jugoslavija z vidika geopolitične vmeščenosti med dva bloka osamel otok, ki s samoupravnim socializmom in neuvrščenostjo išče avtohtono pot neodvisnosti in samostojnosti.

Če izhajamo iz predpostavke, da so odnosi s sosedi prvorazrednega pomena in da ena sosedja ni bolj ali manj pomembna od druge, potem mora temu imperativu slediti tudi diplomacija, in to zlasti v pogledu profiliranja diplomatov za sosednje države. Kakšen naj bo jugoslovanski diplomat – profesionalac v sosednji državi? Predvsem strokovnjak, ki mora poleg obvladovanja metodologije in tehnike diplomatske veščine ves čas upoštevati: globalno razsežnost Balkana kot najbolj nevralgične točke in potencialnega kriznega žarišča v sicer stabilni blokovsko razdeljeni Evropi; skupne interese držav, ki pripadajo isti ideološko-politični zvezi (bloku); specifične zunanje-politične interese in notranje posebnosti

države, v kateri slušbuje; področje neposrednega dela (npr. kultura, ekonomija, politika, konzulatne zadeve itd.). Racionalizacija gre torej lahko le v smeri večje učinkovitosti diplomatske mreže, pri čemer kvalitetno delo terja tudi ustrezno število diplomatov. Kar se tiče sosedov, je znanje jezika države, v kateri je nameščen, obvezen in osnovni pogoj za kvalitetno delo.

2. *Jugoslavija in velesile.* Položaj velesile v mednarodnih odnosih ima država takrat, kadar brez njene privolitve ni možno razreševanje bistvenih svetovnih problemov. Globalna strategija velesile zato praviloma zadira v vitalne interese malih in srednjih držav.

V našem primeru gre za ZDA in Sovjetsko zvezo kot supersili, ki sta zaradi svojih ekonomskih, vojnih in intelektualnih potencialov ter globalne politične in ideološke vloge, navzoči v vseh delih sveta. Njun vpliv na vse bistvene svetovne procese je tako velik, da mora vsaka država neizbežno usklajevati svoje odnose z njima.

Kar se tiče Jugoslavije, so njeni odnosi s supersilama vitalnega pomena v dveh pogledih: zaradi prisotnosti in aspiracij obeh supersil s pripadajočima blokoma do geopolitičnega prostora, v katerem se nahaja (Balkan), in zaradi njune globalne vloge v svetu.

Po drugi svetovni vojni je prišlo tudi na samem Balkanu do sprememb, ki so pomembne z vidika vloge velesil in usode Jugoslavije. Najpomembnejša sprememba je verjetno nastanek nove Jugoslavije, ki se po vojni ni hotela priključiti nobenemu od blokov. Zahvaljujoč notranji trdnosti in doslednosti v zunanji politiki ter nepisanemu dogovoru supersil, da ne bosta spreminjali statusa quo v Evropi, je Jugoslavija postala neodvisen dejavnik v balkanskih, evropskih in kot neuvrščena država tudi v svetovnih razsežjih. Vendar pa je potrebno istočasno poudariti, da Jugoslavijo kot neuvrščeno državo obe supersili in bloka sicer formalno priznavata, vendar pa to nikakor ne pomeni, da ZDA in Sovjetska zveza v svojih globalnih strategijah tudi sprejemata njeno neodvisnost in suverenost. Krepitev prisotnosti in vpliva supersil na Balkanu je empirično dokazljiva in logična stalnica njune politike.

V zvezi z integriteto Jugoslavije in aspiracijami supersil do Balkana je potrebno opozoriti, da v svojih globalnih strategijah gledata Sovjetska zveza in ZDA na Balkan kot na t. i. »sivo cono«, to je na področje nerazmejenih interesov, kjer sicer veljajo določena pravila obnašanja, vendar pa obe strani menita, da so to področja, kjer je možno širjenje in krepitev politične, ekonomske in vojaške prisotnosti, skratka, kjer je možno uresničevanje politike interesnih sfer. V tem smislu se doktrina o »sivih conah« neposredno nanaša predvsem na tisti del Balkana, ki ga pokrivata Jugoslavija in Albanija. Ta doktrina ni tudi v sedanjem trenutku nič manj aktualna, saj ves čas po vojni ni doživela – niti v obdobjih zaostrovanja ali popuščanja napetosti med supersilama – nobenih vsebinskih sprememb.

Od vseh mogočih doktrin najbolj ogrožata vitalne interese Jugoslavije

prav doktrina o »sivi coni« na Balkanu in pa doktrina Brežnjeva »o omejeni suverenosti«, ki je v praksi samo specifična oblika ekspanzije in instrument za uresničevanje politike interesnih sfer.

Glede na gornje ugotovitve o globalnem pomenu supersil in njunih specifičnih interesih v pogledu Balkana in Jugoslavije, mora naša diplomacija okrepiti svojo navzočnost v Moskvi in Washingtonu z diplomati, ki bodo, upoštevajoč zakonitosti obnašanja velesil, v vsakem trenutku sposobni pošiljati pravočasne relevantne in s sugestijami opremljene informacije, ki so pogoj za pravilno dnevno in strateško načrtovanje odnosov z obema supersilama. Ena od sposobnosti jugoslovanskih diplomatov bi morala biti tudi prepričljivost, da smo notranje stabilna država, ki je sposobna sama razreševati svoje probleme, ter da bi sprememba status quo na Balkanu lahko povzročila svetovno katastrofo.

Mutatis mutandis veljajo gornje ugotovitve o potrebnosti bolj učinkovite jugoslovanske diplomacije tudi za Kitajsko, ki vse bolj postaja globalna sila – za velesile pa, kot smo rekli, veljajo določene zakonitosti obnašanja v mednarodnih odnosih.

3. *Jugoslavija in Evropa.* Geopolitični prostor, v katerem se nahaja Jugoslavija, je sestavni del širšega evropskega prostora. Sedanji politični položaj Evrope je opredeljen predvsem z jasno blokovsko razdelitvijo in objektivno manj pomembno navzočnostjo nekaterih nevtralnih in neuvrščenih držav. Pomemben, in, upajmo, tudi trajen instrument skupnega razreševanja evropskih problemov je Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju, ki pa v realnosti žal, odraža predvsem blokovsko delitev. Praksa ves čas potrjuje, da se Zahod in Vzhod bistveno razlikujeta v tolmačenju sklepnega dokumenta iz Helsinkov (1975). ZDA smatrajo, da odrekovanje uporabi sile in spoštovanje obstoječih meja, kot to predvideva dokument, istočasno ne pomeni priznanje sedanje politične geografije (delitev interesnih sfer). Sovjetska zveza pa vztraja pri oceni, da sklepni dokument dokončno potrjuje status quo in daje nekakšno mednarodno pravno polnomočje – legitimizacijo – za krepitev njenega prvenstva v vzhodni Evropi.

Jugoslovanska diplomacija mora v zagotavljanju nacionalnih interesov izhajati predvsem iz navedenih realnosti, hkrati pa upoštevati, da potekajo v Evropi tudi drugačni procesi, ki skušajo prebijati blokovsko statiko in ki pomenijo za Jugoslavijo možnost mednarodne afirmacije in utrjevanje prepričanja, da njena notranja in zunanja politika prispevata k stabilnosti celotne Evrope. Naš diplomat bi moral zato vedno imeti pred očmi dejstvo, da se nacionalni interesi Jugoslavije (varnostni in ekonomski), se pravi vitalni interesi, uresničujejo predvsem v Evropi.

Glede na veliko število evropskih držav se torej vprašanje racionalizacije diplomatske mreže – vprašanje torej, s kakšnimi profili in v katerih državah naj bi krepili svojo navzočnost in kje naj bi jo zmanjševali – pojavlja kot vprašanje pravilne selekcije med temi državami. Selekcija je nujna zaradi naših omejenih kapacitet in zaradi različnega političnega in

ekonomskega pomena posameznih evropskih držav – tako v evropski in svetovni politiki – kot tudi glede na pomen političnih in ekonomskih odnosov z Jugoslavijo.

4. *Jugoslavija in neuvrščene države.* Filozofski credo neuvrščenih je globalna strategija za emancipacijo majhnih in srednjih, nerazvitih in srednje razvitih držav, ki možnost za enakopravnost in enakost v mednarodnih odnosih vidijo izven orbite supersil. Neuvrščeni torej stremijo k taki kvaliteti žitja držav, ki nima presedana v zgodovini mednarodnih odnosov. Jugoslavija torej svoj koncept globalizma uresničuje z neuvrščenostjo. Kot smo že omenili, pomeni za Jugoslavijo globalna strategija prav tako spoznanje, da svojih nacionalnih interesov ne more uspešno ubraniti le z akcijo na subregionalni ali regionalni ravni in z bojem za parcialne ali marginalne cilje, temveč tudi v boju za univerzalne vrednote.

Sodelovanje na politični in ekonomski ravni z neuvrščenimi državami in njena dejavnost v teh državah – prek diplomacije – je torej vitalni nacionalni interes Jugoslavije. Vprašanje, ki se postavlja, je, kakšna je vloga diplomacije v uresničevanju globalne strategije in kako izvesti racionalizacijo diplomatske mreže?

Diplomacija bi morala posredovati kompetentne informacije, na podlagi katerih bi pristojne zunanje politične službe izvedle določen vrstni red neuvrščenih držav glede na njihovo vlogo in pomen v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih – in posebno v odnosih z Jugoslavijo. Tak vrstni red je kot osnova za učinkovitejšo vlogo Jugoslavije potreben predvsem zaradi naših omejenih potencialov, in ni v nasprotju s temeljno opredelitvijo Jugoslavije, da so vse države ne glede na velikost in druge pomembne značilnosti enako pomemben partner. Vrstni red naj bi se določil čisto v funkcionalnem smislu, kar bi omogočilo bolj smotrno in učinkovito uporabo diplomacije.

Racionalizacija, ki je tako motivirana, seveda ne bi smela povzročiti zmanjševanja naše vloge in tistih aktivnosti, ki so pomembne za gibanje v celoti in za Jugoslavijo posebej. Racionalizacija diplomatske mreže (ki je, ponavljamo, potrebna tako zaradi omejenih možnosti kot tudi učinkovitejšega uresničevanja naših vitalnih interesov) je torej za nas nujnost in bi se lahko izvedla brez negativnih posledic, saj gre za veliko število držav, ki za Jugoslavijo (z vidika uresničevanja političnih in ekonomskih interesov) nimajo enake teže, kot tudi za dejstvo, da vse neuvrščene države nimajo enake vloge in pomena v gibanju kot celoti kot tudi v svetovnih zadevah.

Naslednja naloga diplomacije je izdelati take analize, na podlagi katerih bo možno opredeliti prioritete naše akcije med neuvrščenimi in izvesti potrebno selekcijo med njimi. Objektivno Jugoslavija ne more uspešno pokrivati vseh in stalno naraščajočih področij aktivnosti neuvrščenih, kar pomeni, da so določena področja aktivnosti manj, druga pa bolj pomembna za Jugoslavijo. Prioriteta področij aktivnosti logično poudarja potrebo po selektivnejšem pristopu Jugoslavije v opredeljevanju in uresničevanju sodelovanja z njimi.

Na začetku smo opredelili pojem nacionalnih (v praksi vitalnih) zunanjepolitičnih interesov, prioritete naše zunanje politike in vlogo diplomacije ter skoz besedilo skušali opozoriti na veliko stopnjo povezanosti med njimi v procesu konkretnega določanja in uresničevanja zunanjepolitičnih ciljev Jugoslavije.

Iz povedanega je razvidno, da je naloga diplomacije v zunanji politiki dvojna. Zunanja politika je pravzaprav stalni proces sprejemanja in uresničevanja odločitev, pri čemer moramo razlikovati med sprejemanjem zunanjepolitičnih odločitev (kreiranje politike) in zunanjepolitično akcijo (uresničevanjem sprejete politike). V pogledu zunanjepolitičnih odločitev (kreiranja politike) je vloga diplomacije sekundarnega pomena. V našem sistemu odločajo o zunanji politiki predvsem organi federacije – Skupščina, predsednik Predsedstva, Predsedstvo, Zvezni izvršni svet in v nekaterih primerih tudi organi republik in pokrajin. Osnovni pogoj in temelj pravičnih in pravočasnih zunanjepolitičnih odločitev je popolna informiranost, ki jo mora zagotoviti predvsem diplomatski aparat države.

Pristojni organi države, ki na podlagi informacij, ki so jih dobili od svojega diplomatskega aparata in drugih obveščevalnih služb, izoblikujejo neko zunanjepolitično odločitev in se obrnejo na določen organ, ki je najbolj primeren za njeno uresničitev. Najpogosteje se kot uresničevalec pojavlja prav diplomacija – diplomatski aparat doma in v tujini – kot eden od instrumentov zunanje politike.

Druga pomembna funkcija diplomacije je torej uresničevanje zunanjepolitičnih odločitev svoje države. Diplomata je namreč kot stalno prisotni predstavnik ene države v drugi državi ali pri kateri od mednarodnih vladnih organizacij dolžan, da prenese in tolmači politične odločitve svoje vlade in se bori za njihovo uresničitev. Dolžnost diplomata je torej, da prepriča nasprotno stran v upravičenost in pravilnost interesov in politike, ki jo vidi njegova vlada in da o tem napelje nasprotno stran, da ravna na način, ki je ugoden za interese njegove države.

Diplomacija je torej nekakšna prva linija obrambe nacionalnih, se pravi vitalnih interesov države. S spreminjanjem strukture mednarodnih odnosov (ne pa tudi njene vsebine) se spreminja – prilagaja tudi struktura diplomatskega aparata, ne pa tudi njegov osnovni namen. Diplomacija je namreč ena najbolj starih in konservativnih poklicnih dejavnosti, in to ne v slabem pomenu besede. Avtor tega zapisa se pridružuje misli, ki pravi, da je diplomacija kot reka, ki skoz stoletja sicer spreminja rečno korito, pri čemer po voda (vseбина) ostaja ves čas ista. V tem smislu se tudi jugoslovanska diplomacija vedno spopada z razreševanjem mnogih dilem, ki so na videz povsem nove, v bistvu pa zelo stare. Kažejo se npr. v dilemah, ali šolati univerzalne diplomate ali diplomate specifičnih profilov, glede uporabe specialistov – nediplomatov v diplomatski operativi, glede znanja diplomatske tehnike, metodologije in jezikov, profesionalnosti in amaterizma itd. itd. Skratka gre za probleme, ki zadevajo učinkovitost diplomacije in racionalno politično obnašanje Jugoslavije v svetu.

JANEZ PEČAR*

UDK 316.738

Uspešnejše nadzorovanje – mit ali resničnost

Facilitas auctoritatem,
servitas amorem diminuit
(Popustljiv – manj spoštovan,
strog – manj priljubljen)

Nadzorstvo je »ujeto« med tiste, ki jih nadzoruje, in tiste, po katerih pooblastilu opravlja svoje naloge. S tem nikakor nista zanikani njegova vplivnost in moč, ki ju ima, toda to še bolj osvetljuje zamotanost položaja, v katerem je, zlasti v družbi, ki od njega več pričakuje, kot zmore. Zato ni čudno, če je tudi zaupanje vanj vse manjše, kar ni tipičen pojav za nas v današnjem času, marveč splošen odnos do nadzorstva skoraj povsod po svetu. Kolikor več je demokracije, težja je funkcija nadzorstva, tako formalnega kot neformalnega, da ne omenjamo še samoupravnega kot naše posebnosti.

Družbeno nadzorstvo, zlasti formalno, uresničujemo predvsem s kaznovanjem pa tudi na druge načine, v naših razmerah z nekaterimi (nepoklicnimi) preprečevalnimi posredovanji¹ in samovarovalnimi dejavnostmi, toda s tem ni rečeno, da to zadovoljivo in brez težav poteka. Predvsem zahtevajo, naj bi nadzorstvo delovalo odločno in usklajeno,² da bi morali imeti boljšo kazensko politiko³ in da bi morali biti organi, ki so dolžni skrbeti za uveljavitev zakonitosti, bolj učinkoviti;⁴ povečati bi morali ugled pravosodnih organov,⁵ zagotoviti popolnejšo kazenskopravno varstvo družbene lastnine⁶ itd.

Skratka, vsi *mehanizmi*, ki se dejansko ukvarjajo s *prilagajanci ljudi na norme*, dobivajo v razmerah družbene nestabilnosti večji pomen. Skoraj normalno je potemtakem pričakovati, da vodilne družbene strukture nanje naslavlajo ne le napotila, marveč tudi opozorila, kako naj omejujejo nezaželeno vedenje, ki ima v zaostrenem položaju toliko hujše

* Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Prvi fakulteti v Ljubljani, 61000, Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

¹ Glej tudi Congre, str. 37.

² Delo, 15/11-1984, str. 11.

³ Delo, 6/5-1984, str. 11.

⁴ Delo, 6/5-1983, str. 5.

⁵ Delo, 15/3-1984, str. 2.

⁶ Sklepi 111, Ur. list SFRJ, 508-622/84 z dne 2/11-1984.

posledice, če ogroža družbenopolitično in gospodarsko ureditev. Ne samo v takih razmerah, ampak tudi drugod po svetu se trudijo vzpostaviti učinkovitost nadzorstva, pravočasno odkrivati nove oblike odklonskosti, onemogočiti ponavljanje kaznivih dejanj, zatirati toksikomanije, vplivati na zmanjšanje terorizma, zlasti pa onemogočiti odklonskosti s preprečevanjem, če seveda z nadzorstvom ali njegovimi posameznimi podsistemi ne žele uveljavljati še kakšnih posebnih interesov, za katere je nadzorstvo že po svojih vlogah primerno.

Nadzorovanje se vedno povezuje s socializacijo, ki dobiva ponekod in včasih dvomljiv prizvok, zlasti kadar se vanju vpleta politika. Le-ta nadzorovanje največkrat tako zasnuje, da vpliva na razumevanje vedenja in rabo represije. Zato se za učinkovitost nadzorovanja vedno najbolj poteguje politika, ki čuti, da vedenje v globalnih razmerah ne sledi njenim pričakovanjem, posebno takrat, *kadar prisilna socializacija najbolj odpo-veduje*.

Zato je dokaj vsakdanje, da je nadzorstvo, z njim vred pa tudi pravne norme in sploh prisiljevanje s svojimi sredstvi, deležno znatne politične pozornosti. Toda *nadzorstvo bi morali vedno presoјati skladno z gospodarskimi, političnimi, pravnimi, kulturnimi in drugimi razmerami*, kar se ne dogaja vedno. Nekateri ga pogosto vrednotijo kot mehanizem, ločen od razmer, v katerih deluje, kar je popolnoma neustrezno in pristransko.

Nadzorstvo, tako državno kot samoupravno, je vedno otrok družbenih razmer, v katerih je. Krivično je od njega pričakovati, da bi premagovalo probleme, ki niso izključno nadzorstveni in ki so večkrat to, kar se v politizirani družbi čestokrat dogaja. Prav zato pa sta učinkovitost in uspešnost dokaj pomembni vprašanji, ki se povezujeta tudi s produktivnostjo.

Ta sestavek ima namen zastaviti nekaj vprašanj prav v tej smeri.

1. Porazdeljenost odklonskosti – porazdeljenost (moči) nadzorstva

O porazdeljenosti kriminalitete ali katerihkoli odklonskih pojavov ugotavljamo, da se podobno kot marsikateri drugi pojavi večeje ne le na prostor in čas, marveč tudi na ljudi ali družbene skupine.

Za razmišljanje o povezanosti in medsebojni odvisnosti odklonskosti in nadzorstva pa so nezanemarljive vse imenovane možnosti, kajti za nadzorstvo so prav tako pomembne vse tri razsežnosti, čeprav nekatere bolj zanemarjajo od drugih.

Za družbenonadzorne mehanizme, ki se ukvarjajo z neposrednim nadzorom, prihajajo najprej v poštev krajevne in časovne gostitve. Njihova analiza omogoča usmerjanje razpoložljivih sil na najbolj ogrožene kraje in na način, da so tako v represivnem kot preventivnem smislu najbolj učinkovite, racionalne oziroma gospodarne.

Toda to predvsem fizično ali telesno nadzorovanje je diskriminatorno

iz več razlogov, ki pa izhajajo iz ene same posledice: to je *obvladljivost dosegljivega prostora*. Če je tako, da je mogoče nadzorovati le del prostora, pomeni, da so vsi preostali nenadzorovani ali pa so pod nadzorstvom le od časa do časa. To pa hkrati pomeni, da so bolj *nadzorljive le določene skupine ljudi, ne pa vse*. To seveda povzroča diskriminacijo nasproti drugim, ki prihajajo v neenak položaj.

Ker pa je porazdeljenost odklonskosti v bistvu zrcalna podoba porazdeljenosti moči nadzorstva, je predstava o njej nerealna in zato nujno prihaja do tega, da se *podoba odklonskosti regenerira iz podobe porazdeljenosti nadzorstva*. Zato bi lahko rekli, da je stanje odklonskosti nekoliko (ne v celoti) odvisno od tega, kakšno je nadzorstvo glede na njegovo zmogljivost in porazdeljenost.

Ni čudno, da je tudi v naših kriminalnih statistikah največ ljudi iz spodnjih družbenih plasti, nepomembnih, tistih, ki so dostopnejši zlasti policijskemu nadzorovanju, manj odpornih ali neizkušenih, nerodnih in manj bistrih, in sploh takih, ki so se pustili prijeti že zaradi primitivizma načina storitve in kriminalne neinventivnosti oziroma ustvarjalnosti.

Odtod toliko odkrite telesnosti v kriminalu in tako malo intelektualnosti, ki je rezervirana predvsem za bolj hladen, zdravorazumski in še vedno dokaj koristoljubniški kriminal v okviru gospodarjenja in političnosti. Tu je malo impulzivnosti, manj čustvenosti, ampak več prefinjenosti, preračunljivosti, znanja, sposobnosti, načrtovanja itd. To pa so seveda lastnosti, potrebne določenim poklicem, določenim slojem, določenim dejavnostim itd., ne pa vsem.

To ne pomeni le, da bo v določenem načinu življenja in delovanja prišlo do določene njima imanentne ekscesivnosti, ampak tudi, da bodo določeni posamezniki ali pa kar skupine zaradi nedosegljivosti manj obvladljive v pomenu nadzorovanja in kaznovanja. Da je to res tako, kaže vsakdanja kazuistika.

Poleg omenjene dosegljivosti (ki je lahko tudi prostorska) moramo računati še z neenakomerno dostopnostjo družbenih skupin ali socialnih slojev. V nekaterih nadzorovanje (takšno ali drugačno) sploh ne deluje ali deluje omejeno, občasno, popustljivo, selektivno in pristransko. *Na kolikor višjem položaju je posameznik, manj je nadzorovan in njegova moč je v obratnem sorazmerju z močjo (formalnega nadzorstva), ki se mu izmika*. Tako je bilo že nekaj in še tako revolucionarne družbene spremembe ne prinašajo nič novega na tem področju. Včasih in ponekod morda prav nasprotno.

S »kolektivizacijo« določenega kriminala ali odklonskosti pa smo zlasti pri nas v položaju, ko se vplivnim posameznikom omogočajo prilaščanje, nesmotrna uporaba družbenega premoženja, slabo gospodarjenje, malomarnost⁷ itd. v imenu ali soglasju s samoupravnimi organi in včasih tudi za skupne koristi. S tem se pojavlja nov, ne sicer čisti beloovratniški, ampak

⁷ Glej npr. Špiljak, Delo 20/4-1984, str. 5, Delo 11/5-1983, str. 2, Delo 5/1-1985, str. 16, Delo 11/1-1985, str. 5 itd.

kolektivni ali strukturalni kriminal, ki je prav tako znatno manj dosegljiv kot pa posameznikova nepoštenost. Tovrstna ekscesivnost pogosto ostaja nedosegljiva tako za državne kot za samoupravne nadzorne organe v njihovem lastnem okolju. Gospodarski položaj prenekaterih skupin slabi njihove nadzorne funkcije, četudi se zavedajo nepravilnosti, ki pri njih nastajajo. Zato se pri tem pojavljajo zlasti bolj organizirane oblike odklonskosti, ki pa se pogosto opravičujejo in dojemajo kot koristne goljufije ali iznajdljivosti.

2. Formalizacija in institucionalizacija zatiranja odklonskosti

»Formalno nadzorstvo se razvija, kadar neformalno nadzorovanje samo ni dovolj uspešno.«⁸ Primarne in sekundarne skupine, ki ga izvajajo v tem primeru, nimajo dovolj velikega vpliva na svoje člane, da bi upoštevali pravila vedenja, ki neredko prihajajo iz prava kot sredstva družbenih struktur, ki ga sankcionirajo. Pa ne le to. Med pravili formalnega in neformalnega nadzorstva so lahko tudi veliki razločki, tako da sploh ni mogoče pričakovati, da bi neformalno nadzorstvo podpiralo intencije formalnega, ki ga ustvarja država. Interesi države pa pogosto niso v skladu s koristmi neformalnih skupin in mehanizmov, ki jim pravimo tudi primarne in sekundarne oblike nadzorovanja. Pri tem nasploh nastaja veliko neskladja in konfliktnosti, tako da je mogoče trditi, da *bolj ko je družba zamotana, več norm potrebuje*, več nadzorstva ustanavlja, več je neposlušnosti in več je potreb po prisiljevanju in kaznovanju.

Naše razmere so nas privedle v obsežno formalizacijo in institucionalizacijo nadzorovanja in do dvotirnosti v sistemu legitimnega nadzora. To izhaja že iz dejstva, da je poleg državnih vrsta samoupravnih nadzornih mehanizmov, ki jih moramo imeti zaradi razodtujevanja nadzorovanja, če ne zaradi česa drugega, kar je dosti pomembnejše kot to.

Toda obe plati nadzorovanja sta dokaj institucionalizirani in tudi postopki (celo v samoupravnem nadzorstvu) postajajo močno formalizirani. To je morda res potrebno zaradi varstva pravic in dolžnosti nadzorovalcev in nadzorovanih, toda predpisane kaznovalne ceremoniale, klasificiranja in registriranja ter vsega drugega na tej ali oni strani nadzorovanja, ki čestokrat povzroča zaznamovanje ljudi, je le preveč. Ker nimamo ustreznih sistemskih analiz delovanja mehanizmov nadzorstva ne po vertikalni ne po horizontalni plati, je tudi težko reči, *koliko je nadzorstvo zaprto, odtujeno, neuspešno, heteronomno, hierarhizirano, odvisno, politizirano, zapostavljeno, obrobno ali pretirano poudarjeno* in še marsikaj.

Močno smo sformalizirali in institucionalizirali, če ne kar zbirokratizirali, prenekatero dejavnosti, za katere smo v začetku mislili, da bodo

⁸ Schwartz v Akers/Hawkins, str. 42.

lahko potekale manj po pravilih, ampak bolj s čustvenimi, tovarniškimi in nasploh prostovoljnimi odnosi med ljudmi. Tako pa se neredko dozdevna *prostovoljnost institucionalizira in formalizira tako, da postane obveznost*, ki jo razlagamo hkrati kot pravico in dolžnost. S tem pa se količina norm razširja do tolikšnega obsega, da so same sebi v napoto in zaradi hipertrofiraniosti nič ne pomenijo.

Z naraščanjem števila norm (če je ta pojav res merilo za zapletenost življenja) mora nujno naraščati število kršitev, ki jih nadzorstvo, takšno ali drugačno, odkriva ali kakorkoli obravnava v omejenem obsegu. Neodkriti, neprijeti, neobravnavani itd., ki jih je vedno več kot tistih, ki niso, pa razširjajo omalovaževanje nadzora, dvome o njegovi uspešnosti in pomembnosti, ga še pogosteje izigravajo, medtem ko se v javnosti razširjata nezaupanje in demoralizacija, vrednote se krhajo, neposlušnost pa ponekod dosega že izjemne razsežnosti.

V takih razmerah je tudi preraščanje institucionaliziranega varstva ali nadzorstva v strukturalno samozaščito⁹ velika iluzija, ki se ji moramo, vsaj za zdaj, še odpovedati, posebno ker med zmogljivostmi in pričakovanji nastajajo preveliki razločki tako po vsebini kot po organizaciji, ki ju ne moremo nadomestiti s čim drugim. Enako tvegano je tudi upanje, naj bi se državni mehanizmi postopoma spreminjali kar v samoupravne¹⁰ itd.

Tako imenovano ekstra institucionalno¹¹ nadzorovanje poteka predvsem v primarnih skupinah, v sekundarnih pa le deloma. To pomeni, da sta *nadzorovanju* (in nadzorstvu) čedalje bolj imanentni *formalizacija in institucionalizacija*, ki pa ne jamčita za uspešnejše delovanje samo zaradi tega. Ugodne morajo biti še druge razmere, ki pa preraščajo vprašanje samega nadzorstva ter segajo vanj od zunaj z vso usodnostjo in neizprosnostjo.

3. Fizično zmanjšanje priložnosti – kot prevladujoča dejavnost preprečevanja

Priložnost s svojimi pojmovnimi inačicami je v kriminologiji in viktimologiji pogosto uporabljen izraz za ponujanje različnih možnosti, ki jim je skupna omogočenost ugodnega položaja za kazniva dejanja in druge oblike odklonskega vedenja. Če ima izraz v sociologiji širši ali drugačen pomen, pa je v znanostih o človeškem vedenju jasno predvsem dvoje:

- da priložnosti nastajajo zato, ker jih nekdo omogoča in s tem ustvarja položaje, ki spodbujajo k (velikokrat tudi lastni) viktimizaciji;
- da take položaje zopet nekdo izrablja za odklonsko vedenje, ki je največkrat sploh nastalo zato, ker se je ponujala priložnost zanj.

Z razvojem katerekoli družbe in njenim napredkom pa so se prav tako

⁹ Glej Puhek, str. 133.

¹⁰ Gozze-Gučetić, str. 139.

¹¹ Souchon, str. 223.

povečale tako imenovane »kriminalne priložnosti«, kar pomeni, da močno narašča viktimiteta.

V boju s kriminaliteto, s prilaščanjem družbenega premoženja pri nas, njegovo nenadzorovanostjo, uničevanjem sredstev, nesmotrnim izkoriščanjem naravnega bogastva itd., tja do nedelavnosti in nesmotrnega investiranja pa se je zlasti v naših razmerah *povečalo* (tudi politično) *zanimanje* tako za *viktimizacijo kot za najraznovrstnejše škodljive pojave*. In to toliko bolj, kolikor bolj je v nevarnosti tisto, kar je lastnina nas vseh in je materialni temelj samoupravnega socializma.

Zato ni čudno, da je v zadnjih letih zelo veliko (tudi političnega) pisanja o tem: kako oblikovati strategijo nadzorstva, kako uresničevati razrednost pri represiji in preprečevanju, s čim in kdo naj vzdržuje »budnost« pri varstvu družbenega premoženja, kakšna je vloga družbenopolitičnih organizacij in državnih organov pri tem, kakšna naj bo kaznovalna politika na tem področju, kako naj pri tem ravnajo organi državne represije in kaj naj delajo samoupravni nadzorni mehanizmi itd. Celotna »filozofija« družbene samozaščite se v zadnjih letih razvija v smislu *organiziranega sistema varstva ključnih družbenih vrednot*, ne glede na to ali so v posameznih sestavinah inkriminirane ali ne. Njena »varstvena politika« zadeva gospodarske, politične, ideološke, kulturne in druge dejavnosti.¹²

Toda pri tem se zastavlja vprašanje, kako se lotevamo »priložnosti«, pri kom in kdo naj se z njimi ukvarja, da bi z njihovim *zmanjševanjem prispevali k znižanju stopnje ogroženosti, ki ni tako majhna*. Ne ugotavljajo namreč zaman, »da v delovnih organizacijah ne varujejo družbenega premoženja, ki jim je zaupano, tako kot bi bilo treba. Interna in delavska kontrola sta pri prijavljanju aktivni le takrat, ko gre za obrobne zadeve ali napade na družbeno premoženje od zunaj, po številu njunih prijav pa gre sklepati, da na koristne malverzacije znotraj delovnih organizacij gledata skozi prste«. ¹³ Razvija se, kot pravijo, psihologija, da, kar je državno, je tuje, torej ni naše, in zato lahko kradeš. ¹⁴ V nekaterih delovnih organizacijah posamezniki množično in javno kradejo. ¹⁵

V glavnem gre za dve vrsti prizadevanj, zlasti pri varstvu družbenega premoženja:

- za nadzorovanje in fizično onemogočanje priložnosti, ki bi jih lahko sicer zlorabljali za kriminalne namene in
- za vzgojno-pedagoško in družbeno preprečevalno vplivanje na ljudi, da bi z družbenim premoženjem ravnali ustrezno.

Fizično onemogočanje priložnosti se kaže, vsaj za zdaj še, kot prevladujoča oblika preprečevalnega dela. Če se družbenopolitične organizacije ukvarjajo predvsem z vzgojno-pedagoškimi smotri tega problema, sicer

¹² Milutinović, str. 397.

¹³ B. Guček, Delo, 26/4-1985, str. 6.

¹⁴ Dukić, Delo 5/1-1985, str. 16.

¹⁵ Tratnik, Delo 10/5-1984, str. 2.

bolj sporadično in ad hoc, pa je lotevanje priložnosti z vidika fizične nadzorljivosti sicer bolj v ospredju delovnih organizacij, toda prav tako ne dovolj intenzivno, da bi lahko predstavljalo dejavnosti, ki pomenijo izboljševanje.

Četudi se oboje prepleta, pa ima ob neusklajenosti veliko pomanjkljivosti, ker prvo ne podpira drugega in narobe. Fizični nadzor je sicer najlažji, medtem ko prepričevanje ne dosega vseh. Ljudi s kriminalnimi intencijami ne bo spremenila propaganda o varstvu. Če so najbolj »vprijoče« priložnosti nadzorljive, pa ne zmoremo obvladovati kriminalnih motivacij pri ljudeh. Ker vseh priložnosti ni mogoče napraviti neškodljivih in da ne bi bile spodbujajoče, ostaja še vedno dosti takšnih, ki so uporabljive. Napotila za ravnanje prihajajo pretežno od zgoraj in navadno ne podpirajo konkretnih prizadevanj za varstvo v prav določenem okolju. Ker to poteka bolj ali manj vsako zase, ni videti celovitosti akcij za izboljšanje varstva družbenega premoženja, programiranih dejavnosti pa ni. Prizadevanja so torej nepovezana, pa tudi premalo strokovna. Zato se masikaj kaže kot (politična) propaganda in ne kot »gospodarjenje«, ki naj priložnosti omejuje zaradi gospodarjenja, ne kot situacijsko in priložnostno, marveč kot neprestano reagiranje, ki odstranjuje kriminalne motivacije, ki se ne ustavlja le pri priložnosti. Zato so še vedno najpomembnejši ljudje, ne pa ključavnice, plotovi in varovalna tehnologija. Kdaj bo sploh v kriminalni preventivi bolj cenjeno vplivanje na ljudi, ne pa varovanje stvari?

4. Nepristranskost in razrednost pri nadzorovanju

Vsako nadzorovanje, tako državno kot samoupravno, je namenjeno določenemu razvrščanju, ugotavljanju, popravljanju in še marsičemu, nenazadnje tudi kaznovanju. Še vedno se kaže, da je zlasti *pomen nadzorovanja*, ki ga opravljajo predvsem prisilni mehanizmi – v *kaznovanju*. O tem, *kaj je smoter kaznovanja*, se je razvilo dosti teorij in nemalo pogledov. Vendar ob tej priložnosti ni naš namen razmišljati o tem, čeprav je ravno področje »kaznovalnosti« zelo zanimivo, tudi zaradi tega, ker je človeštvo v svoji zgodovini »izumilo« nešteto kaznovalnih tehnik in ritualov in se še danes zavzeto ukvarja s temi vprašanji.

Neuspešnost zatiranja odklonskosti vedno znova zastavlja vprašanje, kaj storiti, da bo manj motečih pojavov, da bo več storilcev odkritih, da bodo ustrezno obravnavani, potem ko naj bi bili čimprej po storitvi prijeti, kako jim onemogočiti ponavljanje, kako preprečevati dejanja, še preden so nastala, že ob morebitni zaznavi kriminalnih intencij itd. Končno pa se z vso neizprosnostjo pojavlja vprašanje, kaj in kako delati s kaznovanimi (obsojenimi), da bi bili boljši in se ne bi znova vračali k odklonskosti.

Vse kaže, da človeštvo (v globalu) pri tem sploh nima srečne roke. Tako da se je v zadnjem času razvila tako imenovana šola »nič ne uspeva«

v kriminologiji.¹⁶ Če prihaja do pozitivnih izidov, so ti le delni, medtem ko je odklonskosti vedno več, vedno hujše in drugačne, ne pomagata ne strogost in ne blagost, *odklonskost je pojav, s katerim moramo živeti kot z nečim normalnim*, kar je sicer znano že od Durkheima, s čimer pa se še ne moremo kar tako sprijazniti. Na to kažejo vsa sodobna represivna in preventivna prizadevanja pri nas in v svetu in nihanja v njih, ki včasih potekajo od ene skrajnosti do druge in ob hkratnem razvijanju obeh dejavnosti. Toda pri tem je treba omeniti predvsem dve pomembni okoliščini, ki bi ju lahko razumeli kot konfliktnost ali pa kot vprašanje, ki bi mu veljalo veliko raziskovalne pozornosti, to sta *nepristranskost in razrednost pri nadzorovalnem delu*.

Nepristranskost pri nadzorovanju naj bi zagotavljalo že pravo, ki je formalno za vse isto, enako in zato domnevno pravično in korektno. Toda od njegove zapisanosti do uresničenja v posameznem primeru ali pri določeni osebi pa je pogosto dolga in zamotana pot, ki potrjuje prepričanje, da je nepristranskost ali iluzija ali neuresničljiv ideal. Tu se pojavljajo: nezmožnost odkritja vseh deviantov in njihova sposobnost izmikanja. Največja nepristranskost je lahko že to, da so nekateri prijeti, drugi pa ne, teh pa je, kot ugotavljajo raziskave o temnem polju kriminalitete, nekajkrat več kot odkritih.¹⁷ Po svetu se zelo ukvarjajo z raziskavami o selektivnosti in diskrecionarnosti pri nadzorstvu. Ugotovili so, da so nekatere družbene skupine močnejše nadzorovane kot druge, da z nekaterimi nadzorstvo blagohotneje ravna kot z drugimi, da so nekateri zaradi družbene moči nedosegljivi, če pa so, imajo večje možnosti, da se izognejo hujšim posledicam, za nekatere je odmik že anomalija, za druge pa je nekaj, kar je treba obravnavati po drugačnih merilih ali je sploh ne, itd.

Zato niso bila zaman oblikovana stališča, da »višji sloji pošiljajo nižje v azile« (glej Foucault), da je pravosodje sredstvo vladujočega razreda, namenjeno razrednemu boju (marksisti), primerno tudi za pomirjanje ali zaostrovanje razrednih konfliktov, ali namenjeno zatiranju spodnjih slojev itd., in že zaradi tega je neobjektivno, pristransko, nepravično itd., kar je ustvarilo splošno nezaupanje do nadzorovanja in pravosodja.

Pri nas se čestokrat prav tako *zatekamo k razredni naravi* ne le zatiranja odklonskosti, marveč k celotni ureditvi varstvenega sistema. Pri tem gredo nekateri celo tako daleč, da kriminalnost, ki nima političnih intencij, razglashajo za pojav, ki ogroža družbeno ureditev, in v posameznih družbenih nasprotjih iščejo razredno konfliktnost ter pojave in ljudi etiketirajo z izrazi, ki pojmovno tega sploh ne zaslužijo.

Zato na tem področju najdemo dosti političnega aktivizma in ustrezne propagandne agresivnosti, ki včasih po nepotrebnem ustvarja političnega sovražnika tam, kjer ga sploh ni, in iz konvencionalnih kriminalcev dela razrednega nasprotnika, kar bolj škodi kot koristi strokovnemu obravna-

¹⁶ Glej Wolfgang v navedbi Clarke v British Journal of Criminology, 20, 1980, 2, str. 143; podobno: Ted Palmer: Treatment and role of classification: a review of basics, Crime and Delinquency, 30, 1984, 2, str. 245.

¹⁷ O tem glej raziskavo Inštituta za kriminologijo: Neprijavljena (prikrita) kriminaliteta, 1981, št. 58, Ljubljana.

vanju družbenih pojavov, katerih vzroki niso samo v družbeni dejanskosti, marveč prav tako še kje drugje. Zato bi morali v zvezi z nadzorovanjem in ob veljavnem pravu bolje pretehtati, kaj početi z razredno določenostjo pravosodja, kaj z razredno zavestjo pri nadzorovanju, razredno naravo varstvenega sistema itd. Tako da s pojmi, kot so socialistična zakonitost in pravičnost, razredna zavest, razredno varstvo itd., ne bi napačno vnaprej določili obnašanja kazenskega pravosodja oziroma nadzorstva sploh ter tako vplivali na njuno dejavnost.

5. (Ne)odtujenost nadzorovanja in pri nadzorovanju

Socialistična samoupravna demokracija (po Kardelju) vključuje tudi interes posameznika za varnost in »če samoupravljalci ne bi mogli demokratično odločati o svojih interesih, potem niti ne bi mogli biti samoupravljalci«. ¹⁸ Čeprav smo nadzorovanje in sploh varnost razmeroma pozno vključili v »samoupravnost«, pa je danes to področje vsaj formalno zelo razčiščeno in lahko bi rekli, da je skrb za varnost del prizadevanj za kakovost življenja. Kako to poteka v dejanskosti, je seveda drugo vprašanje, toda politično in teoretično je stvar jasna, čeprav smo v tem pogledu šele na začetku poti in je država s svojimi sredstvi, ki so ji na voljo, poglavitno orodje za vzdrževanje reda, zakonitosti in varnosti.

Čeprav država glede nadzorovanja in nadzorstva ni več absolutni suveren in ima omejeno moč, je vendarle jasno, da nastopa vedno, kadar odpovedo vsa druga sredstva in možnosti. Zato je tudi nasproti samoupravnim nadzornim mehanizmom v veliki prednosti:

- ker pretežno določa, kaj je odklonsko in kaj ni,
- ker sankcionira neustrezno vedenje,
- ker ima sredstva prisiljevanja,
- ker ima za to poklicne in usposobljene nadzorovalce na različnih ravneh in v različnih mehanizmi (čestokrat tudi v hierarhični urejenosti),
- ker ima tradicijo, iz katere izhajajo spoštovanje, ugled, avtoriteta itd., čeprav upadajo.

Iz tega izhajajo še druge posledice, zaradi katerih bo samoupravno nadzorovanje še dolgo časa v senci državnega in bo s tem nujno tudi manj uspešno, ker je (ali bo) laično, ker nima moči in mu v primerjavi z državnim še marsikaj manjka. Med tem so zlasti informacije, ki so za nadzorovanje bolj potrebne kot karkoli drugega, čeravno bi pričakovali, da bi jih samoupravno nadzorstvo moralo obvladovati že zaradi tega, ker deluje v okolju, kjer se kaj dogaja, in pri tistih subjektih, za katere opravlja nadzorno funkcijo. Toda to ni tako iz več razlogov:

- ker je interes za pravilnost, odgovornost, zakonitost itd. še nerazvit,
- ker je zavest o potrebi po varnosti (kljub politizaciji tega področja) nezadostna in zato tudi »podružbljanje« samo navidezno,

¹⁸ Kardelj, str. 105.

- ker vsebinska vprašanja preveč rešujemo s formo in fikcijami,
- ker podružbljanje nadzorovanja dojemamo preveč formalno,
- ker je »kontrolizacija« pogosto sama sebi namen in ločena od cilja,

za katere sploh je, to pa je nadzorovanje vedenja zaradi boljšega življenja, ne pa zaradi nadzorovanja samega.

Odtod tudi *pojav odtujenosti nadzorovanja* in pri nadzorovanju kot eno izmed pomembnih vprašanj, ki otežuje, da tovrstno dejavnost, ki jo neprestano poudarjamo kot potrebo, tako slabo ne le sprejemamo, ampak tudi izvajamo. Z ideologizacijo samozaščitnosti se je nasplošno preveč optimistično pričakovalo, da bodo stvari tekle same po sebi, pa v zadnjem času z bridkostjo spoznavamo, da to ne gre tako uspešno. Težave, v katere smo zašli, potrjujejo napačnost pričakovanj. Zaradi razhajanja med zaupanjem v uspešnost varovanja in realnostjo nevarnosti, ki je nastala, *pozivamo kontrolne mehanizme raznih vrst, naj ustrezneje delujejo in postajajo učinkovitejši.*

Samoupravnost pri nadzorovanju ni presegla monopola države na tem področju, ki je dosti bolj spolitiziran in odtujen. Zato se zastavlja vprašanje, *ali je tudi samoupravno nadzorstvo tako odtujeno, da ljudem ne pomeni tistega, kar bi moralo.* Če pa ni tako, potem se lahko vprašamo, ali ima zadosti sredstev in motiviranosti, da bi lahko opravljalo svoje vloge.

Odtujenost zagotovo lahko izhaja iz neusklajenosti interesov z marsičem: z zasnovanostjo (samoupravnega) nadzorstva, z zmogljivostjo, z dejanskim stanjem, z neprijetnostmi nadzorstvenih dejavnosti, z uspešnostjo itd. Kaj pa če sploh ni interesa? Ali pa če je interes napačen ali sploh neupravičeno pričakovan? To bi bilo najhujše. Toda ta vprašanja pri nas niso raziskana, dileme pa so tu in zahtevajo odgovore.

O odtujenosti v »samoupravljanju« bi našli marsikatero odgovore, toda »nadzorovalna zadržanost« je tu kot določena protiutež zlasti pričakovanemu samoupravnemu nadzorovanju. Ta sicer ne bi smela predstavljati »panoptične družbe« (Foucault), toda če bi bilo na ključnih družbenih področjih boljše, bi lahko pričakovali tudi uspešnejše nadzorovanje, čeravno ne bi smeli upati, da vsak subjekt glede na svoje zmogljivosti lahko opravi vse, kar je potrebno za njegovo varnost. Odtod še *vedno potemtakem potreba po državi in še vedno možnost za odtujenost.*

6. Percepcija nadzorstva in nadzorovanja

Razmišljanja o tem vodijo najmanj v dve smeri:

- kako dojemamo klasično državno (in formalno) nadzorstvo, ki ga poznamo že od nekdaj in ki ima ne glede na različne družbenopolitične ureditve podobno, če že ne enake vloge in je opremljeno s sredstvi, ki se v primerjavi nadzorstev med seboj bistveno ne razlikujejo,

- kako sprejemamo nadzorovanje, ki izhaja iz samoupravne urejenosti naše družbe kot nekaj povsem novega, kar še ni utrjeno in kar naj bi bilo začetek procesa razodtujenja nadzorovanja.

To sta seveda dve poglavitni vprašanji, verjetno pomembnejši od *kateregakoli drugega, saj se z nadzorstvom začne in konča tudi prenekateri družbeni problem* in človeška socializacija sploh neprestano poteka ob nadzorstvu in z njim. Ne glede na to pa ne bomo razpravljali o neformalnem nadzorstvu, ne zaradi tega, ker bi ga šteli za manjvrednega, marveč predvsem zato, ker se ukvarjamo z nadzorovanjem, ki ga ne predstavljajo človeške primarne in sekundarne skupine.

O obeh vrstah nadzorovanja je tudi pri nas že dosti napisano. Zlasti s samoupravnim nadzorstvom se ukvarjamo dokaj prizadevno. Nasploh bi lahko rekli, *bolj* ko nam gre *slabo*, več ko je težav, več ko je odklonskosti, *bolj je nadzorstvo v ospredje* in skušamo ga napraviti bolj učinkovitega, da bi z njim reševali tisto, kar ni bilo storjeno drugje in prej.

Toda preden se sploh lotimo dojemanja enega ali drugega nadzorstva, moramo poudariti, kot bi lahko rekli, *splošno zmanjševanje poslušnosti in avtoritete* ne le pri nas, ampak povsod po svetu. O poslušnosti, avtoriteti, konformizmu in še o marsičem pa bi morali hkrati tudi več vedeti, da bi sploh lahko razpravljali o percepciji nadzorovanja kot eni izmed sestavin družbene discipline, ki zlasti pri nas popušča na vseh ravneh. To je zamotan splet procesov, od socializacije v zgodnjih letih človekovega življenja, narave družbene ureditve, mehanizmov delovanja raznih oblik nazorovanja itd. do reagiranja na odklonskost različnih vrst in v različnih slojih ter zoper razne posameznike.

Za državno nadzorstvo lahko rečeno, da bo še dolgo tista oblika nadzorstva, ki bo imela prednost pred drugimi. Saj je še vedno tako organizirana, da se moramo zatekati k njenim podsistemom zaradi različnih vrst posredovanja. Potem je normalno, da bo samoupravno nadzorovanje bolj dopolnilo, in sicer toliko časa, kolikor bo trajala takšna ureditev, kakršno imamo. Tudi ob malenkostnih konfliktih se ljudje radi obračajo k državi, namesto da bi spore reševali na način in s sredstvi, kakršna so samoupravni »kontrolizaciji« na voljo.

Vse ključne možnosti so torej na razpolago še pri državi, ki tudi nerada spušča iz rok, kar si je pridobila skozi človeško zgodovino in kar se je kot ustrezno tudi psihološko zasidrlo v ljudeh, da bolj zaupamo v njene mehanizme kot v tiste, ki so zato posebej ustanovljeni v združenem delu ali v krajevni skupnosti ali v kakšnih drugih oblikah mesebojnega združevanja sredstev in dela.

Državna »kontrolizacija« kakršna je, s svojimi sredstvi in načini vplivanja ne omogoča preusmeritve pozornosti in zaupanja v ključne mehanizme, ki so (ali naj bi bili) imanentni samoupravljanju tudi v kontrolizaciji, kar začenjamo uvajati pri nas. Pri tem pa pričakovanja še zdaleč niso v skladu z dejanskostjo. Zato najbrž sploh ni treba omenjati moči, sredstev, znanja, organizacije in drugih možnosti, ki so pri enem (državnem) ali pri drugem (samoupravnem) nadzorstvu tako različni, ne le po dosegljivosti, marveč tudi po pričakovanju rezultatov.

Zato je nujno, da je tisto, kar je novo, laično, nemočno, neutrjeno

itd., pa čeprav je (ali naj bi bilo) naše, neodtujeno, blizu, za nas in med nami – manj spoštovano, če ne celo omalovaževano.

Percepcija nadzorovanja je torej različna. Različnost je očitna ne le med obema glavnima nadzorstvoma, ampak tudi v njunih podsistemi, ki jih ni tako malo, toda o njih vse premalo vemo. Zato bi se lahko vprašali, ali je dojemanje nadzorstva v kakšni zvezi z uspešnostjo nadzorovanja. Ali ni tisto nadzorstvo, ki ima več moči, že zaradi tega v veliki prednosti pred drugimi oblikami že po starem spoznanju Rimljanov, ki so rekli: »Oderint, dum probent« ali: »naj me sovražijo, samo da me poslušajo.« V tem pa se nakazuje odgovor na vprašanje, ali poslušnost iz spoštovanja ali poslušnost iz strahu, če že vemo, da poslušnost zaradi soglasnosti ni naša lastnost.

7. Motiviranost za nadzorovanje

Pri motiviranosti za nadzorovanje gre predvsem za dvojje pomembnih vprašanj, ki ju moramo razločevati glede na to, ali gre za poklicne ali nepoklicne nadzorovalce.

Poklicni nadzorovalci so v formalnem (druženem) nadzorstvu. Zanje je poklic v nadzorstvu večinoma življenjska kariera, za katero so se pripravljali. V zvezi s poklicem sprejemajo vse omejitve, dolžnosti, obremenitve, nasledke itd., pa tudi strese in poklicne bolezni (odvisno od tega, za kakšno delo gre), ki lahko vplivajo tako na telesno kot duševno zdravje ali na obe hkrati.

Poklicnim nadzorovalcem posvečajo z raziskovalnim delom po svetu izredno pozornost. Zavedajo se namreč, da je od njihovega stanja, od pripravljenosti in sposobnosti odvisna ne le uspešnost mehanizmov nadzora, marveč tudi njihovi odnosi z javnostjo, ki jih je treba vzdrževati in stalno izboljševati. O tem je izredno veliko znanja, res da v kapitalističnih družbah, kjer se kaže, da je *zanimanje* za nadzorstvo, zlasti pa za *policijo*, *toliko večje, kolikor bolj je družba demokratična*, in spričo razslojenosti in razločkov med posameznimi družbenimi plastmi – nadzorovalci manj pomenijo na družbeni lestvici poklicev, ki jih opravljajo.

Še posebej so zanimive ugotovitve, zakaj se ljudje odločajo za nadzorstvene poklice v policiji, zaporih in drugih mehanizmih družbenega prisiljevanja, legitimnega nasilja in zastraševanja. Motiviranost za to se išče tako v poklicni privlačnosti kot v družbenem položaju posameznika, njegovi osebnosti, sposobnosti in drugih lastnostih, ki so čestokrat intimna zadeva posameznika, ki pa lahko bistveno vplivajo na njegov življenjski stil in na poklic, zaradi česar je nekdo bolj ali manj primeren zanj, drugi pa sploh ne. Odvisno tudi od tega, s katere strani se gleda nanj.

V socialističnih družbah je to skoraj, če ne kar, tabu tema. Le posamezni ekscesi kažejo, da problem osebnosti v poklicni nadzorstveni dejavnosti vendarle obstaja in da je treba z njim računati. Toda to

pretežno ostaja resorni, ne pa javni problem. Le kadar se kak pojav politizira, prihajajo na dan stvari, ki razkrivajo skrite procese v teh mehanizmi. Motiviranost je torej treba pri teh nadzorovalcih iskati že v odločitvi za poklic in vse odtod dalje.

Ker pa smo pri nas uvedli vrsto samoupravnih nadzornih mehanizmov in ker s politizacijo samovarovalne dejavnosti masovno pritegujemo ljudi k določenim nadzornim vlogam (preprečevalni in znatno manj represivni), se nam zlasti *pri tem zastavlja vprašanje motivacije*. To seveda niso poklicne dejavnosti. Nekatere so sploh občasne in vzporedne, dopolnilne in če se pojavljajo kot določena stopnja ideologizacije, za posameznika največkrat niso ključnega pomena. Ne živi od njih, čeprav so lahko del njega in mu niso odtujene. V svojem okolju lahko uveljavlja vloge, če hoče, in to selektivno ali pa sploh ne, odvisno od njegove prepričanosti, zavesti, občutka ogroženosti ali brezskrbnosti in nenazadnje tudi od politične zavesti ali od kakšnih življenjskih izkušenj in pogledov, kar z morebitno politizacijo in varnostno kulturo nima nobene zveze, čeprav je to lahko zapisano kot njegova pravica in dolžnost.

Kaj potemtakem z motiviranostjo pri tem, če je mogoče reči, pričakovanem masovnem nadzorovanju? Ali jo iskati v politizaciji ali še v čem drugem? Politizacija je lahko pomemben vzrok, najbrž pa ne edini. Kajti pri posameznikovih odločitvah gre vendarle za njegove osebne lastnosti, nagnjenja, čustva in še marsikaj, kar vpliva na to, da samoupravno nadzorovanje ne deluje, da imajo mnogi samozaščito samo v besedah, ne pa v dejanjih, da je odnos do družbenega premoženja in do poštenosti ponekod naravnost katastrofalen itd.

Dejanskost kaže, da se ljudje masovno ne morejo identificirati z idealnimi proklamacijami o varstvu, varnosti in samozaščiti, pri čemer sploh niso mišljena vsakodnevna vprašanja, marveč predvsem pomembne in globalne družbene zadeve z usodnimi posledicami. Ugotavljamo lahko *neznansko velik besedni institucionalni konformizem*, v katerem je izraženih izredno veliko idealov, katerih vpliv pa je znatno manjši, tako da čestokrat družbeno disharmonijo, če ne kar konfliktnost, pospešujeta neuresničevanje norm in oviranje nadzorstva.

Ob omejeni zmogljivosti sicer morebiti prevelikega pričakovanja o nadzorstvu se lahko vprašamo, *kako uspešno nadzorstvo sploh hočemo imeti*. Šele po odgovoru nanj bi si lahko zastavili vprašanje o motiviranju zanj.

8. Kriza nadzora

Družbeno ozračje, naraščanje nediscipline in neodgovornosti, pojavi kriminalne in druge ekscesivnosti, škodljivi pojavi vseh vrst, sploh neposlušnosti itd., kažejo, da je nadzorstvo pri nas v krizi. Ta *kriza* ne izhaja iz nadzorstva samega, kot ga obravnavamo v tem pisanju, ampak je *posle-*

dica širših družbenih razmer. Negativni družbeni procesi in pojavi so v nadzorstvu odraz nečesa, kar že obstaja kot nesprejemljivo. Če je tega preveč, nadzorstvo ne more zadoščati potrebam. Odtod tudi zahteve, da nazadnje družbeni pojavi vendarle postajajo nadzorstveni problemi, kajti tisto, kar je najbolj škodljivo in moteče, naj bi tako ali drugače vedno obravnavalo nadzorstvo, ki se tako pojavlja kot mehanizem, ki ima zadnjo in ključno besedo oziroma se vsaj navidezno tako zdi.

Zato moramo venomer poudarjati, da je za analizo nadzorovanja in obravnavanje mehanizmov družbenega nadzora vedno treba najprej razčlenjevati razmere, v katerih opravlja svoje vloge, in dialektično razsojati vplive enega na drugega in njuno medsebojno odvisnost. S tem pa nikakor ni mogoče reči, da nadzorstvo ne vpliva na družbene razmere. Saj za to vendar sploh je. Potegovati se je treba le za to, da *nadzorstvo ne more biti ne edini in ne ključni krivec, če je kaj narobe*, čepravno se včasih želi prikazati, da je vzroke za kriminal treba iskati v pomanjkljivem nadzorovanju in v neuspešnosti nadzorstva. To je potem tako, kot če bi vzrok zamenjali s posledico.

Nadzorstvo se res včasih pojavlja kot mehanizem normalizacije nezaželenih družbenih pojavov in procesov, še posebno v pretiranem normiranju in sankcioniranju posameznih tokov, zlasti takrat, kadar ni drugih sil, ki bi jih uravnale po logiki stvari same in po ciljih, zaradi katerih sploh so. Ker se to dogaja, *prihaja do prevelikih zahtev do nadzorstva* in s tem do razočaranj nad tem, da ne zmore imeti na vajetih tisto, za kar bi morali skrbeti drugi. Odtod seveda neučinkovitost, hiperkontrolizacija, ki deloma izhaja tudi iz naše delitve na državno in samoupravno nadzorovanje.

S tem pa sploh ni rečeno, da tudi pri nadzorstvu ni marsikaj narobe. Če pri tem dopuščamo, da je samoupravno nadzorovanje najbolj odvisno od različnih okoliščin tudi zaradi svoje laičnosti, nepoklicnosti, prostovoljnosti itd., so zahteve nasproti državnemu lahko dosti strožje.

Toda kot ugotavljajo raziskave, je formalen nadzorni sistem premalo učinkovit, uspešnost posameznih podsistemov ni zadovoljiva, podsistemi niso med seboj dovolj povezani, pooblastila uporabljajo nedosledno in marsikateri procesni inštituti sploh še niso uveljavljeni, postopki so predolgi (razen pri organih za notranje zadeve), marsikaj bi lahko izločili že med postopkom, to je pred sodbo, in preprečili nepotrebno nadaljevanje obravnavanja ljudi¹⁹ itd.

Pomembni sta še dve okoliščini:

- spoznanje, da ne vemo, *koliko nas nadzorovanje ljudi in obravnavanje odklonskosti sploh stane* in kakšna je korist v primerjavi z izdatkom, še posebno če gre za dvome o uspešnosti nadzorstva v družbenih krizah, in
- *ali naj bi zaradi upadanja »discipline«* in poslušnosti ob naraščanju

¹⁹ Sistemska analiza kazenskega in predkazenskega postopka, raziskava Inštituta za kriminologijo, št. 66, leto 1984, vodja prof. dr. Katja Vodopivec, glej v poglavju Alenke Jelenč-Puklavec in Hinko Jenule: Sinteza ugotovitev empiričnega dela raziskave, str. 252 in 253.

ogroženosti raznih vrst in drugih nevšečnosti v družbi, ki so glede na veljavno pravo tudi nadzorstveni problem – *obravnavali deviante bolj ali manj selektivno*, ali zajemali več deviantov in jih spuščali počasi skozi nadzorstveno sito, ali jih manj prijemali, pa le tiste, o katerih obremenilno gradivo ni vprašljivo, ali naj bi kako drugače racionalizirali in pocenili ves potek regularnega ukrepanja zoper neposlušne in uporne.

Marsičesa o tem ne vemo dovolj, da bi se lahko odločili, kako urediti, da bi bil »volk sit in koza cela«. Toda nadzorstveni mehanizmi se morajo ravnati po pravu. Verjetno smo blizu resnice, če bi rekli, da je *treba formalno spremeniti režim obravnavanja deviantov in zmanjšati količino norm*, ki sankcionirajo odklonsko vodenje. To pa ni preprosto. Gotovo pa ni prav, da nadzorstvo generira svoje žrtve zaradi morebitne birokratizacije, specializacije, obremenjenosti itd.

Zato bi lahko rekli, da *nadzorstvo zadevata dve vrsti kriz*. Prva je gotovo kriza njega samega – znotraj in v njem. Druga pa je tista, ki deluje nanj od zunaj, da ne zmore upravičenosti pričakovanj. To pa seveda ni majhen problem.

Sklep

Zaradi manj ugodnih gospodarskih, družbenopolitičnih, kulturnih in drugih razmer kot pred leti prihaja pri nas močno v ospredje tudi *vprašanje učinkovitosti družbenega nadzorstva katerekoli vrste*. Nasplošno bi lahko rekli, da se pričakuje, da bi moralo biti nadzorstvo bolj uspešno, včasih pa naj bi kar premagovalo probleme, ki nastanejo na najrazličnejših področjih. Tudi najvišji politični in državni organi pogosto razmišljajo o njih, sicer manj kot o celovitem nadzorovalnem sistemu, bolj pa o posameznih mehanizmih kot določenih podsistemih in izdajajo zanje razna napotila, kaj in kako delati in še posebej, na katerih področjih naj učinkoviteje zastavijo svojo delavnost. V tem se nedvomno kaže nadzorstvena pomembnost, pa tudi nezadovoljstvo s pričakovanji.

Toda pomemben problem, ki pri tem nastaja, je, kaj sta sploh učinkovitost in uspešnost. Nekaj delnih raziskav, ki jih imamo o tem, in nekaj nepovezanih pisanj stvari še bolj zapleta kot pojasnjuje. Hkrati pa so tudi gledanja o tem različna, nasplošno pa sploh ni jasno, kaj je merodajno merilo zanju. Povrhu pa za različnost mehanizmov in njihovih vlog sploh ni enotnih izhodišč, kajti vsak izmed teh, ne glede na to ali so državni ali samoupravní, ima svoje vloge, ki se razločujejo od vseh drugih. Merila kot so npr. hitrost, zakonitost, humanost, pravičnost itd., pa niso uporabna za presojanje uspešnosti in zakonitosti. Nekateri omenjajo še razrednost²⁰, ki je lahko dvomljiva in neskladna z naštetimi lastnostmi v nekaterih posameznih primerih.

²⁰ Npr. Bakić: Jubilej tožilske organizacije Jugoslavije, Delo 13/2-1985, str. 2.

Preden bi sploh presojali učinkovitost in uspešnost nadzorstva, bi morali *ugotoviti merila* zanj, in sicer za vsakega posebej. Verjetno imajo kaj skupnega, toda kar je odločilno za enega, morda ni pomembno za drugega. Npr. tisto, kar je odločilno za presojo policijskega dela, ni uporabno za zapore, tisto, kar je važno za vrednotenje preiskovalnega sodnika, verjetno ni koristno za predsednika senata na glavni obravnavi itd. Poravnalni svet ni primerljiv s samoupravno delavsko kontrolo, čeprav imata oba morebiti marsikaj skupnega, npr. s komisijo za ugotavljanje neupravičenega bogatenja itd.

Skratka, nerazpoložljivost ustreznih meril kaže na intuitivnost in improviziranost presoje, ki so največkrat čustvene in manj razumske ter prilagojene določenim trenutkom, ki jih pogosto narekujejo še stiska, odgovornost, kritičnost in še marsikaj drugega. Res, da se pri državnih mehanizmih srečujemo z določeno hierarhično urejenostjo, v kateri tisti na višji stopnji obravnavajo uspešnost in delo drugih z nižje stopnje, toda to je le del, in verjetno še manj pomemben del celote obravnavanja učinkovitosti, uspešnosti, čeprav tudi tega načina presojanja ne gre zanamari.

Če namreč nadzorstvo kakorkoli (ne) ustreza formalnim (pravnim) zahtevam, so poleg tega *pomembne še naslednje okoliščine*:

- kako zadovoljuje pričakovanja in zahteve klientov v določenih zadevah čisto individualno;
- kako s svojo dejavnostjo ustreza spremenljivim, neorganiziranim in čestokrat nejasnim predstavam javnega mnenja;
- kako ustreza družbenopolitičnim presojam vodilnih struktur, ki imajo o njem svoje predstave tudi zaradi tega, ker oblikujejo nadzorstvo glede na globalne politične cilje.

O tem je še manj meril ali pa jih sploh ni nasproti tistim, ki nadzorstvo lahko obravnavajo z vidika pravne tehnike, predpisane postopkov, ekonomije kaznovanja, njegovega ceremoniala, zaznamovanja itd. Povrhu vsega pa so stališča do vrednotenja nadzorstva pogosto zelo različna, če ne konfliktna. Nasploh pa bi lahko rekli, da verjetno *še nikoli niso bili nikjer na svetu zadovoljni z nadzorstveno učinkovitostjo*, čeprav se pri tem lahko vprašamo, kdo bi bil z njim lahko zadovoljen, zaradi česa in nasproti komu.

Klienti nadzorstva in katerekoli vrste bi po naravi stvari verjetno morali biti v ospredju, kadar obravnavamo to vprašanje. Toda to se sploh ne dogaja, kajti tudi tu imamo različne vloge, od storilcev, žrtev do uporabnikov varnostnih storitev, iskalcev pravice in zadoščenja itd. do kaznovanih in obsojenih ter zaznamovanih itd.

Mnenje o nadzorstvu je zato najbolj zamotano in nemerljivo področje. Uspešnost in učinkovitost sta prav zaradi tega zamegljeni in razpršeni, temelji zanju pa različni in tudi diskrecionarni. Zato je pričakovanje o uspešnejšem nadzorstvu lahko bolj mit kot resničnost.

LITERATURA

1. Clarke, R.V.G.: »Situational« Crime Prevention: Theory and Practice. *The British Journal of Criminology*, London 20(1980)2, s. 136-147.
2. Dentinger, D.: Crime Prevention: How To Make it Work. *The Police Chief*, Gaithersburg 46(1979)3, s. 32-33.
3. Foucault, M.: *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1984: 324 s.
4. Gozde-Gučetić, V.: Uloga i zadaci pravosudnih organa u sistemu društvene samozaštite. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd 17(1979)3-4, s. 137-143.
5. Horvat, K.: Društvena samozaštita u organima unutrašnjih poslova, javnim tužilaštvima i sudovima. *Priručnik*, Zagreb 27(1979)6, s. 507-517.
6. Kardelj, E.: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: Komunist, 1977; 221 s.
7. *Law and Control in Society* / Ed. R. Akers, R. Hawkins. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1975; s. 41-108.
8. Milutinović, M.: *Kriminalna politika*. Beograd: Savremena administracija, 1984; s. 320-448.
9. Piscotta, A.: Police, Society, and Social Control in America: A Metahistorical Review of the Literature. *Criminal Justice Abstracts*. Hackensack 14(1982)4, s. 514-539.
10. Pratt, J.: Reflections on the Approach of 1984: Recent Developments in Social Control in the U.K. *International Journal of the Sociology of Law*, London 11(1983)4, s. 339-360.
11. Puhek, I.: Etiologija i struktura društvene samozaštite s obzirom na sigurnosno djelovanje državnih organa. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd 17(1979)3-4, s. 119-135.
12. Ratner, R. S.; McMullan, J.: Social Control and the Rise of the »Exceptional State« in Britain, The United States, and Canada. *Crime and Social Justice*, San Francisco (1983)19, s. 31-43.
13. Sack, F.: Anmerkungen über die Kontrolle staatlichen Handelns. *Kriminologisches Journal*, München 14(1982)4, s. 241-253.
14. Selivanov, N.: Kompleksnoe planirovanie social'noj profilaktiki pravonarusenij. *Socialističeskaja zakonnost'*, Moskva (1981)12, s. 18-20.
15. Souchon, H.: The Enforcement of Penal Law by the Police. *International Criminal Police Review*, Paris 35(1980)341, s. 218-230.
16. Wright, K.; Meyer, P.: A Systems Analysis of Crime Control Strategies. *Criminology*, London 18(1981)4, s. 531-547.

BORIS JESIH

17. koroški kulturni dnevi

(Celovec, 27.–28. 12. 1985)

Že sedemnajstič so se zbrali strokovnjaki, politični delavci, študentje, dijaki in vsi drugi, ki so kakorkoli povezani s koroško manjšinsko problematiko, na najuglednejši znanstveni kulturni pa tudi politični prireditvi, ki jo organizirajo koroški Slovenci. Vsekakor pobudniki prvih kulturnih dnevor pred šestnajstimi leti niso predvidevali, da se bo prireditev razvila v tako trajno in kvalitetno obliko znanstvenega obravnavanja problematike koroških Slovencev. Seveda je imela prireditev od začetka pa do danes svoje vrhunce in padce. Za zadnje lahko zanesljivo trdimo, da pomenijo enega teh vrhuncov. Pri tem se sklicujemo predvsem na dejstvo, da se je lanskoletnih kulturnih dnevor, tudi sicer vedno relativno dobro obiskanih, udeležilo res veliko ljudi. Po nekaj letih slabšega obiska, dodatno spodbujenega z »depozitnim«
zanimanjem udeležencev s te strani meje, smo bili tokrat priče številni in strokovno podkovani publiki, in sicer na vseh osmih predavanjih, kolikor se jih je zvrstilo v dveh dneh.

Vsekakor je bila udeležba iz SR Slovenije nekaj manjša kot v prejšnjih letih. Prireditev tudi tokrat ni pritegnila širšega kroga nemško govorečih udeležencev, kar pa si lahko pojasnimo tudi z dejstvom, da so bile v Avstriji tačas že novoletne počitnice.

Čeprav se je prireditev začela z izvrstnim predavanjem dr. Erika Prunča, slavista in profesorja na graški univerzi, ki je govoril o problemih zgodnje otroške dvojezičnosti (oz. celo trojezičnosti – in to na podlagi izkušnje iz njegove družine), je bil eden redkih očitkov zadnjim kulturnim dnevom, ki mu lahko pritrdimo, da je bila preveč zapostavljena trenutno najbolj pereča pro-

blematika – dvojezično šolstvo. Prunč je s predavanjem, ki ga je dopolnil z videofilmom, spet dokazal, da dvojezičnost oz. v njegovem primeru celo trojezičnost, v normalnih pogojih in z ustreznim pristopom k otroku ni nobena ovira za otrokov razvoj, temveč celo prednost. Seveda se pa moramo zavedati tega, kar je poudaril tudi sam predavatelj, da opisani primer zaradi specifičnih okoliščin (čisto nemško okolje, družina intelektualcev) ne more biti model za uvajanje dvojezičnosti tudi drugod oz. povsod. Kljub temu je bilo njegovo izvajanje pomembno predvsem zaradi predloženega dokaza, da je večjezična vzgoja možna v različnih situacijah, in to ne glede na probleme, ki se pri tem pojavljajo.

Dvojezičnosti je bilo namenjeno tudi drugo predavanje, Problemi dvojezičnega dogovora, ki ga je imel docent z ljubljanske fakultete dr. Janez Dular. Svoje ugotovitve je gradil na podlagi ankete, ki jo je izvedel v Sloveniji, na Tržaškem in Koroškem, in na izkustvu iz proučevanja dvojezičnosti v Porabju in Prekmurju.

Jezik in denunciacija – retorika in klišeji propagande za nemško Koroško je naslovil predavanja dr. Gero Fischer z Dunaja. Analiziral je pojmovne oznake v koroškem časopisu in glasilu koroškega Heimatdiensta »Ruf der Heimat«. Pri tem je izhajal predvsem iz vsebin, ki so bile značilne že za nacionalsocializem. Načistična obremenjenost se kaže tudi v napadih na antifasiste, v antikomunizmu, v priznavanju pripadnosti nemškemu narodu, biologističnih tendencah, negiranju razrednega boja, v emocionalno opredeljeni propagandi, grožnjah, nasilju, žigosanju nasprotnikov ter v sovraštvu do tujcev, intelektualcev in narodnih manjšin. Vse to je dostikrat skrito pod krinko lažne demokratičnosti. Koroški grozi »slovenizacija«, vse Slovence pa najlažje postaviš na rob družbenega dogajanja, če jih označiš za komuniste. Vse to pa, je menil Fischer, ne vpliva samo na slabšanje stanja manjšine, ampak je od tega odvisen tudi nadaljnji politični razvoj na Koroškem.

Vsekakor je bilo predavanje dr. Vladimira Klemenčiča iz Ljubljane (Avstrijski popis prebivalstva 1981 in Slovenci na Koroškem) višek 17. koroških kulturnih dnevor. Tokrat je eden najboljših poznavalcev problematike popisa prebivalstva na Koroškem posebno pozornost posvetil metodologiji izvajanja popisov. Pri tem je s podatki in znanstveno utemeljeno prikazal neustreznost in neuporabljivost metodologije, ki jo je Avstrija uporabljala pri popisih prebivalstva, ko je npr. popisovala prebivalstvo glede na njegov pogovorni jezik, kar med drugim tudi ne more biti ustrezen kriterij za ugotavljanje narodnosti. V svoji analizi je dr. Klemenčič jasno dokazal, da popisi v absurdnosti nekaterih podatkov zgubljajo tudi svojo verodostojnost. Predavatelj je nanizal zadosti dejstev, nad katerimi bi se morala zamisliti tudi uradna avstrijska stran, katere namen, t. j. popolno asimilacijo Slovencev na Koroškem, je dr. Klemenčič v svojem predavanju zelo prepričljivo dokazal. Molk – vsaj strokovne javnosti – pač ne more biti dokaz, da nima prav.

Drugi dan so prireditelji namenili bolj splošnim temam (z izjemo ene same). V uvod nam je prof. dr. France Bučar iz Ljubljane »natrosil kup neizklesanega kamenja«, kot se je izrazil eden od udeležencev o predavanju, ki naj bi govorilo o Bodočnosti majhnih narodov – podmenu številčnosti za njihov obstoj in razvoj. Avtor je izhajal iz domnevne vse večje emancipacije posameznika v sodobni družbi, predvsem družbi zahodnega tipa, ki s tem spodbuja tudi vse večjo nacionalno emancipacijo, kar se posebej odraža pri malih narodih, katerih pomen v sodobnem svetu vse bolj narašča. Prav v tej točki sta ga na nek način zavrnila naslednja dva referata, ki sta govorila o problemih informacijske družbe. Velik del predavanja pa je dr. Bučar posvetil kritiki možnega obstoja in razvoja narodov v državah realnega socializma, ki na podlagi marksistično leninistične doktrine reševanja nacionalnega vprašanja ne vpeljuje nič drugega, kot sodoben in za danes zastarel newtonsko-cartesijanski sistem upravljanja z ljudmi. Enakost se v teh državah omejuje zgolj na administrativno enakost. To velja po Bučarju tudi za Jugoslavijo, saj je prevzela leninistični vzorec reševanja nacionalnega vprašanja. Bratstvo in enotnost pa sta v Jugoslaviji samo razglašena. Jugoslavija ne more biti

skupnost narodov, ampak le unitarna država. To je povzetek samo nekaterih med številnimi polemičnimi in vprašljivimi tezami,¹ ki jih je nanizal predavatelj; pri tem se ne moremo znebiti občutka, ki ga je potrdila tudi diskusija, da Bučar v svojem predavanju še sam ni imel jasno izdelanih predstav o temi, ki bi jo naj predstavil. Prav zavrnitev predavanja s strani nekaterih vidnih avstrijskih strokovnjakov (G. Fischer) pa je dokazala, da tudi njegov namen, da bi to tematiko predstavil v drugačnem političnem in miselnem prostoru, ni naletela na pričakovan odmev. Vsekakor pa je gotovo, da je imela uvrstitev Bučarjevega predavanja v program 17. koroških kulturnih dnevor negativen rezultat predvsem za koroške Slovence. Očitno jim je napravil medvedjo uslugo, kar se je pokazalo tudi v pisanju nekaterih koroških in avstrijskih časopisov o kulturnih dnevih.

Problematiko moderne dobe oz. informacijsko družbo in computersko tehniko sta obravnavala mag. Marjan Krisper in dr. France Križaj iz Ljubljane. Prav tako je bilo izredno zanimivo zadnje predavanje o varstvu osebnih podatkov, ki ga je podal dr. Pavel Apovnik, sicer na avstrijskem primeru, kar pa je bilo vsekakor zanimivo tudi za poslušalce, ki smo prišli s te strani meje.

Če strnemo ta naš zapis še s kratko subjektivno oceno 17. koroških kulturnih dnevor, lahko zapišemo:

- da so pomenili zadnji kulturni dnevi v nekem smislu renesanso prireditve, vsaj po izrednem zanimanju zanjo;
- da smo kljub zanimivi tematiki, ki je bila predstavljena, pogrešali malo več pereče sodobne manjšinske problematike;
- da bi verjetno morali kulturni dnevi kot osrednja kulturno-znanstvena in politična prireditve koroških Slovencev obravnavati oz. vključiti v program tudi prikaz trenutnega političnega položaja narodne skupnosti;
- da se je tudi nemanjšinska tematika tokrat uspešno vključila v program, kar se je pokazalo tudi pri obisku predavanj;
- kulturni dnevi so dokazali, da se tudi med koroškimi Slovenci nezadržno širi krog mladih intelektualcev, ki se aktivno vključujejo v raziskovanje in reševanje koroške manjšinske problematike.

¹ Udeleženci žal nismo imeli na voljo teksta Bučarjevega predavanja, tako da nam ni mogoče izčrpnije predstaviti nekaterih njegovih tez.

JOSIP BROZ TITO

Zbrana dela (zv. 16–20)

Osrednji dokumenti naše novejšje zgodovine

Založbi Komunist in Borec sta v aprilu 1986 predstavili javnosti pet zaporednih zvezkov Zbranih del J. B. Tita v slovenskem jeziku. Časovno zajemajo približno leto dni Titove politične, vojaške in diplomatske dejavnosti (od 1. julija 1943 do 30. junija 1944). V njih je zbranih 1095 dokumentov – med njimi je 68 prilog – natisnjenih na 1448 straneh. Gradivo sta v okviru Inštituta za sodobno zgodovino v Beogradu pripravila za natis zdaj že upokojena sodelavca Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA polkovnika Mehmedalija Bojić (zvezka 16 in 17) ter Dimitrije Brajković (zvezki 18, 19 in 20). Prevajalce je usmerjal in usklajeval Franček Brglez, prevajali pa so še: Miklavž Liška, Janez Korošec, Roman Zupan, Florjan Laimiš, Vlado Barabaš in Franček Šafar; slovenski register krajevnih in osebnih imen je sestavil in uredil Miklavž Liška.

Dr. Tone Ferenc, glavni urednik slovenske redakcije, in dr. Dušan Biber sta vse tekste srbohrvaške izdaje natančno pregledala in jih marsikje tudi popravila in dopolnila; tako kot že pri vseh dosedanjih zvezkih je bilo treba tudi v petih preverjati oz. dopolnjevati zlasti podatke in dokumente, ki se nanašajo na NOB v Sloveniji.

Vsebina knjig zajema prelomni leti 1943–1944; izteka se čas, ko so sile Osi še zmagovala, tehnika vojnega dogajanja se je prevesila na stran protifašistične koalicije, v kateri je dobivalo narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji nova Jugoslavija nasploh vedno pomembnejše mesto. Gre za čas ukinjanja afriškega bojišča in vzpostavljanja novega bojišča v Zahodni Evropi, izpad Italije iz sil trojnega pakta, začetek prodiranja Rdeče armade v jugovzhodno Evropo, za-

vezniško osvajanje južne Italije, izkrcavanje zavezniške vojske v Normandiji in obvladovanje nasprotnika na Tihem oceanu. V Jugoslaviji je narodnoosvobodilna vojska po velikih žrtvah v bitkah na Sutjeski v polni meri izkoristila izpad Italije iz sil Osi. NOB je zajela vsa območja, kjer živijo pripadniki jugoslovanskih narodov in narodnosti, z avnojskimi sklepi so bili postavljeni temelji nove Jugoslavije. To je pritegnilo veliko pozornost zavezniških držav; zato je bilo še toliko pomembnejše, da je znalo vodstvo nove, mlade države uveljaviti in braniti velike pridobitve na političnem in vojaškem področju z vzpostavljanjem dejanskega zavezništva na podlagi avnojskih sklepov, na vojaškem področju pa s premagovanjem in obvladovanjem sovražnikovih ofenziv, ki so se v nemoči iztekle z desantom na Drvar.

Iz objavljenega gradiva je razvidna raznovrstna ustvarjalnost in dejavnost maršala Tita kot vrhovnega komandanta, generalnega sekretarja KPJ in stratega revolucije. V tem času se je številčnost partizanske vojske domala podvojila, vojaška pozornost pa se je preusmerila od teritorijev pod italijansko okupacijo na območju v Srbiji, kjer je bilo treba še izbojevati odločilne bitke. Z uveljavljanjem ljudske oblasti in federativnih temeljev nove Jugoslavije je Tito v tem obdobju z veliko diplomatsko spretnostjo spodkopaval pristojnosti ubežnega kralja in londonske vlade ter dosegel sporazumevanje zaveznikov z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja. Pri vrhovnem štabu NOV in POJ so se v tem času namestile vse glavne zavezniške vojaške misije. Začelo in nadaljevalo se je Titovo dopisovanje z Winstonom Churchillom, dokler ni bil dosežen sporazum med NKOJ in predsednikom kraljevske vlade v Londonu. Močno so se okrepili stiki in sodelovanje s komunističnimi partijami sosednjih držav, vzpostavljena je bila nepretrgana zveza z izvršnim komitejem Kominterne, zlasti z Georgijem Dimitrovom.

Sestavljalci Titovih Zbranih del podrobno zarisujejo dogajanja in Titovo vlogo v kratkih uvodih k posameznim zvezkom. Zlasti pa

označujejo to vlogo sami dokumenti. Pretežno večino gradiva (80%) sestavljajo kratka povelja, navodila in sporočila, kar že samo po sebi najbolje izpričuje, kakšno delo so tedaj od glavnega poveljnika in strategije revolucije terjale okoliščine. Zelo malo je npr. daljših pisem, prevladujejo radijske brzojavke z vojaško vsebino. Malo je govorov in referatov; med temi je prav gotovo najpomembnejši referat, ki ga je imel Tito na 2. zasedanju AVNOJ; v gradivu sta le dva članka, zapis enega predavanja in en intervju.

Ko so uredniki predstavili slovensko izdajo, so posebej izpostavili tiste vsebinske sklope knjig, ki se nanašajo na Slovenijo. V obravnavanem obdobju so bile zveze med Titom in Slovenijo zelo otežkočene. Ohranjenih je le nekaj brzojavk in eno samo pismo (5. januarja 1944), v katerem opredeljuje naloge NOV in PO Slovenije. Ob tem pa je treba opomniti, da je bil od oktobra 1943 v Jajcu ter Drvarju in kasneje na Visu tudi Edvard Kardelj, s katerim je imelo slovensko partizansko vodstvo radijsko zvezo in dopisovanje. Kardelj je nekajkrat sam prišel v Slovenijo, kjer je deloval tudi na podlagi Titovih pooblastil.

Redaktorji zbranih del posebej opozarjajo, da bodo nekatere na novo odkrite brzojavke in drugo gradivo pripravili za objavo v posebni knjigi.

Prvo branje zvezkov daje vtis, da so zgodovinarji svoje delo temeljito opravili. To moramo sklepati po izjemno obsežnih komentarjih, po objavljeni kronologiji, registru osebnih in zemljepisnih imen, ki obsegajo domala polovico celotnega gradiva. Nekatera pojasnila so v bistvu že krajši elaborati, kar velja npr. za opis Titovega prebijanja iz Drvarja.

Z doslej izdanimi zvezki zbranih del J. B. Tita so se uredniki že precej približali zadnji fazi vojnega obdobja; sklepni del tega obdobja bo obravnavalo še devet zvezkov. Ob tem kaže opozoriti na izjave uglednih jugoslovanskih zgodovinarjev, da si je pri nas težko zamisliti količjak resnejše pisanje zgodovine NOB brez uporabe te izdaje; zbirka ima velik odmev tudi v tujini, o čemer pričajo prevodi v ZR Nemčiji in drugod.

Naj na koncu opozorim še na dva pomembna knjižna projekta; naši zgodovinarji pripravljajo izdajo Kardeljevih zbranih del; zbrana dela Borisa Kidriča v sedmih knjigah

v srbohrvaščini so prišla na knjižne police pred nekaj tedni, kmalu pa lahko pričakujemo njihov natis v slovenščini. Potemtakem je delež slovenskih zgodovinarjev pri pripravljanju znanstveno kritičnih izdaj tekstov naših revolucionarjev iz predvojnega, medvojnega in povojnega obdobja izjemno velik; želimo le, da bi dobili skupaj z založniki pri družbenih institucijah in organizacijah dovolj podpore, da ne bi prihajalo do zastojev pri tiskanju, kot se je primerilo z zbranimi deli Borisa Kidriča po letu 1962.

Ivan Hvala

IVAN SVETLIK

Brezposelnost in zaposlovanje

V zadnjem letu in pol smo v Sloveniji dobili že drugo knjigo, ki se sodobnih problemov zaposlovanja loteva na zanimiv in v marsičem drugačen način od sicer prevladujočega v domači strokovni literaturi. Prva knjiga, z naslovom Tokovi zaposlovanja, je izšla predlani pri Moderni organizaciji, druga, ki jo tukaj predstavljamo, pa konec lanskega leta v zbirki Družboslovje pri Delavski enotnosti.

Knjiga I. Svetilka nam v branje prinaša sistematičen in vsebinsko zaokrožen sistem spoznanj o sodobnih trendih in procesih v sferi zaposlovanja, družbenih protislovij, ki iz njih izhajajo ter možnih strategij za njihovo razreševanje. Gre torej za knjigo, ki se vprašanj zaposlovanja loteva izredno celovito, zaradi česar prinaša v domačo literaturo s tega področja pomembne novosti. V prvi vrsti se to kaže že skozi metodološko izhodišče celotnega dela, zastavljenega skladno z dejstvom, da je zaposlovanje tisto mejno področje, ki je v celoto svojih problemov vpeto v vse dele družbenega sistema, od ekonomskega, socialnega, do političnega. Na ta način uspeva presežati sicer prevladujoč, enodisciplinaren pristop k tej problematiki. Druga značilnost knjige, ki jo je prav tako potrebno že uvodoma poudariti, pa je v tem, da ob teoretični konceptualiza-

ciji posameznih dimenzij brezposelnosti in zaposlovanja pokaže tudi na možnosti njihove metodološke operacionalizacije za potrebe empiričnega raziskovanja. Čeprav so v knjigi hkrati že predstavljeni rezultati nekaterih raziskovanj na teh osnovah, pa je izčrpna razlaga raziskovalnih metod izredno koristna, saj sta zaposlovanje in brezposelnost pojava, ki se v času spreminjata ter ju je težko regulirati brez sistematičnega analitiškega spremljanja.

Vsebinsko je knjiga razdeljena v sedem poglavij, v njih pa je osrednja pozornost namenjena brezposelnosti kot tistemu vprašanju, skozi katerega se kažejo poglavitni problemi obstoječega sistema zaposlovanja, njegove perspektive oz. omejitve, kakor tudi družbenoekonomski položaj posameznikov in družbenih skupin v njem. To stališče avtor podrobneje utemeljuje v uvodnem poglavju. V drugem in tretjem poglavju – z naslovom Trg delovne sile in brezposelnost ter Vrste brezposelnosti – pa avtor pristopa k analizi brezposelnosti najprej z zgodovinsko-razvojnega in nato strukturalno-funkcionalnega vidika.

Največji del prostora je namenjen analizi v okviru drugega pristopa, medtem ko je zgodovinski vidik obdelan na zgoščen in pregleden način. V ospredju je predvsem elaboracija ugotovitve, da dobi brezposelnost svoj pravi družbenoekonomski pomen šele z institucionalizacijo dela v obliki posla oz. zaposlitve, s čimer postane le-ta poglavitna oblika aktivnosti za zagotavljanje eksistence in dominantna oblika uporabe delovne sile nasploh. Ta proces se je dovršil s razvojem blagovno-denarne produkcije in preobrazbo delovne sile v »blago posebne vrste«, k razumevanju česar je odločilno prispeval že Marx, ki je prav tako opredelil temeljne družbene funkcije brezposelnosti.

Ob tem najdemo v knjigi tudi podrobnejši prikaz dveh konceptov, ki skušata yzroke brezposelnosti in s tem njen značaj pojasnjevati na globalni ravni. Najstarejši je koncept prostovoljne brezposelnosti, ki je dominiral v buržuazni ekonomski misli do Keynesa in po katerem do brezposelnosti prihaja, ker posamezniki nočejo delati za normalno ceno, t. j. ceno, ki izhaja iz vsakokratnega razmerja med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili. Čeprav je ta koncept doživljal nekatere modifikacije in ga mnogi še vedno radi ponavljajo, je za pojasnjevanje

brezposelnosti povsem neprimeren. Deloma se lahko nanaša le na tisto peščico brezposelnih, ki so jim materialni pogoji dopustili, da so »pobegnili« iz zaposlitve. Drug koncept, ki je podrobneje obdelan, pa se nanaša na tehnološko brezposelnost. Avtor poudarja, da je nastanek le-te pojasnil že Marx, ko je utemeljil zakon rastoče organske sestave kapitala. Marxov zakon pa je po avtorjevem mnenju potrebno danes interpretirati širše, saj je v času svojega nastanka veljal za primarni in sekundarni sektor. Danes se tehnološka brezposelnost kaže kot posledica nenehnega prodiranja inovacij v družbeno produkcijo, zaradi česar se ekonomski sistem nahaja v stanju stalnega neravnovesja. Ta dinamika je do sedaj sicer potekala tako, da so tehnološke spremembe izrivale delovno silo iz tradicionalnih proizvodnih področij na nova področja (npr. terciarni sektor, vedno bolj postaja tovrstno področje tudi kvartarni sektor), vendar slednja niso mogla v celoti zadovoljiti potreb po zaposlitvah. Avtor to dejstvo posebej izpostavi, ko ugotavlja, da ne prevladuje tisti tip tehnologije, ki delovna mesta ustvarja (npr. računalnik), ampak tisti tip tehnologije, ki že obstoječo nadomešča ter omogoča t. i. procese modernizacije (npr. mikroprocesorji). Prav zaradi tega je tehnološka brezposelnost stalna in jo – ob nespremenjenih ostalih družbenih pogojih – tudi cikli gospodarske prosperitete ne morejo več odpravljati.

Posebej se avtor s konceptom tehnološke brezposelnosti ne ukvarja, saj ugotavlja, da je le-ta preveč splošen, da bi omogočal podrobnejši vpogled v samo strukturo in vrste brezposelnosti, torej v tisto, kar je predvsem predmet njegove analize. Izhodišče te analize mu je zato razčlenitev glavnih strukturnih elementov trga delovne sile, t. j. po eni strani zalog, ki se pojavljajo v različnih oblikah ponudbe in povpraševanja po delovni sili, po drugi strani pa tokov, ki potekajo med zalogami. Analiza strukturnih elementov trga delovne sile tako avtorju šele omogoči vzpostavitev kriterijev za sistematično razvrščanje brezposelnosti ter proučevanje njenih individualnih in socialnih dimenzij.

V tretjem poglavju najdemo najprej podrobno razdelitev odkrite brezposelnosti. Temeljni kriterij za njeno razvrščanje je vsebovan v razmerju med aktualno ponudbo po delovni sili in aktualnim povpraševanjem, t. j. v razmerju med obsegom in vrsto pro-

stih delovnih mest na eni ter številom in karakteristikami iskalcev zaposlitve na drugi strani. Od vrst odkrite brezposelnosti sta opredeljeni najprej obe, ki imata svoj vzrok v samem delovanju trga delovne sile. Prva je frikcijska in nastaja zaradi tega, ker se trg na spremembe v ponudbi in povpraševanju po delovni sili odziva z določenim časovnim zaostankom, druga pa strukturna, ki je po svoji naravi dolgotrajnejša in izhaja iz izobrazbenih, poklicnih, regionalnih ipd. vidikov neuskkljenosti med ponudbo in povpraševanjem. Preostali vrsti odkrite brezposelnosti sta ciklična brezposelnost in brezposelnost zaradi neskladne rasti. Obe imata vzrok v premajhnem povpraševanju. Pri tem je ciklična brezposelnost, ki jo je prvi odkril Keynes, posledica cikličnega gibanja gospodarskih aktivnosti in s prosperiteto praviloma izgine, medtem ko je brezposelnost zaradi neskladne rasti posledica trajnega pomanjkanja delovnih mest. Značilna je zlasti za manj razvite dežele, v katerih je proces industrializacije praviloma počasnejši od procesa deagrarizacije. Poleg odkrite je posebej analizirana še prikrita brezposelnost. Ob sami analizi različnih vrst brezposelnosti so razložene tudi metode za njihovo merjenje oz. ocenjevanje.

V naslednjem, četrtem poglavju, se obravnava usmeri na individualne in socialne razsežnosti brezposelnosti. Prve razloži avtor s proučevanjem tistega dela dinamike na trgu delovne sile, ki zadeva odtok v zaloge brezposelnih (opustitev dela, odpustitev z dela, iskanje prve in ponovne zaposlitve), nadalje z analizo pogostosti in trajanja brezposelnosti ter z analizo reakcij posameznika na brezposelnost. Ob tem opozarja, da je v sodobnih družbah vse bolj opazen trend rasti posebne kategorije brezposelnih, za katere velja zakon t. i. trajne brezposelnosti. Gledano sociološko, je zato toliko pomembnejše vprašanje, zakaj posamezniki in posamezne družbene skupine zavzemajo na trgu delovne sile različne položaje oz. zakaj so z brezposelnostjo različno prizadete. Odgovor na to vprašanje podaja avtor s pomočjo teorije o segmentaciji trga delovne sile. Od različnih in sicer te teorije je privzeta tista, ki upošteva tako socialne kot tehnične dejavnike strukturiranja in po kateri razpada povpraševanje po delovni sili v štiri osnovne segmente: primarni interni segment, primarni eksterni segment, sekundarni in-

terni segment ter sekundarni eksterni segment. Z brezposelnostjo so najbolj prizadete skupine, ki se zaradi svojih družbenih karakteristik praviloma pojavljajo s ponudbo svoje delovne sile na sekundarnem segmentu. V tem smislu je posebej analiziran položaj naslednjih družbenih skupin: mladine, starejših delavcev, žensk, imigrantov ter delavcev z najnižjim socialnim statusom. Čim večjemu številu navedenih skupin posameznik pripada, tem težji je njegov položaj na trgu delovne sile. V nadaljevanju tega poglavja najdemo še zanimivo obravnavo nekaterih družbeno-političnih vprašanj brezposelnosti, kot npr. vprašanje tolerančnega praga brezposelnosti ter vprašanje o možnostih političnega organiziranja brezposelnih.

Osrednjo temo petega in šestega poglavja pa predstavljajo vprašanja regulacije trga delovne sile oz. vprašanje o možnostih družbene regulacije zaposlovanja nasploh. V tem okviru je najprej predstavljena aktivna politika zaposlovanja (APZ), ki so jo koncem šestdesetih in v sedemdesetih letih razvile zahodne dežele. Potreba po APZ se je v teh deželah pojavila zaradi naraščanja strukturne brezposelnosti, za odpravljanje katere ni več zadoščal klasičen »kenzijanski« makro model dvigovanja povpraševanja po delovni sili, pri čemer je imel ta model za nameček še inflatorne učinke (staglacija). Koncept APZ se je zato razvijal skladno z ekonomskimi in socialnimi cilji ter kot svojevrstno dopolnilo ekonomski in socialni politiki. V bistvu predstavlja APZ neposredno poseganje na trg delovne sile, pri čemer pa je to poseganje vedno selektivno. Njeni ukrepi so usmerjeni na odpravo posameznih vrst odkrite brezposelnosti oz. na posamezne kategorije ljudi, praviloma tiste z najslabšim položajem na trgu delovne sile.

Glede na svoje učinke za uravnavanje zaloga in tokov na trgu delovne sile, posamezne programe in ukrepe APZ obravnava tudi avtor. Pri tem jih razvrsti v tri večje skupine, in sicer: ukrepe za usklajevanje med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili, ki zadevajo zmanjševanje frikcijske brezposelnosti, ukrepe za reguliranje ponudbe delovne sile (npr. programi izobraževanja, prostorske mobilnosti ipd.) v zvezi z zmanjševanjem strukturne brezposelnosti ter programe za reguliranje povpraševanja po delovni sili (npr. ohranjanje obstoječih zaposlitev, javna dela ipd.), ki zadevajo zmanjševanje

ciklične brezposelnosti. V knjigi je še zlasti zanimiv način obravnave posameznih ukrepov, saj so pri vsakem od njih podane še izkušnje razvitejših dežel v tej zvezi (npr. Švedske, Velike Britanije, ZRN idr.) in predstavljene evalvacijske študije o dejanskih učinkih posameznih programov. Sicer pa avtor tudi sam poda kritično oceno celotnega koncepta APZ ter pri tem poudari družbene limite APZ in njeno temeljno družbeno funkcijo. Cilj APZ namreč ni polna zaposlenost in s tem odprava brezposelnosti, temveč se njena dejanska vloga reducira predvsem na iskanje rešitev v zvezi s tremi bistvenimi vprašanji – kako brezposelnost omejiti, kako jo zadrževati v okviru družbeno še sprejemljivih meja ter kako jo funkcionalno vključiti v obstoječi sistem, da bo ohranila vse svoje klasične ekonomske funkcije.

V zvezi s tem avtor ugotavlja, da APZ, zaradi svoje vpetosti v obstoječi sistem produkcije, ne more predstavljati pravega in dokončnega odgovora na aktualne probleme zaposlovanja. Poleg APZ so zato potrebne še nove rešitve, za katere avtor pravi, da morajo biti sestavni del siceršnjih družbeno-razvojnih procesov in da morajo po svoji vsebini težiti k zmanjševanju odvisnosti od trga blaga in od trga delovne sile. Nove, alternativne strategije na področju zaposlovanja nato utemelji v globalnih razvojnih trendih, ki kažejo na postopno prehajanje od ekonomske in politične h kulturni racionalnosti. Slednja pomeni, da bodo v prihodnjem družbenem razvoju ekonomski kriteriji in cilji vse bolj podrejeni potrebam ljudi in širšim družbenim ciljem, kot so skrb za okolje, kvaliteta življenja, decentralizacija v proizvodnji in v odločanju ipd. Na področju zaposlovanja predstavljajo najustreznejši odziv in hkrati generator teh družbenih sprememb tri strategije: samozaposlovanje, samoprodukcija in tema dvema komplementarna strategija večje avtonomije posameznikov pri razporejanju delovnih in drugih življenjskih aktivnosti. Samozaposlovanje je po avtorjevem mnenju nekakšen most med APZ in novimi strategijami, saj pomeni odzivanje producentov na trg blaga brez posredovanja trga delovne sile, a v oblikah, ki so sestavni del formalne ekonomije. Dejansko alternativo tako trgu blaga kot trgu delovne sile pa predstavlja samoprodukcija. Njeno bistvo je v širjenju nebla-

govnih oblik proizvodnje oz. v neblagovnem zadovoljevanju potreb posameznikov in manjših družbenih skupin. Istočasno bi se morala uveljavljati še tretja strategija, kot nekakšen pogoj postopne realizacije obeh prvih. Zadeva namreč uvajanje fleksibilnejših oblik aktivnosti človeka in njihovo avtonomnejše razporejanje med različna življenjska obdobja. Alternativna politika zaposlovanja prav tako predpostavlja postopno izenačevanje statusa produktivnih in – z današnjega vidika – še neproduktivnih aktivnosti, saj brez tega ne bodo možni prehodi med zaposlenostjo, samozaposlenostjo in samoprodukcijo. Avtor zaključuje, da bi uvajanje alternativne politike zaposlovanja imelo številne pozitivne družbene učinke, kot npr.: zmanjšal bi se pritisk na zaposlitve, meje med zaposlenostjo in brezposelnostjo bi postale manj ostre, olajšano bi bilo spreminjanje poklicnih in življenjskih vlog, s skrajševanjem delavnika bi se odvečna delovna sila sproščala v sferi samoprodukcije, ob razvoju katere bi bilo mogoče brezposelnost odpraviti tudi brez nevarnosti upadanja osebnega in družbenega standarda.

S podrobnejšo razlago teh in še drugih možnosti zaključuje avtor šesto ter prehaja na zadnje poglavje, za katerega bi lahko rekli, da je bolj ali manj neposredna aplikacija rezultatov proučevanja brezposelnosti in zaposlovanja iz prejšnjih poglavij na situacijo v Jugoslaviji. Verjetno ni pretirana ocena, če rečemo, da predstavlja to poglavje eno najboljših in najbolj poglobljenih analiz o protislovjih med politično-pravnimi in dejanskimi vidiki obstoječega sistema zaposlovanja pri nas. Avtorju je namreč s pomočjo teoretične in empirične analize uspelo razložiti številne posebnosti, ki se v jugoslovanski družbi kažejo pri delovanju trga delovne sile in obravnavanju brezposelnosti, pri analizi vrst odkrite in prikrite brezposelnosti ter njeni regionalni in socialni distribuciji, pri našem konceptu politike zaposlovanja itd. Poleg te celovite diagnoze aktualnih razmer zaposlovanja in z njim povezanih problemov pa knjiga prinaša tudi različne predloge ukrepov za regulacijo zaposlovanja. Omenjeni predlogi se navezujejo po eni strani na možnosti aplikacije klasičnih instrumentov aktivne politike zaposlovanja, po drugi strani pa tudi na možnosti aplikacije strategij alternativne politike zaposlovanja. Za slednje avtor ugotavlja, da so za jugoslovanske

razmere močno aktualne, in sicer iz dveh pglavitnih razlogov – ker imamo v Jugoslaviji brezposelnost neskladne rasti, ki jo z ukrepi APZ ni mogoče odpraviti in ker so načela alternativne politike zaposlovanja povsem skladna s temeljnimi vrednotami našega političnega sistema. Povedano predstavlja samo najsplošnejši pregled vsebine zadnjega poglavja, saj bi njegovo izčrpnije povzemanje nujno prineslo s seboj poenostavljeno podobo sicer izredno kompleksne analize.

Zaradi številnih možnosti, ki jih knjiga nudi za bolj strokovno in družbeno bolj odgovorno načrtovanje ukrepov v sferi zaposlovanja, jo naj na koncu priporočamo v študij najprej vsem, ki se bodisi strokovno bodisi po svojih političnih zadržkih ukvarjajo s politiko zaposlovanja, nato pa tudi vsem ostalim, ki so jim kakorkoli blizu razvojna vprašanja sodobnih družb. Spričo velikih problemov brezposelnosti v drugih delih Jugoslavije in ob dejstvu, da smo v zadnjem obdobju priče uvajanja najrazličnejših ukrepov za odpravo brezposelnosti, pa gre hkrati upati, da bo knjiga kmalu prevedena še v jezike drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Sonja Pirher

MIROSLAV RUŽICA

Socijalna politika – Kritika teorijskih osnova

(Beograd 1985)

Višja šola za socialne delavce v Beogradu je pred nedavnim izdala knjigo svojega sodelavca dr. Mirosłava Ružice: Socijalna politika – Kritika teorijskih osnova. Tekst je doktorska disertacija, ki jo je avtor zagovarjal na Pravni fakulteti v Beogradu.

Knjiga je zanimiva in pomembna za razmišljanje o socialni politiki, ker je ena prvih pri nas, ki se ukvarja s teoretičnimi problemi tega področja. Avtorjeva splošna ugotovitev, da je »bazična literatura neteoretičnega značaja, pisana v glavnem za potrebe prakse

in poučevanja« (str. 32), velja še toliko bolj za jugoslovanske razmere. Enako kot kritične misli avtorja je zanimiv sam pregled teoretičnih osnov in njihovih praktičnih izpeljav, ki odkriva idejno in politično ozadje rešitev, ki jih včasih premalo kritično prevzema naša socialna politika.

Vsebina je razdeljena na dva dela. Prvi vsebuje prikaz nekaterih teoretičnih vprašanj in koncepcij socialne politike, drugi pa opis prakse sodobne socialne politike v izbranih deželah.

Prvi del se začneja z analitično konceptualnim prikazom pojmov, ki tvorijo paradigmo »socialna politika«. Avtorjeva temeljna teza je, da »mora vsaka zamisel o socialni politiki izhajati iz nekega strateškega izbora in konceptualizacije družbenih vrednot, na katerih utemljuje, usmerja in delno uresničuje svojo prakso« (str. 7). Sam je izbral naslednje: družbena enakost, družbene potrebe, socialna varnost, družbena integracija in solidarnost.

Opisuje različne interpretacije enakosti in opozarja na razliko med neenakostjo in različnostjo. Povzema različne definicije in klasifikacije potreb, ki jih povezuje z reprodukcijo delovne sile. Ugotavlja, da se socialna politika v konceptih zavzema za nove in kvalitativne potrebe, njeni dejanski programi pa so taki, kot jih zahteva družbeni sistem. Socialno varnost utemljuje s »težnjo po varnosti«, ki je človekova splošna in trajna značilnost. Ugotavlja, da so mehanizmi socialne varnosti parcialni in protislovni in da »se nikoli ne ve, ali so samo mehanizmi subtilne eksploatacije in socialne kontrole dominantnih skupin ali dobrobit in pogoj napredka tistih, ki so jim namenjeni« (str. 22). Njegova teza o integraciji je, da bo socialna politika stalno v precepu med obstoječimi obrazy in procesi družbene integracije ter zamislili, s katerimi se teži k preseganju obstoječega. Z analizo pojma solidarnosti prikaže, da se uporablja preširoko in nespecifično ter predlaga, da se izraz solidarnost zamenja s sintagmo »distribucija in redistribucija dobrin in uslug« (str. 29).

Interpretacije pojma in družbenih funkcij socialne politike klasificira po pripadnosti avtorjev družbeno idejnim gibanjem.

Razdeli jih na tri glavne skupine.

Meščanska konzervativno-liberalna tradicija: od odklanjanja in prisiljenega sprejemanja do socialne politike kot izraza skup-

nosti. Sem šteje antikoletiviste (Friedrich Hayek, Milton Friedman), konzervativni pristop (Irving Kristol, Nathan Glazer), socialno administracijo ali empirično-pragmatični pristop (Penelope Hall) in teorijo konvergence ali socialna politika kot funkcionalni proizvod industrializacije (Clark Kerr, S. M. Lipset). V okviru teorije konvergence imata posebno mesto Harold Vilenky in Charles Lebeaux, ki sta prva formulirala danes splošno sprejeta modela socialne politike: rezidualni in institucionalni.

Socialno demokratsko stališče: mit in meje »države blagostanja«. Sem uvršča najprej Richarda Titmusa s socialno politiko in idejo »dobre družbe«. Dobra družba je po Titmusu tista, ki je dobro normativno integrirana in v kateri prevladuje kolektivna zavest, ki jo sprejema večina. Titmus je formuliral tri modele socialne politike, in sicer: rezidualni ali selektivni, po katerem institucije socialnega skrbstva (socialno staranje) nastopijo le takrat, kadar individualnih potreb ni mogoče zadovoljiti z »naravnima kanaloma«: tržiščem in družino. Industrijski model poudarja vlogo socialne politike kot funkcionalnega dodatka ekonomiji in jo omejuje na aktivno delovno silo. Institucionalno redistributivni model pa vidi socialno politiko kot temeljno integracijsko institucijo v družbi, ki zagotavlja univerzalne storitve zunaj tržišča po načelu potreb. Titmus se zavzema za slednji model. Poleg Titmusa uvršča v socialno demokratski okvir še T. H. Marshalla s formulo: državljanski status (citizenship) in socialna politika ter Davida Gila, po katerem socialna politika ni enotna in koherentna koncepcija, ampak gre za vrsto socialnih politik, ki so delne konceptualizacije določene prakse.

Najzanimivejši je izbor tretje skupine avtorjev, ki jih Ružica združuje pod naslovom Marksistična perspektiva: Država blagostanja kot kapitalistična prevara ali zmaga delavskega razreda. Predstavi avtorje, ki izpolnjujejo dva pogoja: da so uveljavljeni predstavniki sodobne marksistične misli in da so njihova dela relevantna za konceptualizacijo predmeta in družbenih funkcij socialne politike. Pri večini marksističnih piscev je analiza socialne politike stranski proizvod širših analiz o družbenih procesih in odnosih ali o funkcijah sodobne države.

Premisa Jamesa O'Connorja je, da mora kapitalistična država izpolnjevati dve temelj-

ni in pogosto protislovni funkciji: akumulacijo in legitimizacijo. Državni izdatki so dvojne vrste: družbeni kapital in družbeni stroški. Družbeni kapital služi akumulaciji in obsega družbene investicije in družbeno potrošnjo. V slednjo uvršča tudi socialno zavarovanje, ki povečuje reproduktivno sposobnost delovne sile in zmanjšuje stroške dela. Družbeni stroški (social expenses) pa so projekti in storitve, namenjeni vzdrževanju družbene harmonije, to je legitimizacije družbenih odnosov. Tipični družbeni strošek je socialna politika (welfare system).

Misel Iana Gougha je okarakterizirana z dilemo: država blagostanja-agencija represije ali zagotavljanje človeških potreb? Državo blagostanja opisuje kot uporabo moči države za modifikacijo reprodukcije delovne sile in za vzdrževanje neaktivne populacije.

Claus Offe je predstavljen s temeljno mislijo, da je država blagostanja kapitalizem za reveže in socializem za bogate. Država blagostanja ni spremenila proizvodnje za profit v delo za zadovoljevanje človeških potreb. Daje zgolj kompenzacijo za nove probleme, ki so stranski proizvod industrijske rasti privatne ekonomije. Razvoj države blagostanja poteka v relativni neodvisnosti od političnih kontroverz, ker je njen cilj preprečevanje potencialno resnih socialnih problemov. Po Ružici prav pripombe Clausa Offeja izražajo bistvo marksističnega pristopa k razumevanju socialne politike.

Ružica meni, da kljub očitni prednosti, ki jo ima marksistični pristop v situiranju socialne politike in analizi njene narave, ne daje zadostnega okvira za razumevanje njenega razvoja, vpliva in sprememb, ki jih povzroča v materialnem in družbenem položaju ljudi. Programi socialne politike so trajna dediščina človeštva. Ni mogoče zanemariti pomena družbenih vrednot, ki so vključene v socialno politiko.

Prikaz različnih pojmovanj socialne politike se konča s »skico o pojmu in družbenih funkcijah socialne politike in njeni institucijski praksi«. Socialna politika naj bi bila akcijsko usmerjena konceptualizacija posebne družbene prakse, ki se gradi na izboru določene spoznavnovrednostne orientacije, ki postane manifestni okvir za vzpostavljane akcij in njihovo legitimacijo. V temelju spoznavno-vrednostne orientacije je zamisel o družbeni enakosti, svobodi, pravičnosti, družbeni integraciji in potrebah ljudi. Tako

definirana socialna politika pa je le idealno tipška zamisel, ker izraža samo manifestne namene, cilje in splošne smernice za delovanje. Na koncept socialne politike odločilno delujejo objektivni dejavniki in pogoji ter notranja logika, ki izhaja iz načina proizvodnje. Zato je teoretični uvid v funkcioniranje načina proizvodnje oziroma »anatomija družbe« (str. 77) predpostavka za kakršnokoli zamisel o socialni politiki. Skica podaja okvirno sistematiko za analizo socialne politike kot institucionalizirane prakse, kar je obravnavano v drugem delu knjige. V prvem delu pa sta obravnavani še dve vprašanji, to je socialna politika in znanost ter odnos socialne politike in socialnega dela.

Prvo vprašanje je odprto. Ali se bo socialna politika konstituirala kot znanost, je odvisno zlasti od uspešnega teoretičnega postavljanja temeljnih problemov. Šele v samostojnih in relevantnih analizah in na njih temelječih raziskovanjih nastajajo podlage za preraščanje socialnopolitične prakse v novo znanost socialne politike ali pa v teoretično zasnovano sociologijo socialne politike.

O drugem meni, da lahko socialna politika in socialno delo v praksi izhajata iz skupnih konceptov, vendar to ni nujno. Posebnost socialnega dela je v značilnosti profesionalne storitve, ki vključuje strokovno znanje in neposredno intervencijo. Delovanje socialne politike pa je posredno, vpliva na družbene razmere in strukture, ki delujejo na ljudi in njihovo okolico.

Drugi del knjige je v bistvu komparativna socialna politika, ki je za avtorja metoda sistematičnega raziskovanja socialne politike v različnih družbenih in časovnih obdobjih (str. 98). Opis zajema socialnopolitično prakso v Veliki Britaniji in ZDA kot tipičnih kapitalističnih deželah, v ZSSR kot vodilni deželi realnega socializma in na sintetičen način v deželah v razvoju. V navedenih državah so opisani sistem socialne varnosti, izobraževalni sistem, zdravstvena in stanovanjska politika ter prikaz persanalnih socialnih služb. Poglavje, ki obravnava dežele v razvoju, v uvodnih točkah opozarja na posebnosti socialne politike v tretjem svetu. Tu so bile v preteklih desetletjih vidne tri globalne orientacije: 1. prevzemanje vzorcev in imitiranje razvoja industrijskih držav, 2. prilagajanje teh vzorcev in razvoja posebnostim in kulturi dežel v razvoju in 3. iskanje novih

in originalnih poti razvoja. V tretjo skupino so uvrščene Kitajska, Kuba in Tanzanija.

Ta del knjige vsebuje množico zgovornih podatkov in primerjav, ki kažejo zlasti razliko med manifestno in dejansko socialno politiko.

Na koncu avtor razglablja o krizi in socialni politiki, ter podaja skico za bodoče raziskovanje.

Avtorjevo mnenje o socialni politiki v socialistični samoupravni družbi ni eksplicitno izraženo, prav to pa bralca najbolj zanima.

Zvest stališču, da je anatomija družbe pogoj za analizo socialne politike, svojo disertacijo označuje le kot pripravljalna dela za začetek takega raziskovanja. Pred tem je treba izdelati konceptualizacijo posebnosti našega družbenega projekta.

Čeprav je avtor o jugoslovanski socialni politiki skrajno zadržan, podatki in ugotovitve iz drugega dela sami po sebi zbujajo asociacije in paralele, npr. pri »discipliniranju« delavskega razreda, zmanjševanju izdatkov za programe socialne politike, izobraževanju za neposredno delo v skladu z zahtevami gospodarstva, zmanjševanju zdravstvenega varstva in večji participaciji in podobno.

S »Socialno politiko« dr. Miroslava Ružice smo dobili koristno delo, čeprav na najzanimivejša vprašanja ne daje odgovora. Sklepamo, da se pridružuje mnenju, ki ga navaja v knjigi, namreč, da potrebujemo predvsem dobra vprašanja.

Andreja Kavár-Vidmar

HUBERT POŽARNIK

Alternative

(izd. Republiška konferenca ZSMS in Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana 1985)

Pred nami leži knjižica o diagnozi našega časa. Naslovi poglavij v njej govorijo o tem, da nas je napredek noveveške znanosti in industrije privedel »v slepo ulico«. »Čas je za ukrepanje« v smislu »drugačnega gospodarjenja« z »alternativno tehniko«. Avtor

nastopa proti »energetskim mitom in razsipništvu«, »industrializiranemu kmetijstvu« in »obubošanju s pomočjo arhitekture in prometne politike«. Zavzema pa se »za korenito reformo šole«. Čeprav je delo H. Požarnika po obsegu skromno, je pa po vsebini dovolj bogato, da nudi bralcu dober vpogled v mehanizem kriznega stanja, v katerem se nahajamo. Bralca, ki je prejkone še navajen misliti, da je naš dosedanji znanstveno-tehnični napredek pravilen, sili k prevrednotenju svojega svetovnega nazora. Avtor se pri svojih tezah opira na tujo literaturo, ki je navedena na koncu Alternativ in omogoča bralcu nadaljni študij. Današnje »Pasti razvoja« (samostojno delo, ki dopolnjuje po tematiki Alternative) odpirajo vprašanja, komu zvonijo, ali bomo preživel v kakšna je cena enostranske ustvarjalnosti.

Jasno je, da napredka brez regresa (Engels), cezure (Bloch) in ambivalence (Weizsäcker) ni mogoče pojmovati. Sakralizacija napredka vodi do degradacije človeka. Avtor se sicer ne ukvarja z etičnimi vprašanji človekove krivde in kazni za nastalo krizno stanje, vendar pokaže, da človekova sreča in smisel življenja slonita na drugačnih osnovah. Marksisti so se doslej še premalo ukvarjali z vprašanjem, kako preseči družbeni nesmisel tehnokratizma. Znano je, da je hitra degradacija človekovega naravnega okolja priklicala na dan številna gibanja za varstvo narave. Glede vprašanja, ali je okolje možno varovati znotraj obstoječega industrijskega produkcijskega načina, nihajo mnenja strokovnjakov med pesimizmom in optimizmom. Ni jasno, ali je obstoječi produkcijski način obvladljiv ali ni. Ali smo tik pred točko neobvladljivosti, na tej točki, ali pa smo to točko že prešli? Če linearno, progresistično razmišljamo o napredku, potem bo svet v letu 2000 samo še bolj naseljen, umazan in ekološko nestabilen kot sedanj.

Po J. Robertsonu povzema avtor štiri scenarije prihodnosti:

1. Mnogi ljudje menijo, da bo prihodnost v splošnem takšna, kakršni sta preteklost in sedanjost. Kljub temu, da bodo problemi in načini reševanja teh problemov ostali nespremenjeni, bo šlo vedno bolje.

2. Nekateri menijo, da je ekološka, gospodarska in vojaška katastrofa neizbežna, ker nismo sposobni obvladati probleme, ki smo jih sami ustvarili. Znani francoski strukturalist C. L. Strauss meni, da je danes situ-

acija v svetu hujša, kot si jo zamišljajo najhujši pesimisti. Poročilo Rimskega kluba opozarja, da se bližamo prelomni točki v svojem razvoju.

3. Po mnenju tretjih je rešitev za sedanje krizno stanje v totalitarni državi ali v svetovni vladi.

4. Po mnenju ekonomistov, tehnikov in politikov je izhod iz nezavidljivega položaja še hitrejšo stopanje po isti poti. Hiperekspanzionizem je pot v superindustrijsko družbo. Pri tem pozabljajo, da današnji produktivizem vodi že v kontraproduktivnost.

Ti štirje scenariji ne vzdržijo kritike, ker jim manjka radikalnosti v iskanju novega stila in kvalitete življenja. Razlika med načinom življenja v fevdalizmu in kapitalizmu ni črno-bela v tem smislu, da bi si človek v kapitalizmu pridobil vse tisto, kar si v predhodnem obdobju ni mogel. Dosegel je večjo produktivnost in s tem večjo potrošnjo in lagodnejše življenje, vendar so v teh pridobitvah tudi negativne posledice. Po mnenju C. Lorenza je naša kultura v procesu hitre involucije. Socialistične države niso prinesle nobene alternative v smislu nove kvalitete življenja zahodnemu industrializmu. Podobno meni tudi Marcuse v Sovjetskem marksizmu. Po mnenju E. Fromma živimo po normi »imeti«, ne pa »biti«. Iluzija je, da bi lahko odpravili razredni boj z neomejenim potrošništvom. Potrebne so socialnopsihološke inovacije nasproti dosedanjim ekonomsko-tehničnim. Avtor postavlja tezo, da so človekove potrebe relativno konstantne. To pomeni, da se le umetno prilagajajo rasti proizvodnje. Potrebno je preoblikovanje proizvodnje in potrošniških navad in preobraziti človeka iz pasivnega, birokratsko manipuliranega objekta v aktivnega, kritičnega subjekta. Med najvažnejše spremembe sodi kulturna revolucija, ki bo spremenila za tehnično družbo značilen duh odtujenosti. Enostranost ustvarjalnosti se danes kaže v tem, da je zdravo gospodarstvo možno le za ceno bolnih ljudi. Z industrijskim blagom zadovoljimo lahko le materialne potrebe, duhovne in socialne pa ostanejo nezadovoljene. Cilj gospodarske rasti brez zastojev je čim večja poraba, ki izčrpa zaloge surovin in energije.

Ekspanzivna gospodarska rast je možna s specializacijo, avtomatizacijo, robotizacijo in racionalizacijo. Avtor opozarja na to, da živimo v iluziji, če menimo, da nam bo

avtomatizacija prinesla brezdelje s pozitivnimi posledicami. Izboljšanje materialne strani življenja je posledica »megastroja« (izraz L. Mumforda). Njegove značilnosti so: prepletanje birokratskih centrov moči v državi, vojski, partiji, bankah, industriji, veletehniki, ki se kaže v institucionalizaciji izobraževanja, profesionalizaciji dela, tehnizaciji, monetarizaciji (povečevanjem števila kupljivih uslug). Avtor opozarja na iracionalnost razvoja tehnike in gospodarstva. V tehnizaciji je vzrok za izgubo kvalitete življenja. Huxleyevi in Orwellovi kritiki tehnizacije so sledili P. Goodman, K. Galbraith in L. Mumford ter frankfurtski marksisti. Mnenja različnih avtorjev se v vprašanju, ali so človekove bistvene moči tehnične moči, razhajajo. Prav tako je z vprašanjem, ali z avtomatizacijo človek pridobiva ali izgublja možnost samorealizacije. Produktivnost je še vedno vabljen cilj, ker omogoča rast megastroja in je opij za delavce, ki bi radi imeli večje mezde. Pri vprašanju za ali proti rasti produktivnosti ne gre za vprašanje upravičenosti tehnike nasploh, ampak za vprašanje opredeljevanja za takšno ali drugačno tehniko. Argument za tezo, da današnja tehnika ni konvivialna t. j. ustrezna človekovim potrebam, najde Ilich v ugotovitvi, da je znanost sicer omogočila človeku lažnejše življenje, vendar je zatrla pozitivne dosežke prejšnjih časov. Stroji so napravili iz človeka sužnja. Ilich in Marcuse se zavzemata za takšno orodje, ki bo učinkovito, a ne bo uničevalo osebne avtonomije. Sprememba sredstev pa implicira tudi spremembo ciljev razvoja (A. Gorz). Traube meni, da sodobna tehnika nastaja na osnovi infantilnih in arhaičnih motivov. Znano je, da tem motivom sledi zahodni nasmejani tehnokratski fašizem. Mehanizem razvoja takšne tehnike najde avtor v samovolji (npr. jedrske elektrarne) interesov države in je vse prej kot celovita. Selektivnost njenega razvoja spremlja mehanistični svetovni nazor in jo pogojuje specializacija konservativnih etabliranih znanstvenikov. Podobno je že Ortega y Gasset našel krivce za slabosti našega časa v specializiranih (parcializiranih) znanstvenikih. H. Bossel je sestavil katalog grehov etablirane znanosti. Med njimi navaja, da je znanost politično izkoriščana, ker se podreja interesom manjšine, ne pa družbe kot celote, kar pa ne omogoča znanstvenikom neodvisnosti in samoodgovornosti. Še

vedno prevladuje analitična metoda raziskovanja. Kot alternativa taki etablirani znanosti je ekološko usmerjena znanost. Po H. Požarniku je brez emancipatoričnega procesa socializacije naravoslovcev, inženirjev, ekonomistov itd. bitko za alternativno prihodnost komaj mogoče izbojevati.

Smisel socialističnih družb je v tem, da postavijo živo delo pred minulim (akumulacijo). To jim v celoti ne uspe, ker jih zavira etatizem in lastna birokracija. Kriza dela je v tem, da nam še ni uspelo spremeniti načina dela. To je razvidno tudi iz načina izobraževanja. Še vedno je važnejše hoditi v šolo kot pa se česa naučiti. Šola nima smisla, če samo uči, ne da bi učenca naučila česa za življenje. Institucionalizirana šola prav zaradi svoje navidezne osamosvojenosti od družbenih procesov zagotavlja obstoječo delitev dela. Učenca uči dejstev, ne pa tudi kritičnega mišljenja o možnostih drugečnega, boljšega dela. Kot dopolnilo avtorjevim ugotovitvam o potrebi po radikalni reformi postavljam vprašanje, ali ni naša prva faza reforme srednjega usmerjenega izobraževanja z adaptacijo trenutnim potrebam dela podčrtala tradicionalno institucionalno naravnost šole bolj kot njeno obračanje navzven v širše družbeno okolje.

Tudi v socialističnih družbah se ročno delo spreminja v strojno, administrativno, elektronsko stimulatívno. Vse to pa po avtorju pomeni zadovoljevanje luksuza, egoizma in megastroja. Ni dovolj, če namesto rasti materialnih sredstev poudarjamo rast uslug in storitev. Vzporedno s storitvami ne rastejo potrebe po storitvah. To pomeni, da v primeru recesije ne bo mogoče tehnološkega viška delovne sile zaposliti v terciarnem sektorju, ko se bo izkazal v primarnem in sekundarnem (več o tej temi Antončič, V.: Tokovi zaposlovanja, Moderna organizacija, Kranj 1984). Za možnost izhoda iz krize ni odločilno vprašanje po količini (več ali manj), ampak po kvaliteti dela. Delo za denar pod nadzorstvom drugega (države, birokracije, komisije za nadzor) je bilo nesmiselno že za Marxa in Lafarga. Zaradi delitve dela izgublja delo smisel, postaja monotono, zakrneva domišljija in ustvarjalnost človeka. Na mesto »človeka organizacije« bi moral stopiti »človek asociacije«. Samo na ta način bomo dosegli prehod od ekološke kozmetike čistilnih naprav k ekologiji skupnega interesa.

Po detaljnějšíh opisih funkcioniranja današnje ekonomije in tehnologije, ki sloni na težnji po profitu in siljenju k zadovoljevanju umetnih potreb, (glej tudi Gorz. A.: Ekologija i politika, Prosveta, Beograd 1982), poišče Požarnik možnosti za izhod iz krize tudi v drugačnem načinu izobraževanja, pri čemer se prepletata diagnoza in prognoza šolanja. Pravi, da je današnja šola cerkev industrializirane družbe, ki prenaša njeno ideologijo na mlade generacije. V šolah bi morali testirati sedanost, analizirati preteklost in pripravljati alternative za prihodnost ter identificirati globalne probleme v lokalni preobliki. Po Reimerju opravlja šola štiri vloge: nadzor, selekcija socialnih vlog, indoktrinacija in izobraževanje. Umetno se podaljšujejo leta šolanja, kar jemlje učenec možnost samostojnega odločanja. Permanentno izobraževanje je princip, ki je nastal kot protiutež naglemu zastarevanju tehnologije in znanja. Nadzorna funkcija šole je v njeni formalnosti in institucionalnosti. Šola samo daje vtis, da selekcionira ljudi po znanju in sposobnostih. V resnici šole s tem, ko skušajo spraviti ljudi k ubogljivosti, konformizmu, storilnosti, rivaliteti in pehanju za zunanji priznanji, razbijajo proletarsko solidarnost in vcepljajo ljudem vero, da so vladajoče elite posebno sposobne in nadarjene. Šola ne odpravlja socialnih razlik, lahko jih le omili. Njena naloga je po Ilichu, da v potrošniški družbi indoktrinira konzumente. R. Affeman trdi, da šola krni človeka v njegovi intelektualni, moralni in osebni rasti.

Šolske reforme v svetu niso presegle pošolanja družbe oz. institucionaliziranosti šole. Zastopniki humanistične šole in zastopniki gospodarstva so skušali doseči s formalno in vsebinsko racionalizacijo programov, da bi šola zadovoljila potrebe trga in bila permanenten vir kadrov, ki so potrebni za gospodarsko ekspanzijo. Iz učnih programov so črtali vse, kar ni bilo direktno vnovčljivo v proizvodnji. Namesto do reformiranja družbe, je prišlo do prilagajanja ljudi.

Alternative v vzgojnoizobraževalnem sistemu je potrebno razvijati hkrati s spremenjanjem vsebin, metod in ciljev, sicer šola ne bo razvijala lastnosti ljudi, ki ustrezajo prihodnjim, razvojnim potrebam družbe. Šola bi morala izhajati iz drugačne antropološke vizije kot jo ima. Šola je premalo obrnjena v prihodnost, ne razvija pri učencih odgovor-

nosti za učenje in se ne prizadeva za razvoj zdrave osebnosti, ki jo odlikujejo naslednje lastnosti: želja po neprestanem osebnem razvoju, zorenju, diferenciaciji, samospoštovanju, samozaupanju, fleksibilnost, ustvarjalnost, empatija, korekten odnos do realnosti, solidarnost. Za realizacijo neformalnega izobraževanja je potrebno odpraviti privilegije nad pridobivanjem znanja in vse ovire za samoizobraževanje. Starši, ki želijo otroka vzgajati z zgledi, morajo že danes živeti tako kot bo potrebno živeti v prihodnosti: skromno, nestorilnostno, kulturno bogato in spoštljivo do narave.

Na ta način je avtor zajel kompleksno problematiko možnosti nastajanja ekološkega socializma jutrišnjega dne. Od redefinicije človekovih potreb prehaja k prestrukturiranju dela, drugačni tehnološki in ekonomski miselnosti in drugačnemu izobraževanju za prihodnost. Razvijanje ekološke znanosti od načelne do operativne faze je danes v socialističnih državah blokirano zaradi različnih razlogov za odpore do alternativnega ekološkega gibanja (Alternative str. 96-97). V kapitalističnih državah pa kapital omejuje domet ekološke misli, tako da ne more celoviteje presegati družbenih protislovij.

Bogomir Novak

JANEZ MALAČIČ

Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile

Državna založba Slovenije, Ljubljana 1985

Težko bi našli katero bolj elementarnih vprašanj sodobne družbe kot je njeno fizično obnavljanje in sposobnost njenih članov, da s svojim delom in ustvarjanjem skrbijo za svoj obstoj in razvoj. Prav s temi vprašanji se ukvarja v svoji knjigi Janez Malačič, eden mlajših raziskovalcev s tega področja.

Prva pomembna razsežnost njegovega dela je zgodovinska. Najprej obravnava tradi-

cionalno reprodukcijo pribivalstva in delovne sile, ki sega do začetka novega veka. Zanj so značilne visoka rodnost, visoka smrtnost ter reprodukcija delovne sile, ki je bila pretežno enostavna, v okviru roda ali pa je potekala z zaslužnjenjem, v okviru družin ter sistema vaještva. Zanimiva je tudi ugotovitev, da je bilo proti koncu srednjega veka ter v 16. in 17. stoletju življenjsko pričakovanje v obdobjih, ko ni bilo kuge, v primerjavi z današnjimi nerazvitimi državami odlično.

Ob nastopu kapitalizma pride do prehoda od tradicionalne k sodobni reprodukciji. Za ta čas je značilno, da najprej začne upadati smrtnost in šele pozneje rodnost. Rezultat tega je hitro naraščanje števila prebivalcev. S čim večjim časovnim zaostankom začne upadati rodnost, tem bolj številni postanejo posamezni narodi. Ker je bil ta zaostanek pri Slovencih majhen, je bil to poleg izseljevanja pomemben razlog za to, da slovenski narod danes ni večji. Navedene spremembe avtor posebej pojasnjuje s teorijo demografskega prehoda.

Za reprodukcijo delovne sile so v prehodnem obdobju značilni najprej dequalifikacija, ki jo prinese zgodnji kapitalizem, nato pa podaljševanje izobraževanja, dviganje izobrazbene in kvalifikacijske ravni, prepoved dela otrok, skrajševanje delovnega časa in podružbljanje sicer individualne delovne sile. V tem kontekstu avtor obravnava tudi teorijo človeškega kapitala, ki se ukvarja z vprašanjem osebnega in družbenega investiranja v človekove delovne sposobnosti.

V prehodno obdobje avtor uvršča tudi novosti, ki jih je prinesla na to področje prva socialistična država. Prikaže razvoj teoretskih razmišljanj, pa tudi dejanske spremembe na tem področju. Navede dokaj naivne začetne razprave, češ da gre v socialističnih državah za poseben socialistični zakon prebivalstva, ki pomeni najbolj racionalno reprodukcijo prebivalstva in tudi racionalno izrabo delovnih zmogljivosti. Pokaže pa tudi, kako je reprodukcija prebivalstva v socialističnih državah postopno vse bolj potekala na enak način kot v kapitalističnih.

Posebnost, ki jo v reprodukcijo delovne sile vnašajo socialistične dežele, je njena planirana proizvodnja, razdelitev in uporaba. S tem uveljavijo tako pravico kot dolžnost do dela in odpravijo odkrito brezposelnost. Vse to pa dosežejo v precejšnji meri na

račun povečane podzaposlenosti in omejevanja osebne svobode.

Največji del svoje razprave avtor nameni sodobni reprodukciji prebivalstva in delovne sile. Zanj je značilno, da je rodnost nizka in da v več primerih že pade pod raven, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo, in to v socialističnih kot v kapitalističnih državah. Tako se v obeh Nemčijah, v Avstriji, na Danskem in na Madžarskem potencialna depopulacija že spreminja v realno. Za sodobno reprodukcijo delovne sile pa je značilno, da poteka v razširjenem obsegu in sicer tako po količini kot po kakovosti. Z drugimi besedami: delovne zmogljivosti prebivalstva so vedno večje.

Druga pomembna razsežnost knjige je sistematična razčlenitev problemov, ki jo avtor doseže z modelom, v katerem po eni strani opazuje reprodukcijo prebivalstva in po drugi reprodukcijo delovne sile. Ta model popestri z diskurzi o pomembnejših teoretskih prispevkih na posameznih področjih in v posameznih obdobjih, podrobneje pa ga razčleni ob obravnavi sodobne reprodukcije prebivalstva in delovne sile.

Reprodukcijo prebivalstva analizira najprej z vidika rodnosti in dejavnikov, ki nanjo vplivajo. To so dejavniki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov, na hoteno zanositev, na nosečnost in porod, nato pa še biološki, ekonomski, družbeni, kulturni, antropološki in psihološki dejavniki. Posebej se ustavi ob teorijah enega dejavnika, ki upad rodnosti pojasnjujejo predvsem s težnjo človeka po osebnem razvoju in po družbenem napredovanju.

Nato proučuje smrtnost kot dejavnik reprodukcije ter ob tem navaja njene neposredne vzroke, kot so bolezni in poškodbe ter posredne vzroke, kot so genetska struktura ter fizično in družbeno okolje.

Obravnavo reprodukcije prebivalstva sklene z vprašanjem razvojne strategije na tem področju, pri čemer meni, da danes prevladuje kot najustreznejša koncepcija stacionarnega prebivalstva. Ta pa se, tako kot večina drugih, danes lahko uveljavlja le ob družbeni intervenciji. Družbena intervencija seveda pomeni zelo občutljive posege, pri katerih je potrebno upoštevati možnost svobodnega odločanja ljudi o rojevanju otrok, interes družbe, da vendarle ne doživlja fizičnega propadanja in vrsto solidarnostnih mehanizmov, kot na primer, prispevke

tistih, ki nimajo otrok, tistim, ki jih imajo ali pa medgeneracijsko solidarnost.

Sodobno reprodukcijo delovne sile avtor analizira tudi z vidika različnih dejavnikov, ki vplivajo nanjo. To so demografski dejavniki, kot so delež žensk in moških ter delež različnih izobrazbenih kategorij v delovni populaciji, rodnost, smrtnost, zamenjava generacij, dolžina delovne dobe, nesposobnost za delo ter vloga in položaj družine. Nadalje navaja družbenoekonomske dejavnike, kot so medpanožne migracije, zaposlovanje žensk in razne oblike zdravstvenega invalidskega in pokojninskega zavarovanja, materialnotehnične dejavnike ter znanost in izobraževanje kot poseben dejavnik. To poglavje sklene z vprašanjem zaposlovanja in nezaposlenosti.

Svoje delo Janez Malačič končuje s povezovanjem obeh reprodukcij: reprodukcije prebivalstva in delovne sile. Poudari pomen podružbljanja obeh reprodukcij, podočnost, ki jo kažejo kapitalistične in socialistične dežele, ker pač v vseh prevladuje industrijski način proizvodnje ter ključni problem, ki ga bodo morale rešiti sodobne družbe, to je visok družbeni konsenz glede zmanjševanja smrtnosti na eni strani in nizek družbeni konsenz oziroma prevladovanje individualnih odločitev glede rodnosti na drugi strani.

Knjiga Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile nas tako popelje skozi celotno področje obeh reprodukcij, ki jih je mogoče opazovati povezano in sistematično. Popelje pa nas tudi skozi čas. Omogoča primerjavo med razmerami pri nas in v svetu. Zavestno pa se avtor odpove razpravi o reprodukciji prebivalstva in delovne sile v današnjih nerazvitih državah oziroma v državah v razvoju. Knjiga je zanimiva za branje, hkrati pa je tudi dober študijski pripomoček.

Naj za konec navedem še nekaj kritičnih pripomb. Zdi se, da se je avtor na račun sistematičnosti pri obravnavi snovi moral odpovedati bolj poglobljeni problemski obravnavi, kar se v večji meri pokaže v poglavju o sodobni reprodukciji prebivalstva in delovne sile. Bralec bi si najbrž želel tudi ekstenzivnejše analize problemov in njihovih posebnosti v zvezi s Slovenijo in Jugoslavijo. Kritičnost nekaterih problemov, s katerimi se sooča naša družba, ni dovolj v ospredju. Na primer trditve, da samoupravni sistem, kakršen je v veljavi danes, ne povzro-

ča brezposelnosti in da je ta povezana z drugimi dejavniki, ni povsem prepričljiva.

Navedene pripombe pa ne zmanjšujejo vrednosti predstavljenega dela, temveč dokazujejo, da knjiga bralca spodbuja k razmišljanju in k razpravi. Priporočiti jo velja ne le študentom, ampak širokemu krogu bralcev, ki si bodo z njo izpopolnili fond svojih temeljnih znanj.

Ivan Svetlik

Nordijska demokracija

(*Nordic Democracy*, izd. *Det danske Selskab*, Kopenhagen 1981, zbornik uredil Folmer Wisti)

Pridevek nordijski označuje svojevrstno regijo na severu Evrope, ki zemljepisno zajema države Dansko, Finsko, Islandijo, Norveško in Švedsko, vključujoč Grenlandijo, Alandsko in Ferersko otočje. Te države že dolgo zbujajo pozornost ne le zaradi svojega specifičnega položaja in vloge med Vzhodom in Zahodom, temveč tudi zaradi svojega specifičnega miroljubnega razvoja v družbi relativne socialne blaginje. Slednje je med drugim nasledek odprtosti do sprememb, ki temelje na podobni ideologiji, institucijah in demokratičnih načelih, kar olajšuje regionalno sodelovanje in opravičuje njihov nordijski skupni imenovalac. Demokracija (vladavina ljudstva) v teh državah pa ne pomeni le obliko vladavine, temveč zajema tudi področja sociale in gospodarstva, vprašanje načel, na katerih temeljijo pravičnost, sistem izobraževanja, kultura, ipd. Skratka, demokracija naj ne bi bila le sredstvo za dosego cilja, temveč cilj sam po sebi, torej vsebina družbenega življenja.

O tem je neupravičeno malo znanega v slovenskem družbenem, kulturnem in strokovnem prostoru, zato je prav, da opozorimo vsaj na temeljno politološko delo s tega področja. To je knjiga *Nordic Democracy*, ki jo je tudi v angleškem jeziku izdala *Det danske Selskab* v Kopenhagnu leta 1981 (ured. Folmer Wisti). Gre za obsežno, nad 780 strani obsegajočo primerjalno študijo o

demokraciji v nordijskih državah, h katere nastanku je pripomoglo prav tesno sodelovanje teh držav, ki so sčasoma dosegle določeno homogenost pri pojmovanju demokracije. Kljub podobnosti pa so med njimi seveda precejšnje razlike, in oboje poizkuša v delu osvetliti dvaintrideset avtorjev iz celotne regije. Kar osem strokovnjakov je sodelovalo v uredniškem odboru, čeprav smo omenili zgolj glavnega urednika, direktorja Sklada za mednarodno razumevanje. Namen dela je zgolj prispevati k vednosti o nordijskih demokraciji, kaj naj bi to pravzaprav bilo in kako deluje. Ta skromni cilj je po temeljitosti obdelane problematike gotovo presežen in bi zato v našem prostoru delo moralo najti pot ne le do splošno razgledanih bralcev, temveč tudi do strokovnjakov. Vsebinsko pa še najlažje očitamo s podnaslovom knjige, ki govori o idejah, dilemah in institucijah v politiki, ekonomiji, izobraževanju, socialnih in kulturnih zadevah nordijskih držav. Kot temeljna informacija je to delo potrebno za vse, ki jih zanima demokracija v notranjepolitičnih in mednarodnih odnosih.

V svojem prvem delu govori knjiga o politični demokraciji nordijskih držav, kjer se najprej posveti zgodnjim demokratičnim izročilom, katerih dediščina je današnji sistem nordijske demokracije. Tako obravnava prvotno nordijsko družbo, razvoj plemstva in nordijskih listin, razvoj švedske ustavnosti, položaj navadnega kmeta in vloge lokalne oblasti. Iz tega demokratičnega izročila se je nato razvilo pet različnih nacionalnih poti do skupščinske demokracije. Nato je obdelana rast in nastanek množične politike, viri državotvornosti, proces mobilizacije množic, struktura nasprotovanj in strankarski sistemi, ob čemer se ugotavlja, da so volilni glasovi sicer pomembni, toda strankine moči odločujoče. Pri sistemih političnih strank nam knjiga najprej predstavi osnovni petstrankarski model nordijskih družb in posamezne odstopa od tega, nato pa so obdelani problemi strank po drugi svetovni vojni. Gre predvsem za fluktuacijo volilcev, skupščinske koalicije, družbeno-ekonomsko determiniranost kot tudi za organizacijo strank, strukturo, velikost, članstvo in sistem javnega financiranja strank. Politično in javno participacijo obravnava študija in razumevanju med demokracijo in politično participacijo ter mobilizacijo volil-

nega telesa, odnosu med sodelovanjem na volitvah, organiziranim članstvom in politično angažiranostjo, končuje pa se z razmišljanji o problemih politične participacije in politične abstinence. Pri tem pa ima posebno mesto t. i. neposredna demokracija v nacionalnih politikah, t. j. institucija referenduma.

Drugi del knjige je posvečen strukturam vlad in njihovim funkcijam, kjer se najprej ukvarja s problemom centralnih uprav in različnimi oblikami in vsebinami lokalnih vlad oz. uprav. Posebna pozornost pa je namenjena regionalni avtonomiji v okviru posameznih nordijskih držav, t. j. Ålandskemu in Fererskemu otočju ter Grenlandiji. Gre predvsem za vprašanje njihove regionalne pristojnosti, odnos do centralnih oblasti in njihovega položaja v mednarodni skupnosti. Glede na klasično delitev oblasti pa je zanimivo poglavje o vlogi demokracije v pravosodju, kjer obravnava vprašanje laikov v sistemu in institucijah pravosodja, problem rekrutacije sodnikov in brezplačne pravne pomoči, pravice do pritožbe in razmerje do svobode informacij. Ob koncu drugega dela je še poglavje, ki je posvečeno nacionalnemu, regionalnemu in lokalnemu planiranju v posameznih državah. Tu pritegne pozornost predvsem problemi decentralizacije kot sredstva centralizacije, odnos med informacijo, komunikacijo in participacijo, razmerje neposredne lokalne demokracije do predstavniške demokracije ter vloge prebivalstva v procesu planiranja.

Tretji del knjige obravnava gospodarstvo in družbene odnose v nordijskih družbah. Državno intervencijo in ekonomsko svobodo obravnava analiza z vidika politik, ki zadevajo nordijske industrije, politik dohodka in gospodarske demokracije. Posebej so razčlenjena delavska gibanja in odnosi v industriji, kjer zavzemajo posebno mesto sindikati ter problem uravnavanja nasprotij s konfederacijo delodajalcev. Eno temeljnih vprašanj ekonomske demokracije je torej vloga delavskega gibanja v gospodarstvu, torej vprašanje industrijske demokracije. Tu se srečamo s tematiko institucij in vzorcev skupinskega pogajanja, odborov za sodelovanje in delavskih svetov, programov za prekvalifikacijo delovne sile, predstavništva zaposlenih v direktorijih, reform delovnega okolja ter revizijo in utrjevanjem skupinskih pogajanj. Posebno poglavje obravnava za-

družniška gibanja po posameznih državah, kjer je najpomembnejše zadrugištvo potrošnikov in kmetov ter delavskih kooperacijskih družb. Seveda na tem prostoru ne moremo mimo vloge in pomena multinacionalnih družb, kjer se seznanimo s pogoji za njihovo vključevanje v nordijske države in s stopnjo njihove vpletenosti v posamezna nordijska gospodarstva. Končno se ta del študije ukvarja še z vprašanjem socialne pomoči in kvaliteto življenja, saj so prav nordijske države tiste, ki prednjačijo pri konceptu »države socialne blaginje«. Srečamo se s trendi v socialni zakonodaji in z nordijskim sodelovanjem na tem področju.

Četrty del knjige se ukvarja s problematiko izobraževanja, kulture in množičnih občil. Obsežno je obdelana struktura devetletne obvezne osnovne šole, namen in vsebina osnovnega šolstva ter različne oblike srednješolskih institucij. Univerze in druge ustanove visokošolskega in višješolskega izobraževanja so obdelane z vidika interne participacije in zunanjega nadzora, posebej pa se ukvarja s konceptom spolitizirane in participativne univerze. Pomembno pa se zdi tudi izobraževanje odraslih, za katerega je značilen koncept dinamične različnosti. Tu se loči t.i. splošno izobraževanje od izobraževanja za formalno kvalifikacijo in za trg delovne sile. Pri slednjem pa obravnava izobraževanje za nezaposlene, izobraževanje v okviru podjetij, ki je v pristojnosti delodajalcev in sindikatov, dopolnilno in permanentno izobraževanje javnih uslužbencev ter neodvisen študij »na daljavo«. Seveda je pri vsem tem pomembno vprašanje načina financiranja izobraževanja. S tem v tesni zvezi je tudi področje javnih knjižnic, zato je še posebej obdelan njihov namen in cilj, način financiranja, izobraževanje bibliotekarjev, oprema knjižnic in njihove posebne dejavnosti. Del tega segmenta demokracije je tudi javna podpora kulturi in umetnosti, posebno poglavje pa obravnava politike in razvoj množičnih občil.

Peti del obravnavane knjige je posvečen skupinam in organizacijam v družbenopolitičnem življenju nordijskih držav. Pri tem je posebej poudarjen položaj žensk na gospodarskem in izobraževalnem področju, vloga in načini njihovega organiziranja ter njihovo sodelovanje v političnem življenju. Posebno poglavje je posvečeno cerkvenim množičnim gibanjem in organizacijam, kakor tudi dru-

gim organizacijam in skupinam pritiska. Spoznamo njihovo strukturo, razvoj, tendence birokratizacije in centralizacije ter problematiko odnosa teh organizacij do države. Posebna oblika organiziranja so etnične manjšine, ki jih avtorji razvrščajo v endogene večnacionalne (Laponci, Židje in Romi) in enonacionalne (Finci na Švedskem in Norveškem, Švedi na Finskem ter Nemci na Jyllandu), na prebivalce regionalnih avtonomij, ter na eksogene manjšine, t. j. imigrante, kjer je kategorija Jugoslovanov ena najštevilnejših.

Šesti in zadnji del knjige je posvečen mednordijskim odnosom in drugim mednarodnim odnosom. Nordijsko sodelovanje ima že dolgo tradicijo, danes pa praktično ni področja družbenega življenja, na katerem države v okviru Nordijskega sveta ne bi sodelovale. Kljub precejšnjim razlikam v svoji zunanje-politični orientaciji pa vendarle tudi niso redke skupne akcije v mednarodni skupnosti. Zato je tudi konec pričujoče knjige posvečen položaju nordijskih držav med Vzhodom in Zahodom in njihovi vlogi v odnosih svetovnega Severa in Juga.

Težko je kritično obdelati tako obsežno študijo o določenem tipu demokracije, še posebno, če izsledkov ne moremo preverjati v praksi. Toda to ni niti naš namen. Zapis je namenjen zgolj prikazu gotovo najpomembnejšega temeljnega dela o nordijskih državah po letu 1958 (takrat je Skandinavsko demokracijo uredil J. A. Lauwerys). Prepričani smo, da je knjiga Nordijska demokracija iz leta 1981 (ured. Folmer Wisti) obvezno branje ne le za vse tiste, ki se ukvarjajo s to regijo kot celoto, pa tudi ne le za vse tiste, ki se na ta ali oni način ukvarjajo s posamezno nordijsko državo. Vsakogar, ki se ukvarja s posameznimi področji družbenega življenja, bodo gotovo zanimale rešitve, ideje in dileme, s katerimi se srečujejo v nordijskih državah. Pa ne zato, ker naj bi bila to demokracija »par excellence«, temveč zato, da bi probleme spoznali, razumeli in izkristalizirali. Že knjiga sama nas opozarja, da demokracija ni izvozno blago, ki ga kupuješ na svetovnem trgu; mi pa dodajmo k temu, da je spoznavanje in razumevanje tujih družb prepotrebna osnova, ki je še kako pomembna na svetovnem trgu in pri delovanju v mednarodnih odnosih, kot tudi za razvoj lastne demokracije.

Bojko Bučar

Zamisel in delovanje zborov združenega dela (zbornik), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 183, Uredil C. Ribičič.

Zbornik je posvečen različnim vidikom uresničevanja ustavne zasnove zborov združenega dela. Temeljna pozornost v zborniku je namenjena delovanju zborov združenega dela na občinski ravni, kjer je največ dejanskih možnosti za celovito uveljavljanje vloge teh zborov. Prispevki v zborniku posebej izpostavljajo zборе združenega dela občinske skupščine prav v funkciji sprejemanja odločitev na republiški in zvezni ravni. Zbornik opozarja, da na delovanje zborov združenega dela negativno vpliva uporabljane nedelegatskih poti odločanja. Zbori združenega dela po udeležbi in po drugih merilih, na primer število razprav, vprašanj in pobud, bistveno zaostajajo tako za normativno zamišljenim, kakor tudi za dejavnostjo zborov krajevnih skupnosti.

Poleg uredniškega predgovora C. Ribičiča, v katerem je razčlenjevalno nanizal nekatere temeljne značilnosti delovanja zborov združenega dela, v zborniku sodeluje še vrsta pravnikov, ekonomistov, politologov in družbenopolitičnih delavcev. Tako piše V. Škerbec o idejnopoličnih izhodiščih in delovanju zbora združenega dela; M. Potrč o vlogi in nalogah Zveze sindikatov pri uveljavljanju delegatskega odločanja v zborih združenega dela; F. Šlibar o orisu ekonomsko teoretičnih vidikov delovanja zbora združenega dela; F. Grad o oblikovanju in delovanju konferenc delegacij; R. Kocjančič o mandatu delegatov v zborih združenega dela; D. Zajc o zagotavljanju prevladujočega uveljavljanja interesov združenega dela v občini; T. Jerovšek o delovanju zbora združenega dela občinskih skupščin v prvih dveh mandatnih obdobjih (1974–1982); M. Ribarič: Kaj je pokazala raziskava v radovljiški občini; D. Macarol o nekaterih izkušnjah iz delovanja zborov združenega dela v Mariboru; dr. J. Rupnik o zborih združenega dela in kolektivnem vodenju ter upravljanju;

M. Gošnik o vključevanju poslovnih delavcev in strokovnih služb v delovanje zborov združenega dela; A. Igličar o zborih združenega dela kot konferenci delegacij za Skupščino SR Slovenije; M. Mlinar ter E. Vrhunec sta napisala prispevek Kako deluje zbor združenega dela Skupščine SR Slovenije?

V sklepnem prispevku M. Kučan, sklicujoč se na analize in družboslovna raziskovanja poudarja, da je vpliv združenih delavcev na pomembna mesta družbenega odločanja razmeroma majhen; da je ta vpliv dostikrat le posreden, to je preko vpliva, stališč in interesov poslovnih in izvršilnopoličnih struktur družbenopolitičnih skupnosti.

Ustavni koncept družbenopolitičnih skupnosti (Ob kritični analizi delovanja političnega sistema), Komunist, Ljubljana 1985, str. 88, uredil uredniški odbor; M. Ribarič, C. Ribičič, F. Štiblar, M. Žagar.

Študijski zvezek Komunist objavlja razprave in prispevke, ki so jih sodelavci Sekcije Marksističnega centra pri CK ZK Slovenije, Marksističnega centra Pravne fakultete v Ljubljani in Društva za ustavno pravo Slovenije imeli ob gradivu, ki so jih pripravile delovne skupine Zveznega družbenega sveta za vprašanja družbene ureditve v okviru izdelave Kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Prispevki, ki so zbrani v tem študijskem zvezku so nastali v razpravah ob gradivu (»separatu«) Uresničevanje ustavnega koncepta družbenopolitičnih skupnosti, ki ga je izdal Zvezni družbeni svet za vprašanja družbene ureditve, pripravila pa ga je delovna skupina za uresničevanje delegatskega sistema odločanja v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti.

Prispevki v pričujočem študijskem zvezku so zasnovani problemsko in dilemsko in so pomembno izhodišče za poglobljeno obravnavanje vitalnih vprašanj našega političnega sistema. Pramen vprašanj, ki jih zbornik

načenja, se prične z Uresničevanjem ustavnega koncepta občine (M. Strobl), z Uresničevanjem ustavnega koncepta republike (M. Ribarič), ter z Uresničevanjem ustavnega koncepta federacije (Z. Tomac). Sledijo prispevki S. Jogana (O nekaterih odprtih vprašanjih delovanja družbenopolitičnih skupnosti); S. Vlaja (Samoupravna integracija – pogoj za preraščanje občine v komuno); B. Markiča (Odnosi v federaciji in vprašanja družbene integracije); I. Kristana (Nekaj misli o odnosu med etatizmom in samoupravljanjem); F. Štiblarja (O metodi priprave kritične analize); Z. Poliča (Nekateri nedorečenosti v gradivu); J. Česnika (Vloga normativne dejavnosti pri reševanju krize); M. Baškoviča (Nekatera odprta vprašanja delovanja federacije); L. Udeta (Za celovito ocenjevanje delovanja družbenopolitičnih skupnosti). Delo sklepajo prispevki Integrativna vloga političnega sistema (J. Rupnik); Nekaj problemov samoupravne integracije (M. Žagar); Referendum v družbenopolitični skupnosti (F. Grad); K vprašanju državne suverenosti v federaciji (M. Pavčnik) ter prispevek C. Ribičiča O nekaterih značilnostih razprav o družbenopolitičnih skupnostih.

Vinka Tomić: Pluralizam interesa u delegatskom sistemu, izdal Institut za političke studije, Beograd 1975, str. 175, recenzenta N. Pašić ter R. Marinković.

Avtorica dela izhaja iz zamisli, da je v temelju vsake politične organiziranosti družbe pluralizem interesov in boj da se ti interesi izrazijo in – po potrebi – tudi vsilijo s pomočjo organizirane politične moči. Vprašanja pluralizma interesov in organizacije družbe spadajo v temeljna vprašanja politične teorije. V teoriji in praksi družbe, ki ne zadržuje razmerja status quo, temveč teži k (revolucionarnim) spremembam, je posebej poudarjena nujnost stalnega kritičnega razčlenjevanja teorije in prakse.

Predstavljeno delo Pluralizem interesov v delegatskem sistemu je deloma nastajalo v okviru projekta Samoupravni pluralizem interesov, ki se je znanstveno raziskovalo

uresničeval v Institutu za politične študije v Beogradu. Avtorica Vinka Tomić je svoje teoretično utemeljeno delo, ki je opremljeno z znanstveno aparaturo, razdelila v tri dele in sicer Osnovne zamisli interesov, Interesni pluralizem samoupravne družbe ter Temeljni spopad interesov v delegatskem sistemu.

V prvem delu obravnava politični pluralizem interesov ter samoupravni pluralizem interesov. Avtorica ugotavlja, da v sodobnih političnih teorijah socialističnih družb in v njihovi politični misli pod pojmom »politični pluralizem« označujejo sisteme tipa zahodne, meščanske demokracije. Tomičeva presoja, da bi bilo povsem napačno pojem »političnega pluralizma« skriti na takšen pomen. V socialističnih političnih sistemih, posebej v tistih, ki so mnogonacionalni, se mnogi politični pojavi lahko opredelijo ravno s tem pojmom. Naj omenimo, da posebno avtoričino pozornost pritegujejo različne zamisli (konceptije) interesov, kjer se ustavlja zlasti ob individualistično-liberalistični zamisli interesov, ob skupinsko pluralistični, ob monističnem razumevanju interesov ter končno še ob marksistični teoriji interesov.

Drugi del svoje knjige V. Tomičeva posveča interesnemu pluralizmu samoupravne družbe. Tu si je zastavila pravilno izhodišče obravnavanja, ko je izhajala iz temeljnih značilnosti proizvodjalnih sil in proizvodjalnih odnosov, kar politološko analizira skozi prizmo družbenega lastnine in socialne strukture. Interesni pluralizem nosi obeležja temeljnega produkcijskega odnosa. V jugoslovanski družbi obstoja po avtoričini interpretaciji protisloven, razredni značaj interesov.

Tretji del knjige Pluralizem interesov v delegatskem sistemu zaobjema avtoričina razmišljanja o temeljnem spopadu interesov v delegatskem sistemu. Tomičeva razvija in politološko utemeljuje tezo, da je delegatski sistem neposredna institucionalna zveza med različnimi interesi ter instrument samoupravne integracije. Politološka študija V. Tomičeve je prispevek tako na področju politološke teorije kot tudi družbene prakse, ki se stalno srečuje z nelahkim urejanjem interesov ter zapletenim iskanjem soglasja.

Međunarodni problemi (Beograd) št. 3/1984

Članki: MARIJAN SVETLIČIČ: Medsebojne investicije in ustanavljanje multinacionalnih podjetij dežel v razvoju; ZORAN STOPANOVIĆ: Mednarodna dimenzija revolucij v Nikaragvi in Salvadorju; DUŠKO LOPANDIĆ: Evropska gospodarska skupnost, sredozemske države in položaj Jugoslavije; ARI BLOED: Sprejemanje sklepov v SEV-u; *Pogledi:* BRANA MARKOVIĆ: Znanstveno raziskovanje mednarodnih odnosov – problemi in perspektive; DRAGOLJUB STOJANOV: Kibernetiski neokolonizem; JANVID FLERE: Mednarodno financiranje razvoja kmetijstva; DIMITRIJE PINDIĆ: Skupni fond za osnovne proizvode; *Znanstvena srečanja; Prikazi.*

Politička misao (Zagreb) št 3/1985

Uvodnik: Možnosti političnega delovanja v znanstveno-tehničnem svetu; ANTE PAŽANIN: Politika in demokracija v času tehnike; ERNST VOLLRATH: Dve kulturi; ULRICH MATZ: O možnostih politične prakse v znanstveno-tehnični civilizaciji; DAVOR RODIN: Tri funkcije novoveške znanosti; HERMANN LÜBBE: Zgubljanje racionalnosti. Odnos do časa v znanstveno-tehnični civilizaciji; RÜDIGER BUBNER: Moralnost in običajnost – nasprotji?; FRANJO ZENKO: Ob pojmihi »politično delovanje« in »znanstveno-tehnični svet«; FRIEDER NASCHOLD: Tehnika, kultura, družba; HENNIG OTTMANN: Politika in pogodba. Kritika modernih teorij pogodb; BRANKA BRUJIĆ: Ethos znanstveno-tehničnega sveta in pojmovanje človeka v misli Maxa Schelerja; ZVONKO POSAVEC: Politična utopija (na primeru Blochove utopije); *Aktualnosti:* ANTE MARKOVIĆ: Govor predstavnika Univerze v Zagrebu 14. junija 1985; *Max Weber in sodobna*

družba: INGE PERKO-ŠEPAROVIĆ: Webrov pojem birokracije; ŽARKO PUHOVSKI: Aporije Webrove teorije racionaliziranja; NADEŽDA ČAČINOVIĆ-PUHOVSKI: Sfera vrednot in proizvajanja smisla; *Mednarodni odnosi:* RADOVAN VUKADINOVIĆ: Reaganova »vojna zvezd«; *Aspekti:* ANTON BEBLER: Carl von Clausewitz in klasična politična teorija vojne; *Pogledi, prikazi, recenzije.*

Kulturni radnik (Zagreb) št. 6/1985

MARIJAN KOROŠIĆ: Antiinflacijski program – program brez rezultatov; ALEKSANDER BAJT: Ustvarjanje pogojev za večjo inflacijo in neučinkovito gospodarstvo; *Friedrich Engels. 1895–1985:* GEREETH STEDMAN JONES: Engels in zgodovina marksizma; PREDRAG VRANIKI: Po sledi nekaterih Engelsovih pisem; HANS PELGER: Pojmi »znanstveni socijalizem«, »znanstveni komunizem« in »revolucionarna znanost« pri Marxu in Engelsu do leta 1844; RADE KALANJ: Pozni Engels in vprašanje revolucije; VELJKO CVJETIČANIN: Engelsove teze o državi; GVOZDEN FLEGO: Razklana misel poznega Engelsa; EMILE BOTTIGELLI: Receptcija Hegla pri mlademu Engelsu; *Ekologija in družbena gibanja:* OGNJEN ČALDAROVIĆ, DAVORKA MATIĆ: Dediščina in izboljšanje človekovega okolja; FERENC FEHER, AGNES HELLER: Od rdečega k zelenemu; SRĐAN DVORNIK: Delitev dela in produkcijski odnos; *Ideje, pogledi, mnenja.*

Opredjeljenja (Sarajevo) št. 2/1986

Delavski razred in ZKJ danes: HAMDIA POZDERAC: Delavski razred in ZKJ danes – vprašanje subjekta revolucionarne

emancipacije; JOVAN ĐORĐEVIĆ: Odnosi med (delavskim) razredom in partijo (ZKJ) v sistemu zrejšega samoupravnega socialističnega sistema; IVAN STOJANOVIĆ: Izboljšanje sistema pridobivanja in delitve dohodka – pogoj krepitve položaja delavskega razreda v družbi; NIJAZ DURAKOVIĆ: Birokracija, birokratizem in vloga ZKJ; DUŠAN POPOVIĆ: Od abstraktnega h konkretnemu delavskemu razredu; STOJAN T. TOMIĆ: Delavski razred in zveza komunistov v Titovih delih; LJUBIŠA R. MITROVIĆ: Svojevoljno odhajanje delavcev iz zveze komunistov in vprašanje njihove razredno-revolucionarne identitete danes; MOMIR ČEČEZ: Nekatera izkustva o uresničevanju samoupravljanja v Jugoslaviji; TIHOMIR M. ŠUVAKOV: Delavski razred, ZKJ in družbena reprodukcija; ZVONIMIR LAUC: Zveza komunistov in družbeni razvoj; ĐORĐI J. CACA: Idejni in družbenopolitični vidiki oblasti in samoupravljanja delavskega razreda ter ZKJ; MARIJA PAJVANČIĆ: Praksa združenega dela in položaj delavskega razreda; *Študije in članki*: MILAN Đ. PLAVŠIĆ: Produkcij-ska cena in socializem; MUZAFER TALIREVIĆ: Nagrajevanje kot faktor stabilizacije; JELENA STEVOVIĆ-BUHA: Po novih poteh do konvencije Lome III; FAUD SALTAGA: Marxov konspekt Bakunjinove knjige »Državnost in anarhija«; MUHAMED NUHIĆ: Radio-televizija v Jugoslaviji do leta 2000; *Nove knjige*.

Socijalizam (Beograd) št. 12/1985

MILAN KUČAN: Uresničevanje ustavne koncepcije jugoslovanske federacije; *Fašizem in neodesničarstvo*: ANDREJ MITROVIĆ: Fašizem; BRANISLAV GLIGORIJEVIĆ: Organizacijske oblike fašizma v Jugoslaviji med vojnama; BOGDAN KRIZMAN: Geneza in razvoj ustaškega gibanja; JEFTO ŠAŠIĆ: Poreklo in bistvo fašističnega genocida na ozemlju Jugoslavije; BOŽIDAR DIKIĆ: Neonacizem v Zahodni Nemčiji; ZAGORKA JOVANOVIĆ: Alternati-ve sodobnih desnic; TOMISLAV GAVRIĆ: Francoska »nova desnica« ali restavracija etnološkega modela; BRACO KOVAČEVIĆ: Antikomunizem in hegemoni-

ja; *Izbrani prispevki*: B. BESSONOV: Nevarnost neofašizma; *Prikazi*.

Marksistička misao (Beograd) št. 1/1986

Glavna tema: Nove tehnologije in družbeni sistemi: DIMITAR MIRČEV: Družbeni sistemi, samoupravljanje in moderne proizvodne sile; LUKA MARKOVIĆ: Postindus-trijska in industrijska družba; PETAR ŽIVADINOVIĆ: Nove tehnologije in družbe; SLOBODAN POKRAJAC: Robotizacija in zaposlovanje; ŽARKO PAPIĆ: Samoupravljanje in tehnologija; MALCOLM HOLICK: Gibanje prilagojene primerne tehnologije in literatura o njej; *Članki in študije*: JOVAN ARANDELOVIĆ: Izku-stveno raziskovanje in utopično mišljenje; MILENKO KREČA: Pogodbene kapacite-te federalnih enot; *Raziskovanja*: ČASLAV OČIĆ: Raziskovanje razlik med regijami; *Prispevki*: DRAGOLJUB ŽIVKOVIĆ: Razmerje razrednega in nacionalnega; *Dogodki*: JOVICA TRKULJA: Deset let tri-bune »Socializem v svetu«; *Prevod*: MI-OMIR JAKŠIĆ: Wallersteinovo razumeva-nje kapitalizma; IMMANUEL WALLER-STEIN: Kapitalizem kot zgodovinski si-stem; *Pogledi in prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd) št. 12/1985

Nove tehnologije in sindikalno gibanje: ANDRÉ GORZ: V raj – toda skupaj s sindikati (pogovor s Klausom Podakom); FRANCOISE PIOTET: Nove tehnologije, nove pravice, stališča, pozicije in akcije CFTD; FRANCOISE DUCHESNE: CGT, zaposleni in nove tehnologije; MICHÈLE TALLARD: Nove tehnologije v kolektivnih pogajanjih: primer ZR Nemčije; HORST HINZ: Inovacijska politika iz sindikalne perspektive; VOLKER JUNG: Perspektive soodločanja; Koncepcija DGB o soodloča-nju na delovnem mestu; WERNER FRICKE: Sodelovanje delojemalca in oblikovanje dela in tehnike v obratih; *Okrogla miza*: Dobičkarji in zgubaši, nove tehnologije, de-lojemalci in sindikati; *Filozofska tema*: WOLFGANG FRITZ HAUG: Marx, etika

in ideološka opredeljenost oblik morale; *Aktualna tema*: PERRY ANDERSON in dr.: Politika radikalnega realizma; *Kriza političnih partij*: ROSSANA ROSSANDA: Kriza in dialektika partij ter družbenih gibanj v Italiji; MANUEL AZCARATE: Kriza političnih partij in udeležba množic.

Vojno delo (Beograd)

št. 6/1985

Pred XIII. kongresom ZKJ: GEORGIJE JOVIČIĆ: Predkongresna dejavnost komunistov v JLA; *Štirideset let nove Jugoslavije*: MUHAMED KEŠETOVIĆ: Od AVNOJ-a do federacije dela; *Ob 90-letnici smrti Friedricha Engelsa*: MENSUR IBRAHIMPAŠIĆ: Engelsov prispevek k sociologiji vojne in vojaške organizacije; *Pogledi*: LJUBO KRAOVIĆ: Prispevek k obravnavi politične strategije; VELIMIR KNEŽEVIĆ: Odnosi v vođenju in poveljevanju v teritorialni

obrambi; NIKOLA ČUBRA: Organizacijsko-metodološke predpostavke uporabe timskega dela v oboroženih silah; SPASOJE MUČIBABIĆ: Predvidevanje v vojaški organizaciji; SLOBODAN PRERADOVIĆ: Pogledi na izvajanje pomorskodiverzantskih operacij; BOŠKO ANTIĆ: Mesto in vloga Rečne vojne mornarice v obrambi notranjih plovnih poti; ŽIVOTA TRIFUNOVIĆ: O opredeljevanju pojmov napad in manever; DUBRAVKA MILJKOVIĆ: Možna struktura spodbujevalnih in zaviralnih dejavnikov pri učenju gojencev vojaških šol; *Polemike*: BOŠKO TODOROVIĆ: Shematizem in voluntarizem v tolmačenju diverzantskih akcij; *Pogledi*: ZRNKA NOVAK: Okrogla miza Cavtat '85: Socializem na pragu 21. stoletja; *Izkušnje iz NOV*: DRAGO KARASIJEVIĆ: Zlom nemškega zračnega desanta »konjev skok«; *Izkustva iz lokalnih vojn*: MILAN V. PETKOVIĆ: Izkušnje iz uporabe helikopterjev v oboroženih spopadih osemdesetih let; *Prikazi knjig*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja)

I. MARKSIZEM

- JAMES Susan: The Content of Social Explanation. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
KOENIG Helmut: Marx und Freud und die Aufklärung. Leviathan, 13(1985)4

II. FILOZOFIJA

- ACHINSTEIN Peter: The Nature of Explanation. New York, Oxford: Oxford University Press 1983
FORSCHNER Maximilian: Rousseau. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1977
SIMON Josef: Sprachphilosophie. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1981

III. SOCIOLOGIJA – OBČA

- BLOM Raimo: The Relevance of Class Theory. Acta Sociologica, 28(1985)3
CLASSE moyenne. Revue Tiers-Monde, 26(1985)101 (tematska številka)
COMPARISON of Different Methods of Clustering Countries on the Basis of Employee Attitudes. Human Relations, 38(1985)9
GRAHAM Hilary: Women, Health and the Family. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
HALLER Max: Die soziologische Erforschung der Sozialen Ungleichheit – progressive oder degenerative Kontinuität? Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie, 37(1985)4
HELLEVIK Ottar: Introduction to Causal Analysis: Exploring Survey Data by Crosstabulation. London: George Allen and Unwin, 1984
MULTINATIONAL Version of Social Science with Emphasis upon the Discipline of Sociology. Current Sociology, 33(1985)3 (tematska številka)
NESS Gayl D.: Managing – not – so small Numbers. Between Comparative and Statistical Methods. International Journal of Comparative Sociology, 26(1985)1–2
O'BRIEN Gordon E.: Distortion in Unemployment Research: The Early Studies of Bakke and Their Implications for Current Research on Employment and Unemployment. Human Relations, 38(1985)9
SCHUBERT Hans-Achim: Nachbarschaft, Entfremdung und Protest. Welche Chancen haben Gemeinschaftsinitiativen in modernen Gesellschaften? Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1977
SOZIALE Differenzierung: zur Geschichte einer Idee. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985
WEHRSPAUN Michael: Konstruktive Argumentation und interpretative Erfahrung. Bausteine zur Neuori-

entierung der Soziologie. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985

POSEBNE SOCIOLOGIJE

- ADAM D. Barry: Structural Foundations of the Gay World. Comparative Studies in Society and History, 27(1985)4
BUSCH Hans-Joachim: Interaktion und innere Natur. Sozialisationstheoretische Reflexionen. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
CARLIN Norah: Is the Family Part of the Superstructure? International Socialism, (1985)26
DARK Side of Families: Current Family Violence Research. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications, 1983
DAY Lincoln H., Taylor Day Alice: Fertility and »Life Chances« – A Comparison among 19 Counties of Controlled Fertility. International Journal of Comparative Sociology, 25(1984)3–4
DOMETI i razmeda koncilске obnove. Pogledi-Split, 15(1985)3 (tematska številka)
EISENSTADT S. N., Roniger L.: Patrons, Clients and Friends. Interpersonal relations and the Structure of Trust in Society. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
EXPERIENCE of Religious Diversity. Aldershot: Gower Publishing Company, 1985
GOFFEE Robert, Sease Richard: Women in Change: the Experiences of Female Entrepreneurs. London, Boston, Sydney: George Allen and Unwin, 1985
HALL Peter: Urban and Regional Planning. London, Boston, Sydney: George Allen and Unwin, 1985
LANDAU Simha F.: Trends in Violence and Agression. A Cross – Cultural Analysis. International Journal of Comparative Sociology, 25(1984)3–4
LESER Norbert: Sozialphilosophie. Vorlesungen zur Einführung, bearbeitet und zusammengestellt von Michael Potrac. Wien, Koeln: Hermann Boehlaus Nachf. 1984
LEWIS Jane: Women in England 1870–1950: Sexual Divisions and Social Change. Brighton, Bloomington: Wheatsheaf Books, Indiana University Press, 1984
LOADER Colin: The Intellectual development of Karl Mannheim: Culture, politics, and planning. Cambridge: Cambridge University Press, 1985
MIGRATIONS internationales au Moyen-Orient. Revue Tiers-Monde, 26(1985)103 (tematska številka)
MOZETIĆ Gerald: Ein unzeitgemäßer Soziologie: Ludwig Gumplowicz. Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie, 37(1985)4
PAPADEMETRIOU Demetrios G.: Emigration and Return in the Mediterranean Littoral. Comparative Politics, 18(1985)1

- PERSPECTIVES on Fatherhood. American Behavioral Scientist, 29(1985)1 (tematska številka)
- POTTER R. G., Millman S. R.: Fecundability and the Frequency of Marital Intercourse: A Critique of Nine Models. Population Studies, 39(1985)3
- ROTHGANG Ulrich: Stadtentwicklung und Arbeitslosigkeit. Aktueller Handlungsdruck und neue Perspektiven. Archiv fuer Kommunalwissenschaften, 24(1985)2
- RYDER N. B.: The Structure of Pregnancy Intervals of Planning Status. Population Studies, 39(1985)2
- SIGELMAN Lee, Tsai Yung-Mei: Urbanism and Women's Labor Force Status: A Cross-national Study. International Journal of Comparative Sociology, 26(1985)1-2
- SOCIOLOGY of Nuclear Threat. The Sociological Quarterly, 26(1985)3 (tematska številka)
- TISMER Karl-Georg: Zeitperspektive und soziale Schichtzugehoerigkeit. Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie, 37(1985)4
- TREU Hans-Eckbert: Sachzwang - die eindimensionale Logik der Industriegesellschaften. Opladen: Leske Verlag, Budrich, 1985
- WEGE zur Sozialplanung. Erfahrungen und Chancen in der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985
- IV. POLITIČNE VEDE - SPLOŠNO
- BUSSHOF Heinrich: Politikwissenschaft und das Problem der Freiheit. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1983
- DEMOKRATIE in Spektrum der Wissenschaften. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1980
- DRUWE Ulrich: Theoriendynamik und wissenschaftlicher Fortschritt in den Erfahrungswissenschaften. Evolution und Struktur politischer Theorien. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1985
- HARTMANN Klaus: Politische Philosophie. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1981
- LAQUEUR Walter: Youth and Politics. The Washington Quarterly, 8(1985)3
- MATZ Ulrich: Politik und Gewalt. Zur Theorie des demokratischen Verfassungsstaates und Revolution. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber 1975
- POLITISCHE Sprachwissenschaft. Zur Analyse von Sprache als kultureller Praxis. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985
- WASCHKUHN Arnö: Partizipation und Vertrauen. Grundlagen von Demokratie und politischer Praxis. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984
- DEMOCRATIC Breakdown in the Third World. International Studies Quarterly, 29(1985)4
- ROZMAN Gilbert: A mirror for Socialism: Soviet Criticisms of China. Princeton: University Press, 1985
- SOCIALIST Anatomy of Britain. Cambridge: Polity Press, 1985
- POLITIČNA ZGODOVINA IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI
- FORBES Duncan: Hume's Philosophical Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1985
- THEORIEN ueber den Faschismus. Koenigstein: Athenäum Verlag, 1984
- V. MEDNARODNI ODNOSI
- BERDENNIKOV N. A.: O sostojanii naučno - tehničeskoj svyazej meždu SSSR i SŠA. SŠA - ekonomika, politika, ideologija, (1985)8
- CONFLICT in the World Society: A new Perspective on International Relations. Brighton: Wheatsheaf Books, 1984
- INTERNATIONAL Relations: British and American Perspectives. Oxford, New York: Basil Blackwell in association with the British International Studies Association, 1985
- KRASNER Stephen D.: Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1985
- LAMBORN Alan C.: Risk and Foreign Policy Choice. International Studies Quarterly, 29(1985)4
- NIKIFOROV A. V.: SŠA i razvivajuščiesja strany v seredine 80-ih. SŠA, (1985)9
- SCHEER Herman: Eureka - Eine Alternative zu SDI und EVI? Kriterien zur Bewertung. Blaetter fuer deutsche und internationale Politik, 30(1985)11
- SNYDER Jed C.: Strategic Bias and Southern Flank Security. The Washington Quarterly, 8(1985)3
- MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE
- FRANZ Helmut: Herrschaft und Industriearbeit in der Sowjetunion und China. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
- MAHNKOPF Birgit: Verbuergerlichung. Die Legende vom Ende des Proletariats. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985
- VI. KOMUNIKOLOGIJA IN NOVINARSTVO
- BURŽUAZNIE sredstva massovoj informacii SŠA, Velikobritanii, Francii v 1984 godu. Vestnik moskovskogo - universiteta - Žurnalistika, (1985)5
- ETTEMA James S.: Explaining Information System Use with System - Monitored vs. Self - Reported Measures. Public Opinion Quarterly, 49(1985)3
- HILL David B.: Viewer Characteristics and Agenda Setting by Television News. Public Opinion Quarterly, 49(1985)3

MILLS Pam: An International Audience? Media, Culture & Society, 7(1985)4

ŠNEJBERG L. Ja.: Fragment kak semantiko – sintaksičeskaja edinica publicističeskogo teksta. Vestnik moskovskogo universiteta – Žurnalistika, (1985)5

VII. SPLOŠNA LJUDSKA OBRAMBA IN DRUŽBENA SAMOZAŠČITA

JONES Ellen: Red army and Society: A Sociology of the Soviet Military. Boston, London, Sydney: George Allen and Unwin, 1985

VRŠEC Milan: Varnostni vidik vodenja, dela in poslovanja organizacij združenega dela. Organizacija in kadri, 18(1985)1–2

ZIELINSKI Michael: Vertrauen und Vertrauensbildende Massnahmen. Ein sicherheitspolitisches Instrument und seine Anwendung in Europa. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985

VIII. ZNANOST, KULTURA, ŠOLSTVO, ZDRAVSTVO

BUNGE Juergen: Generalist und Spezialist. Aufgaben und Ausbildung des öffentlichen Dienstes im Wandel. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1985

HIRSCHFELD Dieter: Verstehen als Synthesis. Die evolutionäre Form hermeneutischen Wissens. Freiburg, Muenchen: Verlag Karl Alber, 1985

PEDIČEK Franc: Andragogika v luči današnje teorije vzgoje in izobraževanja. Organizacija in kadri, 18(1985)1–2

TIBBETTS Paul, Johnson Patricia: The Discourse and Praxis Models in Recent Reconstructions of Scientific Knowledge Generation. Social Studies of Science, 15(1985)4

VEBER Jože: Konceptija kibernetizacije raziskovanja in upravljanja. Organizacija in kadri, 18(1985)1–2

IX. PSIHOLOGIJA

GOAL Directed Behavior: The Concept of Action in Psychology. London: Lawrence Erlbaum, 1985

HALPERN Diane: Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. New Jersey, London: Lawrence Erlbaum, 1984

LISKA Allen E., Reed Mark D.: Ties to Conventional Institutions and Delinquency: Estimating Reciprocal Effects. American Sociological Review, 50(1985)4

PEARS David: Motivated Irrationality. Oxford: Clarendon Press, 1984

YAMAGUCHI Kazuo, Kandel Denise B.: Dynamic Relationship between Premarital Cohabitation and Illicit Drug Use: An Event-History Analysis of Role Selection and Role Socialization. American Sociological Review, 50(1985)4

X. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

AASLUND Anders: Private Enterprise in Eastern Europe: The Non – Agricultural Private Sector in Poland

and the GDR, 1945–83. Oxford: MacMillan in Assoc. with St. Anthony's College, 1985

ADAMOVIĆ Ljubiša: Neminovnost prilagodavanja kretanjima u svjetskoj privredi. Praksa, (1985)5

BALZER W.: The Proper Reconstruction of Exchange Economics. Erkenntnis, 23(1985)2

BLEANEY Michael: The Present Crisis in Historical Perspective. Economy and Society, 14(1985)4

CASTRO Fidel: Die Verschuldungskrise der Weltwirtschaft und die aufhaltsame Zerstörung des Kapitalismus durch die Banken. Leviathan, 13(1985)4

ČIČIN-ŠAIN Ante: Problematika eksternog duga Jugoslavije i otvorena pitanja reforme sistema ekonomskih odnosa s inozemstvom. Praksa, (1985)5

DESPOT Djuro: Promjene u međunarodnim ekonomskim odnosima i položaj SFR Jugoslavije. Razvoj, 1(1984)1

FAKIOLAS Tassos: The USSR in the International Division of Labour Up to the End of the 20th Century. Futures, 17(1985)4

FOX Alan: History and Heritage: the Social Origins of the British Industrial Relations System. London, Boston, Sydney George Allen and Unwin, 1985

FRIEDLAND Roger, Sanders Jimmy: The Public Economy and Economic Growth in Western Market Economies. American Sociological Review, 50(1985)4

GRUJIĆ Milovan: Uvod v teorijo in prakso timske organizacije dela. Organizacija in kadri, 18(1985)3–4

HALFMANN Jost: Die Entstehung der Makroelektronik. Zur Produktion technischen Fortschritts. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1984

INTERNATIONAL Debt Crisis. Journal of International Law and Politics, 17(1985)3 (tematska številka)

KAVČIČ Bogdan: Brigadna oblika organizacije in plačevanja dela v Sovjetski zvezi. Organizacija in kadri, 18(1985)1–2

KITSCHOLT Herbert: Der Ökologische Diskurs. Eine Analyse von Gesellschaftskonzeptionen in der Energie-debatte. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1984

KLASIČNA i neoklasična tradicija u ekonomiji. Gledišta, 26(1985)5–6 (tematska številka)

KOLM Serge-Christophe: La bonne économie: la reciprocity generale. Paris: Presses Universitaires de France, 1984

LAZOVIĆ Budimir: Mogućnosti izvoza do kraja vijeka. Praksa (1985)5

LIBERALISMUS. Koenigstein: Athenäum Verlag 1985

LIPTAK František: Nove oblike organizacije dela in izboljšave v organizacijskih strukturah industrijskih podjetij v Čkoslovaški. Organizacija in kadri, 18(1985)3–4

MARKOVIĆ Danilo Ž.: Prilog marksističkom određenju kvaliteta čovjekove sredine. Praksa, (1985)4

MEYER-Krahmer Frieder: Innovation Behaviour and Regional Indigenous Potential. Regional Studies, 19(1985)6

MIKOLAJEZYK Zofia: Vplivni faktorji uvajanja bolj humanih oblik organizacije dela v pomožnih procesih v poljskih podjetjih. Organizacija in kadri, 18(1985)3–4

PERMAN David: Schumpeter's Sociology of Economics: The Role of the «Competent Economists». Economy and Society, 14(1985)4

UDC 323.000.32 (497.12) »1748/1845«

PRUNK, dr. Janko: National Programs in Slovene Political Thought (1848–1945)

Teorija in praksa, Ljubljana 1986, Vol. XXIII, No. 6, p. 411–428

The author tries to point out in his study all those essential elements which seem to be permanently present in all Slovene national political programs – from the first one in 1848, up to the end of the Second World War – by presenting, analyzing and treating them within the historical context. Most significant appears to be the idea of United Slovenia, the emphasizing of the natural, nationally ethnical rather than the historical and legal principle. The second persistently present element is the desire for political unification with other Yugoslav nations although in different national frameworks, according to the existing historical constellation; whereby the Slovene national individuality and national equality within this unity is stressed. The author tries to identify also the carriers of Slovene political programs and describes the methods proposed for the realization of goals. Three development stages are pointed out the Habsburg monarchy, the prewar Yugoslavia and the national liberation war and people's revolution.

UDC 316.738

PEČAR, dr. Janez: Uspešnejše nadzorovanje – mit ali resničnost?

Teorija in praksa, Ljubljana, let. XXIII, št. 6, str. 549–565

In times of social instability and crises greater efficiency and effectiveness of formal control mechanisms is to be expected. By claiming this we are immediately faced with the question: can this be achieved? A crisis of control can be reliably established also from: rather uneven distribution of power control when all social groups or strata are not controlled in a similar way; by overinflation of norms and exaggerated organization of control, expressing a rather high degree of formalization and politicizing; in circumstances in which decreasing opportunity for crime is the prevailing form of deviation restriction; when by increasing selfmanagement control, distrust and alienation are simultaneously increased; when control is jeopardized by common disobedience and decrease of authority and when it is hard to motivate control; The crisis does not arise in the control itself, but is imposed from outside. Therefore efficient control, for the time being, is still an illusion, particularly so, since its standards are not clearly set.

UDK 323.000.32(497.12) »1748/1845«

PRUNK, dr. Janko: Narodni programi v slovenski politični misli (1848–1945)

Teorija in praksa, Ljubljana 1986, let. XXIII, št. 6, str. 411–428

Avtor poskuša v svoji razpravi z navajanjem, analiziranjem in postavljanjem v zgodovinski kontekst pokazati na tiste temeljne elemente, ki so stalno prisotni v vseh slovenskih narodnopolitičnih programih – od njegovega prvega v letu 1848 do konca druge svetovne vojne. To pa so Zedinjena Slovenija, poudarjanje prirodnega narodnega etničnega, ne pa zgodovinsko-pravnega principa. Drug stalno močno prisoten element je želja po politični zvezi z jugoslovanskimi narodi, seveda v različnih državnih okvirih, odvisno od zgodovinske konstelacije; poudarjanje slovenske narodne individualnosti in narodne enakopravnosti v tej zvezi. Avtor je poskušal identificirati tudi nosilce slovenskih političnih programov, orisati metode, ki so jih predlagali za uresničitev svojega cilja v treh etapah razvoja: v habsburški monarhiji, v prvi Jugoslaviji in v času narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije.

UDK 316.738

PEČAR, dr. Janez: Uspešnejše nadzorovanje – mit ali resničnost?

Teorija in praksa, Ljubljana, let. XXIII, št. 6, str. 459–565

Ob družbeni nestabilnosti in krizah raznih vrst se zdi, da je dokaj normalno pričakovati večjo učinkovitost in uspešnost formalnih nadzornih mehanizmov. S tem pa se zastavlja temeljno vprašanje, ali je to mogoče doseči. Krizo nadzorstva lahko z zanesljivostjo ugotovimo tudi: iz dokaj neenakomerne porazdeljenosti moči nadzorstva, ko niso vse družbene skupine ali sloji vsaj podobno nadzorovani; zaradi hiperinflacije norm in pretirane organizacije nadzora, ko gre tudi za precejšnjo stopnjo formalizacije in politizacije; v razmerah, v katerih je predvsem fizično zmanjševanje priložnosti za kriminal prevladujoča oblika omejevanja odklonskosti; ko se tudi z razširjenjem samoupravnega nadzorovanja povečujeta nezaupanje vanj in odtujenost nadzorstva; ko je dojemanje nadzorstva ogroženo zaradi splošne neposlušnosti in upadanja avtoritete in ko so velike težave z motivacijo za nadzorovanje itd. Kriza ne nastaja samo v nadzorstvu, ampak prihaja vanj predvsem od zunaj. Zato je uspešnejše nadzorovanje, zlasti v sedanjem trenutku, še iluzija, hkrati ko ni popolnoma jasno, kaj so sploh merila zanj.

POPRAVEK

V prispevku Mihe Ribariča »Razredno in nacionalno v federaciji« (TiP št. 4—5/1986) se na str. 287 v prvem odstavku drugi in tretji stavek pravilno glasita: »Položaj delavca na družbenoekonomskega področja opredeljuje tudi njegov položaj na političnem področju. Na družbenoekonomskega področja delavec ne more imeti odločilnega položaja, ne more opravljati funkcije gospodarja družbenega kapitala, če delo ni samoupravno združeno v družbi kot celoti.«

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Slavko Splichal: Javno mnenje in spori v komunikologiji

Janko Prunk: Narodni programi v slovenski politični misli 1848—1945
(2. del)

Vanek Šiftar: Zgodovinski razvoj samoupravljanja med NOB

Dimitrij Rupel: Katolicizem in slovensko leposlovje

Claus Offe: Delo kot ključna družbena kategorija

Giuseppe Vacca: Nekatere politične in socialne implikacije telematike

Janez Stergar: Spremembe v vodstvu katoliške Cerkve in v njenem odnosu do koroških Slovencev

Marko Kos: Medsebojna pogojenost uspešne ekonomske stabilizacije in političnega sistema (anketa revije)

Leo Šešerko: Legitimnost in socialna gibanja

Franč Grad: Pomen referendumov v družbenopolitični skupnosti pri sprejemanju najpomembnejših družbenih odločitev